

სტფიტ კეკუა

თღიუ-აფხაგეთის თნომასტიკა
ისტორიული საეკლესიო
საბუთების მიხედვით

საქართველოს საპატრიარქოს
წმიდა ანდრია პირველწოდებულის სახელობის
ქართული უნივერსიტეტი

სოფიო კეკუა

ოდში-აფხაზეთის ონომასტიკა
ისტორიული საეკლესიო საბუთების მიხედვით

გამომცემლობა „ანიკნაშვილი“
თბილისი 2021

„ოდიშ-აფხაზეთის ონომასტიკა ისტორიული საეკლესიო საბუთების მიხედვით“ არის პირველი მონოგრაფიული გამოკვლევა, რომელშიც კომპლექსურადაა გაანალიზებული საქართველოს ორი მხარის, ოდიშ-სამეგრელოსა და აფხაზეთის ონომასტიკური ვითარება შუა საუკუნეების ქართული საეკლესიო საბუთების მიხედვით. წარმოდგენილი გამოკვლევა არის სადოქტორო დისერტაცია, რომელიც დაცულ იქნა საქართველოს საპატრიარქოს წმიდა ანდრია პირველწოდებულის სახელობის ქართულ უნივერსიტეტში 2017 წელს.

წიგნი გამოადგებათ საუნივერსიტეტო სწავლების სამივე დონის სტუდენტებს როგორც საენათმეცნიერო, ისე ისტორიული, ეთნოლოგიური და არქეოლოგიური მიმართულებით. კონკრეტული და ზოგადი დასკვნები გარკვეულ სამსახურს გაუწევს ამ მიმართულებით მომუშავე და ზოგადად ოდიშ-აფხაზეთის ისტორიის საკითხით დაინტერესებულ მკვლევარებს.

რედაქტორი: თეიმურაზ გვანცელაძე, ფილოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი

რეცენზენტები: მერაბ ბერიძე, ფილოლოგიის დოქტორი, პროფესორი
ეკა დადიანი, ფილოლოგიის დოქტორი, ასოცირებული პროფესორი

წიგნი იბეჭდება აფხაზეთის ა. რ. განათლებისა და კულტურის სამინისტროს „აფხაზეთის მეცნიერთა მხარდაჭერის პროგრამით“ გათვალისწინებული გრანტის საფუძველზე

© ს. ჯეჯუა, 2021

გამომცემლობა „**უნივერსალი**“, 2021

თბილისი, 0186, ა. ჰოლიტაოვსკაიას №4, ☎: 5(99) 33 52 02, 5(99) 17 22 30
E-mail: universal505@ymail.com; gamomcemlobauniversali@gmail.com

ISBN 978-9941-33-191-6

Saint Andrew the First-Called Georgian University
of the Patriarchate of Georgia

Sophio Kekua

Odish-Abkhazian Onomastics
According to Historical Ecclesiastic Documents

Publishing House “UNIVERSAL”

Tbilisi 2021

„Odishi-Abkhazian Onomastics According to Historical Ecclesiastical Documents” is the **first monographic research**, where are analyzed onomastic condition of two regions of Georgia, Odishi- Samegrelo and Abkhazia according to ecclesiastical documents of middle centuries. Presented work is the doctoral thesis, that was defended at St. Andrew the First Called Georgian University in 2017.

The book will be useful for students of all the three degrees of higher education in the fields of science, history, ethnology and archeology. Precise and general conclusions will at some extent be useful for those working in this direction and in general for those researchers, who are interested in Odishi-Abkhazian issues.

Editor: **Prof. Teimuraz Gvantseladze**
Doctor of Philological Sciences

Reviewers: Prof. Merab Beridze,
Doctor of Philology

Associate Prof. Eka Dadiani,
Doctor of Philology

The book is published on the basis of the grant **„Abkhazian Scientists Facilitation Program“** allocated by the Ministry of Education and Culture of the Autonomous Republic of Abkhazian

© S. Kekua, 2021

Publishing House “UNIVERSAL”, 2021

4,A. Politkovskaia st., 0186, Tbilisi, Georgia ☎: 5(99) 33 52 02, 5(99) 17 22 30
E-mail: universal505@ymail.com; gamomcemlobauniversal@gmail.com

ISBN 978-9941-33-191-6

მადლობას ვუხდით ჩემს სამეცნიერო ხელმძღვანელს, პროფესორ თეიმურაზ გვანცელაძეს გაწეული დაუღალავი შრომისათვის და იმ საქმიანი რჩევებისათვის, რომელსაც დღემდე არ იშურებს ჩემი მისამართით.

მადლიერების გრძობითა და დიდი პატივისცემით მოვიგონებ ჩემს მასწავლებელს, ქართველოლოგიის ცენტრის ხელმძღვანელს, პროფესორ ტარიელ ფუტყარაძეს. იგი იყო სადოქტორო საგანმანათლებლო პროგრამის „ქართველური ენათმეცნიერების“ ხელმძღვანელი ქართულ უნივერსიტეტში, რომლის ფარგლებშიც დამუშავდა წინამდებარე ნაშრომი.

მადლობას ვუხდით რეცენზენტებს, პროფესორ ეკა დადიანსა და პროფესორ მერაბ ბერიძეს ჩემი ნაშრომის გულდასმით წაკითხვისათვის და საყურადღებო თვალსაზრისების გაზიარებისათვის. ასევე კოლეგებსა და მეგობრებს ქართული უნივერსიტეტიდან თანადგომისათვის; აფხაზეთის ა.რ. განათლებისა და კულტურის სამინისტროს, რომლის მხარდაჭერითა და დაფინანსებით გამოიცა ეს მონოგრაფია.

შინაარსი

შესავალი	9
თავი I. ოდიშ-აფხაზეთის ტერიტორიაზე გავრცელებული პირსახელები ისტორიული საეკლესიო საბუთების მიხედვით	16
1.1. პირსახელთა სემანტიკური ჯგუფები და სტრუქტურული მოდელები	16
1.1.1. პირსახელთა სემანტიკური ჯგუფები	18
1.1.1.1. ღმერთთან და რელიგიურ ცნებებთან დაკავშირებული პირსახელები	19
1.1.1.2. ადამიანის ფიზიკური მახასიათებლების გამომხატველი პირსახელები	21
1.1.1.3. თვისება-ხასიათის გამომხატველი პირსახელები	29
1.1.1.4. კნინობით-ალერსობითი პირსახელები	34
1.1.1.5. დროის (პერიოდის) განმსაზღვრელი პირსახელები	36
1.1.1.6. გრძნობის გამომხატველი პირსახელები	41
1.1.1.7. ფრინველთა სახელებისაგან მომდინარე პირსახელები	43
1.1.1.8. მცენარეთა სახელებისაგან მომდინარე პირსახელები	47
1.1.1.9. სოციალურ ტერმინებთან დაკავშირებული პირსახელები	47
1.1.1.10. ნაზმნარი პირსახელები	50
1.1.1.11. კანონიკური პირსახელები	52
1.1.1.12. გაურკვეველი ეტიმოლოგიის მქონე პირსახელები	64
1.2. პირსახელთა სტრუქტურული მოდელები	66
1.2.1. პირსახელები წმინდა ფუძის სახით	66

1.2.2. მანტროპონიმებელი სუფიქსების შემცველი პირსახელები	67
1.2.3. კომპოზიტიური წარმოების პირსახელები	82
თავი II. ოდიშ-აფხაზეთის ტერიტორიაზე გავრცელებული გვარსახელები ისტორიული საეკლესიო საბუთების მიხედვით	87
2. 1. გვარსახელთა სემანტიკური და სტრუქტურული მოდელები.....	87
2.1.1. გვარსახელთა ისტორიისათვის	87
2. 2. გვარსახელთა სემანტიკური ჯგუფები	93
2. 2. 1. თვისება-ხასიათის ამსახველი გვარსახელები	95
2.2.2. გარეგნული (ფიზიკური) ნიშნების გამომხატველი გვარსახელები	102
2. 2. 3. ეთნონიმური, თემონიმური გვარსახელები	108
2.2.4. ხელობის აღმნიშვნელი ტერმინებისაგან მომდინარე გვარსახელები	113
2. 2. 5. დროის აღმნიშვნელი გვარსახელები.....	115
2. 2. 6. ფრინველთა და ცხოველთა სახელებისაგან მომდინარე გვარსახელები	116
2. 2. 7. ციური სხეულებისა და ბუნების მოვლენათა სახელებისაგან მომდინარე გვარსახელები	121
2. 2. 8. სადაურობის სახელთაგან მომდინარე გვარსახელები	123
2. 2. 9. გამქრალი გვარსახელები	130
2. 3. გვარსახელთა სტრუქტურული მოდელები	133
2. 3. 1. სიტყვაწარმოებითი მოდელები გვარსახელებში	133
2. 3. 1. 1 -ია დაბოლოებიანი გვარსახელები.....	137
2. 3. 1. 1. 1. -იან > -ია სუფიქსიანი გვარსახელები	140
2. 3. 1. 1. 2. ე-ა > ი-ა დაბოლოებიანი გვარსახელები	158
2. 3. 1. 2. -ვა დაბოლოებიანი გვარსახელები	160
2. 3. 1. 2. 1. -აა დაბოლოება გვარსახელებში	173

2. 3. 1. 2. 2. ნულოვან აფიქსიანი გვარსახელები	175
2. 3. 1. 3. უა დაბოლოებიანი გვარსახელები	176
2. 3. 1. 3. 1. -ო-ა > -უ-ა დაბოლოებიანი გვარსახელები	178
2. 3. 1. 3. 2. -უ-ა დაბოლოებიანი გვარსახელები	181
2. 3. 1. 4. -ში დაბოლოებიანი გვარსახელები	185
2. 3. 1. 5. -ბერე, -სკირი სუფიქსოიდები გვარსახელებში ..	188
2. 3. 1. 6. კომპოზიტიური გვარსახელები	193

თავი III. ოდიშ-აფხაზეთის ისტორიულ ტოპონიმთა

სემანტიკური ჯგუფები და სტრუქტურული მოდელები 195

3.1. ოდიშ-აფხაზეთის ისტორიულ ტოპონიმთა სემანტიკური ჯგუფები	197
3. 1. 1. ქორონიმები	198
3. 1. 2. ოიკონიმები	204
3. 1. 3. პოლისონიმები	208
3. 2. ტოპონიმთა სტრუქტურული მოდელები	214
3. 2. 1. ტოპონიმები აპელატივის წმინდა ფუმის სახით ...	215
3. 2. 2. მატოპონიმბელი აფიქსებით ნაწარმოები ტოპონიმები	225
3. 2. 3. პირსახელებისაგან მომდინარე ტოპონიმები	232
3. 2. 4. გვარსახელებისაგან მომდინარე ქორონიმები	237
3. 2. 5. გვართა დასახლებების სახელები	240
3. 2. 6. წინა ვითარების ამსახველი ტოპონიმები	243
3. 2. 7. კომპოზიტიური წარმოების ტოპონიმები	247
3. 2. 8. მსაზღვრელ-საზღვრული ტოპონიმად	252

ძირითადი დასკვნები 259

Odish-Abkhazian Onomastics According to Historical Ecclesiastic Documents	266
დამოწმებული ლიტერატურა	289
საძიებელი	304

შესავალი

ქართული სამართლის ძეგლები მნიშვნელოვან ცნობებს შეიცავს საქართველოს შესახებ. X-XIX საუკუნეებში შედგენილი იურიდიული ხასიათის დოკუმენტები ასახავენ სხვადასხვა პერიოდში ქვეყნის შიგნით არსებულ მდგომარეობას პოლიტიკური, კულტურული, რელიგიური, თუ სოციალური კუთხით. ამ ძეგლთა შორის მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავს საეკლესიო-ისტორიულ საბუთებს, რომელთა მონაცემები საყურადღებოა ისტორიული, ეთნოლოგიური, რელიგიურ-კონფესიური, სოციალური, ლინგვისტური და სხვა თვალსაზრისით.

ისტორიულ იურიდიულ დოკუმენტებში მდიდრულადაა ასახული ონომასტიკური ერთეულები: პირსახელები, გვარსახელები და ტოპონიმები, რომელთა შორის წარმოდგენილია მრავალი ისეთი სახელი, ამჟამად რომ სრულებით აღარ დასტურდება, ანდა სერიოზული ფონეტიკურ-მორფოლოგიური ცვლილებები აქვთ განცდილი. გარდა ამისა, საკმაოდ ხშირად ამგვარი საბუთების მონაცემები გვაწვდის იმ ინფორმაციას, რაც სხვა წყაროებიდან ან სრულიად უცნობია, ან კიდევ საჭიროებს დამატებით დადასტურებას. მაგალითად, ძველი საბუთების მიხედვით შესაძლებელია დადგინდეს ამა თუ იმ გვარის თავდაპირველი საბინადრო, მისი მიგრაციის გზა, ანდა ამ გვარის ნაწილის მიერ ენისა და ეროვნების ცვლის მიზეზი. ასევე შესაძლებელია კონკრეტულ გეოგრაფიულ პუნქტში გავრცელებული ონომასტიკონის საფუძველზე გაირკვეს, თუ ვის უცხოვრია თავდაპირველად მოცემულ ადგილას და ა.შ.

წინამდებარე ნაშრომის მიზანია, აღიწეროს და ისტორიულ-შედარებითი თვალსაზრისით გაანალიზდეს თანამედროვე სამეგრელოსა (ისტორიული ოდიშისა) და აფხაზეთის ტერიტორიებზე გავრცელებული ონომასტიკონი, კერძოდ, პირთა სახელები, გვარსახელები და ტოპონიმები შუა

საუკუნეებში შედგენილი საეკლესიო იურიდიული დოკუმენტების მონაცემთა მიხედვით. ნაშრომის საკვლევი მასალის უმრავლესობა ქრონოლოგიურად მოიცავს XVI-XVIII საუკუნეებს, ხოლო გეოგრაფიული არეალი გულისხმობს ამჟამინდელ სამეგრელოს მთლიანად, დაწყებულს მდინარე ცხენისწყლის მარჯვენა ნაპირიდან მდინარე ენგურამდე და სვანეთიდან გურიამდე. რაც შეეხება ახლანდელ აფხაზეთს, საკვლევი მასალის გავრცელების გეოგრაფიული საზღვრები იწყება მდინარე ენგურიდან და უწყვეტად მიდის მდინარე კოდორის მარჯვენა ნაპირის ერთ ნაწილამდე, ამჟამინდელი გულრიფშის რაიონის ტერიტორიის შუაგულამდე, ამის იქით კი სახელდება მხოლოდ ბიჭვინთა და მისი ახლომდებარე 3 სოფელი; საბუთებში სრულებით არ იხსენიება კოდორ-ფსოუს შუამდინარეთის არცერთი სხვა მსხვილი, თუ მომცრო გეოგრაფიული ობიექტი, ცხუმის გარდა, და მათში მოსახლე ადამიანთა პირსახელები და გვარები, რაც, ბუნებრივია, ახსნას მოითხოვს. ამ თავისებურების ჩვენეული ახსნა ამგვარია:

როგორც დადგენილია ისტორიკოსთა მიერ, ამჟამინდელი სამეგრელო და აფხაზეთი იმთავითვე ქართველური ეთნიკურ-ენობრივი კონტინუუმის განუყოფელ ნაწილებს წარმოადგენდა, ხოლო XVI საუკუნიდან დაიწყო ამჟამინდელი აფხაზეთის მიწებზე კავკასიონის გადაღმიდან თანამედროვე აფხაზთა წინაპრების ინტენსიური ექსპანსია, რასაც მოწმობს უძველესი დროიდან მოყოლებული დღემდე არსებული ქართული თუ უცხოური წყაროები. XVI საუკუნეს საქართველო სამ სამეფოდ და ერთ სამთავროდ დაშლილი შეხვდა. ერთიანი ქართული სახელმწიფოს დაშლის შემდეგ დასავლეთ საქართველო, მათ შორის დღევანდელი აფხაზეთის ტერიტორია, იმერეთის სამეფოში გაერთიანდა. მიუხედავად იმისა, რომ აფხაზეთი იმერეთის სამეფოს საერისთავოდ ითვლებოდა, იგი იმერთა მეფეზე უფრო ოდიშის მთავარს ემორჩილებოდა. XVI ს-ის დასაწყისში

თანამედროვე აფხაზეთის სამხრეთ-დასავლეთი ნაწილი „ანაკოფიის მდინარემდე“ ჯერ კიდევ ოდიშის სამთავროში შედიოდა. კ. ოკუჯავა თ. ბერამეზე მითითებით აღნიშნავს, რომ გვიანი შუა საუკუნეების აფხაზეთის ყველაზე სრული და ზუსტი აღწერილობა ვახუშტი ბაგრატიონის თხზულებაში და მის მიერ შედგენილ რუკათა ატლასებში გვხვდება. ამ თხზულებაში და შესაბამის რუკებზე აფხაზეთა სამთავრო და საერთოდ დასავლეთ საქართველოს პოლიტიკურ-ადმინისტრაციული ერთეულები იმ საზღვრებშია მოცემული, რომელიც მათ XV-XVI სს-ის მიჯნაზე, ერთიანი საქართველოს დაშლის დროისათვის ეკავათ (ოკუჯავა, 2007: 161).

XIV-XV სს-ში თანამედროვე აფხაზეთის ტერიტორია ეკლესიურად დასავლეთ საქართველოს, ანუ აფხაზეთის კათოლიკოსს (მას ბიჭვინთის კათოლიკოსსაც უწოდებდნენ) ექვემდებარებოდა. ეს საკათოლიკოსო ოთხ საეპისკოპოსოდ იყო დაყოფილი. მდინარე ენგურსა და „დადის წყალს“ (ერისწყალს) შორის მოქცეული სოფლები წალენჯიხის ეპარქიაში შედიოდა; ერისწყალსა და მოქვის წყალს შორის ტერიტორია ბედიელის სამწყსოს წარმოადგენდა; მოქვისწყლიდან მდინარე კოდორამდე - მოქვის ეპისკოპოსის, ხოლო მდინარე კოდორიდან ანაკოფიის ჩათვლით - დრანდის საეპისკოპოსოს სამწყსო იყო. საკუთრივ აფხაზეთის საერისთავო ეკლესიურად უშუალოდ აფხაზეთის კათალიკოსს ექვემდებარებოდა (ოკუჯავა, 2007: 164). **აფხაზეთის კათალიკოსის მთავარ რეზიდენციას XVI ს-ის 50-იან წლებამდე ბიჭვინთის ღვთისმშობლის ეკლესია წარმოადგენდა.** 1568-1578 წლებში, როდესაც კათოლიკოსი ევდემონ ჩხეტიძე იყო, მისი რეზიდენცია გახდა გელათის მონასტრის წმიდა გიორგის ეკლესია. ბიჭვინთიდან რეზიდენციის გადატანა განაპირობა აფხაზეთში წარმართ მთიელთა მასობრივმა ჩამოწოლამ ჩრდილოეთ კავკასიიდან, რასაც საერისთავოს მაშინდელ ტერიტორიაზე ეკლესია-მონას-

ტრების დაცარიელება, სამღვდელოების სრული ევაკუაცია და ქრისტიანობის განადგურება მოჰყვა.

XVII საუკუნის 60-იანი წლების შუა ხანებამდე აფხაზეთი ჯერ ისევ ოდიშის სამთავროს შემადგენლობაში შედიოდა. აფხაზი თავადები დამოკიდებულნი იყვნენ დადიანზე, რაც სხვადასხვა სახის ვალდებულებში გამოიხატებოდა, კერძოდ, იხდიდნენ სადადიანო გადასახადს და ომის შემთხვევაში „ულაშქრებდნენ მას“. აფხაზეთის ოდიშისაგან გამოყოფა და მისი ცალკე სამთავროდ თუ სათავადოდ ჩამოყალიბება XVII საუკუნის 70-იანი წლების მიწურულს დასრულდა, როდესაც შარვაშიძეებმა მოიშორეს ყოველგვარი სადადიანო ვალდებულებები. ამიერიდან ისინი უშუალოდ ემორჩილებოდნენ იმერეთის მეფეს. თუმცა ოდიშიდან გამოყოფისა და ოდიშის მნიშვნელოვანი მიწების მიტაცების მიუხედავად, აფხაზეთი არ წარმოადგენდა ისეთსავე მყარ პოლიტიკურ ერთეულს, როგორც მისი მეზობელი ოდიშის სამთავრო იყო. ის იმთავითვე დაიშალა ცალკეულ სათავადოებად. 1702 წელს ოდიშის მთავარმა შეძლო ენგურიდან ღალიძგამდე მდებარე მიწების დაბრუნება, თუმცა ამ კუთხის მმართველად კვლავ შარვაშიძეთა გვერდითი შტოს წარმომადგენელი რჩებოდა, რომელიც დადიანს ექვემდებარებოდა (ოკუჯავა, 2007: 175).

XVI საუკუნიდან მძიმე საშინაო და საგარეო პოლიტიკური მდგომარეობიდან გამომდინარე, საქართველოში საგრძნობლად შემცირდა მოსახლეობა. დაცარიელებულ ბარის მხარეებში მთიელები სახლდებოდნენ, რომლებიც გადმოდიდოდნენ ჩრდილოეთიდან. ასე იყო კახეთში, შიდა ქართლში... ამგვარივე ვითარება შეიქმნა აფხაზეთშიც, სადაც ჩრდილოეთკავკასიური - ჯიქურ-აფსურული თემები მკვიდრდებიან (ოკუჯავა, 2007: 175). შესაბამისად, ამ მხარეში იცვლება ეთნიკურ-ენობრივი მდგომარეობაც.

ისტორიკოსი კ. ოკუჯავა ყურადღებას ამახვილებს ერთ მნიშვნელოვან ფაქტზე, რომელიც დაფიქსირებულია, **1615 წ.**

2 მარტს, სამეგრელოს სოფელ მოქვში დაწერილ ლუი დე გრანჟიეს მოხსენებაში. ამ წყაროს მიხედვით, მოქვი სამეგრელოში იგულისხმება. გარდა ამისა, **გრანჟიე საჭიროდ სცნობს სამოღვაწეოდ შეისწავლოს მეგრული და სამწიგნობრო ქართული**. მაშასადამე, ეს მხარე მეგრელებითაა დასახლებული, ქართული კი სახელმწიფო და ქრისტიანობის ენაა. იმ დროს რომ აქ სხვა ენაზე მოლაპარაკე ხალხს, კერძოდ, თანამედროვე აფხაზთა წინაპრებს ეცხოვრა, გრანჟიე იმ ხალხის ენის შესწავლასაც საჭიროდ დაინახავდა (ოკუჯავა, 2007: 179).

თ. გვანცელაძე არსებული წერილობითი, ლინგვისტური და კარტოგრაფიული ცნობების საფუძველზე ასკვნის, რომ აფხაზთა თავდაპირველი სამშობლო მდებარეობდა კავკასიონის ჩრდილოეთით, მდინარე ყუბანის აუზში, ხოლო აფხაზთა წინაპრების მასობრივი ჩამოსახლება ქედს აქეთ დაიწყო XVI საუკუნეში (გვანცელაძე, 2007: 204). მისივე დაკვირვებით, აფხაზურ ენაში არსებული ქრისტიანული ტერმინების უმრავლესობა, მათ შორის ბერძნული სიტყვებიც მეგრული მეტყველებიდან და ქართული სამწიგნობრო ენიდანაა ნასესხები, რაც კიდევ ერთხელ უსვამს ხაზს, რომ აფხაზები მხარის ძირძველ მოსახლეობას არ წარმოადგენდნენ, წინააღმდეგ შემთხვევაში, მათ არ დასჭირდებოდათ ქრისტიანული ტერმინების სესხება დასახლებული წყაროებიდან, არამედ ეს სიტყვები უშუალოდ უნდა მიეღოთ ბერძნულიდან. მეცნიერი აღნიშნავს, რომ აფხაზთა ავტოქთონობის შემთხვევაში აფხაზურ-აბაზურ ლექსიკაში უეჭველად უნდა ჩანდეს, ერთი მხრივ, ბერძნულთან უშუალო მჭიდრო კავშირის კვალი, მეორე მხრივ, წარმოდგენილი უნდა იყოს საკუთრივ აფხაზურ-აბაზური წარმოშობის ლექსიკა, მესამე მხრივ კი - ბიბლურიზმები. მისივე დაკვირვებით, აფხაზურ ენაში ქართველური, ან ქართველიზებული საკულტო ლექსიკით გადმოიცემა ძირითადი ქრისტიანული ცნებები: **ჯვარი**,

ქრისტე, ქრისტეშობა, ქრისტიანი, მთავარანგელოზი და მრავალი სხვა. აფხაზთა შორის ქრისტიანობის XVI-XVII სს-ში გავრცელება და პოზიციის სისუსტე (რწმენის ზედაპირულობა) ჩანს იქიდანაც, რომ აფხაზეთში არ დასტურდება არცერთი აფხაზური ტოპონიმი, რომელიმე ქრისტიანული ცნების, ან წმინდანის სახელთან რომ იყოს დაკავშირებული (გვანცელაძე, 2007: 208, 210).

ბ. ხორავა აღნიშნავს, რომ წინა საუკუნეებთან შედარებით განსხვავებული იყო ვითარება XVIII ს-ის აფხაზეთში: ეს იყო ახალი აფხაზეთი, ახალი პოლიტიკური ერთეული და ბევრად მცირე ტერიტორიით, მოსახლეობის განსხვავებული ეთნიკური შემადგენლობით, სხვა სარწმუნოებით, უფრო მაღალი სტატუსით (საერისთავო ფაქტობრივად იქცა სამთავროდ). ქართულ სამყაროსთან შესუსტებული კავშირის მიუხედავად, სამთავრო სახლი და წარჩინებულთა წრე მჭიდრო ნათესაურ ურთიერთობაში იყო ოდიშის, იმერეთის, გურიის მმართველ სახლებთან. აფხაზთა მთავრები თავს ქართულ სამყაროს მიაკუთვნებდნენ. ქართულ ენაზე მუშაობდა მთავრის კანცელარია (ხორავა, 2007: 221).

ცნობილია ისიც, რომ აფხაზთა წინაპრებმა მხოლოდ XVII-XVIII სს. მიჯნაზე დაიწყეს კოდორის მარცხენა მხარეს, ანუ ახლანდელი ოჩამჩირის რაიონის მიწაზე დასახლება (ოკუჯავა, 2007: 187-172). ბუნებრივია, ახლად მოსულ უპირატესად წარმართ და/ან მაჰმადიან აფხაზებს აფხაზეთის საკათოლიკოსოს, ქართული ეკლესიის წინაშე არანაირი იურიდიულ-სოციალური ვალდებულებები არ ჰქონდათ, რაც განაპირობებს იმ ფაქტს, რომ ჩვენ მიერ გაანალიზებულ ისტორიულ საეკლესიო საბუთებში არ იხსენიება აფხაზური წარმომავლობის პირსახელები, გვარსახელები და გეოგრაფიული ნომენკლატურა. სამაგიეროდ, მდინარე კოდორიდან დაწყებული იმერეთის საზღვრამდე ათეულობით ონომასტიკური ერთეული დასტურდება, რომლებიც ქართული სამწი-

გნობრო ენისა და მეგრული მეტყველებისათვის დამახასიათებელი მორფოლოგიური მოდელების მიხედვითაა აგებული. ზემოთქმულიდან გამომდინარე და ჩვენს საანალიზო მასალაზე დაყრდნობით, თამამად შეგვიძლია განვაცხადოთ, რომ იმდროინდელი აფხაზეთის ნაწილი მდ. ენგურიდან მდ. კოდორის მარჯვენა ნაპირის ნაწილამდე ნამდვილად ქართული (მეგრული) მოსახლეობისაგან შედგებოდა, რაზეც მიუთითებს საანალიზო დოკუმენტებში გამოვლენილი ონომასტიკური მასალა. ამ მასალის სტრუქტურულ-სემანტიკური ანალიზის საფუძველზე ნათლად ჩანს თითოეული მათგანის ქართველური წარმომავლობა. არცერთ შემთხვევაში არ დასტურდება აფხაზური წარმოშობის სახელები. პირიქით, ხშირ შემთხვევაში, ქართველური წარმოშობის პირსახელი, გვარსახელი, თუ ტოპონიმი უდევს საფუძვლად ამჟამად უკვე აფხაზური მორფოლოგიური ინვენტარით გაფორმირებულ, ან ამ ენის ფონოტაქტიკის წესების საფუძველზე სახეცვლილ აფხაზთა შორის გავრცელებულ პირსახელებს, გვარებსა და ტოპონიმებს. ამრიგად, ქართული ისტორიული იურიდიული საბუთების კვლევამ აჩვენა, რომ XVI საუკუნემდე ახლანდელი აფხაზეთის ტერიტორიაზე არ ჩანს არაქართული მოსახლეობის ბინადრობის არანაირი კვალი არც პირსახელებში, არც გვარებსა და არც ტოპონიმებში. ეს მხარე სამეგრელოს ონომასტიკური სივრცის უშუალო გაგრძელებაა.

თავი I

ოდში-აფხაზეთის ტერიტორიაზე გავრცელებული პირსახელები ისტორიული საეკლესიო საბუთების მიხედვით

1.1. პირსახელთა სემანტიკური ჯგუფები და სტრუქტურული მოდელები

ანთროპონიმი არის ონიმის სახეობა, ადამიანის, ან ადამიანთა ჯგუფის საკუთარი სახელი, როგორცაა: პიროვნული სახელი, გვარსახელი, მეტსახელი, ზედწოდება, ფსევდონიმი, კრიპტონიმი, ფიქტონიმი და სხვ. (ცხადაია, 1988: 17).

ანთროპონიმთა წარმოქმნის ერთ-ერთი გზა არის აპელატივის გადაქცევა ადამიანის საკუთარ სახელად, რასაც ანთროპონიმიზაცია ეწოდება. დროის ცვლილებას თან სდევს სახელების ფორმოზრივი თუ შინაარსობრივი ცვლილება, რაც აისახება ზოგადად ონომასტიკონში და მის ქვედარგებში, მათ შორის ანთროპონიმიში. ამდენად ანთროპონიმი მუდმივ კვლევის ობიექტს წარმოადგენს. ჩვენ მიერ წარმოებულ კვლევას საფუძვლად ედება XI-XIX საუკუნეებში შედგენილი ისტორიული და საეკლესიო საბუთების ტექსტებში ასახული ანთროპონიმები.

ქართველური ანთროპონიმიის კვლევის თვალსაზრისით ამჟამად უკვე ბევრი რამ არის გაკეთებული: გამოქვეყნდა ათეულობით სამეცნიერო სტატია და მრავალი მონოგრაფია, გამოიცა პირსახელთა, გვარსახელთა და მკვრო და მიკროტოპონიმთა ამსახველი მრავალი კრებული, თუმცა საკეთებელი კვლავაც ბლომად რჩება.

ქართველური ანთროპონიმიის განვითარებაზე დიდი გავლენა იქონია ქართლის მოქცევამ ქრისტეს რჯულზე. ქრისტიანობის გავრცელების შემდეგ სახელრქმევის

პროეროგატივა სამღვდელოების ხელში გადავიდა, რამაც გამოიწვია ტრადიციული ანთროპონიმის თანდათანობითი შეზღუდვა, მისი დიდი ნაწილის განდევნა და ქრისტიანული კალენდარული სახელების ფართოდ დამკვიდრება. მართალია, ტრადიციული სახელები მაინც ცოცხლობდა ხალხში და თაობიდან თაობას გადაეცემოდა, მაგრამ მხოლოდ მეორე (არაკალენდარული) სახელის სახით, ოფიციალური გამოყენების გზა კი მას მნიშვნელოვნად შეზღუდული ჰქონდა. კალენდარული სახელების დამკვიდრება დიდ წინააღმდეგობას აწყდებოდა, ვინაიდან ხალხი ვერ ეგუებოდა ტრადიციული სახელების ახლით, უცხო სახელებით ჩანაცვლებას. მიუხედავად ამისა, „ქართული-ქართველური სახელები მაინც არ ეძლეოდა დავიწყებას და ხშირად მეორე ანუ ზედმეტი სახელების სახით ვრცელდებოდა, ისინი განსაკუთრებით შემორჩნენ მთის რეგიონებსა და სამეგრელოში“ (თოფჩიშვილი, 2000: 173). როგორც გ. გვანცელაძე აღნიშნავს, „მეორეული ანთროპონიმები დამოუკიდებელ სახელებადაც და გვარსახელთა საყრდენ ფუძეებადაც გამოიყენებოდა უპირატესად დაბალი სოციალური ფენების წარმომადგენელთა (ყმებს, ვაჭრებს, გლეხებს...) შორის, არისტოკრატიაში კი ამგვარი ვარიანტები არც დამოუკიდებელ სახელებად დასტურდებოდა და არც გვარსახელთა საყრდენ ფუძეებად, მაგრამ გვიან შუა საუკუნეებში ეს სოციოლინგვისტური „აკრძალვა“ მოიხსნა და თანდათანობით გამრავლდა მეორეულ ვარიანტთა გამოყენება ჯერ დამოუკიდებელ სახელებად, შემდეგ გვარების შიგნით გამოყოფილ პატრონიმიათა სახელების საყრდენ ფუძეებად, პატრონიმული სახელები კი დროთა მანძილზე დამოუკიდებელ გვარსახელებად გაფორმდა“ (გვანცელაძე, 2015: 15).

შუა საუკუნეებში შედგენილი იურიდიული ხასიათის საბუთები, რომლებშიც ასახულია თანამედროვე სამეგრე-

ლოსა და აფხაზეთის ონომასტიკური ვითარებაც საუკუნეთა განმავლობაში, მეტად საინტერესო და მდიდარ მასალას გვთავაზობს პირსახელთა შესწავლის თვალსაზრისით. დოკუმენტებში უცხოური წარმოშობის პირსახელების გარდა, დასტურდება საკუთრივ ქართველურ ნიადაგზე წარმოქმნილი ათეულობით ანთროპონიმიც. საბუთებში გამოვლენილი პირსახელები საინტერესოა როგორც სემანტიკურად, ასევე სტრუქტურულადაც.

1.1.1. პირსახელთა სემანტიკური ჯგუფები

სემანტიკური გამჭვირვალობის თვალსაზრისით ანთროპონიმთა 2 ჯგუფი გამოიყოფა: 1. **არამოტივირებული, ანუ სემანტიკადაზინდული სახელები**; 2. **მოტივირებული, ანუ სემანტიკადაუზინდავი** (გოდერძიშვილი, 2012: 50). საანალიზო საბუთების პირსახელთა შორის ორივე ჯგუფის ანთროპონიმები დასტურდება. სემანტიკურ მოდელებში გამოვლენილი ანთროპონიმები ძირითადად ქართველური წარმოშობისაა და შესაბამისად სახელების მოტივაცია უმეტეს შემთხვევაში გამჭვირვალეა, თუმცა დასტურდება ბუნდოვანი სემანტიკის ანთროპონიმთა მცირე ნაწილიც. საკვლევ მასალაში დადასტურებული ყველა ანთროპონიმის ეტიმოლოგია არ არის მოცემული სამეცნიერო ლიტერატურაში. ჩვენ აქ წარმოვადგენთ თანამედროვე სამეგრელოსა და აფხაზეთის ტერიტორიაზე ისტორიულად გავრცელებული ზოგიერთი პირსახელის ეტიმოლოგიების ჩვენეულ ცდას. აქვე დავძენთ, რომ ამ ანთროპონიმთა სემანტიკურ ჯგუფებში დასტურდება მხოლოდ მამაკაცთა პირსახელები, რასაც გ. გვანცელაძე ხსნის იმით, რომ „საკვლევ ეპოქაში იურიდიულ საკითხთა გადაწყვეტა მამაკაცთა პრეროგატივა იყო და ამ საქმეში ჩვეულებრივ ქალებს არ რევედნენ“ (გვანცელაძე, II, 2009: 69).

ანთროპონიმთა სემანტიკურ მოდელებში გამოიყოფა როგორც მარტივფუძიანი, ისე კომპოზიტური წარმოების პირსახელები. მათი დაჯგუფება შესაძლებელია იმის მიხედვით, თუ რას გამოხატავს ეტიმოლოგიურად მოცემული სიტყვა. ამ მხრივ გამოიყოფა პირსახელთა შემდეგი ჯგუფები:

1. ღმერთთან და რელიგიურ ცნებებთან დაკავშირებული;
2. ადამიანის ფიზიკური მახასიათებლების გამომხატველი;
3. თვისება-ხასიათის აღმნიშვნელი;
4. კნინობით-ალერსობითი;
5. დროის (პერიოდის) განმსაზღვრელი სიტყვები პირსახელებად;
6. გრძნობის გამომხატველი;
7. ფრინველთა სახელებისაგან მომდინარე;
8. მცენარეთა სახელებისაგან მომდინარე;
9. სოციალურ ტერმინებთან დაკავშირებული;
10. ნაზმნარი პირსახელები;
11. კანონიკური პირსახელები;
12. გაურკვეველი ეტიმოლოგიის მქონე პირსახელები.

ქვემოთ ცალ-ცალკე განვიხილავთ ყველა დასახელებულ ჯგუფში შემავალ პირსახელებს.

1.1.1.1. ღმერთთან და რელიგიურ ცნებებთან დაკავშირებული პირსახელები

ღმერთთან დაკავშირებულ სახელებს ქ. გოდერძიშვილი მიაკუთვნებს თეოფორულ ჯგუფს. მისი თქმით: „თეოფორული ანთროპონიმები მომდინარეობენ ღვთაების აღმნიშვნელი საზოგადო თუ საკუთარი სახელებიდან: ღვთისო // ღვთისია, ქიტესა, ქრისტეშია, უფლისა // უფლოს, არმაზელა, კვირია, ქრისტინე, დალი, აპოლონი, ვენერა, აფროდიტე, დიანა...“ (გოდერძიშვილი, 2012: 55). ჩვენ მიერ გამოკვლეული მასალის

მიხედვით ძველ საბუთებში დასტურდება ღმერთთან და რელიგიურ ცნებებთან დაკავშირებული შემდეგი ანთროპონიმები: **ქეკოჩი, ქეკოჩაი, ქრისტეკოჩი, ქშია, ქრისტეშია, ჯუარისა, წყალ[ო]ბია, შენაწირი, შენაწირა.**

ღმერთთან დაკავშირებული სახელი ხშირად დასტურდება ქართველურ ზმნურკომპონენტთან კომპოზიტურ ანთროპონიმებში. ჩვენი მასალის მიხედვით ასეთია კომპოზიტური სახელები: **ქეკოჩი // ქეკოჩაი**, რომლებიც ერთმანეთის გვერდით დასტურდება ერთსა და იმავე დოკუმენტში სოფელ ხიბულაში 1621 წელს: „მართებს **ქეკოჩი ქავთარაის** საპურობო და 1 საკლავი...“; „მართებს **ქეკოჩაის ბვერალაის** საპურობო და საკლავი...“ (ქსმ, III, 1970: 415). პირველ შემთხვევაში ქარაგმით ჩაწერილი **ქეკოჩი** პროფ. ი. დოლიძის მიერ იმავე დოკუმენტში აღდგენილია **ქეკოჩაი** ფორმით. ჩვენი აზრით, კომპოზიტის პირველი ნაწილი უნდა იყოს **ქირსე** „ქრისტე“. შესაბამისად, **ქეკოჩი** აღდგება, როგორც **ქირსე კოჩი** „ქრისტე კაცი“.

ასევე დაქარაგმებითაა წარმოდგენილი 1621 წ. სოფელ სუბვში მცხოვრები გლეხის სახელი **ქშია**: „მართებს **ქშიას** არტონიას 20 კოკა ღვწო, ერ[თ]ის თეთრის რაგინდარა, 4 ჯამი ღომი და მოინალობა“ (ქსმ, III, 1970: 428). ქარაგმა უდავოდ უნდა გაიხსნას როგორც **ქრისტეშია** „ქრისტესია“, რომელიც სრული **ქრისტეშია** ფორმითაც დასტურდება უფრო ადრე - 1550 წ. შედგენილ დოკუმენტში: „**კუტალია ქრისტეშია** - ემართა ხოფის ღმრთისმშობლის ეკლესიის ოცი თეთრი“ (პალ, 1993: 543).

1616-1621 წწ. სოფ. ცაიშში იხსენიება ვარიანტები: **შენაწირი** ბაბაკვა და **შენაწირა** საღარია (ქსმ, III, 1970: 450). როგორც ჩანს, ორივე გლეხი, ან მათი წინაპრები თავადთა, ან მაღალი რანგის სასულიერო იერარქთა მიერ იყო შენაწირი რომელიმე ეკლესიისათვის. სხვა ვარიანტი: მშობლებმა შვილი დაბადებისთანავე შესწირეს რომელიმე სალოცავს.

პირსახელებიც ამის საფუძველზე გაჩნდა. ამ ვარიანტთაგან პირველადია მიმღებობური წარმოშობის **შენაწირი**, ხოლო მეორე ფორმა მისგან მომდინარეობს მანათროპონიმებელი -ა სუფიქსის დართვით.

1621 წ. სოფელ ნაგუაზაუში დასტურდება პირსახელი **წყალბია** (ქსმ, III, 1970: 412). ვვარაუდობთ, რომ ან ტექსტის დამწერს მოუვიდა მექანიკური შეცდომა, ანდა წიგნის ბეჭდვის დროს გაიპარა კორექტორული შეცდომა. **წყალბია** აშკარად უნდა იკითხებოდეს როგორც **წყალობია**. შდრ. მეგრ. პირსახელი **ჭყოლოფა** „წყალობა“. ამ სახელის გაჩენა ალბათ იმან განაპირობა, რომ ნანატრი შვილის შეძენა ღვთის წყალობად მიაჩნია ნებისმიერ ოჯახს.

1.1.1.2. ადამიანის ფიზიკური მახასიათებლების გამომხატველი პირსახელები

საანალიზო საბუთებში გამოვლენილი მასალის მიხედვით **ადამიანის ფიზიკური (გარეგნული) ნიშნით** მახასიათებელი პირსახელები მეტნაკლებად სხვაობენ ერთმანეთისაგან. სხვაობას იწვევს სახელდების მოტივაცია.

1621 წ. დოკუმენტში დასტურდება კომპოზიტიური წარმოების ანთროპონიმი **პირნათე** (პალ, II, 1993: 515) და მისი ვარიანტი - **პირნათელ**, რომელიც დასტურდება 1616-1621 წწ. სოფელ დარჩელში მცხოვრების პირსახელად (ქსმ, III, 1970: 464). ანთროპონიმის სემანტიკიდან გამომდინარე, ეს სახელი ისეთი პიროვნებისათვის უნდა შეერქმიათ, რომელსაც ჰქონდა ნათელი, თეთრი პირისახე. ამოსავალი ჩანს **პირნათელ(-ი)** ბგერათა შეკვეცის შედეგად მივიღეთ მეგრული პირნათე ვარიანტი. **პირნათე < პირნათელ // პირნათელ-ი**.

პირსახელთა სემანტიკურ მოდელებში ყველაზე ხშირად გამოიყენება ლამაზის აღმნიშვნელი **სკუამ // სკვამ // სქვამ**

ძირი, რომელიც გაფორმებულია სხვადასხვა წარმომქმნელი აფიქსებით. ამ გზით მიღებულია შემდეგი ანთროპონიმები:

სკუამ-ილ-ი „გალამაზებული“ - პირველად დასტურდება 1621 წ. შედგენილ „აფხაზეთის საკათალიკოზო გამოსავალი მოსაკრებლობის დავთარში“. ამ დოკუმენტის მიხედვით **სკუამილი** სოფ. მუხურის მცხოვრების სახელია (ქსმ, III, 1970: 427). **სკვამ-ილ-ა** „ლამაზა“ - პირველად დასტურდება 1616-1621 წლების „საცაიშლო გამოსავალი მოსაკრებლობის დავთარში“ სოფ. ჯგალის მცხოვრების სახელად (ქსმ, III, 1970: 471).

სკუამ-ილ-ე-ი // სქვამ-ილ-ე-ი < *სქვამ-ილ-ა-ი < *სქვამ-ილ-ა-მ „გალამაზებული“ (1621 წ.) სოფ. ხოირში მცხოვრების სახელია (ქსმ, III, 1970: 424).

მი-სკუამ-ა „ლამაზი“ (1621 წ.) - სოფ. ხიბულა (ქსმ, III, 1970: 415).

სკუმ-იშ-ი-ა „ლამაზისა“ (1621 წ) სოფ. გუფში (გუფუ) მცხოვრები (ქსმ, III, 1970: 433). ამ სახელში გამორჩენილია ძირისეული ა ხმოვანი: **სკუამ-იშ-ი-ა > სკუმ-იშ-ია**.

უ-სკვამ-ა, უ-სკუამ-ა და უ-სკუამ-ად-ა „ულამაზესი“. ამათგან **უ-სკვამ-ა** ყველაზე ადრე დასტურდება 1616-1621 წწ. სოფ. ცაიშში (ქსმ, III, 1970: 443) და **უ-სკუამ-ა** - 1621 წელს სოფ. ხოირში (ქსმ, III, 1970: 424). **უსკუამადა** ასევე 1621 წელს სოფ. ხიბულასა და ნაჟანეულში (ქსმ, III, 1970: 418, 422), ხოლო 1616-1621 წწ. - სოფ. ცაიშში (ქსმ, III, 1970: 453). **სკუამ** ძირი შეიცავს უმარცვლო ბგერას, შდრ. **სკვამ-** ვარიანტი: **სკვამ-ი > სკუამ-ი**. რაც შეეხება **სკ // სქ** მონაცვლეობას, იგი მეგრულისათვის დამახასიათებელი მოვლენაა: ასიმილაციის შედეგად მკვეთრი **კ სისინა** და **შიშინა** ბგერების მეზობლობაში იქცევა ფშვინვიერ **ქ-დ**. ამის არაერთი მაგალითი დასტურდება მეგრულ მეტყველებაში: **სკუა // სქუა** „შვილი“, **სკიბუ // სქიბუ** „დოლაბი“, **შკირენ // შქირენ** „შიმშილი“, **შკირატუა // შქირატუა** „ჩაქრობა“ და სხვ. ორივე ვარიანტი თითქმის

თანაბრად რეალიზდება. ზემოთ დასახელებულ ანთროპონიმებში ძირის ფონეტიკურ ვარიანტებს დართული აქვთ სიტყვათმაწარმოებელი სუფიქსები -ილ, *-ილ-ა-ი > -ილ-ე-ი, სიტყვათმაწარმოებელი კონფიქსი მი-_-ა, სიტყვათმაწარმოებელი სუფიქსის ფუნქციის შემთავსებელი ნათესაობითი ბრუნვის -იშ ნიშანი და მასზე მართული კნინობითობის -ი-ა სუფიქსი, ხოლო უ-სკუამ-ა და უ-სკუამ-ად-ა სახელები წარმოადგენს სქვამ-ი // სკვამ-ი ზედსართავი სახელის აღმატებითი (უფროობითი) ხარისხის მაწარმოებელი უ-_-ა და უ-_-ად-ა კონფიქსებიან ფორმებს.

ამავე ჯგუფს განეკუთვნებიან შემდეგი კომპოზიტური წარმოების პირსახელის ვარიანტები:

თო-სკუამ-ი-ა // თო-სკვამ-ი-ა „თვალშეწენიერი“ < **თოლი სკვამ-ი // თოლ-ი სკუამ-ი** „თვალი ლამაზი“. სახელის ორივე ვარიანტი ყველაზე ადრე დასტურდება 1616-1621 წლებში შედგენილ საბუთში სოფელ დარჩელში მცხოვრებთა სახელებად (ქსმ, III, 1970: 459, 463). თავდაპირველად ამ სახელის მტარებელ ადამიანებს ლამაზი თვალები უნდა ჰქონოდათ, მაგრამ, როგორც ხშირად ხდება ხოლმე, ეს პირსახელი სწორედ ამ დადებითი სემანტიკის გამო მალე გადაიქცეოდა ფართო გამოყენების საკუთარ სახელად და ისეთ ახალშობილებსაც შეარქმევდნენ, ვის თვალებსაც ლამაზს ვერ უწოდებს კაცი. ამ უკანასკნელ შემთხვევაში პირსახელი „მოდურ“ ანთროპონიმთა კატეგორიაში გადაინაცვლებდა.

პირსახელი **თოლიკაკა** პირველად დასტურდება 1616-1621 წლებში სოფელ დარჩელში მცხოვრების სახელად (ქსმ, III, 1970: 462). სემანტიკა თითქოს გამჭვირვალეა - სახელს უდევს შემდეგი სემანტიკა: „თვალი ერთი“, „ცალი თვალი“. პირსახელის პირველი კომპონენტი **თოლი** მართლაც ნიშნავს თვალს, ხოლო მეორე კომპონენტად შემავალი **კაკა** იგივეა, რაც მეგრული **კაკა // კაკალი** „ერთი“, „ცალი“. მაგრამ **კაკა** სიტყვას მეგრულ მეტყველებაში სხვა მნიშვნელობებიც აქვს:

კაკა „1. ღილ-კილო; 2. ცალი; ცალი ძაფი; კაკალ-ი, კაკა-ი - ერთი; ცალი. ჩქიმი ართი კაკალი ჯიმა დინაფილ მაფუდუ - ჩემი ერთადერთი ძმა მყავდა დაკარგული“ (ქაჯაია, II, 2002: 99). კაკა „კაკალი, თითო, მარტოხელა; კაკალი - კაკალი, მძივი, მარცვალი“ (ქობალია, 2010: 352). მეგრულში ერთ ფუმეს შეესატყვისება ართ-ი, მაგრამ გარკვეულ შემთხვევაში მის ეკვივალენტად გამოიყენება კაკალ-ი. ზოგ შემთხვევაში ართი და კაკალი ერთად გვხვდება კონტექსტში: ართ კაკალს ვამუერთუმ „არცერთი არ მოსულა“, ზოგჯერ კი ცალკე კაკალი გვხვდება: კაკალია ვეპალუდ „არცერთი არ ჩანდა“. ამდენად, თოლიკაკა შეიძლება ერქვა მშობლების ერთადერთ შვილს და მისი სემანტიკა იყო: „ერთი თვალი“, გადატანით „თვალისჩინი“. არ გამოირიცხება არც ის, რომ თოლიკაკა მეტსახელი იყო ისეთი ადამიანისა, რომელსაც ცალი თვალი დაკარგული ჰქონდა, შდრ. (კ)აკა თოლამ „ცალთვალა“. ასეა, თუ ისე, ამჟამად ჭირს იმის ზუსტად დადგენა, რა ამოსავალი მნიშვნელობა ჰქონდა ამ ანთროპონიმს, ის კი დაბეჯითებით შეიძლება აღინიშნოს, რომ კომპონენტი კაკა უდავოდ მომდინარეობს ზოგადქართული კაკალი სიტყვისაგან და მიღებულია ლ თანხმოვნის მოკვეცის გზით.

გარეგნულ მახასიათებლებს განეკუთვნებიან შემდეგი სახელებიც: უჩა-ი-ა, უჩ-ი-ა და უჩა-ლ-ე-ი „შავი, შავტუხა“, უჩა-რდი-ა „შავი იყავი“, უჩა-კორ-ი „შავი კაცი“, უჩა-კორ-ა „შავკაცა“. საანალიზო მასალის მიხედვით, უჩა ძირით ნაწარმოები სახელები ხშირი გამოყენებისაა, რომლებსაც ვხვდებით სხვადასხვა სოფლებში. მათგან უჩა-ი-ა ქავთარია პირველად იხსენიება 1621 წ. სოფ. ხიბულაში (ქსმ, III, 1970: 416). იმავე წელს, სოფ. ნაჟანულში დასტურდება ვარიანტი - უჩია (ქსმ, III, 1970: 419). 1621 წ. და 1616-1621 წწ. ვლინდება რამდენიმე პირის სახელად უჩაკორი (ქსმ, III, 1970: 414, 429, 434, 458). უჩარდი-ა შონია დასტურდება 1621 წ. სოფლებში: ღაჩუსა და გუფში (ქსმ, III, 1970: 432, 433), ხოლო 1616-1621 წწ. საბუთების

მიხედვით - სოფ. დარჩელში მცხოვრების სახელად (ქსმ, III, 1970: 457). **უჩა-ლ-ე-ი** გვხვდება სოფ. თილითში 1621 წელს (ქსმ, III, 1970: 427). **უჩაკოჩა** მოხსენიებულია 1621 წლის საბუთში სოფ. დარჩელში (ქსმ, III, 1970: 444). ნ. ჯომიდავა **უჩაია** და **უჩარდია** სახელებს განიხილავს გვარსახელებში. ჩვენი აზრით კი, ესენი პირსახელებაა, რის საფუძველსაც გვაძლევს დოკუმენტებში წარმოდგენილი მათთან ერთად მოხსენიებული გვარსახელები **ქავთარია** და **შონია**, რომლებიც დღესაც ფართოდ გავრცელებული გვარსახელებაა. ჩვენს ვარაუდს ამყარებს ისიც, რომ **უჩას** და მისგან მომდინარე პირსახელებს: **უჩაკოჩი**, **უჩანა**, **უჩარდია...** საკუთარ სახელებში განიხილავს ალ. ლლონტიც (ლლონტი, 1967: 129). დასახელებული ანთროპონიმები ასახავენ კანის ფერს. მეგრულში **უჩა** აღნიშნავს „შავს“. როგორც ჩანს, ამ სახელის პირველი მტარებლები შავტუხები იყვნენ.

აპელატიური სახელის ფუძეზე მანთროპონიმებელი -ა და -ი-ა სუფიქსების დართვითაა ნაწარმოები შემდეგი პირსახელები:

1616-1621 წწ. შედგენილი საბუთის მიხედვით, სოფ. ცაიშში გვხვდება ვინმე სავარია **ზახულია** (პალ, IV, 2007: 124). მეგრ. **ზახ-ულ-ი-ა** < **ზახ-ულ-ი** „ბუთხუზა, ჩასუქებული“. ამ სახელის პირველი მტარებელიც ბუთხუზა უნდა ყოფილიყო.

1621 წ. სოფ. საქუჩულორიოსა და ნაჟანულში გვხვდება პირსახელი **ბუბუტია** (ქსმ, III, 1970: 413; 420). მეგრულ მეტყველებაში **ბუბუტია** // **ბუბუტია** არის „ჩამრგვალებული“ (ითქმის ჩვილზე). შესაბამისად, **ბუბუტია** უნდა შეერქმიათ ბუთხუზა ახალშობილისათვის. **ბუბუტ-ი-ა** < **ბუბუტ-ი**.

გვგვ-ა < **გვიგვ-ი-ა** < **გვიგვ-ი** „სიმკვრივე“, „გამაგრება“. **გვგვ-ა** პირველად დასტურდება 1621 წლის საბუთში საქუჩულორიოს მცხოვრების სახელად (ქსმ, III, 1970: 414). **გვიგვი**-საგან მეგრულში იწარმოება **გვიგვალი** „უხეში, დაჯირჯვლებული, უშნოდ მსხვილი“. თუ ახალშობილს შეარქმევ-

დნენ ამ სახელს, სავარაუდოდ უნდა ყოფილიყო პუტკუნა და მკვრივი ბავში, ხოლო მეტსახელის შემთხვევაში, სახელდებული პირი არც ისე სასიამოვნო აღნაგობისა შეიძლება ყოფილიყო.

„ქოჩორას“ მნიშვნელობა აქვს მეგრულში **კოჭო** სახელს (ქობალია, 2010: 374), რომლისგანაც მომდინარეობს საანალიზო მასალაში დადასტურებული ანთროპონიმი:

კოჭ-ოლ-ა < *კოჭო-ოლ-ა, რომელიც დასტურდება 1621 წ. სოფ. ნაჟანულში (პალ, IV, 2007: 413).

კუკურ-ი-ა „პატარა, კუკურა“, შდრ. სალიტერატურო ქართულში საყვავილე კვირტის აღმნიშვნელი **კუკურ-ი // კოკორი** (ქეგლ, ერთტომეული, 1986: 266 და 271). **კუკურია** პირველად დასტურდება 1616-1621 წლებში შედგენილ საბუთში სოფ. ცაიშის მცხოვრების სახელად (ქსმ, III, 1970: 439).

1621 წ. სოფ. ჭალაში დასტურდება პირსახელი **მარღია** (ქსმ, III, 1970: 435). **მარღ-ი-ა < მეგრ. მარღ-ი** „თვალჭრელი, ავთვალი; ალბინოსი“ (ქობალია, 2010: 391), შდრ. სალიტ. ქართ. **მარღ-ი** „თვალთეთრი“ (ორბელიანი, I, 1991: 443). მეგრულში **მარღე** სიტყვა სიარულის გარკვეული სახეობის აღმნიშვნელია: **მარღე-მარღეთ მოურს** „ქვეშ-ქვეშ ცქერით, ქვეგამოხედვით მოდის“. იგულისხმება მოშურნე ადამიანი, რომელიც წელი სვლით მოდის და თანაც ჩუმად, შეუმჩნევლად აკვირდება ყველაფერს.

მ[ა]რსალია // ამარ[ს]ალა ვარიანტებიდან **მარსალია** პირველად გვხვდება 1621 წლის შედგენილ საბუთში სოფ. ნაჟანულში მცხოვრების სახელად (ქსმ, III, 1970: 420), ხოლო **ამარსალა** - 1616-1621 წწ. ცაიშში (პალ, IV, 2007: 379). **მარსალია** და **ამარსალა** მომდინარეობენ **მარსა** სახელისგან, რაც მეგრულში ნიშნავს „მესერს“. **მარსალია** „აყუდებული, სარივით მაღალი, აყლაყუდა“ (ქობალია, 2010: 391).

ერთხელ გამოვლინდა **მაძღუაბ(ა)ლა** სოფ. **გუფში** მცხოვრების სახელად (1621 წ.) (ქსძ, III, 1970: 433). ვფიქრობთ, სახელისათვის ამოსავალი უნდა იყოს **ძღვაბუა** „უგულოდ ჭამა, ციციქნა“ ზმნისაგან ნაწარმოები **მა-ძღუაბ-ალ-ი**, რომელიც გაფორმებულია მაანთროპონიმებული -ა სუფიქსით.

1616-1621 წლებში ჯგალში დასტურდება **ქვაჩილია** (ქსძ, III, 1970: 473). მეგრულში გხვდება **ქვაჩ-** ძირით ნაწარმოები რამდენიმე სიტყვა, რომლებიც თითქმის ერთნაირი სემანტიკისაა: **ქვაჩ-ალ-ა // ქვაჩ-ალ-ი // ქვაჩ-ალ-ერ-ი** „შირილი; აქორრილი, გაშლილი, აბულულებული (ჩალა)“ (ქობალია, 2010: 635). ასევე, ცალკე სიტყვაა **ქვაჩ-ი** „ქოჩორა; მშვიდი, აუღელვებელი ადამიანი, რომელსაც კარგი ურთიერთობა გამოუდის ყველასთან“ (იქვე). ვფიქრობთ, **ქვაჩილია** ერქვა თმაქოჩორა ადამიანს.

სოფ. დარჩელში 1616-1621 წლებს შორის დასტურდება პირსახელი **ღაღაბია** (ქსძ, III, 1970: 461). მეგრ. **ღაღაბ-ი-ა < ღაღაბ-ი** „ღაბაბი“; ანთროპონიმი მეტსახელის შთაბეჭდილებას ტოვებს. **ღაღაბია** უნდა შეერქმიათ ღაბაბის მქონე პირისათვის.

მეტსახელისაგან მომდინარეობს **ყელგრძელი**, რომელიც პირველად დასტურდება 1621 წლის საბუთში სოფ. მუხურში მცხოვრების სახელად (ქსძ, III, 1970: 426). როგორც ჩანს, ამ სახელის მტარებელს ჰქონდა მაღალი, გრძელი ყელი.

1621 წ. სოფ. ნაგუაზაუში დასტურდება პირსახელი **ხახუტ-ა** (ქსძ, III, 1970: 413). მეგრ. **ხახ-უტ-ა < ხახ-უტ-ი-ა** „ხატულა, მოქარგული, დაჭრელებული; ჭრელა (ძროხა); თვალჭროლა, თვალჭრელი (ადამიანი)“ (ქობალია, 2010: 720). ვფიქრობთ, **ხახუტა** პირსახელის გაჩენა განაპირობა იმ პიროვნების ლამაზმა, ჭრელმა თვალებმა, რომელსაც ეს სახელი შეარქვეს. **ხახუტელ** და **რ-ნ** ჩართული - **ხა(რ)ხუ(ნ)ტელ** ვარიანტები დღესაც ხშირად გამოიყენება მეგრულ მეტყველებაში ჭრელის, მოხატულის მნიშვნელობით.

პირსახელი **ხვიჩია** (პალ, V, 2015: 405) მომდინარეობს **ხვიჩა-საგან** - „მდიმარი, გაბადრული“ (ქობალია, 2010: 726). მეგრულში ხშირად გამოიყენება ხვიჩასგან ნაწარმოები **ხვიჩა-ალ-ი**, რომელიც აღნიშნავს „ნათელს“, ანდა „ჩახჩახას“.

1616-1621 წწ. შედგენილ „საცაიშლო მოსაკრებლის“ მიხედვით, სოფ. ცაიშში დასტურდება პირსახელი **ხუხუბია** (ქსძ, III, 1970: 452). **ხუხუბია** // **ხუხუბა** არის „შუაზე გადაჭრილი დოქი, ჯამი, ღრმა თევში; ტანდაბალი ადამიანი“ (ქობალია, 2010: 733). მამასადამე, **ხუხუბ-ი-ა** უნდა იყოს მეტსახელი ტანდაბალი ადამიანისა.

1621 წ. სოფ. ნაჟანულში იხსენიება ვინმე **ხუხურია** (ქსძ, III, 1970: 421). შდრ. მეგრ. **ხუხურია** „ჩამრგვალებული, ტანდაბალი“. შესაბამისად, ეს სიტყვა მეტსახელია ტანდაბალი ადამიანისა.

1621 წ. სოფ. ხოირში მცხოვრებად დასტურდება პირსახელი **ხუხულია** (ქსძ, III, 1970: 425). **ხუხულია ხუხურია-ს** ფონეტიკური ვარიანტია (**რ-ლ** ბგერათა მონაცვლეობა). **ხუხულ-ი-ა** // **ხუხულა-ს** ემახიან „პატარა სახლს, ქობს, ხუხულას“. ს. საბას განმარტებით, „**ხუხულა** არს ყრმათა მიერ ბედითი ნამუშაკარი, რეცა სახლაკი“ (ორბელიანი, 1993: 435). **ხუხულა** „1. ბავშვის მიერ გაკეთებული სათამაშო სახლი. 2. სახელდახელოდ, ზერელედ აშენებული სახლი, - ქობმახი“ (ქგელ, VIII, 1965: 1538). სახლის აღმნიშვნელი სიტყვა **ხუხულია**, სავარაუდოდ, სიმცირის გამომხატველი სემანტიკიდან გამომდინარე ქცეულა პირსახელად. ამდენად, **ხუხულ-ია**, **ხუხუბია-სა** და **ხუხურია-ს** მსგავსად, შესაძლოა რქმეოდა პატარა ტანის, ჩია ადამიანს.

1621 წ. სოფ. ხიბულაში გვხვდება პირსახელი **ხუტკუბ-ი-ა** (ქსძ, III, 1970: 414; 418). შდრ. **ხუტკუბია** „ხუთმტკაველა, ცუროდენა; პეშვებში ჩასატევი“ (ქობალია, 2010: 732). **ხუტკუბია** შესაძლოა შეერქმიათ ციცქნა ჩვილისათვის.

დოკუმენტებში ერთხელ დასტურდება პირსახელი **ხუჭუჭი-ი-ა**. იგი, 1616-1621 წლებს შორის შედგენილი საბუთების მიხედვით, გვხვდება სოფ. ცაიშში (ქსმ, III, 1970: 455). მეგრული **ხუჭუჭია** იგივეა, რაც სალიტერატურო ქართულში **ხუჭუჭა** „თმახუჭუჭა, ხვეულთმიანი“. ამ სახელის მტარებელი ხუჭუჭთმიანი უნდა ყოფილიყო, შდრ. აპელატივი **ხუჭუჭია** „ხუჭუჭა; ხუჭუჭი“ (ქობალია, 2010: 733; ქაჯაია, III, 2002: 589). **ხუჭუჭი-ი-ა < ხუჭუჭი-ი**.

როგორც ვხედავთ, ამ ჯგუფში სამწიგნობრო ენის პირსახელებს ჭარბობს მეგრული დიალექტური ლექსიკის ფუძეები.

1.1.1.3. თვისება-ხასიათის გამომხატველი პირსახელები

თვისება-ხასიათის გამომხატველი პირსახელები გაფორმებულია -ა სუფიქსით:

1616-1621 წწ. დასტურდება შანგლაია **ახუმარა**, რომელიც ყოფილა შანგლაია ართიმელიას სახლიკაცი (პალ, V, 2015: 117). სახელი ერთი შეხედვით აფხაზური ენიდან ნასესხების შთაბეჭდილებას ტოვებს, მაგრამ ეს მოჩვენებითია: აფხაზურში არსებობს მასდარი **ა-ხ-მარ-რა** „თამაში; ხუმრობა“, რომელშიც გამოიყოფა ამ ენისათვის დამახასიათებელი სახელთა ზოგადი ფორმის მაწარმოებელი **ა-** პრეფიქსი და მასდარის მაწარმოებელი **-რა** სუფიქსი. შედარებით ძნელი მოსალოდნელია, რომ პირსახელის ფუნქციით მეგრულ მეტყველებას არაბული წარმომავლობის ის მასდარი ესესხებინა აფხაზურისაგან, რომლის ფუძეც თვითონ ჰქონდა ნასესხები, შდრ. **ხუმარ-ა**. უფრო უპრიანი იქნებოდა არა მასდარის, არამედ მოქმედი პირის სახელის (მიმღეობის) სესხება, მაგრამ აფხაზურში არსებული **ა-ხ-მარ-ჟე** „მოთამაშე; ხუმარა“ ფონეტიკურად ძალიან შორს დგას მეგრული

ანთროპონიმის ფორმისაგან. ამის გათვალისწინებით, მიგვაჩნია, რომ პირსახელი **ახუმარა** აფხაზურიდან არაა შესული მეგრულში, მაგრამ მისი სტრუქტურა საკვლევიანია.

გუაგუალ-ა იგივეა, რაც **გვანგვალა** „მოგავი, მოგოგმანე“. ზოგადქართველური კანონზომიერების მიხედვით, თანხმოდანთა უმრავლესობის, განსაკუთრებით კი უკანაენისმიერთა მომდევნო პოზიციაში კბილბაგისმიერი **ვ** გადადიოდა და დღესაც გადადის წყვილბაგისმიერ ჟ-ში. მაგალითად, **გვარი** > **გჷარი**, **ქვა** > **ქჷა**, **კვალი** > **კჷალი**, **ჯვარი** > **ჯჷარი**, **თვალი** > **თჷალი** და სხვ. ეს მოვლენა დამახასიათებელია არა მხოლოდ სალიტერატურო ქართულისათვის, არამედ მისი დიალექტებისთვისაც. ამის ნათელი დადასტურებაა საანალიზოდ აღებული პირსახელი: **გუაგუალ-ა** < **გვანგვალ-ა**. ტ. ფუტკარაძე ძველ ქართულშიც კი გამორიცხავს კბილბაგისმიერ **ვ** ფონემას. მისი აზრით, „ქართული ენის ყველა ქვესისტემაში (ისტორიული ხანის ქართულის ჩათვლით), **ვ**, **ჷ**, **უ** და **ი**, **ჲ** ბგერები შესაბამისად /**უ**/ და /**ი**/ სონანტების ალოფონები არიან. **უ**-ს ორ უმარცვლო ალოფონს შორის ძირითადია წყვილბაგისმიერი ჟ და არა კბილბაგისმიერი ვ სპირანტი“. საბოლოოდ, მკვლევარი მიდის იმ დასკვნამდე, რომ ანბანის შექმნის დროს ქართულში ძირითადი იყო ჟ ვარიანტი ვ-სთან შედარებით (ფუტკარაძე, 1999: 169-170; ვრცლად იხ. ასევე: ფუტკარაძე, 1998).

1621 წ. სოფ. ხოირში დასტურდება **ვაჟ-ი-კოჩ-ა** „ვაჟკაცა“ და **მხიარულ-ა** „მხიარული“ პირსახელები (ქსმ, III, 1970: 425).

იმავე წელს სოფ. ტყავრუში მცხოვრების სახელად დასტურდება **თავაზ-ა** „თავაზიანი“ (ქსმ, III, 1970: 434). **თავაზ-ა** ისეთი პიროვნებას შეიძლება ეწოდოს, რომლისთვისაც დამახასიათებელია თავაზიანობა.

1621 წელსვე სოფ. ხიბულაში მცხოვრების სახელად გვხვდება **მახუტ-ი-ა** (ქსმ, III, 1970: 417). მეგრ. **მახუტ-ი**, **მახუტ-ი-ა**, შდრ. **მახუტ-ელ-ა** „ჩასახუტებელი (ბაღლი)“ (ქობალია, 2010: 399). **მახუტია** შესაძლოა ეწოდოს ისეთ პიროვნებას, რომელსაც ჩახუტება უყვარს, ან ჩახუტების, მოფერების სურვილს იწვევს.

1621 წელსვე სოფ. ხიბულაში ფიქსირებულ პირსახელ **მახუჭ-აბა-ს** (ქსმ, III, 1970: 416) ამოსავლად, შესაძლებელია, მივიჩნიოთ მცენარის სახელი **მახუჭია**, რომელიც ეწოდება „კვირისტავს“ (მცენ.) (ქობალია, 2010: 399), მაგრამ უფრო რეალურია მისი დაკავშირება **მოხუჭუა** სიტყვასთან, რაც მეგრულში ნიშნავს „მომუწვას (პირისა), მონაოჭებას; მოხუჭვას (თვალისა)“. **ა - ო** ცვლილება კი ბუნებრივი პროცესია მეგრულისათვის ერთი და იმავე სემანტიკის შემცველ სიტყვებში: მარაგადე // მორაგადე „მოსაუბრე“; მალართი // მოლართი „წამოდი“; მალელ // მოლელ „წამოიღე“ და სხვ. თუმცა ორივე შემთხვევაში აუხსნელი რჩება **-ბა** მარცვლის ფუნქცია. სხვა ვერსიით, იგი შეიძლება მივიჩნიოთ თ. გვანცელაძის მიერ მრავალ ქართულ პირსახელსა და გვარსახელში გამოვლენილი სიტყვათმაწარმოებელი **-ობ-ა, -ებ-ა, -იბ-ა, - (ა)ბ-ა** სუფიქსი. შდრ. პირსახელები: **ბარნობა < ბარნა, გიგაბა < გიგა, კაციბაი, მახობა < მახო, სოსება < სოსო...** (გვანცელაძე, 2011: 157-172).

1616-1621 წწ. სოფ. დარჩელში დასტურდება პირსახელები: **სამართალ-ა** „სამართლიანი“ (პალ, II, 1993: 510); **უწყენარ-ა** „უწყინარი“; **ჯგეკოჩ-ა** „კარგკაცა“ (ქსმ, III, 1970: 456; 460; 463); ამავე წლებში პირსახელად გვხვდება **მსუბუქ-ა** „არასერიოზული, მსუბუქი თვისების მქონე“ (ქსმ, III, 1970: 479); **ქაქალ-ა** „მოდრავი, ჭკუამსუბუქი“ (პალ, V, 2015: 306), **შაქარ-ა** „შაქარივით ტკბილი“ (პალ, IV, 2007: 220) და სხვ.

ძველქართულ იურიდიულ საბუთებში ხშირად დასტურდება ნაზმნარი სახელი **მახარ-ა**. მაგალითად, გვარსახელის თანხლების გარეშე ეს ანთროპონიმი 1537-1538 წლიდან მოყოლებული წარმოდგენილია საქართველოს სხვადასხვა კუთხის მცხოვრებთა სახელად შემდეგ სოფლებში: კარმაგარში, ბახვში, კორთხში, ჭოლევში, ყანდახში, ღვერთეთს, ბუეთს, გორუნჯუკს, დაღეთში, ხვედურეთში, თვალს, გრძელას, ნაბახტევში, ღუროში, გოსტიბეში, ახრისს, კუარხითს,

სობისს, ტყურეთში, ორჭოშანში, აკურისში, აგრეთვე ყინცვისის მონასტერში მცხოვრებ პირთა საკუთარ სახელად (პალ, 2004: 119). ამავე სახელის ვარიანტი **მახარე** გვხვდება მე-17 საუკუნის შუა ხანებში შედგენილ საბუთში, სადაც **მახარე** არის ვინმე ბასილას ხუთიდან ერთ-ერთი შვილი (პალ, I, 1991: 465). სახელი **მახარა** სამნაირად შეიძლება აიხსნას: 1. იგი შესაძლოა მომდინარეობდეს სამპირიანი **ხარება** ზმნის წყვეტილის ფორმისაგან: **მახარა** მან მე ის; 2. სახელი მომდინარეობს იმავე სამპირიანი ზმნის წყვეტილის სხვა (**გა**)**მახარე** შენ მე ფორმისაგან (შდრ. გალის რაიონში დღემდე გავრცელებული გვარსახელი **გამახარია** < **გამახარე-ა**); 3. პირსახელი **მახარა** მიღებულია **მახარ-ი-ა** სახელისაგან. პ. ცხადაია გამოყოფს **მახარა** პირსახელისაგან მომდინარე მეგრულ ტოპონიმებს: **ნამახარუ**, **სამახარიო** // **მახარია**. მისივე ცნობით, **მახარია** სამეგრელოში სახელიც არის და გვარიც, რომელიც მიღებულია **მახარე-საგან -ა** სუფიქსის დართვით (**მახარე-ა** > **მახარია**) (ცხადაია, 2000: 110). მახარია ა. ქობალიას მიხედვით, არის მიმართვის ფორმა: „ჩემო სიხარულო, გამხარებელო“. ხოლო **მახარე** - საკუთარი სახელი, რაც ნიშნავს: „მახარობელს; ერთგვარ ფრინველს“ (ქობალია, 2010: 399).

პირსახელი **ამუნა** პირველად იხსენიება 1616-1621 წწ. სოფ. ჭალაში (დღევანდელი სოფ. ჭლოუ ოჩამჩირის რ.) (ქსძ, III, 1970: 441, 468). სახელი უნდა მომდინარეობდეს **ამუნათ**-ისაგან: **ამუნ-ა** < **ამუნათ-ი**. შდრ.: **ამუნათი** „ლამაზი, საუკეთესო; ჭკვიანი. **ამუნათი** სქუა ცუნსია - კარგი შვილი ჰყავსო“ (ქაჯაია, I, 2002: 185); **ამუნათი** „ამანათი, საჩუქარი (ზედისა); ერთადერთი შვილი; უმემკვიდრეო, უნათესაო, ხიზანი“ (ქობალია, 2010: 35). თუ მოცემულ განმარტებებს გავითვალისწინებთ, **ამუნა** შეიცავს როგორც კარგის, ჭკვიანის, ასევე ლამაზის სემანტიკასაც. ამასთანავე იგი აღნიშნავს, რომ არის ერთადერთი შვილი. არსებობს **ამუნა** სახელის სხვაგვარად ახსნის შესაძლებლობაც: **ამუნ-ა** უნდა მომდინარეობდეს

წმიდანის სახელისაგან: **ამონი** „ქვიშიანი“ (ეგვიპტ.); „მხატვარი, დახელოვნებული ოსტატი“ (ებრ.). **ამონი** სახელით ცნობილია 2 წმიდანი: ეგვიპტელი ღირსი ამონი (მისი ხსენების დღეა 17 ოქტომბერი) და ჰერაკლეელი დიაკონი, მღვდელმოწამე ამონი (იხსენიება 14 სექტემბერს)¹.

მხიარულ-ა < **მხიარულ-ი**. სემანტიკა გამჭვირვალეა, **მხიარულა** ისეთი ადამიანის სახელი უნდა იყოს, რომელიც მუდამ მხიარულია.

1616-1621 წწ. ცაიშში დადასტურებული **უწყინარ-ა** (ქსძ, III, 1970: 440) შეიძლება პირსახელის ეპონიმს შეარქვეს მისი თვისებიდან, მშვიდი და უბოროტო ხასიათიდან გამომდინარე. **უწყინარ-ა** < **უწყინარ-ი**.

ხუმარ-ა < არაბ. **ხუმარ** ფუძე, სემანტიკა გამჭვირვალეა. ამ სახელის ეპონიმი უნდა ყოფილიყო ხუმარა პიროვნება.

რთული კნინობით-ალერსობითი **-ი-ა** სუფიქსით არის ნაწარმოები შემდეგი ანთროპონიმები, რომლებიც პირველად იხსენიება 1621 წელსა და 1616-1621 წლებს შორის შედგენილ დოკუმენტებში. კერძოდ: 1621 წელს ნაჟანეულში ნახსენებია **ინგარ-ია** - შდრ. მეგრ. **(ნ)გარა** „ტირილი“ (ქსძ, III, 1970: 420), სოფ. ხოირში - **ქაქალ-ია** „მოძრავი, ჭკუამსუბუქი“ (ქსძ, III, 1970: 424), **ქუაქუალ-ია** „ცუნცულა, სწრაფად მოსიარულე“ სოფ. სუბეში (ქსძ, III, 1970: 426); 1616-1621 წწ. - **გატანჯ-ია** „ტანჯულა“ სოფ. ცაიშის მცხოვრებად (ქსძ, III, 1970: 451), **მიშველ-ია** „მეშველი, მეოხი“ (პალ, III, 2004: 283); **ხუხუნ-ია**, **ხუხინ-ია** „მფშინავი“ სოფ. ცაიშში (ქსძ, III, 1970: 448), **სამართალ-ია** სოფ. დარჩელში (იქვე, 457), **მიჰამ-ია** < **ჰამო** „ტკბილი; საამო“ სოფ. დარჩელში (ქსძ, III, 1970: 458), **მარცვალ-ია** „მცვეთავი“, **ხუხუტ-ია** სოფ. ჭალაში (ჭლოუ) (ქსძ, III, 1970: 467) და სხვ.

¹ <https://bit.ly/3E5lamr> - იხ.: წმიდანთა სახელები (დამოწმება: 12. 09. 2021)

1616-1621 წწ. დასტურდება პირსახელი **კაჭულია** (ქსმ, III, 1970: 454). ვფიქრობთ, მისთვის ამოსავალია სიტყვა **კაჭი**, რაც მეგრულში ნიშნავს: „ჭინკას, ეშმაკუნას“ (ქობალია, 2010: 356). შდრ. **კაჭია** „პატარა, ცელქი; ჭინკა“. ამ სახელის მატარებელი ადამიანისთვის ბავშვობაში დამახასიათებელი იქნებოდა ცელქობა, ეშმაკობა. პირსახელი ასე უნდა იყოს მიღებული: **კაჭ-ულ-ი-ა < კაჭ-ულ-ი < კაჭ-ი**.

პირსახელ **ართამელია-ს** პირველი კომპონენტი **ართა** მეგრულში ნიშნავს „აქცევას (გვერდისა)“, ხოლო მეორე კომპონენტი ცხოველის სახელი **მელია-ა**. თუ გავითვალისწინებთ იმას, რომ ამ ცხოველს ტრადიციულად ცბიერ, სწრაფ არსებად მიიჩნევენ და მეტაფორულად აღნიშნავს ეშმაკ, ჩუმჩუმელა, ქვეშექვეშა და ვერაგ ადამიანს (იხ. გვანცელაძე, 2005: 55), უნდა ვივარაუდოთ, რომ საანალიზო ანთროპონიმი მეტსახელისგან მოდის. ჩვენი ვარაუდით, **ართამელია-დ** წოდებული პიროვნებისათვის დამახასიათებელი იქნებოდა სისწრაფე, ცბიერება, ვერაგობა.

1621 წ. ხოროში დასტურდება პირსახელი, რომელიც ადამიანის ასაკზე მიუთითებს: **უკულაში** ლასურია (ქსმ, III, 1970: 423). შდრ. მეგრ. **უკულაში** „უმცროსი“.

1.1.1.4. კნინობით-ალერსობითი პირსახელები

საანალიზო მასალის მიხედვით, გარდა ზემოთ განხილულ ჯგუფებში შემავალი სახელების ნაწილისა, ხშირად გამოიყენება კაცის აღმნიშვნელი მეგრული კოჩ- ფუძე კნინობით-ალერსობითი შინაარსით. მას ერთვის შესაბამისი სემანტიკის გამომხატველი **-ა, -ია, -ილ-ა** სუფიქსები. საბუთებში დასახელებულნი არიან შემდეგი პირები: **კოჩა** ზარქუა 1621 წ. სოფ. ხიბულაში (ქსმ, III, 1970: 417), იმავე წელს სოფ. ნაჟანუელში **კოჩილეი** (< **კოჩ-ილ-ა-ი**) დიდია (იქვე, 420), **კოჩილა** მარკოზია (იქვე, 421), **კოჩია** ცისტარია და **კოჩილა** ელიშია (იქვე, 422).

კოჩ ძირისაგან ნაწარმოები სახელები სემანტიკით და ფუნქციით უტოლდება სალიტერატურო ქართული ენის **კაც-ა // კაც-უნ-ა** ფორმებს. დღეს კოჩ ფუძით ნაწარმოები კნი-ნობით-ალერსობითი ელფერის მქონე პირსახელები ოფიციალური ფორმით აღარ გვხვდება. თუ სადმე დასტურდება, სავარაუდოდ მეტსახელის ფუნქცია ექნება.

საყურადღებოა **ვაჟობა** სახელის დადასტურება ჩვენს მასალებში, რომელიც პირველად იხსენიება 1621 წ. სოფ. სუბვში (ქსმ, III, 1970: 426). როგორც თ. გვანცელამე აღნიშნავს, ანთროპონიმი **ვაჟობა-ც** სწორედ ამავე ჯგუფის სახელია: იგი მიღებულია აპელატივ ვაჟის ფუძეზე **-ობ-**ა სუფიქსთა დართვით, შდრ. საერო ისტორიულ საბუთებში ასახული პირსახელები: **თვალ-ობა, კოჩ-ოფა** „კაცობა“ // **კოჩ-ობა...** (გვანცელამე, 2011: 158, 168). სამეგრელო-აფხაზეთთან დაკავშირებულ 1621 წლის დოკუმენტში მხოლოდ ორი პიროვნება დასტურდება ამ სახელით და ორივე ამჟამინდელი გალისა და ოჩამჩირის რაიონების ტერიტორიაზე მდებარე სოფლების მცხოვრები ყოფილა: **ვაჟობა** გრიგოლია ხოირის (ამჟ. ოჩამჩ. რ., ს. ოხურეი) (ქსმ, 1970: 424) მოსახლე ყოფილა, ხოლო **ვაჟობა** ჯაკონია - ახლანდელი გალის რაიონის სოფელ მუხურისა (პალ, 191: 724; ქსმ, 1970: 286), შდრ. პირსახელები: **ვაჟ-ა, ვაჟ-იკ-ა, ვაჟ-ია**; ამ სახელის თავდაპირველი ფუნქციის დადგენაში უნდა გვშველოდეს იმ ეთნოლოგიური გარემოების გათვალისწინება, რომ ჩვენს სინამდვილეში ვაჟის შემენა უფრო მეტად ახარებს ოჯახს, ვიდრე ქალისა. კიდევ უფრო მკაფიოდ გამოხატული გენდერული სხვაობა უნდა ყოფილიყო შუა საუკუნეებში, როცა მიიჩნეოდა, რომ მამაკაცი იყო ოჯახის ბურჯი, რაკი იგი ოჯახში რჩებოდა, ასრულებდა ყველაზე მძიმე ფიზიკურ სამუშაოებს და ამრავლებდა გვარს, ხოლო ქალი სხვა ოჯახის წევრი ხდებოდა და იქ ამრავლებდა სულადობას. შესაბამისად, ვაჟის დაბადების განსაკუთრებულ მნიშვნელობას **ვაჟობა, კაცობა // კოჩოფა** ტიპის გენდერულად მარკირებული ანთროპონიმების შერქმევითაც გამოხატავდნენ.

1.1.1.5. დროის (პერიოდის) განმსაზღვრელი პირსახელები

საკვლევ დოკუმენტებში დასტურდება ისეთი ტიპის პირსახელები, რომლებიც ასახავს ახალშობილის დაბადების პერიოდს.

1621 წელს სოფ. თილითში იხსენიება სიტყვა **თუთაშხია** როგორც პირსახელის, ისე გვარსახელის ფუნქციით: პირსახელია იგი, როცა ახლავს გვარი **გულუა - თუთაშხია** გულუა, მაგრამ გვარსახელია ის, როცა ახლავს პირსახელი **ქუფაჩა - თუთაშხია** ქუფაჩა (ქსმ, III, 1970: 429). რა თქმა უნდა, **თუთაშხია** უკავშირდება **თუთაშხა** სიტყვას, რომელიც მეგრულში აღნიშნავს ორშაბათ დღეს. როგორც აკად. ივ. ჯავახიშვილმა დაადგინა, თავის მხრივ მეგრული **თუთაშხა** „ორშაბათი“ მომდინარეობს ***თუთაშ დლა** „მთვარის დღე“ შესიტყვებისაგან და ჩვენი წინაპრები მთვარეს განსაკუთრებული ფუნქციების მქონე მამრობითი სქესის უძლიერეს ღვთაებად მიიჩნევდნენ (ჯავახიშვილი, 2012: 125). ამიტომ მოსალოდნელია, რომ ამ ღვთაების გულის მოსაგებად სახელი **თუთაშხია** ერქმეოდათ არა მხოლოდ ორშაბათს, არამედ ნებისმიერ სხვა დღეს დაბადებულ ახალშობილებსაც.

1621 წელს ხიბულაში გვხვდება **ობიშხა**, რომელიც აშკარად პირსახელია: „...მართებს **ობიშხას** ქავთარიას საპურობო...“ (ქსმ, III, 1970: 417). **ობიშხა** ეწოდება მეგრულად პარასკევს, რომელსაც უკავშირებენ ტაროსის, ამინდის ღვთაების **ვობი** სახელს. კერძოდ, ივ. ჯავახიშვილი აღნიშნავს, რომ „პარასკევის დღისა და ღვთაების წარმართობის-დროინდელი ქართული სახელი მარტო მეგრულსა და სვანურსდა აქვთ შემორჩენილი. პარასკევის მეგრული სახელი „**ობი-შ-ხა**“ და სვანურის „**ვები-შ**“ ღვთაების სახელად „**ობი**“-სა და „**ვები**“-ს გვამცნებს“ (ჯავახიშვილი, I, 2012: 133). საფიქრებელია, რომ, ამ შემთხვევაშიც, პარასკევს დაბადებულ ბავშვებს ტაროსის ღვთაების საპატივცემოდ არქმევდნენ **ობიშხა**-ს. ამავე მოტი-

ვით უნდა იყოს გაჩენილი პირსახელები, რომლებიც დაფიქსირებულია ალ. ლლონტის „ქართველურ საკუთარ სახელებში“: **ობიშხე, ობიშხელა, ობიშხია** (ლლონტი, 1967: 112).

პირსახელი **თასია** პირველად დასტურდება 1621 წელს თილითში (ქსმ, III, 1970: 429). იგი მეგრულად აღნიშნავს „თესვას“. შესაბამისად, სავარაუდოა, რომ ამ სახელს თესვის სეზონში დაბადებულ ბავშვებს არქმევდნენ.

1616-1621 წლებს შორის შედგენილი დოკუმენტის მიხედვით, ორიოდე შემთხვევაში პირსახელად გვხვდება თვეების ზოგიერთი მეგრული სახელწოდება: **ივანება** „ივნისი“ სოფ. ჯგალში და **კვირკვია** „ივლისი“ სოფ. დარჩელში (ქსმ, III, 1970: 456; 471). როგორც ცნობილია, 7 ივნისი წმ. იოანე ნათლისმცემლის შობის დღეა. ამიტომაც ეწოდა ამ დღეს **ივანობა** < ***იოანობა**, ხოლო მთლიანად ივნისის თვეს ამ დღესასწაულის მიზეზით **ივანობისთვე** დაერქვა. საინტერესოა, რომ მეგრულ მეტყველებაში თვის სახელში გამოყენებულია არა **-ობა** სუფიქსი, როგორც ეს სამწიგნობრო ენაში გვაქვს, არამედ მისი ვარიანტი **-ება**. სახელი **ივანება** სავარაუდოდ ივნისის ნებისმიერ დღეს, ანდა მხოლოდ ივანობის დღესასწაულზე, 7 ივნისს დაბადებულ ბავშვებს ერქმოდა. თ. გვანცელაძეს ძველქართულ იურიდიულ საბუთებში გამოვლენილი აქვს პირსახელებსა და გვარსახელებში წარმოდგენილი **-ებ-ა** სუფიქსიანი სხვა ფუძეებიც. შდრ.: **სოს-ებ-ა, ქოც-ებ-ა, ღამ-ებ-ა, ჩოჩ-ებ-ა...**; **ანთ-ებ-ა-ძე, აღვს-ებ-ა-ძე, გვინ-ებ-ა-შვილი, გოგ-ებ-ა > გოგ-ებ-ა-შვილი, გონ-ებ-ა-შვილი, ცხოვრ-ებ-ა-ძე, ხარ-ებ-ა-ძე...** (გვანცელაძე, 2011: 157-170).

მსგავსი ისტორია აქვს პირსახელ **კვირკვია**-საც, რომელიც მომდინარეობს ივლისის მეგრული **კვირკვე** სახელწოდებისაგან. **კვირკვე** თავის მხრივ უკავშირდება წმ. მოწამე **კვირიკეს** სახელს, რომლის ხსენების დღე აღინიშნება 27 ივლისს. როგორც ჩანს, მეგრულში არსებობდა კვირიკობის აღმნიშვნელი **კვირკვ-ება** // **კვირკ-ება** სახელებიც, რომლებიც

სამწიგნობრო ენის **კვირიკ-ობა** სახელის ვარიანტები იქნებოდა. დროთა განმავლობაში ამ დღის პატივისცემად მთელი ივლისის აღმნიშვნელი სახელის ფუნქცია შეითავსა სამწიგნობრო ენის **კვირიკობა-მ** და მეგრულმა **კვირკება-მ**; შდრ. ზემოთ: **ივანება** და **ივანობა**. ვვარაუდობთ, რომ სახელი **კვირკება-ია** თავიდან ერქმეოდა მხოლოდ წმ. კვირიკესა და ივლიტას ხსენების დღეს, ანუ 27 ივლისს დაბადებულ ბავშვებს, შემდეგ კი - ივლისის ნებისმიერ დღეს დაბადებულ ახალშობილებსაც. საინტერესო დეტალია ის, რომ პირსახელ **ივანება-საგან** განსხვავებით, **კვირკებია** გაფორმებულია კნინობით-აღერსობითის **-ია** სუფიქსითაც, რაც ანთროპონიმიზაციის ერთ-ერთი ხერხია.

ვინმე **მრტიშია** თიფშია 1621 წ. იხსენიება სოფ. თილითში (ქსმ, III, 1970: 428). ვფიქრობთ, ამ შემთხვევაში, ქარაგმის ნიშანი შეცდომით სხვა ადგილას არის დასმული და ამ სიტყვაში იგულისხმება მარტის თვე. ეს რომ ნამდვილად ასეა, ამას გვიდასტურებს 1616-1621 წწ. შედგენილ დოკუმენტში ხსენებული ვინმე მარტიშია გეგებერია (ქსმ, III, 1970: 440). **მარტიშია** „მარტისა“ სახელს შეარქმევდნენ მარტში დაბადებულ ახალშობილს.

1621 წელს სოფ. ხაუჟელში და 1616-1621 წწ. შორის შედგენილი დოკუმენტის მიხედვით, სოფ. ცაიში ნახსენებია პირსახელი **გაჭირდია** „გაჭირვება“ (ქსმ, III, 1970: 432; 439). შესაძლებელია, ანთროპონიმი სოციალურ მდგომარეობას აღნიშნავდეს: ოჯახს შვილი ისეთ დროს შეეძინა, როცა სოციალურად უჭირდათ და ძნელი იყო ბავშვის აღზრდა.

გვანიშია „გვიანობისა, ნაგვიანევი“. სახელი 1621 წელს შედგენილ საბუთში ორჯერ დასტურდება სოფ. ნაჟანუელში: **გვანიშია** ბაგუძლა და **გვანიშა** კონჯარია (ქსმ, III, 1970: 421; 423). სავარაუდოდ, ამ სახელს გვიან შეეძინა, ხანდაზმული მშობლების ნაბოლარა შვილებს არქმევდნენ.

ანთროპონიმი **ულვინობა** ორჯერ დასტურდება: **ულვინობა** კერშილავა 1616-1626 წლებში ჯგალის ციხის მეზეგრედ სახელდება (პალ, 1993: 497), ხოლო **ულვინობა** ქარცხია - 1621 წელს ხიბულას მცხოვრები ყოფილა (ქსმ, 1970: 416). სახელის სემანტიკა გამჭვირვალეა. ჩვენი ვარაუდით, მას არქმევდნენ ისეთ დროს დაბადებულ შვილებს, როდესაც ოჯახს ღვინო შემოეღოდა. ამ დასკვნის სისწორეს ადასტურებს თ. გვანცელაძის მიერ გამოვლენილი ანტონიმური ანთროპონიმი **ღვინ-ობა**, რომელიც 1601 წლისათვის რქმევია სვეტიცხოველისათვის მეფის მიერ შეწირულ ჯიმითელ (ამჟ. გურჯაანის რაიონი) გლახს, გვარად კოპისშვილს (პალ, 1993: 528; გვანცელაძე, 2011: 170). აქვე ყურადღებას გავამახვილებთ ზოგი ქართული გვარსახელის შემადგენლობაში წარმოდგენილ **-ობა** სუფიქსის წარმომავლობაზე, რომელიც ზოგიერთი მეცნიერის თვალსაზრისით აფხაზური წარმოშობისაა. როგორც პროფ. თეიმურაზ გვანცელაძე აღნიშნავს, ქართველ და აფხაზ ავტორთა ერთი ჯგუფი გამოთქვამს მოსაზრებას ზოგიერთი ქართული გვარსახელის აფხაზური წარმომავლობის შესახებ. ამ მოსაზრების მთავარი „არგუმენტია“ ასეთ გვარსახელებში **-ძე**, **-შვილი**, **-ვა**, **-ია** დაბოლოებათა წინ წარმოდგენილი **ბა** მარცვლის ფონოლოგიური (ბგერითი) იგივეობა აფხაზურ გვარსახელთა **-ბა < -იფა** „მისი (მამაკაცის) ძე, მისი ვაჟი“ სუფიქსოიდთან, ე.ი. ივარაუდება, რომ **ბა** მარცვლიანი ქართული გვარები ნააფხაზარია და ორმაგი სუფიქსაციის (აფხაზური **-ბა** + ქართული **-ძე**, **-შვილი**, **-ვა**, **-ია**) გზითაა ჩამოყალიბებული. მეცნიერი აღნიშნავს, რომ ეს ჰიპოთეზა პირველად ნ. მარმა გამოთქვა, როცა მეგრულ გვარსახელთა **-ვა** დაბოლოება აფხაზური წარმომავლობისად გამოაცხადა: **-ვა < *-ვარ** მომდინარეობს აფხაზური **-ბა < *-ბარ** „ძე“ დაბოლოებისაგანო. თ. გვანცელაძის სიტყვით, ნ. მარი არ ითვალისწინებდა იმ გარემოებას, რომ რეალურად მეგრულ მეტყველებაში გვარსახელები **-ვა** მარცვალზე კი არა, ოდნავ

დაგრძელებულ ა ხმოვანზე ბოლოვდება და ეს ხმოვანი ვერ მიიღებოდა აფხაზური -ბა სუფიქსიდიდსაგან. გარდა ამისა, როგორც აკად. ს. ჯანაშია აღნიშნავდა, ეს ვარაუდი მიუღებელია იმის გამოც, რომ არ ჩანს ნაგულისხმევი გადასვლის ფონეტიკური კანონზომიერება და ანგარიში არ ეწევა მოცემული ფორმანტის ფუნქციონალურ სხვაობას: აფხაზურში იგი აღნიშნავს გვარსახელის მხოლოდ მამრობითი სქესის მტარებელს, მეგრულში კი - ორივე სქესისას. და ბოლოს, არც სესხების ისტორიული პირობებია გარკვეული - როდის უნდა ყოფილიყო ასეთი წამლევავი გავლენა აფხაზურისა მეგრულზე (გვანცელაძე, 2011: 152) თ. გვანცელაძემ გაარკვია, რომ XI-XIX საუკუნეებში შედგენილ ქართულ საისტორიო წყაროებში არის დიდი რაოდენობის ისეთი ანთროპონიმები და გვარსახელები, რომლებიც შეიცავენ ბა მარცვალს, მაგრამ ისინი ამკარად არ არის აფხაზური წარმოშობისა. წერილობით წყაროებში აფხაზური გვარსახელები მასობრივად მხოლოდ XIX საუკუნეში იჩენენ თავს და -იფა > -იბა > -ბა სუფიქსიან აფხაზურ გვარსახელთა მოდელების ჩამოყალიბების პროცესი დასრულდა არა ადრეულ შუა საუკუნეებში, როგორც ამას ნ. მარი სრულიად უსაბუთოდ აცხადებდა, არამედ XIX საუკუნის მიწურულისთვის (გვანცელაძე, 2011: 156). მეცნიერი ასახელებს ჩვენთვის საინტერესო -ობა სუფიქსიან შემდეგ გვარსახელებსა და ანთროპონიმებს: ახ-ობ-ა-ძე, კაკ-ობ-ა-შვილ-ი...; პირსახელები: კაკუა < *კაკო-ა, კაკ-ობ-ა < *კაკო-ობ-ა; ჩიქ-ობ-ავ-ა // ჩიქ-ობ-ელ-ი < *ჩიქ-ობა-ელ-ი; კაცობა - კაც-ობ-ელ-ა; კოჩ-ობა // კოჩოფა „კაცობა“; წყალობაძე (შდრ. ანთროპონიმი წყალობა); ღვინობა, უკოჩობა, ჭყოლოფა (შდრ. წყალობა) და სხვ. სადაც გამოსაყოფია არა აფხაზური წარმოშობის მაგვარსახელებელი -ბა სუფიქსი, არამედ რამდენიმე ქართული სუფიქსი: -ობ-ა, -ებ-ა, -იბ-ა, -(ა)ბა, რომელთაგან ზოგიერთს დამატებით შეიძლება ერთვოდეს კნინობითობის ქართული სუფიქსები: -ელ-ა, -ია... (გვანცელაძე, 2011: 151-167).

1.1.1.6. გრძნობის გამომხატველი პირსახელები

საანალიზო მასალებში გამოვლინდა ისეთი პირსახელებიც, რომლებიც გამოხატავენ პირშმოს დაბადებით გამოწვეულ სიხარულს. ესენია: **მახარობელ(-ი) // მახარებელ-ი** „მახარებელი“, **სანატრელ(-ი), ნანატრია // ნანატრია**, „ნანატრი არის“, საბედო.

ამ სახელებიდან პირველი წყვილი **მახარობელ(-ი) // მახარებელ-ი** პირველად იხსენიება 1621 წ. სოფ. ნაგუზაუსა და ხიბულაში მცხოვრებ საეკლესიო ყმათა სახელებად (ქსმ, III, 1970: 413; 417). **მახარებელი** გვხვდება, ასევე, 1616-1621 წწ. სოფ. დარჩელში (იქვე, 459). იგივე ვარიანტები საკმაოდ ხშირად დასტურდება საერო შინაარსის ძველქართულ იურიდიულ საბუთებშიც. მაგალითად, ვარიანტი **მახარებელი** გვარსახელის გარეშე წარმოდგენილია საქართველოს სხვადასხვა მხარის 34 მოსახლის სახელის როლში 1247-1260 წლებიდან (პალ, 2004: 124-126), ხოლო ვარიანტი **მახარობელ-ი** 11 პირის სახელია XIV საუკუნის შემდგომ იმავე მხარეებში (პალ, 2004: 127-128). საერო შინაარსის საბუთებში ერთხელ შეგვხვდა კნინობითობის -ა სუფიქსით გაფორმებული **მახარობელ-ა** ვარიანტიც ამჟამინდელ ხონის რაიონში მდებარე სოფელ გვაზაურში მცხოვრები გლეხის სახელად (პალ, 2004: 127). რაც შეეხება სახელის ძირითად ვარიანტთა ეტიმოლოგიას, იგი გამჭვირვალეა: წარმოადგენს **ხარება** ზმნის მიმღეობას და გაფორმებულია შესაბამისი აფიქსებით: **ხარ-ძირზე** დართული **-ებ // -ობ** თემის ნიშნებითა და მიმღეობის მაწარმოებელი **მა- _ ელ** კონფიქსით. პირსახელი **მახარებელი** საინტერესოა იმ თვალსაზრისითაც, რომ თ. გითოლენდიას დაკვირვებით, სწორედ ეს ფორმა უდევს საფუძვლად აფხაზურ გვარსახელს **მახარებელ-იფას**, რომელიც დასტურდება სოფ. მერხეულიდან 1867 წელს რუსების მიერ განდევნილ აფხაზ მუჰაჯირთა სიებში. შდრ. ქართ. მახარობლიძე. როგორც ავტორი მიიჩნევს, **მახარებელი** აფხაზურს

დიდი ხნის ნასესხები არ უნდა ჰქონდეს, რადგანაც აფხაზურში სწორედ ე ხმოვნის შემცველი ფორმაა შესული, რაც ქართულ სალიტერატურო ენაში გვაქვს, ეს ხმოვანი კი, როგორც თ. გვანცელაძემ დაადგინა, აფხაზურ ენაში მხოლოდ XVIII-XIX საუკუნეთა მიჯნაზე წარმოიქმნა. **მახარობელი** დიალექტური ვარიანტია **მახარებელი** ფორმისა (გითოლენ-დია, 2008: 62-63; გვანცელაძე, 2011: 31).

ასევე გამჭვირვალე ეტიმოლოგია აქვთ სახელებს: **სანატრელ-ი** „ვისაც ნატრობენ“. პირსახელი იხსენიება 1621 წ. სუბვში (ქსმ, III, 1970: 427), იმავე წელს სოფ. გუფში დადასტურებულია **-ბედ-** ძირზე **სა-ო** კონფიქსის დართვით მიღებული ანთროპონიმი **საბედო** „ვისაც ბედი უნდა ეღირსოს (იგულისხმება საცოლე ან საქმრო)“ (ქსმ, III, 1970: 433) და **გაწირულ-ი** „ვინც გაწირეს, ვინც მიატოვეს“ (პალ, V, 2015: 306). არ ჭირს არც **ნანატრია** და **ნანარტია** სახელის მეგრულის ნიადაგზე ფონეტიკურად ოდნავ სახეცვლილი თავდაპირველი **ნანატრია** ვარიანტის აღდგენაც, რომლებიც რეალურადაა ნახსენები 1616-1621 წწ. შედგენილი დოკუმენტში სოფ. ცაიშსა და დარჩელში მცხოვრებთა სახელებად (ქსმ, III, 1970: 440; 461). მოსალოდნელია, რომ სახელი **გაწირული** ანთროპონიმთა იმ ჯგუფს განეკუთვნებოდეს, რომელთა მიზანი იყო ნანატრი შვილის დაცვა მძიმე სენისგან, ან ავი ბედისწერისაგან: ამგვარი სახელებით სენის მფარველ სულს და ბედისწერას „არწმუნებდნენ“, ეს ბავშვი უკვე ბედისგანაა განწირული და ნუ შეეხებითო.

ზოგიერთი პირსახელი ისეთ შთაბეჭდილებას ტოვებს, რომ გვაფიქრებინებს, მშობელი განსაკუთრებულ სიყვარულს გამოხატავს შვილისადმიო. მაგალითად, დედის ან მამის გამორჩეულ შვილს ჰქვია: **ბაბა-ში-ი-ა** „მამის, მამისა“ (პალ, IV, 2007: 337), **დედის კეთილი** (1550 წ.) (პალ, II, 1993: 507); **მამალე-ი** < ***მამა-ლა-ი, მამ-ულ-ი-ა** (1621წ.) (ქსმ, III, 1970: 422, 424), **სი-მამ-ულ-ი, მამ-ილ-ობა, მამ-ის-შური** „მამის სული“ (პალ,

IV, 2007: 271), **მამა-გულ-ი** < **მამა-ს გულ-ი**, **მამისახარა** (1616-1621 წწ.) (იქვე, 439) < **მამ-ისა ხარ, მამახუტა** „მამის ჩასახუტებელი“, **მამა-ში** „მამისა“ (პალ, V, 2015: 156). ასეთივე უნდა იყოს **მამაკუკუ**, რომელიც დასტურდება 1616-1621 წწ. (ქსმ, III, 1970: 439), თუმცა მისი მეორე კომპონენტის რაობა და ამოსავალი სემანტიკა ბუნდოვანია.

აქვე დავასახელებთ ისეთ პირსახელებსაც, რომლებიც ნათესაობის აღმნიშვნელია: **ზაზადია** „მამიდა“, პირველად ნახსენებია 1621 წ. სოფ. ხოიროში (ქსმ, III, 1970: 424), **ზაზადიში** > // **ზაზადიშა** „მამიდაშვილი“ (ზედმიწ. „მამიდისა“) დასტურდება 1621 წ. სუბვსა და ხიბულაში (ქსმ, III, 1970: 427; პალ, II, 1993: 570).

აღსანიშნავია, რომ აქ განხილული პირსახელების უმრავლესობა ქართული სალიტერატურო ენიდანაა შესული მეგრულ მეტყველებაში. ყურადღებას იპყრობს აგრეთვე **ზაზადია**, **ზაზადიში**, **ზაზადიშა** სახელთა პირველი კომპონენტი **ზაზა** „მამა“, რომელიც თურქული ენიდანაა ნასესხები დასავლურ და სამხრულ დიალექტებში, თურქებთან მეტ-ნაკლებად მჭიდრო კონტაქტი კი ამ კილოებზე მეტყველ მოსახლეობას მხოლოდ XV-XVI საუკუნებიდან ჰქონდათ, რაც დასახელებულ ანთროპონიმთა და მათი ამოსავალი ნათესაობის ტერმინის შედარებით სიახლეზე მიგვითითებს.

1.1.1.7. ფრინველთა სახელებისაგან მომდინარე პირსახელები

სპეციალური ლიტერატურიდან ცნობილია, რომ როგორც მამაკაცის, ისე ქალის ანთროპონიმებად ძალზე ხშირად გამოიყენება ცხოველ-ფრინველთა და სხვა სულიერთა აღმნიშვნელი ონიმები. მათ ქ. გოდერძიშვილი ზოოფორულ ანთროპონიმებს უწოდებს და აღნიშნავს: „ზოოფორულ ანთროპონიმებად მიჩნეულია ცხოველთა და ფრინველთა

(ფაუნის) აღმნიშვნელი სახელებისაგან წარმოქმნილი ონიმები: კრავი, წიწილ, ბელურა, ბულბულა, კურდღელა, მგელა // მგელია // მგელიკა // მგელიტა // მგელუკა, ფოცხვერა, ირემა // ირმისა, ძაღლიკა, ლომა // ლომიკა, დათვია, ჩიტა // ჩიტო, შოშია // შოშიტა, ჩიორა, ბუა, ბულბულა, ყორანა, ვეფხვია, პეპელა, კალმახი, გვრიტა // გვრიტინე, მერცხალა, მწყერა, ჯოღორია, თუნთია...“ (გოდერძიშვილი, 2012: 55).

მკვლევარ გ. გვანცელაძეს დადგენილი აქვს ამგვარ ანთროპონიმთა წარმოქმნის ისტორია ქართულში: თავიდან ცხოველების მფარველ ტოტემურ სულთა კეთილგანწყობის მოპოვების მიზნით ჩვეულებრივი ონიმები ყოველგვარი სიტყვათწარმოქმნელი მაწარმოებლების დართვის გარეშე გამოიყენებოდა პირსახელებად, ანუ საზოგადო არსებითი სახელები ითავსებდნენ საკუთარ სახელთა ფუნქციებს, მაგრამ იმის გამო, რომ ამოსავალი ონიმი და ანთროპონიმი ბგერადობის მხრივ სრულად ემთხვეოდა ერთმანეთს, ორაზროვნების თავიდან ასაცილებლად დაიწყო ამგვარ სახელებზე ნაირგვარი წარმოქმნელი აფიქსების დართვა. ამ გზით ენამ ომონიმიაც აიცდინა თავიდან და საგრძნობლად გაიმდიდრა ანთროპონიმთა მარაგიც (ვრცლად იხ.: გვანცელაძე, 2009: 64). ჩვენს ხელთ არსებულ მასალაში დადასტურდა შემთხვევები, როდესაც ანთროპონიმებად გამოიყენება უპირატესად ფრინველის აღმნიშვნელი სახელები, მაგრამ თითქმის არ აღმოჩნდა სხვა სულიერთა სახელებისაგან მომდინარე ზოოფორული სახელები. ქვემოთ განვიხილავთ ამ ჯგუფის ანთროპონიმებს:

1621 წელს შედგენილი დოკუმენტის მიხედვით, სოფ. ხიბულაში ერთმანეთის გვერდით გვხვდება **გუგუ**, **გუგულა**, **გუგულტა** პირსახელები (იხ. ქსდ, III, 1970: 414-415), რომლებიც, ვფიქრობთ, ფრინველ გუგულის სახელისაგან უნდა მომდინარეობდეს. ამოსავალი მარტივი ხმაბაძვითი **გუგუ** ფუძე უნდა იყოს (შდრ. აფხაზური **ა-კუკუ** „გუგული“, რომელიც

ასევე ხმაბაძვითია და არ შეიცავს სიტყვათმწარმოებელ აფიქსებს). შესაბამისად, **გუგუ** ვარიანტისაგან მომდინარეობს ზოგადქართული აპელატივი **გუგული**, რომლისგანაც, თავის მხრივ, ნაწარმოებია **გუგულ-ა** და **გუგუ-ტ-ა** ანთროპონიმები. არსებობს ახსნის სხვა შესაძლებლობაც: მეგრ. **გუგუ** // **გუგულა** განიმარტება შემდეგნაირად: „**გუგუ** ვაკეში განმარტოებით მდგარი ბორცვი, სადაც მოდის სამოვრად გამოუსადეგარი ბალახი; ეული, მარტოკაცი; გუგული (დოლაბისა); გუგულე (თუნისა)“; „**გუგული** გუგული; მარტოხელა, ეული (გადატ); დიდი ხვართქლა (მცენ.)“ (ქობალია, 2010: 219). გვიჭირს იმის გადაჭრით თქმა, ამ ორი ვარაუდიდან რომელი უფრო მართებულია.

პირსახელი **კვატა** დავადასტურეთ 1621 წელს შედგენილ საბუთში სოფელ ხიბულაში მცხოვრების სახელად (ქსმ, III, 1970: 415). იგი მომდინარეობს იხვის აღმნიშვნელი დასავლურქართული **კვატი** // **კვატ-ა** საზოგადო სახელისაგან.

1621 წელს სოფლებში: ნაჟანულში, გუფსა და ჭალაში პირსახელად გვხვდება ფრინველის აღმნიშვნელი მეგრ. **მაჭირხოლ**-ის „მერცხალი“ ვარიანტები **მაჭიხოლ-ი** // **მაჭიხოლ-ია** // **მაჭიხოლ-ა** (ქსმ, III, 1970: 422; 434). **მაჭი[რ]ხოლი** შესატყვისია მერცხალი სიტყვისა. როგორც ტ. გუდავა აღნიშნავს, მეგრულში არსებობს **მარჭიხოლი** // **მაჭირხოლი** ფორმები. სწორედ მეგრ. **მარჭიხოლ-** შეესატყვისება სალიტ. ქართულის **მერცხალ-** ფუძეს, რომელსაც გარკვეული ფონეტიკური ცვლილება განუცდია. მეგრ. **მარჭიხოლ-**ის მიხედვით, მეცნიერი აღადგენს ***მერწიხალ** ფორმას: ***მერწიხალ-** > ***მერწხალ-** > **მერცხალ-**. **რწიხ** მარცვალში ჩავარდნილია **ი** ხმოვანი, რომელიც შემონახულია მეგრ. **მარჭიხოლ-**ში. საბოლოოდ, ავტორის ვარაუდით, საქმე გვაქვს ხმაბაძვით ფუძესთან, რომელიც მერცხლის ხმიანობას, მის ჭიკჭიკს ასახავს და **მერცხალი** < **მერწიხალი** // **მეწირხალი** ეტიმოლოგიურად „მოჭიკჭიკვს“ ნიშნავს. მისი ბადალი ხმაბაძვითი **ჭირხ-** ფუძე კი მეგრულშია შემონახული (გუდავა, 1964: 144-145).

1616-1621 წლებს შორის შედგენილ საბუთში სოფ. დარჩელში დასტურდება ვარიანტები **წიწ-ილ-ა // წიწ-ი-ა** „წიწილა“ (ქსძ, III, 1970: 456; 465). ამ ხმაბაძვითი სახელის **წიწია** ვარიანტი **ლ** ბგერის დაკარგვის შედეგად უნდა იყოს მიღებული.

დასტურდება პირსახელები **ჭუჭუ-ლ-ია, ჭუჭუ-რ-ია, ჭუჭუ**. ამათგან 1616-1621 წწ. სოფ. ჭალაიში (ჭლოუ) გვხვდება **ჭუჭუ-ლ-ია** ვარიანტი (ქსძ, III, 1970: 467), 1621 წლით თარიღდება სოფ. ტყავრუში დადასტურებული პირსახელი **ჭუჭურია** (პალ, V, 2015: 352), **ჭუჭუ** კი პირველად იხსენიება იმავე 1621 წელს სოფ. ნაქანელში (ქსძ, III, 1970: 423); სამივე ანთროპონიმი ხმაბაძვითი სახელებია. სულხან-საბას განმარტებით, „...**ჭუჭული** არს მართვენი ბატთა, იხვთა, კარაპთა და ყოველთა წყალთა შინა მყოფთა ფრინველთასა...“ (ორბელიანი, II, 1993: 411). ამ ანთროპონიმთაგან ამოსავალია უფრო მარტივი სტრუქტურის **ჭუჭუ** ფორმა, ხოლო ზოგადქართული **ჭუჭულ-ი // ჭუჭურ-ი** მისგან უნდა მომდინარეობდეს **-ილ // -ირ** სუფიქსის დართვისა და სუფიქსის ხმოვნის დაკარგვის გზით: **ჭუჭუ > ჭუჭუ-ულ-ი // ჭუჭუ-ურ-ი > ჭუჭუ-ლ-ი // ჭუჭუ-რ-ი**.

ოთხფეხთა სახელებისაგან ნაწარმოები პირსახელებიდან ჩვენს მასალაში დასტურდება **ლომ-ინ-ა // ლომ-ინ-ია**. ამათგან **ლომინია** გვხვდება 1621 წ. სოფ. თილითში (ქსძ, III, 1970: 430), ხოლო **ლომინა** - 1616-1621 წწ. სოფ. ცაიშში (ქსძ, III, 1970: 445). **ლომინა** ვლინდება 1492 წლის საერო შინაარსის ძველ საბუთში, როგორც იმ პირის სახელი, ვისგან ნაყიდი მიწაც ვინმე ელიაზარ ელიოზიშვილმა შიომღვიმის მონასტერს შესწირა (პალ, 1993: 573). გ. გვანცელაძე ამ სახელებს **ლომის** აღმნიშვნელი სიტყვისაგან მომდინარედ მიიჩნევს (გვანცელაძე, II, 2009: 81). შდრ. 1636 წლის საერო შინაარსის საბუთში წარმოდგენილი ვარიანტი **ლომ-ინ** (პალ, 1993: 573).

1.1.1.8. მცენარეთა სახელებისაგან მომდინარე პირსახელები

მცენარეთა აღმნიშვნელ სახელთაგან საკვლევ დოკუმენტებში გამოვლინდა ერთადერთი პირსახელი, რომელიც ნაწარმოებია მანთროპონიმებული სუფიქსის დართვით: ვარდ-ისაგან მიღებულია პირსახელი ვარდი-ა, ანუ საქმე გვაქვს სპარსული წარმოშობის აპელატივის ანთროპონიმიზაციასთან. ანთროპონიმი დასტურდება 1616- 1621 წწ. სოფ. დარჩელში (ქსძ, III, 1970: 466), თუმცა არ გამოვრიცხავთ მის წარმომავლობას ვარდან პირსახელისაგან.

1.1.1.9. სოციალურ ტერმინებთან დაკავშირებული პირსახელები

ჩვენს საანალიზო ტექსტებში გვხვდება სოციალურ ტერმინებთან დაკავშირებული ანთროპონიმები: ბერი, პაპა, პაპია, პაპიშია, პაპუნა, პაპაკუდა, მესტუმრია.

ბერი დასტურდება 1616-1621 წწ. საბუთში სოფელ ცაიშში მცხოვრების სახელად (ქსძ, III, 1970: 446). ბერ- ფუძე უკავშირდება სიბერეს. ბერი „დიდი ხნის ადამიანი, ბებერი, ბერიკაცი, დედაბერი“. ბერი ეწოდება ასევე მონაზონ მამაკაცს, ბერად აღკვეცილ პირს. არნ. ჩიქობავას მიხედვით, ბერე ჭანურში გამოიყენება „ბავშვის, შვილის“ აღსანიშნავად. მისივე ცნობით, ბერ- მეგრულში გამოიყენება მხოლოდ გვარებში: ბერია, ბერაია, გიგიბერია... ხოლო ქართულში - გვარებშიც: ბერიძე, ბეროძე, ბერიშვილი... აღსანიშნავია ისტორიული სახელები: ჭიაბერი, კახაბერი... (იხ.: ჩიქობავა, 2008: 39-40). ბერი ანთროპონიმის ფუნქციით მთელ საქართველოში იყო გავრცელებული და ხშირად დასტურდება საერო შინაარსის დოკუმენტებშიც. მაგალითად, ისტორიულ საბუთებში გვარის გარეშე ეს ანთროპონიმი წარმოდგენილია 28

პირის საკუთარ სახელად (პალ, I, 1991: 515-516), ხოლო მათგან ერთ შემთხვევაში, 1660-1678 წლებს შორის დაწერილ საბუთში **ბერ-ი** და მისგან მომდინარე **ბერ-უ-ა** ვარიანტებით ერთდროულად იხსენიება დიდმის წმინდა გიორგის ეკლესიის დეკანოზ ათანელის (თანელას) ერთ-ერთი ძმა (პალ, I, 1991: 89; 515).

პირსახელი **პაპა** იხსენიება 1621 წ. სოფ. ნაგუაზაუში (ქსძ, III, 1970: 413). შეიძლება გვევარაუდო, რომ ეს კაცი ღვთისმსახური იყო: მეგრულში მღვდელს დღესაც ბერძნული ენიდან ნასესხები **პაპა** სიტყვა აღნიშნავს, რომელიც ანთროპონიმადაც იქცეოდა, შდრ. პირსახელები: **ხუცესი**, **ხუცი** (გვანცელაძე, 2010: 59), მაგრამ ტექსტი არ იძლევა ასეთი დასკვნის გამოტანის უფლებას, რადგან მხოლოდ გვართ მოხსენიება ამ დოკუმენტებში ძალზე იშვიათია. ვფიქრობთ, სახელი **პაპა** სულაც არ უნდა იყოს ბერძნულიდან მომდინარე და ქართულივე **ბაბუა** სიტყვის სინონიმური **პაპა** აპელატივისაგან მომდინარეობდეს. ამას გვაფიქრებინებს საკვლევ მხარეში 1621 წელს სოფელ ნაგუაზაუში დადასტურებული ოფიციალური პირსახელები: **პაპა** და **პაპაკუდა** (ქსძ, III, 1970: 412-413). შეიძლება გვეფიქრა, რომ **პაპაკუდა**-ში ბერძნული **პაპა** სიტყვა კომპოზიტის პირველ წევრად, ხოლო მთლიანად კომპოზიტი ნიშნავს „კუდიან მღვდელს“-ო, მაგრამ თუ გავითვალისწინებთ იმ გარემოებას, რომ ანთროპონიმი **პაპაკუდა** გვხვდება საქართველოში ქრისტიანობის საყოველთაოდ გავრცელების პერიოდში და იმ საბუთს, რომელშიც ამ სახელის მტარებელი პირი აღინუსხა, ადგენდნენ ეკლესიის ოფიციალური წარმომადგენლები, სასულიერო პირთა შეურაცხმყოფელ ანთროპონიმს ისინი ვერ იგუებდნენ. ამიტომ გვგონია, რომ სახელი **პაპაკუდა** მეტსახელისაგან მომდინარე ზოგადქართული ფორმაა და ნიშნავს „ბაბუის კუდს, ანუ ბოლო შვილიშვილს“. იმავე ქართული **პაპა** „ბაბუა“ სახელისგან უნდა იყოს ნაწარმოები 1621 წ. სოფელ სუბვში და 1616-1621 წწ. სოფელ ცაიშში დადასტურებული **პაპ-იშ-ია** და **პაპ-ია** ანთროპონიმები (ქსძ, III, 1970: 427; 439).

საანალიზო დოკუმენტებში ასევე გვხვდება სოციალურ ურთიერთობათა ამსახველი შემდეგი ანთროპონიმებიც:

1621 წლის ერთ-ერთ საბუთში იხსენიება ამჟამინდელი ოჩამჩირის რაიონის ტერიტორიაზე ადრე არსებულ სოფელ ნაჟანეულში მცხოვრები ვინმე **მესტუმრია დავითია** (ქსმ, III, 1970: 421). ერთი შეხედვით ძნელი გასარკვევია, რომელია ამათგან სახელი და რომელი - გვარი. განსაკუთრებით მაშინ, როდესაც **მესტუმრე** დღესაც გვხვდება გვარსახელებში (იხ. სილაგაძე, თოთაძე, 1997: 138). ერთი მხრივ, დიდი ალბათობაა იმისა, რომ **მესტუმრე** დავითის ხელობის სახელი, ან მეტსახელი ყოფილიყო. ეს დავითი შეიძლება ისეთი ადამიანი იყო, ვისაც მესტუმრის ხელობა ჰქონდა რომელიმე დიდებულის სასახლეში, მაგრამ ეს ვარაუდი გამოსარიცხია თუნდაც იმიტომ, რომ დასახელებული პირი საეკლესიო ყმაა და იმავდროულად სხვისი, კერძოდ, საერო პირის საკუთრებაც ვერ იქნებოდა. მეორე მხრივ, შეგვეძლო გვეფიქრა, რომ **დავითია** შეცდომით ჩაწერილი იგივე **დავითაია** გვარია, მაგრამ XVII საუკუნის მეორე ნახევრის სხვა საბუთში მოხსენიებულია საეკლესიო გლეხი ივანე დავითია (პალ, 1993: 25), რომელსაც **ივანე** რქმევია, რაკი გვარსახელი ივანე არც წარსულში არსებობდა და არც ამჟამად გვაქვს, ხოლო **დავითია** უდავოდ გვარსახელია. შესაბამისად, ზემოთ ნახსენები **მესტუმრია დავითია**-ს გვარად **დავითია** უნდა მივიჩნიოთ. **მესტუმრე**-ს დამოუკიდებელ პირსახელად მიჩნევას მხარს უჭერს იმავე დოკუმენტში დადასტურებული სხვა მაგალითებიც: **მესტუმრია** ქაჯაია და **სტუმრია** სიჭინავა (ქსმ, III, 1970: 414; 421). ეჭვგარეშეა, რომ აქ ქაჯაია და **სიჭინავა** გვარებია, ხოლო **მესტუმრია** და **სტუმრია** - პირსახელები. **მესტუმრია**-ს მიღების გზა შეიძლება ასეთი იყოს: **მესტუმრ-ია** < **მესტუმრე-ა** < **მესტუმრე**. რაც შეეხება **დავით-ია**-ს იგი **დავითის** კნინობითი ფორმაა და იწარმოება მანთროპონიმებელი -ა სუფიქსის საშუალებით. დავით-ისგან მიღებულია

გვარები: **დავითაია, დავითაშვილი, დავითაძე**. ამავე მოდელისაა სახელი **მიხილია**. ტექსტში გვხვდება **მიხილია** უჩაია 1621 წ. სოფ. ნაჟანულში (ქსმ, III, 1970: 419) და **მიხილია** ვარდანია 1621 წ. სოფ. გუფში (ქსმ, III, 1970: 433). **მიხილია < მიხილე-ა < მიხილე**. ამ შემთხვევაშიც **მიხილია უჩაია** ერთად უნდა მოვიაზროთ როგორც მიმართვის ფორმა. **მიხილია**-ს პირსახელად მიჩნევას მხარს უჭერს დავთარში დადასტურებული მეორე მაგალითი: **მიხილია ვარდანია**, სადაც **ვარდანია** რეალურად გვარსახელია.

1.1.1.10. ნაზმნარი პირსახელები

საკვლევი მასალაში საყურადღებოა ზმნის პირიან ფორმათაგან მომდინარე პირსახელები, რომლებიც ნაწარმოებია ზმნურ ფორმაზე მანთროპონიმებელი -ა და -ია სუფიქსების დართვის გზით:

პირსახელი **გემჭიშია** „დამწეველი“ დასტურდება სოფ. ნაჟანულში 1621 წ. (ქსმ, III, 1970: 421). შდრ. **გემჭიშე // ქიგემჭიშე** „დამაწიე; დამაწევიანე შენს თავს“, ანუ „დამელოდე; მოიცადე, რომ დაგეწიო“.

ანთროპონიმი **გირდია** წარმოდგენილია სოფელ ხაუჟელში 1621 წელს. შდრ. **გირდი** „გაიზარდე, ფიზიკურად შეივსე“. ასეთი წარმოების ორი პირსახელი გვერდი-გვერდ გვხვდება ერთსა და იმავე ტექსტში. ორივე **გირდიას** მართებს გარკვეული სახის ბეგარა (ქსმ, III, 1970: 432). მაგალითებიდან ჩანს, რომ ორივე სხვადასხვა პიროვნებაა. შესაძლებელია, ამ გვარის განაყარნი იყვნენ აფხაზი **გინდიები**, რომლებიც ოჩამჩირის რაიონში სახლობენ, სოფელი ხაუჟელი კი სწორედ ამ რაიონის მიწაზე მდებარეობდა, სოფ. ჭალას (ჭლოუს) მახლობლად. თუ ეს ვარაუდი სწორია, მაშინ უნდა ვფიქროთ, რომ მოხდა **რ და ნ** ფონემათა მონაცვლეობა, გვარის ქართულ წარმომავლობაზე მისი სემანტიკაც მიუთითებს, აფხაზურ ენაში კი -ია სუფიქსიანი მოდელები არ არსებობს.

მჭიშია „მომსწრებელი“(?). პირსახელი ფიქსირდება XVI ს. II ნახევარში (პალ, II, 2004: 246). შესაძლოა, **მჭიშია** ისეთი პიროვნების მეტსახელი იყო, ვინც ყველაფერს ასწრებდა.

ასევე იწარმოება 1621 წელს სხვადასხვა სოფლებში: ხიბულაში, ნაჟანულში, სუბვსა და თილითში დაფიქსირებული შემდეგი ანთროპონიმები: **მახუტოლ-ა** < შდრ. **მახუტოლი** (ქიმახუტოლ) „ჩამეხუტე“; **მირჩქილი-ა**, შდრ. **მირჩქილი** „მისმინე“ (პალ, IV, 2007: 312); **ინგარი-ა**, შდრ. **ინგარი** „იტირე“; **ქოძირ-ა**, შდრ. **ქოძირი** „ნახე“; **მორდილი-ა**, შდრ. **მორდილი** „მოზრდილი“; **მომარდია** „გამზრდიხარ“; **გოკურცხი-ა**, შდრ. **გოკურცხი** „გაიღვიძე, გამოფხიზლდი“ (ქსმ, III, 1970: 415; 419; 420; 423; 424; 427; 429).

აქვე უნდა დავასახელოთ ნაზმნარი პირსახელები, რომლებსაც ბოლოკიდურა ა ხმოვანი გადმოყოლილი აქვთ ზმნური ფორმიდანვე, ანდა არც ზმნურ ფორმაში და არც ნაზმნარ ვარიანტში არ შეიცავენ ამ ხმოვანს: 1. ა ხმოვნიანები: **მიძირუდა** „მენახე“ (1621 წ.) (ქსმ, III, 1970: 421); **მოირდინა** (1621), შდრ. **მოირდ** „გაგიზარდე“, ან „გაგიზრდია“; 2. ამ ხმოვნის არმქონე: **გაირჩინი** (1621 წ.) (ქსმ, III, 1970: 432) „გაგიჩინე“; **დოხვადი** „დახვდი“ (1616-1621 წწ.) (ქსმ, III, 1970: 453), **გაიჩინდი** „გაგიჩინდი“ (პალ, V, 2015: 191), **ვაგიკონდი** (1616-1621 წწ.) (ქსმ, III, 1970: 444) „არ გინდოდი“ და სხვ. **გამიგონი** „გამიგონე“ და მისი -ა სუფიქსით წარმოებული ვარიანტები: **გამიგონ-ა** // **გინაგონ-ა**, რომლებიც აშკარად პირსახელებია, რასაც ადასტურებს მათ მტარებელ პირთა გვარები: **გამიგონა ლომია** (ქსმ, III, 1970: 415), **გამიგონა ქარცხია** (ქსმ, III, 1970: 414), **გინაგონა ლომია** (იქვე, 419).

მრავლისმეტყველია ის ფაქტი, რომ ამ სახელთა დიდი ნაწილი დასტურდება დღევანდელი აფხაზეთის ტერიტორიაზე.

1.1.1.11. კანონიკური პირსახელები

შუა საუკუნეებში შედგენილი დოკუმენტების მიხედვით, საკვლევ მხარეში დასტურდება კანონიკური პირსახელებიც, რომელთა შორისაც წარმოდგენილია როგორც ქართული, ისე უცხოური წარმოშობის ბიბლიურ პერსონაჟთა და წმინდანთა პირსახელები. კანონიკური პირსახელები წარმოდგენილია როგორც პირვანდელი, ისე მათგან წარმოებული მეორეული ვარიანტების სახით, რომელთა გაჩენა განპირობებულია სხვადასხვა ფონეტიკური პროცესების ზემოქმედებით.

ქართული ანთროპონიმის განვითარებაზე თავისებური გავლენა იქონია ქართლის მოქცევამ. ეკლესიებში გაჩნდა მოთხოვნა, რომ ყოველ ქრისტიანს დარქმეოდა ქრისტიანული სახელი, რომელიც სპეციალურ კალენდარში (წმინდანის დაბადების, ან გარდაცვალების დღე) იყო შეტანილი. ამგვარად, წარმოიშვა კალენდარული სახელები (იხ. ლლონტი, 1986: 13). ქართულ ანთროპონიმულ სივრცეში სახელთა სესხება ჩვეულებრივი მოვლენაა. ხშირია ბერძნული, ებრაული, ირანული, ლათინური წარმოშობის კანონიკური სახელები. ზოგიერთი უცხოური საკუთარი სახელი დროთა ვითარებაში ისე შეჰგუებია ქართულს და შეუცვლია თავდაპირველი მოდელი, რომ ჭირს მისი არაქართულად მიჩნევა (ლლონტი, 1967: 19).

საანალიზო მასალის მიხედვით, კანონიკურ სახელთა შორის ძირითადად მამაკაცთა სახელებია წარმოდგენილი.

ბერძნული წარმოშობისაა ქალის სახელი ელენე „ჩირადანი“, რომელიც საანალიზო მასალაში დასტურდება 1657-1660 წწ. და წარმოადგენს დედოფალ ელენეს საკუთარ სახელს: „დედოფალმან პატრონმან ელენე“ (ქსმ, III, 1970: 535).

საყურადღებოა სესხების დროს მიმდინარე პროცესები ბერძნულიდან ქართულში. როგორც ს. ყაუხჩიშვილი აღნიშნავს, ბერძნულში ო-ით დაბოლოებული პირთა სახელები ქართულში ე ხმოვნით ბოლოვდება. ამ მოვლენას მეცნიერი

უკავშირებს ქრისტიანობის გავრცელებას საქართველოში და ამ გზით პირსახელთა სესხებას. მისი აზრით, პირველ რიგში ეს ეხება ქრისტეს სახელს: **Χριστός**, წოდ. ბრ. **Χριστε**. ბუნებრივია, ქართველები ქრისტეს სახელს გაიცნობდნენ ლოცვა-ვედრების გზით, როდესაც ქრისტესადმი მიმართვაში ბერძნები გამოიყენებდნენ წოდებითის, ანუ ვოკატივის ფორმას **Χριστε** (ქრისტე) (ყაუხჩიშვილი, 1925: 95). ჩვენი აზრით, ასეთივე გზითაა შეთვისებული ჩვენს საანალიზო საბუთებში დადასტურებული -ე ბოლოკიდურიანი სახელები: **ექვთიმე (ეფთვიმე), პეტრე, იესე, ფილიპე**.

კალენდარული სახელი **ექვთიმე** „კეთილის მზრახველი“, „გულკეთილი“, „უზაკველი“. საეკლესიო კალენდარში **ექვთიმე** სახელდება, როგორც დიდი მღვდელმონაზონი, მღვდელმოწამე, ქართველი ღირსი, მთაწმინდელი. 1525-1550 წწ. და 1792 წ. შედგენილ დოკუმენტებში იგი გვხვდება **ეფთვიმი // ეფთვი** ვარიანტებით და წარმოადგენს სამღვდლო პირს: „კანონითა ვამტკიცებ კათალიკოზი ეფთვიმი“ (ქსმ, II, 1965: 183); „გენათელი მიტროპოლიტი **ეფთვიმი**“ (ქსმ, II, 1965: 528). სახელში ი ხმოვნის არსებობა მიგვანიშნებს, რომ იგი ნასესხებია ბიზანტიური პერიოდის ბერძნულიდან, რომელშიც გამოითქმოდა როგორც **ეუფიმოს**, ძველ ბერძნულში კი იყო ე ხმოვნიანი **ეუფემოს** ვარიანტი.

პეტრე (ბერძ. „კლდე, ქვა“) კალენდრის მიხედვით საეკლესიო სივრცეში ხშირად გამოიყენება. ვხვდებით შემდეგ პირებს: ათონელი ღირსი; ალექსანდრიელი, პატრ. მღვდელმოწამე; მოციქულთა თავი; მოსკოველი, მიტროპოლიტი; ფინიკიელი მოწამე და სხვ. საანალიზო ტექსტში **პეტრე** გამოიყენება ერთ შემთხვევაში სრული სახით 1855 წ. შედგენილ დოკუმენტში: „**პეტრე** ნიკოს ძე დადიანი“ (ქსმ, VIII, 1985: 801), ხოლო მეორე შემთხვევაში, 1847 წელს კნინობითი -ია სუფიქსის დართვით - **პეტრე-ია**. „...ჩემი თავი **პეტრეია** ფარულავას ჩააბარა მშობელმა“ (ქსმ, VIII, 1985: 776).

ზ. ჭუმბურიძის ცნობით, **პეტრე** ძველთაგანვე ცნობილი სახელია ქართულში (ჭუმბურიძე, 1992: 136).

ბიბლიური **იესე** საანალიზო ტექსტში დასტურდება 1682 წელს ბიჭვინტისადმი შეწირულობის დოკუმენტში: „და მე, **იესეს** მდივანსა დამიწერია და მოწამეცა ვარ“ (ქსმ, III, 1970: 584).

კალენდარული პირსახელი **ფილიპე** (ბერძ. „ცხენების მოყვარული“) გვხვდება ერთხელ სამეგრელოს სამთავროს საბუთებში 1850 წელს, რომელიც იწარმოება მაკნინებელი -ია სუფიქსის დართვით: „...და მწუხარე გახთე ჩემი მებატონის **ფილიპია** თოფურასაგან“ (ქსმ, VIII, 1985: 782). **ფილიპი-ა < ფილიპე-ა < ფილიპე**.

მაგალითების საფუძველზე შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ ტრადიციულად მიღებულია ბერძნული სახელობითი ბრუნვის -**ბჯ** დაბოლოებიანი სახელების გადმოცემა ქართულში ბერძნული ენის წოდებითი ბრუნვის -**ე** ბოლოსართით. მათ გვერდით ქართულში წარმოდგენილია -**ი** ბოლოკიდურიანი სახელებიც, რომლებიც ბერძნულში -**იოც** სუფიქსით ბოლოვდება. ს. ყაუხჩიშვილის განმარტებით, ამ შემთხვევაშიც იგივე ხდებოდა, რაც -**ე** ბოლოკიდურიან სახელებში: პირველ წყებაში შედის მამაკაცთა ის სახელები, რომლებიც ხშირ გამოყენებაში იყო ბერძნებთან ურთიერთობის დროს. ასეთი სახელები იყო **გეორგი** (გიორგი), **გრიგორი** (გრიგოლი), **ანტონი** და მისთანანი. ეს სახელები ბერძნულ ლიტერატურაში ცნობილია მათი სრული სახით: **Γεώργιος, Γρηγόριος, Αντώνιος** და სხვ. მაგრამ მათ პარალელურად ხალხურ ბერძნულში გაჩნდა მათი შემოკლებული ფორმები: **Γεώργις, Γρηγόρις, Αντώνις** რომელთა ვოკატივი იყო: **Γεώργι, Γρηγόρι, Αντώνι** და სხვ. შემდეგში ეს ფორმები ბერძნულ ლიტერატურულ ენაშიც შეიჭრა (ყაუხჩიშვილი, 1925: 97). ქართულმა ენამ სწორედ ეს წოდებითის ფორმები გადმოიღო.

საანალიზო ტექსტებში შეგვხვდა ბერძნულიდან შემოსული -ი დაბოლოების მქონე პირსახელები: **ანტონი, გიორგი, გრიგოლი.**

ანტონი (ბერძ. „სანაცვლოდ შეძენა“) ხშირად არის გამოყენებული საეკლესიო კალენდარში წმინდანთა სახელებად. ესენი არიან: ალექსანდრიელი მოწამე; მესხი, ღირსი; რომაელი, მოწამე და სხვ. 1792 წელს შედგენილ დოკუმენტში **ანტონი** დასტურდება სამღვდლო პირის აღსანიშნავად: „...მთავარეფისკოპოსი **ანტონი**“ (ქსმ, II, 1965: 528); ფუძის სახით წარმოდგენილი **ანტონ** ფიქსირდება 1855 წ.: „...ზუბის მაზრის მეორე ხარისხის მდივანბეგი თავადი **ანტონ** ჩიქოანი“ (ქსმ, VIII, 1985: 802).

გიორგი (ბერძ. „მხვნელი, მთესველი“, „მიწათმოქმედი“) მთელ მსოფლიოში გავრცელებული სახელია. ქართულში მის ფართოდ გავრცელებას მოწმობს მისგან ნაწარმოები გვარები: **გიორგაძე, გიორგიძე, გორგაძე, გოგიძე, გოგია, გოგიავა** და სხვ. საეკლესიო კალენდარშიც არაერთი გიორგია წარმოდგენილი: **ანტიოქელი, ეპისკოპოსი; ხახულელი, ღირსი; მაწყვერელი, ქართველი** და სხვ. საანალიზო ტექსტებში ყველაზე ხშირად კალენდარულ სახელთა შორის გვხვდება **გიორგი**, რომელიც წარმოდგენილია, როგორც სრული, ისე კნინობითი ვარიანტებით: **გოგია // გოგისა // გოგი // გიგო.**

1611-1657 წწ. შორის შედგენილ დოკუმენტებში პირსახელი **გიორგი** დასტურდება როგორც წმინდანის, ასევე საერო პირის აღმნიშვნელად: „...და სახელოვანთა ძუელთა ჩუენტა პაპ[ა]თა და პაპის-პაპ[ა]თა ყოვლად სანატრელთა: **გიორგი, ვამეყ, შერგილ და სამადავლე...**“ (ქსმ, II, 1965: 209); „თავს მსხულების წმიდა **გიორგი**, მისი შესავლითა და გამოსავლითა“ (იქვე). ბგერათა რედუქციის, ფონეტიკური პროცესისა და კნინობითის - ია სუფიქსის დართვით მიღებული **გოგია** ვარიანტი დასტურდება 1621 წ. სოფ. ხოირში (ქსმ, III, 1970: 423). ასევე მეორეულ ვარიანტებს წარმოადგენს **გოგი-სა,**

რომელიც დასტურდება 1854 წ. შედგენილ დოკუმენტში: „განმგედ ქალაქთა ზუგდიდის და სენაკსა მე განვაწესე პირველსა აზნაური გოგისა ყიფიანი, ხოლო მეორესა გიგო გობეჩია“ (ქსმ, VIII, 1985: 793). 1847 წ. შედგენილი საბუთის მიხედვით, სოფ. თამაკონში იხსენიება პირსახელი გოგი (ქსმ, VIII, 1985: 775). მართალია, გოგი და გოგია კნინობითის ფორმებია, მაგრამ იურიდიულ საბუთებში მათი ფიქსირება იმაზე მიგვითითებს, რომ მათ ოფიციალურ პირსახელების ფუნქცია იმ დროს უკვე ჰქონდათ.

კალენდარული სახელია გრიგოლ (ბერძ. „მღვიმარე“, „ფხიზელი“). მისი კნინობითი ფორმებია: გიგა, გიგი, გიგო, გიგლა, გიგოლი, გიგოლა. მისგანაა მიღებული გვარები: გრიგოლია, გრიგოლაია, გრიგოლაშვილი. პირსახელი დასტურდება 1792 წ. სრული გრიგოლ ვარიანტის სახით: „მე, დადიანმა გრიგოლ...“ (ქსმ, II, 1965: 528). გრიგოლი ასევე ხშირად გვხვდება წმინდანთა სახელებად - იხსენიება: ბიზანტიელი, მოწამე; ქართველი არქიმანდიტრი; ბიზანტიელი მოწამე და ა.შ. საყურადღებოა, რომ ქართულში სესხების შემდგომ ამ სახელმა ფონეტიკური ცვლილება განიცადა - დისიმილაციის გამო ორი რ ფონემიდან მეორე ლ ბგერად გარდაიქმნა: Γρηγόρι > გრიგოლ.

ბერძნული -αδ დაბოლოებიანი სახელების გადმოცემაში ქართული იძლევა წრფელობით ბრუნვას ა ბოლოკიდურით. საანალიზო ტექსტში ბერძნული წარმოშობის -ა ბოლოკიდურიანი ერთადერთი სახელია ანდრია (ბერძ. „მამაცი, „ვაჟკაცი“, რომელიც დასტურდება 1616-1639 წწ. შორის შედგენილ საბუთში: „თავის ერთის წმიდის ანდრია მოციქულის ხატი მომიჭედინებია...“ (ქსმ, III, 1970: 498). ანთროპონიმი აქ წმინდანის სახელია.

ს. ყაუხჩიშვილი განიხილავს ასევე -ონ დაბოლოებიან პირსახელებს და ასკვნის, რომ ამ ტიპის სახელებია: აპოლონ, ზენონ, ილარიონ და სხვ. სახელთა ერთნაირობას ის განაპი-

რობებს, რომ ბერძნული ძირი (ვოკატივიც) და ნომინატივიც **ონ** მარცვლით არის დაბოლოებული. ჩვენი საანალიზო მასალიდან ამ ჯგუფში შეიძლება დავასახელოთ მხოლოდ **ბესარიონ** (ბერძ. „ტყიანი ადგილი“, „ტყისა“). მისი გაქართულებული კნინობითი ფორმებია: **ბესა, ბესო, ბესიკ, ბესიკო**. საანალიზო მასალების მიხედვით, ანთროპონიმი სრული სახით დასტურდება 1853 წელს შედგენილ დოკუმენტში: „ჩემმან ძმამ დეკანოზმან **ბესარიონ** თოფურიაძე...“ (ქსმ, VIII, 1985: 787).

ბერძნული წარმოშობისაა კანონიკური სახელი **ნიკოლოზ** < **ნიკოლას** (ბერძ. „ხალხის მცველი“, ანდა „ხალხის გამარჯვება“). ქართული საბუთის ტექსტში დასტურდება მის პირველად ბერძნულ ფორმასთან ახლომდგომი ვარიანტი **ნიკოლასი**. როგორც ზ. ჭუმბურიძე აღნიშნავს, ქართულში ადრიდანვე დასტურდება და დღესაც ფართოდ გვხვდება ვარიანტები: **ნიკოლოზ // ნიკოლოზ // ნიკოლაოზ, ნიკოლას** (ჭუმბურიძე, 1992: 133-134). ჩვენი აზრით, **ნიკოლოზი ნიკოლას**-ისაგან მიღებულია **ს** ბგერის გამჟღერებით (**ზ** < **ს**), შდრ. ქართულ ნიადაგზე გამჟღერებული საზოგადო სახელები: **ეპისკოპოსი > ეპისკოპოზი, კათოლიკოსი > კათოლიკოზი...**

ბერძნული წარმოშობის კალენდარული პირსახელი **დიმიტრი** ნიშნავს „დემეტრეს კუთვნილს“. იგი ამ სახელის იმდროინდელი ფორმაა, როდესაც ბიზანტიურ ბერძნულში თავდაპირველ **ე** ხმოვანს მასობრივად ჩაენაცვლა **ი** (იხ. ჭუმბურიძე, 1992: 107). იხსენიება დაბუდიელი მოწამე, მირონმდინარე, დიდმოწამე. საანალიზო დოკუმენტებში გვხვდება როგორც **დიმიტრი** (ქსმ, VIII, 1985: 772), ისე მისი ამოსავალი ვარიანტი **დემეტრე**. 1621 წელს შედგენილ დოკუმენტში **დემეტრეს** და მის შვილებს ემართათ აფხაზეთის საკათალიკოსო ბეგარა (პალ, II, 1993: 515). კალენდრის მიხედვით ცნობილია მხოლოდ ქართველი, მეფე, თავდადებული.

ჩვენს საკვლევ დოკუმენტებში, როგორც აღვნიშნეთ, დასტურდება ებრაული წარმოშობის კანონიკური პირსახელებიც.

კალენდარული სახელი **ანნა** // **ანა** ებრაულია და ნიშნავს „საამოს, „მადლიანს“. იხსენიება ადრიანოპოლელი მოწამე; წინასწარმეტყველი; სამოელ წინასწარმეტყველის დედა და სხვ. დღეს საკმაოდ ხშირად გამოიყენება სახელი **ანა**. ჩვენს მასალაში პირსახელი **ანნა** ძირითადად გვხვდება დოკუმენტის დასაწყისში, ღვთისმშობლის მიმართ აღსავლენ თხოვნაში: „ეჰა, ასულო შუენიერო, იოვაკიმის ნაყოფო, სიტკბოებითა აღსავსეო, **ანნას** მორჩო...“ (ქსმ, II, 1965: 176). როგორც ცნობილია, ქართული ენა ვერ ჰგუობს ერთი ფუძის შიგნით, მეზობლად განლაგებულ ორმაგ **ნ** ფონემას და ტოვებს მხოლოდ ერთ მათგანს. დასახელებულ შემთხვევაში ამ წესის დარღვევასა და ორი **ნ**-ს შენარჩუნებას ხელი შეუწყო ამ სახელის მტარებელი წინასწარმეტყველ ანას განსაკუთრებულიობამ.

ებრაული წარმოშობისაა ასევე კალენდარული პირსახელი **ადამი** („თიხა, წითელი მიწა“). **ადამი** ერქვა პირველ ადამიანს, აგრეთვე სინაელ ღირს მოწამეს. იგი იშვიათად, მაგრამ დღესაც გვხვდება პირის სახელად. ჩვენს საანალიზო მასალაში, **ადამი** მხოლოდ ბიბლიურ პერსონაჟს წარმოადგენს, რომელიც დასტურდება ერთი და იმავე ფორმით ღვთისმშობლისადმი მისამართ ლოცვაში: „ევას ნათელო და მწუხარებისა უჩინო მყოფელო, **ადამის** დიდებაო“ (1525-1550 წწ.) (ქსმ, II, 1965: 176).

აბრამი (ებრ. „მამა მრავალთა“). ანთროპონიმი საანალიზო დოკუმენტებში იხსენიება 1525-1550 წწ. შორის შედგენილ „ბიჭვინტის იადგარში“ ამოსავალი **აბრაჰამი** ფორმით და წარმოადგენს ბიბლიურ პერსონაჟს (ქსმ, II, 1965: 176), ხოლო საერო პირის სახელად დასტურდება 1621 წ. **აბრამ** // **აბრამი** ვარიანტების სახით (ქსმ, III, 1970: 420). **აბრამ** მიღებულია

აბრაჰამ-ისაგან ფონეტიკურ ცვლილებათა ნიადაგზე: **აბრაჰამ** > **აბრაამ** > **აბრამ**. მისგან იწარმოება გვარებიც: **აბრამია**, **აბრამიძე**, **აბრამიშვილი**, **არახამია**.

კალენდარული სახელი **ბაგრატ** ძვ. სპარსულს უნდა უკავშირდებოდეს: **ბაგდატა** „ღვთის ბომბული“, ღვთის წყალობა“. არსებობს მისი სხვაგვარი განმარტებაც: „ღვთის შექმნილი“, „ღვთის მიერ დაცული“. **ბაგრატ** საეკლესიო კალენდარში გვხვდება **პანკრატ**-ის სახითაც, რომელიც ბერძნულია და ნიშნავს „ყოვლად შემძლებელს“. იხსენიება მხოლოდ ანტიოქელი ეპისკოპოსი, მღვდელმოწამე, მოციქულ პეტრეს მოწაფე. ქართულ ანთროპონიმულ სივრცეში **ბაგრატ** ფართოდ ცნობილი სახელია, ვინაიდან იგი ქართველ მეფეთა საგვარეულო სახელის საყრდენ ფუძეს წარმოადგენს და რამდენიმე ქართველ მეფესაც ერქვა. იგი მეფის სახელად დასტურდება 1525-1550 წწ. შორის შედგენილ დოკუმენტში: „მეფემან დიდმან **ბაგრატ**“ (ქსმ, II, 1965: 178). 1661 წ. შედგენილ დოკუმენტში დასტურდება **ბაგრატი** დადიანის ძე (ქსმ, II, 1965: 223).

გაბრიელი (ებრ. „სიმტკიცე“, ძალი ღვთისა“). საეკლესიო კალენდარში იხსენიება რამდენიმე პირი: გარეჯელი, ღირსი; იმერეთის ეპისკოპოსი მცირე, ქართველი, მღვდელმოწამე. პირსახელ **გაბრიელ**-ს ზოგადად მრავალი ნაირსახეობა გააჩნია, თუმცა საანალიზო მასალაში იგი მხოლოდ ამოსავალი **გაბრიელ** ფორმითაა წარმოდგენილი და საერო პირის აღმნიშვნელია. იხსენიებიან ძამუა **გაბრიელ** 1621 წ. სოფ. ნაჟანელში (პალ, V, 2015: 295) და რატია **გაბრიელ** წაჩხურის ეკლესიაში [1639]-[1680] წწ. (პალ, IV, 2007: 54).

ებრაული წარმოშობის კალენდარული სახელი **დავით** ნიშნავს „სატრფიალოს, საყვარელს“. იხსენიება გარეჯელი, ღირსი; აღმაშენებელი, მეოთხე, მეფე; პალესტინელი, ღირსი და სხვ. ქართველურ ანთროპონიმულ სივრცეში **დავითი** ერთ-ერთი ფართოდ გავრცელებული სახელია. იგი საკვლევ

მასალაშიც ხშირად მეორდება, მაგრამ ძირითადად აღნიშნავს ერთსა და იმავე პირს - **დავით** დადიანს. ცნობილია 2 სხვა **დავითიც**: **დავით** ნემსაძე და **დავით** ლანდურიძე.

ქალის სახელი **ევა** წარმოშობით ებრაულია და ნიშნავს: „სიცოცხლეს, სიცოცხლის მომტანს“. საბუთებში იგი მხოლოდ ბიბლიურ პერსონაჟს წარმოადგენს (1252-1550 წწ.) (ქსძ, II, 1965: 176).

კანონიკური სახელი **ზაქარია** მომდინარეობს ებრაულიდან და ნიშნავს „ღვთის ხსოვნას“. იგი ერთ საანალიზო ტექსტში უცვლელი **ზაქარია** ფორმით დასტურდება სოფ. დარჩელში და ჰქვია საერო პირს (პალ, III, 2004: 67).

პოპულარული გამოდგა პირსახელი **იოანე** (ებრ. „ღვთის მადლი“) და მისი ფონეტიკურ-მორფოლოგიური ვარიანტები. **იოანე** ფართოდ არის გავრცელებული საეკლესიო სივრცეში. იხსენიება ზედაზნელი, ქართველი, ღირსი; მოწამე, გლახაკი, ღირსი... ჩვენს საანალიზო მასალაში იგი გვხვდება რამდენიმე ვარიანტად: **იოვანე // ივანე // ივანეკა // იანე // ივანია // ივანა // ივანაია**.

იოვანე და მისი ვარიანტები დასტურდება სხვადასხვა დროსა და ადგილას და ყველა მოცემულ შემთხვევაში წარმოადგენენ საერო პირების სახელებს. კერძოდ, 1621 წელს შედგენილ დოკუმენტში დასტურდება შემდეგი ვარიანტები: **იოვანე // ივანე // იანე // ივან-ა // ივან-ა-ია** (პალ, I, 1991: 111; II, 1993: 538, 571; IV, 2007: 337; V, 2015: 118, 185; ქსძ, III, 479), ხოლო **ივანე-კა // ივან-ია** სხვა ვარიანტების პარალელურად დასტურდება 1616-1621 წწ. შედგენილ დოკუმენტში (პალ, III, 2004: 156, 159; IV, 2007: 367). **ვა** მარცვლის რედუქციის შედეგად **ივანე-სგან** მომდინარე უნდა იყოს **იანე**. იგივე **ივანე** ფორმა უდევს საფუძვლად **ივანე-კა** (< **ივანე-იკა**), **ივანი-ა** < **ივანე-ა**, ასევე **ივან-ა-ია** ფორმებს, რომლებიც იწარმოება -**კა** (< -**იკა**), -**ა** და -**ა-ია** მანათროპონიმებელი სუფიქსების დართვით და გამოხატავენ სახელის კნინობით-ალერსობით ფორმებს.

მართალია, სახელი ებრაული წარმოშობისაა, მაგრამ, ზ. ჭუმბურიძის აზრით, ქართულში უშუალოდ ბერძნულიდან უნდა იყოს შემოსული, სადაც მისი საწყისი ფორმაა **იოხანან** (**იეჰოხანან**). სხვადასხვა სახეცვლილებით იგი შესულია მსოფლიოს მრავალ ენაში. ქართულში ძველად გვხვდებოდა **იოვანე** და **იოანე**, აქედან მივიღეთ **ივანე**, მისი შემოკლებით კი - **ვანო** (ჭუმბურიძე, 1992: 118-119).

კანონიკური სახელი **ისაკი** (ებრ. „სიცილი“) საკვლევ მასალაში წარმოდგენილია **ისაკ** ფორმით და წარმოადგენს ბიბლიურ პერსონაჟს, რომელიც მოიხსენიება ღვთისმშობლის მიმართ თხოვნაში: „**ისაკის** ვარდო, უბიწოებით აღყუავებულო“ (1525- 1550 წწ.) (ქსძ, II, 1965: 176).

გავრცელებულობის თვალსაზრისით იშვიათია პირსახელი **იობი**. იგი მომდინარეობს ებრაულიდან და ნიშნავს „დევნილს“. სამართლის ძეგლებში დასტურდება მამა **იობი**: „ქ. დადიანი გურიის ნათლისმცემლის უდაბნოს მამას **იობს** და მუნ მყოფ ბერებს ამას განგიწესებთ“ (ქსძ, VI, 1977: 731).

ბიბლიური სახელი **მიქაელი** საანალიზო ტექსტში წარმოდგენილია მისგან მომდინარე მეორეული ვარიანტებით: **მიქა** // **მაქაი** // **მიხილია**. მისი შემოკლებული ვარიანტი **მიქა** დასტურდება 1621 და 1616-1621 წწ. შორის შედგენილ დოკუმენტებში სოფ. მუხურსა და ჯგალში (პალ, III, 2004: 197; პალ, IV, 2007: 280). ვარიანტი **მიქა-ი**, დასტურდება 1616-1621 წწ. სოფ. ჯგალში (პალ, IV, 2007: 280). მიქაი რედუცირებული ვარიანტი ჩანს **მიქაილ-ი** ფორმისა, რომელიც თავის მხრივ, ე - ი მონაცვლეობით, მიღებულია **მიქაელ-ისაგან**: **მიქაელ-ი** > **მიქაილ-ი** > **მიქა-ი**. მიქაელისაგან მომდინარედ მიგვაჩნია **მიხილია** ვარიანტიც, რომელიც დასტურდება 1621 წ. სოფ. ნაჟანაეულსა და გუფში (ქსძ, III, 1970: 419; 433). აკად. ზურაბ ჭუმბურიძის მიხედვით, თვით ბერძნულშივე, საიდანაც მომდინარეობს ეს სახელი, მომხდარა ცვლილება: ქ ბგერა მასობრივად გარდაიქმნა ხ-დ, ე კი -ი ხმოვნად და მივიღეთ სახელი **მიხილ-ია** (ჭუმბურიძე, 1992: 131-132). **მიქაელი** ებრაულიდან ითარგმნება, როგორც „უფლის მსგავსი“.

ებრაული წარმოშობის კალენდარული სახელი **მარიამ** ნიშნავს „ქალბატონს, ბანოვანს“. იხსენიება აზიელი ქალწული მოწამე; მაგდალინელი, მოციქულთა სწორი, მენელსაცხებლე და სხვ. საანალიზო ტექსტში გვხვდება მხოლოდ ღვთისმშობლის სახელად: „დიდისა ემბაზისა ბიჭვინტისა ღმრთისმშობელი, მარადისა ქალწულო **მარიამ**“ (1660-1662 წწ.) (ქსმ, VI, 1977: 671).

საანალიზო მასალაში **ნოე** (ებრ. „ნუგემი“) წარმოადგენს ბიბლიურ პერსონაჟს (1525-1550) (ქსმ, II, 1965: 176).

კალენდარული სახელი **სიმონ** ებრაული სახელია, რომელიც ნიშნავს: „შესმენილს, გამგონეს“ (ზედმეწ.: „ღმერთმა გაიგონა“). მისი ძველი ბერძნული ფორმაა სვიმეონ. საკვლევ მასალაში დასტურდება სწორედ მისი მეორეული ფორმა **სვიმონ**, რომელიც თარიღდება 1550 წ. (პალ, II, 1993: 507).

სოლომონ (ებრ. „მშვიდობიანი, წყნარი“) საბუთებში წარმოდგენილია, როგორც ბიბლიური პერსონაჟი (1525-1550) (ქსმ, II, 1965: 176).

ლათინურიდან მომდინარე პირის სახელებია: **ლეონი** და **მაქსიმე**.

ლეონი (ლათ. „ლომი“) შესულია საეკლესიო კალენდარში. საკვლევ მასალაში გვხვდება პირსახელი **ლეონ**, რომელიც 7-ჯერ დასტურდება ტექსტში და უკავშირდება **ლეონ** დადიანს (იხ. ქსმ, VI, 1977: 677). **ლეონის** ქართულ ფორმად განიხილება **ლევან**-იც (**ლეონ** > **ლევან** ო ხმოვნის დიფთონგიზაციის გზით), რომელიც ასევე სამეგრელოს მთავარ ლევან დადიანის მეორე სახელად გამოიყენება (იხ. ქსმ, VI, 1977: 665).

მაქსიმე (ლათ. „უდიდესი“) - მოწამე, ასურელი, ღირსი. პირსახელი დასტურდება 1525-1550 წწ. შორის შედგენილ დოკუმენტში, სადაც წარმოადგენს სამღვდელი პირს: „კანონითა ვამტკიცებ კათალიკოზი **მაქსიმე**“ (ქსმ, II, 1965: 183).

ეს სახელები არ განსხვავდებიან სხვა ქართული მხარეების შესაბამისი სახელებისაგან: მათ აქვთ სამწიგნობრო

ქართული ენისათვის დამახასიათებელი ფონეტიკურ-მორფოლოგიური იერსახე. გარდა ბერძნული და ებრაული კანონიკური პირსახელებისა საკვლევ მასალაში გამოვლინდა ორიოდე არაკანონიკური, მაგრამ იმ დროს გავრცელებული სპარსული პირსახელიც, რომლებსაც აქვე განვიხილავთ ნასესხობათა სახით:

ნესტან-დარეჯან-ი მომდინარეობს სპარსული გამოთქმისაგან: **ნესთ ანდარე ჯაჰან** „სწორუპოვარი“, უფრო ზუსტად: „არ არის ქვეყნად (მისი ტოლი)“ (ჭუმბურიძე, 1992: 174). ჩვენს მასალაში დასტურდება დედოფლის პირსახელად 1628-1639 წწ.: „ჩუენმან დედოფალმან **ნესტარ-დარეჯან**“ (ქსმ, IV, 1972: 75).

ირანული წარმოშობის სახელი **ქაიხოსრო** „სახელოვანი თავადი დასტურდება 1611-1657 წლებს შორის შედგენილ დოკუმენტში (პალ, V, 2015: 118). საეკლესიო კალენდარში იხსენიება ამ სახელის მტარებელი ქართველი მოწამე.

საკვლევე მასალის მიხედვით გამოვლინდა ისეთი სახელებიც, რომლებიც მკვლევართა მიხედვით მიჩნეულია ქართული წარმოშობისად. ერთ-ერთი მათგანია **მამია**, რომელიც დასტურდება 1525-1550 წწ. „ბიჭვინთის იადგარში“ (ქსმ, III, 1970). **მამია** (ქართ.) ცხადია, ისევე როგორც **მამისა**, **მამნე** და **მამუკა**, ნაწარმოებია ქართული **მამა** სიტყვისაგან, თუმცა საეკლესიო კალენდარი ბერძნული ენის საფუძველზე განმარტავს ამ სახელს (**მამა**-ს ფორმით), როგორც „მუძუმწოვარს“ (ჭუმბურიძე, 1992: 129).

ოქროპირი (ქართ.) კალენდარული სახელი თავდაპირველად იყო ზედწოდება მჭევრმეტყველი ადამიანისა, კარგი მოსაუბრისა, შემდეგ კი დამოუკიდებელ სახელად იქცა (ჭუმბურიძე, 1992: 135). მისი შემოკლებული ფორმებია: **ოქრო**, **ოქრუა**. ტექსტში გვხვდება სრული **ოქროპირი** ფორმით 1616-1621 წწ. შედგენილი დოკუმენტის მიხედვით, სოფ. ცაიშში (პალ, IV, 2007: 382). ვფიქრობთ, ეს სახელი იოანე **ოქროპირის** ეპიტეტის გავლენით უნდა გადაქცეულიყო დამოუკიდებელ ქართულ პირსახელად.

ქართული კალენდარული სახელია ასევე **ნასყიდა**, რომლის ეტიმოლოგია უცნობია. საანალიზო ტექსტში იგი გვხვდება **ნასყიდა-ი** ნაირსახეობით [1628-1639 წწ.] (პალ, III, 2004: 310). მისგან მომდინარეობს გვარი **ნასყიდაშვილი** (ჭუმბურიძე, 1992: 133). კალენდარული სახელი **ქრისტესია** საანალიზო მასალაში გვხვდება ფონეტიკური **ქრისტეშია** და სხვა ვარიანტებით (იხ. ზემოთ): „...ხარაბედია **ქრისტეშია** და მისი ძმისწული ხოსია...“ (ქსმ, III, 1970: 613) ზ. ჭუმბურიძე მიიჩნევს, რომ **ქრისტესია** ქართული სახელია, რომლისგანაც მომდინარეობს გვარი **ქრისტესაშვილი**. მისი აზრით, ამ სახელის ხალხური ფორმაა **ქიტესა**, შემოკლებით - **ქიტა**, **ქიტო**. **ქიტესა**-ს უდრის აგრეთვე მეგრული **ქიესია** < **ქრისტესია** (ჭუმბურიძე, 1992: 146; იხ. ასევე, გოდერძიშვილი, 2012: 29).

1.1.1.12. გაურკვეველი ეტიმოლოგიის მქონე პირსახელები

ჩვენს საანალიზო მასალაში ვლინდება ზოგიერთი ისეთი სახელი, რომლის ეტიმოლოგია გაურკვეველია და შემდგომ ჩაღრმავებულ ანალიზს მოითხოვს.

1621 წ. სოფ. ნაჭანელში დასტურდება პირსახელი **ირდაშელა** (ქსმ, III, 1970: 420), რომელიც, შესაძლოა, ნაწარმოებია -**ელ** კნინობითობითობისა და -**ა** მანთროპონიმებული სუფიქსების საშუალებით. პირსახელის ამოსავალი სემანტიკა და აგებულება გაურკვეველია.

კვაბალ-ია დასტურდება 1616-1621 წწ. სოფ. დარჩელში (ქსმ, III, 1970: 460) (პალ, IV, 2007: 380). ეტიმოლოგიურად გაურკვეველია, მაგრამ, შესაძლოა, კალმისმიერ შეცდომასთან გვაქვს საქმე და ამ გვარსახელში საგულისხმოა **ქვაბალია**. ამ შემთხვევაში, ამოსავალი იქნება, მეგრ. **ქობალ-ი** < **ხორბალ-ი** „პური, ხორბალი; ჯეჯილი; პურეული“ (ქობალია, 2010: 637).

ეთნოლოგ რ. თოფჩიშვილის მიერ, XVI ს. წალენჯიხის ერთ-ერთ წარწერაზე ფიქსირდება გვარი **ქვაბალია**. მკვლევარი ამ გვარსახელს უკავშირებს სამეგრელოში დღესაც ფართოდ გავრცელებულ **ქობალია**-ს. აქვე აღნიშნავს, რომ გადმოცემით გვარი სვანეთიდან არის მიგრირებული. ადრე ყოფილა **ქობალიანი** (თოფჩიშვილი, 1997: 63).

საანალიზო დოკუმენტებში დასტურდება პირსახელი **ნუში** (პალ, IV, 2007: 338). მეგრული ნუში იგივეა, რაც „**ნიში** - საკვირველება; ნაძვის ნაკეთობა; ნავი, სახელდობრ, ნაძვის ხეში ამოღებული ნავი (სახელწოდება **ნიში** მიღებულია ნაძვის სახელისაგან **ნუზუ**); ნიში; კედელში ან სვეტში გამოღებული მცირე თახჩა ან პატარა სამლოცველო ნაგებობა მასში დასვენებული ხატი“ (ქობალია, 2010: 524). ამ განმარტების გათვალისწინებით, ძნელია სახელდების მოტივაციის დადგენა. **ნუშ** ფიქსირდება „ქართველურ საკუთარ სახელებშიც“ (ღლონტი, 1967: 111). სამეგრელოში ქალის სახელად გვხვდება **ნუგეშა < ნუგეში**. ხომ არ არის **ნუში ნუგეში**-საგან მარცვლის ამოვარდნით მიღებული ვარიანტი? სხვა მხრივ, შესაძლებელია პირსახელი დაკავშირებული იყოს მცენარის **ნუში** სახელთან. საკითხი ცალკე კვლევას მოითხოვს.

1621 წ. სოფ. თილითში დასტურდება გაურკვეველი ეტიმოლოგიის მქონე პირსახელები **შორდა** და **ქალარა** (ქსმ, III, 1970: 429). **ქალარა**-ს შემთხვევაში შეიძლებოდა სახელი დაგვეკავშირებინა მეგრ. **ქალა** „ქაცვი“ სიტყვასთან, მაგრამ არ იხსნება **-რა** მარცვალი, ამიტომ **ქალა** სიტყვისგან **ქალარა** სახელის მიღება საეჭვოა (სხვა გაურკვეველი ეტიმოლოგიის მქონე ანთროპონიმები იხ. ქვემოთ).

1.2. პირსახელთა სტრუქტურული მოდელები

საკვლევ დოკუმენტებში გამოვლენილი პირსახელები რამდენიმე ტიპის სტრუქტურულ მოდელად იყოფა იმის მიხედვით, თუ როგორი წარმოებისაა ისინი.

მასალის უმრავლესობას ქმნიან წარმოქმნილი ანთროპონიმები, რომლებიც ნაწარმოებია სხვადასხვა აფიქსთა დართვით. ასევე ვლინდება კომპოზიტური წარმოების მრავალი პირსახელიც, რომლებიც შედგება როგორც ზმნური, ისე სახელური კომპონენტებისაგან. პირსახელთა მცირე ნაწილს კი შეადგენს ოდენ წმინდა ფუძის სახით წარმოდგენილი ანთროპონიმები.

ეს ვითარება სრულად ემთხვევა ანთროპონიმთა სტრუქტურული მოდელების სიხშირის ზოგადქართველურ მონაცემებს: ქართველურ ანთროპონიმურ სისტემაში მარტივ-ფუძიან პირსახელებს ბევრად ჭარბობს წარმოქმნილი და კომპოზიტური სტრუქტურის სახელები.

1.2.1. პირსახელები წმინდა ფუძის სახით

საკვლევ მასალაში წარმოდგენილ ანთროპონიმებში მცირე ნაწილი ფუძის სახით დასტურდება. მათ შორის გვხვდება როგორც უცხოური, ასევე ქართველური წარმოშობის პირსახელები. უცხოური პირსახელები ორიგინალის ენაში, შესაძლოა, სულაც არ იყოს მარტივფუძიანი, მაგრამ ქართულ ენობრივ სინამდვილეში ისინი მარტივ ფუძეებად აღიქმება. უცხოურ სახელთა ჯგუფს განეკუთვნება: **რომანოზ, გიორგი, დემეტრე, ქაიხოსრო, შიო...**

მარტივფუძიან ანთროპონიმად მიგვაჩნია ის ქართული სახელები, რომლებიც პირსახელად ქცეულან აპელატივის მარტივი, ან რთული ფუძის უაფიქსო ანთროპონიმიზაციის

გზით. ასეთი ქართული პირსახელება: მეგრ. ქაშაბ-ი < ქაშაპ-ი (თევზის სახელი) (ქსმ, III, 1970: 455; 465), ხუხუ, ძვიბ-ი, ფაცულ-ი „ფაცური“ (პალ, V, 2015: 325), ქვარ-ი „ქოჩორა“, „მშვიდი ადამიანი“, ზოგადქართ. ბერ-ი, გუგულ-ი.

საბუთებში გამოვლინდა აგრეთვე გაურკვეველი სტრუქტურის მქონე 1621 წლისა და 1616-1621 წლებს შორის შედგენილ დოკუმენტებში დადასტურებული პირსახელები: ამაწყაპა (პალ, III, 2004: 249), ამდუნაბა (ქსმ, III, 1970: 454), ბიძაბი; გააგა (პალ, IV, 2007: 324), გაერმიხ (ქსმ, III, 1970: 464), გამახადი, ელიჯარ (ქსმ, III, 1970: 426), ზანგელარი (ქსმ, III, 1970: 432); თალიბერი (ქსმ, III, 1970: 432); იონალი (ქსმ, III, 1970: 454), ისორთუდი (ქსმ, III, 1970: 450), ისაგიჯუ (ქსმ, III, 1970: 463), კაჭუ (პალ, IV, 2002: 54), ლახუ და აფრასუხუ (ქსმ, III, 1970: 465); ოსავთარი (ქსმ, III, 1970: 471), საბაკუ (ქსმ, III, 1970: 464), სპაჭკუ; ჯამირაბა... ისინი, შესაძლოა, რთულფუძიანიც იყოს. მათი სტრუქტურის საკითხის გასარკვევად საგანგებო კვლევა ჩასატარებელი.

1621 წ. სოფ. სუბვში დასტურდება გავაშელ კიტია (ქსმ, III, 1970: 426). მოცემულ შემთხვევაში გავაშელი რომ ნამდვილად პირსახელია, ამას ხაზს უსვამს გვარი კიტია, რომელიც არაერთი დასტურდება ამავე სოფელში სხვადასხვა პიროვნებების გვარად. სხვა შემთხვევაში ხსენებული გავაშელ ვინმე ამილდამბარის გვარსახელი უნდა იყოს.

1.2.2. მაანთროპონიმებელი სუფიქსების შემცველი პირსახელები

როგორც ალ. ლლონტი აღნიშნავს, ანთროპონიმი მეორადი ნიშანია, რომელიც პირველადი ნიშნის, აპელატივის საფუძველზე მიიღება. ანთროპონიმთა წყაროს აპელატივი წარმოადგენს. ქართულში ფართოდ გავრცელებული ელემენტები, რომლების აპელატივის ფუძესთან მიერთება გვამლევს

სიტყვის სრულ სემანტიკურ მოდიფიკაციას, არის კნინობით-მოფერებითობის აფიქსების კლასი. სუფიქსი წარმოქმნილი საკუთარი სახელის მნიშვნელოვან კომპონენტს წარმოადგენს. ცალკე აღებული სახელი ერთგვარ ცნობას გვაძლევს პიროვნების შესახებ, მიგვანიშნებს მის ეროვნულობასა და სადაურობაზე (კუთხურობაზე), ხაზს უსვამს პიროვნების საზოგადოებრივ თუ სოციალურ მდგომარეობას, რაც მიუთითებს იმაზე, რომ ანთროპონიმი გარკვეულწილად ცნებითობის შემცველია. მით უფრო ამავე ფუნქციას ასრულებს აფიქსი, ქართულ სინამდვილეში - სუფიქსი, მაგრამ იმ განსხვავებით, რომ ცალკე აღებული სუფიქსი დაცლილია ცნებითობისაგან. იგი გარკვეულ დატვირთვას იძენს პირველადი სახელის (აპელატივის) ფუძეზე დართვისას. სუფიქსის დართვით სახელი უფრო მეტყველი ხდება, მისი საშუალებით სახელი შეიძლება გამოხატავდეს ალერსობას, დამცირებას, კნინობას. შესაბამისად იქმნება კნინობით-ალერსობითი და კნინობით-დამცირებითი ფორმები (იხ.: ღლონტი, 1986: 25).

შ. აფრიდონიძის აზრით, საქართველოში პიროვნულ სახელთა კნინობით ფორმებს ერთგვარი სოციალური დატვირთვაც ჰქონდა. კნინობითი სახელი ხშირად გამოიყენებოდა დაბალი სოციალური წრისადმი მიკუთვნების ხაზგასასმელად (აფრიდონიძე, 1988: 135). როგორც პ. ცხადაია წერს, სამეგრელოში გვარის ფორმასაც ჰქონია ერთგვარი სოციალური დატვირთვა. მაგალითად, **ემუხვარი** თავადი იყო, ხოლო **ეხვია** - გლეხი, **აფაქიძეები** თავადები იყვნენ, **აფაქელავები** - მათი უკანონო შვილების შთამომავლობა (ცხადაია, 2000: 18).

ქართული სამეცნიერო ტრადიციის მიხედვით, კნინობითი და ალერსობითი ფორმები ხშირ შემთხვევაში ერთად მოიაზრება, რაც გარკვეულ სირთულეს ქმნის. კნინობითობის აფიქსებად მიჩნეული -ა, -ია, -იკო, -ილო, -უნა, -უნია, -იკელა... სუფიქსები ალერსობით ფორმებსაც გამოხატავენ. ქ. გოდერძიშვილი მიიჩნევს, რომ აუცილებელია ერთმანეთისა-

გან გაიმიჯნოს კნინობითი და ალერსობითი ფორმები, ვინაი-
დან ის, რაც კნინია, ამავედროულად ვერ იქნება საალერსოც.

აკ. შანიძე ამ ტიპის სახელებად მიიჩნევს ანთროპონიმებს:
ბეჟანა, ლუარსაბა, დარეჯანა, დათიკო, ვასიკო, პეტრია, პავლია... აპელატივებს: **ძამია, კაცუნა, დაია, დედიკო, მამიკო...**
მეცნიერი წერს: „კნინობითი ფორმა შეიძლება გამოყენებულ
იქნეს, ერთი მხრივ, ალერსის გამოსახატავად - ალერსობითი
სახელი - და, მეორე მხრივ, დამცირების მიზნით -
დამცირებითი სახელი“ (შანიძე, 1973: 120). ლ. კვაჭაძე
კნინობითად მიიჩნევს **ჩიტუნა, თაგუნა, ბიჭუნა**, აგრეთვე -
დათიკელა, ზურიკელა ტიპის სახელებს (კვაჭაძე, 1993: 107).
ალ. ლლონტი აღნიშნავს, რომ **დედილო** არის საალერსო
ფორმა, ხოლო **კაცუნა** - დამცირებითი. ეს უდავოდ ზუსტი
შეფასებაა, მაგრამ ავტორს ორივე ტიპი გაერთიანებული აქვს
საერთო სათაურით - „მოფერებით-კნინობითი სახელების
წარმოქმნა“ (ლლონტი, 1988: 138). კნინობით-ალერსობით
სახელებადაა მიჩნეული **იმედა, ვაჟა, ბეჟანა**.

როგორც ქ. გოდერძიშვილი აღნიშნავს, კნინობითის
მოფერებითთან დაწყვილებას ხელი შეუწყო თვით სიტყვა
კნინის საყოველთაოდ მიღებულმა განმარტებამ: **კნინი** „სულ
მცირე, სულ პატარა“. ალბათ რაც პატარაა, მოსაფერებელი და
საყვარელია - ამან გამოიწვია კნინობითი ანთროპონიმები-
სათვის მოფერებითობის ელფერის მინიჭებაც. ამას მოჰყვა
ტერმინები: **კნინობით-მოფერებითი, კნინობით-ალერსობი-**
თი (გოდერძიშვილი, 2012: 113). ქ. გოდერძიშვილის აზრით,
რამდენადაც ტერმინი **კნინობა** მოიცავს ორ ურთიერთგამომ-
რიცხავ ცნებას, იგი გადასინჯვას საჭიროებს.

სახელის მაწარმოებლად მიჩნეულ ქართულ აფიქსთაგან
ჩვენს მასალაში გამოიყენება შემდეგი სუფიქსები: **-ა, -ალ, -ელ,**
-ილ, -ულ, -ოლ, -ია, -უტ, -ურ, -იკ, -ინ, -უნ, -ურ, -უჭ და სხვ.
განვიხილავთ თითოეული მათგანის გამოყენებას.

მანტროპონიმებელ აფიქსთა შორის ყველაზე ხშირად გამოიყენება -ა სუფიქსი. იგი თითქმის ყველა გრამატიკოსთან მიჩნეულია კნინობით, ან კნინობა-ალერსობის გამომხატველ სუფიქსად, განურჩევლად იმისა, საკუთარ სახელთა რა ფორმას ერთვის (**დარეჯან-ა, ბეჟან-ა, პავლ-ი-ა, დათ-უნ-ა, ნან-უკ-ა...**). აღ. ლლონტის მიხედვით, -ა სუფიქსი საკუთრივ საალერსო ფორმებს აწარმოებს და ამასთან ერთად მაკნინებელიცაა. **კაც** ლექსემა -ა-ს დამატებით სემანტიკურად პატარა კაცსაც ნიშნავს და დამცირების იერსახესაც გვიჩვენებს. ასეთივეა: **ქალ-ა** „პატარა ქალი“, **ვაჟ-ა, ბერ-ა, ბაჩ-ა...** (ლონტი, 1986: 26). აკ. შანიძის თქმით კნინობითის -ა გვაქვს ადამიანთა საკუთარ სახელებში: **ბეჟან-ა, დავით-ა, სიმონ-ა** და სხვ. იგივე -ა გვაქვს ასევე პირსახელებში: **პეტრი-ა, პავლი-ა, ვასუ-ა** და ა.შ. მოსალოდნელი იყო: **პეტრე-ა, პავლე-ა, ვასო-ა** (შანიძე, 1973: 120). „ქართული ენის მორფემებისა და მოდალური ელემენტების ლექსიკონის“ მიხედვით, -ა სუფიქსი დაერთვის როგორც თანხმოვანფუძიან, ისე ხმოვანფუძიან სახელებს: **მერაბ-ი > მერაბ-ა, მინდი** (ნაზიმნარი სახელი) **> მინდი-ა...** (ქემმლ, 1988: 15).

საანალიზო მასალაში -ა მანტროპონიმებელი აფიქსი დაერთვის სახელის მაწარმოებელ თითქმის ყველა სუფიქსს: -**იკ-ა, იკ-ელ-ა, -ილ-ა, ელ-ა, -უტ-ა, -უჩ-ა, -უნ-ა** და ა. შ. -ა აფიქსი როგორც დამოუკიდებლად, ისე სხვა აფიქსებთან ერთად გამოხატავს სახელის კნინობითობასაც და ალერსობითობასაც.

საკვლევ მიხედვით, -ა და რთული აფიქსები აშკარად მაკნინებელი ელფერის მქონეა საკუთარ სახელებში: **თამაზ-ა** (პალ, II, 1993: 570) // **თაიმაზ-ა** 1621 წ. (ქსმ, III, 1970: 418), **ვარსიმე-ა, ივან-ა, სამართალ-ა, შდრ. სამართალი...** -ა მანტროპონიმებელი აფიქსის დართვით იწარმოება სახელ-ზმნური წარმოშობის შემდეგი ანტროპონიმები: **განაგონ-ა, შდრ. განაგონ-ი** (პალ, II, 1993: 570); **გამიგონ-ა, შდრ. მეგრ.**

გამიგონი „გამიგონე“ (1621 წ.) (ქსმ, III, 1970: 424), კოჩ-ილ-ა < კოჩ-ა < კოჩ-ი „კაცი“, გოგ-ილ-ა < გოგი < გიორგი, გორგ-ილ-ა < გიორგი... იგივე სუფიქსი ჩანს სახელში მახ-ილ-ა < მახ-ო < მალხაზ-ი...

ასევე ხშირია -ა სუფიქსით, ან რთული სუფიქსებით წარმოქმნილი ადამიანის რომელიმე თვისების მქონებლობის აღმნიშვნელი პირსახელები. მაგალითად, თვისებას უსვამენ ხაზს -ა სუფიქსიანი სახელები: უწყინარ-ა (ქსმ, III, 1970: 427), შდრ. უწყინარი; უშუენერ-ა, შდრ. უმშვენიერესი; მხიარულ-ა (ქსმ, III, 1970: 425), შდრ. მხიარული; თავაზ-ა, შდრ. თავაზი „თავაზიანობა“, გამიძულ-ა (პალ, V, 2015: 306), შდრ. მეგრ. *გამიძული „სიძულვილი“...; -ილ-ა სუფიქსიანი: სკვამ-ილ-ა < სკვამ-ილ-ი < სკვამ-ი „ლამაზა“ და სხვანი, მაგრამ უმრავლეს შემთხვევაში ჭირს იმის გამოცნობა, კნინობითის შინაარსი აქვს სახელს, თვისებას გადმოსცემს, თუ ორივე სემანტიკას შეიცავს.

-ოლ-ა სუფიქსი აქვს 1616-1621 წწ. სოფ. ცაიშში დადასტურებულ პირსახელ ურცხ-ოლ-ა-ს (ქსმ, III, 1970: 446), შდრ. მეგრულ-იმერული ურცხო „უცხო, სხვა; იშვიათი, განსაკუთრებული“. პირსახელში გამოსაყოფია მანთროპონი-მებელი -ოლ სუფიქსი. შესაბამისად, ფორმის ისტორია ასე წარმოგვიდგენია: უცხო > ურცხო > ურცხო-ოლ-ა > ურცხოლა.

-ულ სუფიქსს შეიცავენ: ფაც-ულ-ი „ფაცურა“, შდრ. ფაც-ია; ხუხ-ულ-ი (პალ, I, 1991: 111), შდრ. ხუხუ; ისორთ-ულ-ი.

-ულ-ა უნდა გამოიყოფოდეს პირსახელებში: ხუტ-ულ-ა „ჩასახუტებელი (ბალღი)“, გამიმ-ულ-ა, გახიჯ-ულ-ა, მიძირ-ულ-ა.

სხვა სახელებში ხმოვნით დასრულებულ სუფიქსურ ნაწილზე დართული -ა სუფიქსი უფრო მეტი ინტენსივობით გამოხატავს სახელის კნინობით თუ ალერსობით კონოტაციას:

-**ულ-ი-ა**: **ბახ-ულ-ი-ა**, შდრ. **ბახვა**; **კაჭ-ულ-ი-ა**, შდრ. **კაჭა**;
ხუხ-ულ-ი-ა (1616-1621 წწ. (პალ, V, 2015: 229), შდრ. **ხუხუ**; **ხიხ-ულ-ი-ა**, შდრ. **ხიხო**;

-**ალ-ი-ა**: **მარს-ალ-ი-ა** „სარივით აყუდებული“ < **მარსა** „სარი“; **მარცვ-ალ-ი-ა** < **მარცვ-ალ-ი** „მცვეთავი“;

-**ილ-ი-ა**: **ქვაჩ-ილ-ი-ა** < **ქვაჩ-ი** „ქოჩორა“, **მირჩქ-ილ-ი-ა** „მისმინე“ სახელზმნური ანთროპონიმი, **მიხ-ილ-ი-ა** „მიხილე“.

-**ურ-ი-ა**: **კეკ-ურ-ი-ა** (პალ, II, 1993: 495); **კუკ-ურ-ი-ა**, **ხუხ-ურ-ი-ა** (1621 წ.) (ქსმ, III, 1970: 421), **ფაც-ურ-ი-ა** (1642 წ.) (პალ, IV, 2007: 302); **ჯგუბ-ურ-ი-ა** (პალ, V, 2015: 498);

-**ურ-ი-ა**: **კაკ-ურ-ი-ა** (პალ, II, 1993: 543);

-**უტ-ი-ა**: **გუგ-უტ-ი-ა** (პალ, V, 2015: 470), **ბუბ-უტ-ი-ა**, **ნახ-უტ-ი-ა** (პალ, IV, 2007: 381), **ხუხ-უტ-ი-ა** (პალ, III, 2004: 159);

-**უჭ-ი-ა**: **ხუჭ-უჭ-ი-ა**, **მაჭ-უჭ-ი-ა** (პალ, IV, 2007: 338).

კნინობას გამოხატავს ასევე **-ოლ-ა**: **მახუტ-ოლ-ა** (პალ, IV, 2007: 338), **ც** და **-ოლ-ი-ა**: **ხოხ-ოლ-ი-ა**.

-**უნ-ა**: **ბაჟ-უნ-ა** ანთროპონიმის სემანტიკა დაბინდულია, თუმცა ჩვენთვის ამ შემთხვევაში საინტერესოა არა იმდენად სემანტიკა, რამდენადაც ფორმა და ის აფიქსი, რომლითაც იგი იწარმოება. როგორც აღმოჩნდა, **-უნ-ა** ტიპის მაწარმოებელი სახელს ყოველთვის არ აკნინებს. ამ თვალსაზრისით, ქ. გოდერძიშვილი კნინობით-მოფერებითი ჯგუფიდან განიხილავს ორ აპელატივს: **ბიჭუნა** და **კაცუნა**. მისი თქმით, **ბიჭუნა** ფორმაში არ უნდა დომინირებდეს დაკნინება საგნისა. ამით ხდება მცირე ასაკის მითითება ამა თუ იმ პირისა (პატარა ბიჭი). ეს ფორმა დენოტატისადმი ალერსობით განწყობაზე მიუთითებს. მეორე მხრივ, სიტყვა **კაცუნა**-ში აშკარად დომინირებს კნინობა. იგი მოიცავს ორ გაგებას: ტანად პატარა კაცი და პიროვნულად პატარა კაცი (გოდერძიშვილი, 2012: 114). ამ მსჯელობიდან გამომდინარე, ვფიქრობთ ჩვენ მიერ დასახელებული მაგალითი **ბიჭუნა**-ს რანგში გადის, ანუ **ბაჟუნაში** მიეთითება ასაკის სიმცირე და იგი მოფერებით ელფერს ქმნის.

-ინ-ა: მოირ-ინ-ა, ფერუხ-ინ-ა (პალ, V, 2015: 115). მათი სემანტიკა გაურკვეველია.

-ურ-იკა: ხუხ-ურ-იკ-ა // -ურ-იკა: ხუხ-ურ-იკ-ა (პალ, IV, 2007: 383);

-ურ-ა: ხუხ-ურ-ა „ჩამრგვალებული, ტანდაბალი“, დობ-ურ-ა; -ი-ა სუფიქსს შეიცავს გიგ-ი-ა < გიორგი...

ზმნურ ფუძეზე დართული -ა აფიქსი აწარმოებს შემდეგ ანთროპონიმებს დასკუდ-ა (1621 წ.) (ქსმ, III, 1970: 432), შდრ. მეგრ. (ქი)დასკუდ // დასქუდ „დარჩა“ (მას ის); მუმაწყინდ-ა „მომწყინდა“ (1616-1621 წწ.) (ქსმ, III, 1970: 449); მისხუნუდ-ა (1616-1621 წწ.) (ქსმ, III, 1970: 453), შდრ. მეგრ. მისხუნუ „მირჩვენია“; მოირდინ-ა, შდრ. მეგრ. მოირდი „გაგიზარდე“; ირდუ „იზრდება“ (1616-1621) (ქსმ, III, 1970: 463); ქობირ-ა, მეგრ. ქობირი „ნახე“. აქვე უნდა დასახელდეს თითო ანთროპონიმში წარმოდგენილი -ად-ა და -ელ სუფიქსები: უსკუამ-ად-ა „ლამაზა, ლამაზად“, შდრ. მეგრ. უ-სკვამ-ა // უ-სქვამ-ა „ულამაზესი, უმშვენირესი“ და ძვ. ქართ. უფრობითი ხარისხის რეკონსტრუირებული *ხ-უ-დიდ-ე „უდიდესი“ ფორმა (სარჯველაძე, 1997: 51), ასპანდ-ელ-ი სახელში, რომელიც დასტურდება 1621 წ. სოფ. ხაუჯელში (პალ, V, 2015: 135).

სემანტიკადაბინდული სახელებია: ბეროზ-ა, ჰრლუნ-ა, ამაწყაპ-ა (1616-21 წწ.) (ქსმ, III, 1970: 458), უღვიმ-ა (1616-21 წწ.) (ქსმ, III, 1970: 480), გვან-იბ-ა, სოლომორთ-ა (1616-1621 წწ.) (ქსმ, III, 1970: 468) და სხვ., რომლებსაც ასევე აწარმოებს -ა მანთროპონიმებელი აფიქსი.

რადიკალურად იცვლება -ა სუფიქსის ექსპრესიულ-ემოციური ელფერი და მასთან ონიმისაც, როცა იგი დაერთვის ასევე შემოკლებულ, მაგრამ ბოლოკიდურა ო ხმოვნთან სახელებს. არაკანონიკური ოა ხმოვანთკომპლექსი გვაძლევს უა კომპლექსს და უარყოფით ემოციურ შეფერილობას სძენს შემოკლებულ სახელს, კერძოდ, გამოკვეთილად დამამცირებელს: ნიკო > ნიკო-ა > ნიკუ-ა, ლადო > ლადო-ა > ლადუ-ა.

ზოგჯერ უა კომპლექსი მიღებულია არა **ოა** კომპლექსისაგან, არამედ -ა ფორმანტის უშუალოდ ფუძისეულ უ ხმოვანზე დართვით (**ბათუ > ბათუ-ა**). ამ შემთხვევაში მწვავედ არ იგრძნობა -ა-ს დამამცირებელი ფუნქცია. ამის მიზეზად ქ. გოდერძიშვილი ასახელებს შემდეგს: უ ხმოვნის შემცველი სახელები, რომლებიც თავისთავადაც მკვეთრად ლოკალურია, რეგიონულია (**ბუკუ, გუდუ** ტიპისა), -ა ფორმანტის დართვით დიალექტურ გარემოში არ წარმოგვიდგება დამამცირებელი ელფერით (გოდერძიშვილი, 2012: 117). ვფიქრობთ, სადავოა, რომ ამ ტიპის ყველა სახელებში გამოკვეთილად იგრძნობოდეს უარყოფითი, დამამცირებელი კონოტაცია. ვფიქრობთ, ასეთ შემთხვევებში საქმე დამცავ სახელებთან გვაქვს, რომელთა ფუნქცია იყო „მოეტყუებინა“ ავი სულები, ეს ბავშვი უვარგისიაო და ამ გზით დაეცვა სახელის მტარებელი პირი მოსალოდნელი საფრთხეებისაგან.

-უა დაბოლოებიანი რამდენიმე ანთროპონი გამოვლინდა ჩვენს მასალაში. კერძოდ, ესენია სახელზმნები, რომელთა ფუძისეულ უ ხმოვანს დაერთვის -ა მანთროპონიმებელი აფიქსი: **მაჭაჭუ-ა** (1616-1621 წწ.) (ქსმ, III, 1970: 462) „ამცმელი, ამნემსავი, ამსხმელი“, შდრ. **ჭაჭუა** „აცმა, ანემსვა, ასხმა“ (ქობალია, 2010: 708), **ფხიჭუ-ა** (1616-1621 წწ.) (ქსმ, III, 1970: 462) „ფხაკურა“, **ქოჩუა** სახელი ლექსიკონებში არ არის წარმოდგენილი. იგი უნდა უკავშირდებოდეს **ჩამა** „ჭმევა“ სახელზმნას, რომლისგანაც იწარმოება ზმნური ფორმა **ქოჩ** // **ქოჩუ** „აჭამა“. პირსახელ **ოფუშხუა-ში** (1616-21 წწ.) (ქსმ, III, 1970: 443) შეიძლება **ფუშხუ < ფშხუ** ძირი გამოვყოთ, რაც მსუქანის აღმნიშვნელია მეგრულში. **ძღირუ-ა** „თვალწვრილი; ჩია“ (ქობალია, 2010: 693) (ქსმ, III, 1970: 426); რაც შეეხება ოდიშისათვის იშვიათ **ბატკუა-ს**, რომელიც დასტურდება 1616-1621 წწ. (პალ, III, 2004: 156), იგი, შესაძლოა, უკავშირდებოდეს მეგრ. **ბატკი** სიტყვას, რაც ნიშნავს „ზაქს“ (ჯავახიშვილი, 1937: 186) და „ბატკანს“ (ქობალია, 2010: 58). ამ

მხრივ ყურადღებას იპყრობს საერო შინაარსის ისტორიულ საბუთებში ქართლში გვარსახელის გარეშე მოხსენიებული 3 პიროვნება, ვისაც ეს სახელი რქმევია: ხელთუბნელი **ბატკუა** (1657- 1665 წწ.) და ორი ბერშოეთელი მოლაშქრე **ბატკუა** (ორივე XVII ს. II ნახ.) (პალ, I, 1991: 476-477), აგრეთვე დღემდე გავრცელებული გვარსახელი **ბატკუაშვილი** // < **ბატკოაშვილი** (პალ, I, 1991: 477). უკანასკნელ გვარსახელში დადასტურებული **ო** ხმოვანი უდავოდ მიგვანიშნებს, რომ **ბატკუა** და **ბატკოა** ფორმები მომდინარეობენ სწორედ **ბატკ-ი** სიტყვისაგან, რომელიც საბას მიერ განმარტებულია როგორც „ჩჩვილი თიკანი“ (ორბელიანი, I, 1991: 97), ხოლო გურულ კილოში შემოდგომაზე ნაშობ შინაურ საქონელს ეწოდება **ბატკი** (ჭყონია, 1910: 6). ი. ჯავახიშვილის ვარაუდით, **ბატკ-ი**, **ბატკან-ი** და მეგრ. **ბატ-ი** // **ბატ-ი-ა** „ზაქი“ ერთი ფუძის ვარიანტებია: ისინი შეიცავენ ნივთის გრამატიკული კლასის **ბა-** პრეფიქსს და მომდინარეობენ ***ბა-ტიკან-ი** არქეტიპისაგან, რაც ცხოველის წლოვანებისა და სქესის განურჩევლად აღმნიშვნელი ზოგადი სახელი იყო (ჯავახიშვილი, 1937: 192).

მსგავს შემთხვევასთან გვაქვს საქმე -ია დაბოლოებიან ანთროპონიმთა შემთხვევაშიც: **ი** ხმოვანზე დასრულებულ ფუძეებს დაერთვის -ა სუფიქსი: **კუკური-ა**, **აკაკი-ა**, **ბადრი-ა...** შემოკლებულ სახელებში -ა სუფიქსი ალერსობით-მოფერებით ელფერს იძლევა, ხოლო სრულ ფუძეებთან - დამამცირებელს. ანთროპონიმებში აპელატივზე დართული -ა არის: 1. წარმოქმნის აფიქსი (**იმედ-ა**); 2. მაანთროპონიმებელი აფიქსი, ნულოვანი ემოციური ელფერით. როგორც ქ. გოდერძიშვილი წერს, -ა სუფიქსის მაანთროპონიმებელ ფუნქციაზე სამეცნიერო ლიტერატურაში არაერთი თვალსაზრისია გამოთქმული. ქართული ტოპონიმური მასალის მიხედვით ამ საკითხს პირველად შეეხო ს. ჯანაშია, რომელიც იმოწმებს არნ. ჩიქობავას თვალსაზრისს -ა სუფიქსის მასუბსტანტივებელი ფუნქციის შესახებ. ფ. მაკალათია იზიარებს ა. პაპიძის

ვარაუდს, რომლის მიხედვითაც -ა არის მაკონკრეტებელი ფუნქციის შემცველი აფიქსი. ამრიგად, სუფიქსის სხვადასხვა ემოციურ ელფერს განაპირობებს თვით ონიმის ფორმა - შემოკლებულია თუ სრული. შემოკლებულ სახელებს თავად აქვთ მიდრეკილება - გამოხატონ ემოციური ელფერი, ან შეინარჩუნონ ნეიტრალურობა მაწარმოებლის გარეშე: **თინათინი > თინა, ეკატერინე > ეკა** (გოდერძიშვილი, 2012: 121-122).

-ია სუფიქსით სახელთა წარმოება უფრო მეტად დასავლეთ საქართველოსთვისაა დამახასიათებელი. ამ მხრივ ძირითადად გამოიყოფა სამი კუთხე: სამეგრელო, იმერეთი და გურია. სამეგრელოში -ია სუფიქსი დაერთვის როგორც ხმოვანფუძიან, ისე თანხმოვანფუძიან სახელებს. იგი გვხვდება ზოგადქართულ და საკუთრივ მეგრულ, ან ნასესხებ როგორც სახელურ, ასევე ზმნურ სიტყვა-ფორმებში. -ია სუფიქსი აძლიერებს სახელის კნინობით თუ ალერსობით ელფერს. საანალიზო მასალაში გამოვავლინეთ ბევრი -ია სუფიქსიანი სახელი: **გიგ-ია, გოგ-ია, გიორგილ-ია** (1616-21 წწ.) (ქსმ, III, 1970: 453) < ***გიორგი-ილ-ი-ა, ბაკალ-ია** (1621) (პალ, V, 2015: 383), **პარაქს-ია, უჩა-ია, კაკა-ია** (1621 წ.) (ქსმ, III, 1970: 423), **კოჩ-ია, მახ-ია** (პალ, V, 2015: 283), **დომხვად-ია** (1616-21 წწ.) (ქსმ, III, 1970: 449), **მაკეთ-ია** (1616-21 წწ.) (ქსმ, III, 1970: 442), **გურიშ-ია** (1621 წ.) (ქსმ, III, 1970: 420), **ხახ-უტ-ია** < ***ხახუ-უტ-ია, ხუხუბ-ია, სქვამიშ-ია, თოსკვამ-ია, თოლისკვამ-ია, მარღ-ია, ხვიჩ-ია, ხუჭუჭ-ია, ბახულ-ია, ღაღაბ-ია, მარსა-ია, ხუტკუბ-ია** (1616-21 წწ.) (ქსმ, III, 1970: 446), **ხახუშ-ია** (1616-21 წწ.) (ქსმ, III, 1970: 458), **ბუბუტ-ია, ვარდ-ია, ახუტ-ია, მახუტ-ია** (1616-21 წწ.) (ქსმ, III, 1970: 442) და სხვ.

სამეცნიერო ლიტერატურაში აზრთა სხვადასხვაობაა პირსახელთა და გვარსახელთა მაწარმოებელ -ია დაბოლოებასთან დაკავშირებით. -ია რომელიც მეგრულში გვარსახელებს აწარმოებს, სხვა წარმომავლობისა უნდა იყოს. ს. ჯანაშიას მიხედვით, გვარში მარკირებული -ია მოდის -იან

სუფიქსისაგან, რაც, თავის მხრივ, კრებიტობის, ადამიანთა ერთობის მიმანიშნებელია და ყველაზე კარგად დაცულია სვანეთში. იგი ერთმანეთს ადარებს მეგრულ-სვანურ გვარებს: **კუცია - კუციანი, ჩხეტია - ჩხეტანი** და სხვ. (ჯანაშია, 1959: 35, 40-41; ჯანაშია, 1937).

აკ. შანიძე მიიჩნევს, რომ ქართულში კნინობით სახელებს ძირითადად -ა სუფიქსი აწარმოებს. მაგრამ „თუ ფუძე მთვარდება ა-თი, მაშინ მაწარმოებელია -ია: და-ია“ (შანიძე, 1973: 120). ფუძისეული ა აქ შენახულია ფუძისავე სიმოკლის გამო, ჩვეულებრივ კი იკვეცება: **ძამა > ძამა-ია > ძამია, კაცი > კაცა > კაცა-ია > კაცია...** კნინობითობის -ა მიღებულია -აკ სუფიქსისაგან (შანიძე, 1973: 121). აკ. შანიძე არ ეხება -ია სუფიქსის ი კომპონენტის ფუნქციას. შდრ. გოგია ტიპის სახელებში კნინობით-საალერსო მნიშვნელობას გამოხატავს -ა (ი ფუძისეულია: **გოგი, გოგი-მ...**) (ქემმელ, 1988: 213).

ვ. თოფურიას აზრით, -ია რთული სუფიქსის პირველი კომპონენტი ი ნაშთია -ინ, -იტ სუფიქსებისა. შდრ.: **პაპია - პაპინა - პაპიტა** (თოფურია, 1979: 102). ქ. ლომთათიძე ასაბუთებს, რომ -ია ზოგჯერ მომდინარეობს -ინ-ა (იშვიათად, -ილ-ა)-საგან: **ბიძა > ბიძა-ინ-ა > ბიძ-ინ-ა > ბიძ-ია, მამა > მამა-ინ-ა > მამ-ინ-ა > მამ-ია...** და ასკვნის: „სუფიქსი -ია, როგორც ეს ვ. თოფურიას ჰქონდა აღიშნული, მარტივი სუფიქსი არ არის და სათანადო ფუძეებში ჩავარდნილია თანხმოვანი (კერძოდ ნ სონანტი) ხმოვანთა შორის“ (ლომთათიძე, 1987: 69-70). მნიშვნელოვანია ამ ნაშრომის ძირითადი დებულება: **-ინ-ა (//-ილ-ა)** და მისი გამარტივებით მიღებული -ია თავდაპირველად გამოხატავდა მსგავსება-კუთვნილებას (შდრ. „ქართლური დიალექტის ლექსიკონში“ დამოწმებული ფრაზა: „თუ მამას დაემგვანება ხომე შვილი, მამაილას ეტყვიან, თუ დედასა - დედაილასა“), ხოლო კნინობითობა-მოფერებითობის გადმოცემის ფუნქცია გვიან აქვს შეძენილი (ლომთათიძე, 1987: 71-73).

შ. აფრიდონიძის აზრით, **-ია**, **-უა** ზანურ გარემოში გვარების მაწარმოებელია, არაზანურ გარემოში კი (მაგალითად, აღმოსავლეთ საქართველოში) ადამიანთა სახელების კნინობითი ფორმების საწარმოებლად გამოიყენება. „იდენტური სუფიქსების განმასხვავებელი ფუნქციები და არეალი, როგორც ჩანს, ერთ-ერთი გამოვლენაა სახელისა და გვარის გამიჯვნის ტენდენციისა“ (აფრიდონიძე, 1987: 252).

პ. ცხადაიას მიხედვით, მეგრულში **-ია** ომონიმური (და არა პოლისემიური) მორფემაა, რაც იმას ნიშნავს, რომ სიტყვაწარმოებაში გამოიყენება ორი **-ია**, რომლებიც ერთმანეთს ემთხვევიან ბგერობრივად, მაგრამ წარმომავლობითა და ფუნქციით სხვადასხვანი არიან: ერთი წარმოქმნის გვარსახელებს, მეორე კი - საკუთარ და საზოგადო სახელთა ემოციურ-შეფასებით ვარიანტებს, ანუ ე.წ. კნინობით სახელებს) (ცხადაია, 2000: 16). ავტორი იმოწმებს ი. ყიფშიძის აზრს, რომელიც მისი თქმით პირველი იყო, ვინც მეგრული საზოგადო და საკუთარი სახელების **-ია** დაბოლოება რთულ სუფიქსად ჩათვალა და თითოეულ კომპონენტს თავისი ფუნქცია გამოუნახა. ი. ყიფშიძის აზრით, **-ა** კნინობითი და მოფერებითი სახელების მაწარმოებელია, ხოლო **-ი** სახელობითი ბრუნვისა, რომელიც შემოინახა ხმოვანფუძიან და თანხმოვანფუძიან სახელებში სწორედ **-ა** სუფიქსის წინ: **ზაზა-ი-ა**, **ნანა-ი-ა**, **ორტვინ-ი-ა**, **თამურ-ი-ა** და სხვ.

ქ. გოდერძიშვილს მოჰყავს შ. მიძიგურისა და პ. ცხადაიას დაკვირვებანი **-ია** ფორმანტზე. მათი აზრით, ე ბოლოხმოვნიან სახელზე დართული **-ა** სუფიქსი იძლევა ეა ხმოვანთკომპლექსს, რაც იწვევს დისიმილაციასა და ე ხმოვნის უფრო დავიწროებას. მაგ.: **პავლე > პავლე-ა > პავლი-ა; პეტრე > პეტრე-ა > პეტრი-ა**. თავის მხრივ ავტორი დასძენს, რომ **-ია** ამ შემთხვევაში გრაფიკულად ემთხვევა **-ია** აფიქსს, შეიძლება ითქვას, აღიქმება ერთ აფიქსად. ასეთივე მიზეზით ხსნის შ. მიძიგური დათია ფორმის მიღებას: **ა + ი > ი + ი(ა)** (**დათ-ა-ია >**

დათ-ი-ია > დათ-ია); $ო + ი > ი + ი > ი(ა)$ (დათ-ო-ია > დათ-ი-ია > დათ-ია) (გოდერძიშვილი, 2012: 80). ქ. გოდერძიშვილის აზრით, -ია სუფიქსი -ო და -ა აფიქსებით გაფორმებულ სახელებს კი არ ერთვის, არამედ უშუალოდ სახელის შემოკლებულ, თუნდაც სრულ (თამარ-ია) ფუძეს, რომელსაც ერთ შემთხვევაში შეიძლება დაერთოს იგივე -ო ან -ა აფიქსები, სხვა შემთხვევებში -უნა, -იკო, -ია. მაგალითად: **დავით-ი // დათ-ო // დათ-უნა // დათ-ია**. ასე რომ, -ია სუფიქსი ყოველთვის არ არის ფონეტიკური გზით მიღებული. მაგრამ სუფიქსის (და, აქედან გამომდინარე ონიმის ფორმის) რეგიონალურობის მეტ-ნაკლები გამოვლენის თვალსაზრისით არა აქვს მნიშვნელობა, რომელიმე **დათია** მიღებულია **დათო-ია > დათი-ია-საგან**, თუ პირდაპირ -ია ერთვის **დათ** ფუძეს (**დათ-ია**), ან მამია მიღებულია **მამ-ინ-ა-საგან**, თუ -ია პირდაპირ ერთვის ფუძეს. ამჯერად მნიშვნელოვანია შედეგი: ბოლოთანხმოვნიან ფუძეს (თუ ფუძის თანხმოვნით ნაწილს) ერთვის -ია (**დათ-ია, პავლ-ია**). **დათ-ია-ს** ტიპის სახელებში -ია პირველადი სუფიქსია, **პავლე-ა > პავლ-ი-ა-ს** ტიპის სახელებში კი -ი-ა დაბოლოებაა, რომელიც სუფიქსადაა აღქმული. -ია სუფიქსით წარმოქმნილი სახელები იმერეთ-გურია-აჭარა-სამეგრელოსათვის ერთნაირად ნიშანდობლივია. მაგრამ, როგორც ავტორი აღნიშნავს, -ია განსხვავებული სტატუსით წარმოგვიდგება სამეგრელოს რეგიონში. აქ -ია გამოკვეთილად კოლორიტული და ლოკალურად ნიშანდობლივი აფიქსია (გოდერძიშვილი, 2012: 82).

სამეგრელო-სამურზაყანოში -ია ხშირად არც არის სიტყვათმაწარმოებელი და მანთროპონიმებელი ფორმანტი. იგი უკვე დასრულებულ სიტყვას თუ ანთროპონიმს ერთვის და ამათგან მხოლოდ ახალ ფორმას აწარმოებს: **ბურდღუ-ია, ძუკუ-ია, კოჭო-ია...** ამ კონკრეტულ ვითარებაში -ია სუფიქსი არ ცდილობს, მოერგოს სახელს (ე. ი. ჯერ დაიმსგავსოს ფუძის ბოლო ხმოვანი და შემდეგ მოკვეცოს). იგი ანთროპონიმებში

არც ეს კომპლექსიდანაა მიღებული (შდრ.: **პავლე-ა > პავლი-ა**). იმ შემთხვევაში, როცა **-ია** არ იწვევს ფონეტიკურ ცვლილებებს, არც თავადაა მიღებული ფონეტიკური პროცესის შედეგად, იგი არ იკარგება, არ იჩრდილება სიტყვის გარემოცვაში, პირიქით, აქცენტი სწორედ მასზეა გადატანილი, რითაც განსაკუთრებით იკვეთება ამ მაწარმოებლის განსაკუთრებული კუთხურობა. საუბარია **პეტრეია, კოსტაია** და არა **პეტრია, კოსტია** ფორმებზე. ამრიგად, **-ია** სუფიქსი სამეგრელოს კოლორიტულობას სძენს და უნარჩუნებს ხმოვანფუძიან სახელებზე დართვის ტრადიციას, რასაც ადასტურებს გვარები და აპელატივები: **ცხადა-ია, ქაჯა-ია, თოლორა-ია, ლომა-ია...**, **ბაბა-ია, დედა-ია, ნენე-ია, და-ია...** (გოდერძიშვილი, 2012: 82).

ქ. გოდერძიშვილის თქმით, **-ია** სუფიქსის ასეთივე ავტონომიურობა იგრძნობა გვარის ბოლო თანხმოვანზე დართვისას. იგი მიიჩნევს, რომ რამდენადაც **-ია** სუფიქსი გამოირჩევა ამ მხარისადმი კუთვნილების სტატუსით, იგი ანალოგიურად აღიქმება გარკვეულ თანხმოვანფუძიან კომპონენტებთანაც: **შავდ-ია, ადამ-ია, ლომ-ია, ჯიქ-ია** (გოდერძიშვილი, 2012: 83). რომელიმე **პეტრია, პავლია** შეიძლება სამეგრელოშიც დომინირებდეს, მაგრამ ხმოვანზე დართული **-ია**, ანუ **პეტრეია, პავლეია** ტიპის ფორმები წმინდა მეგრული სტრუქტურის ონიმებია (იქვე). ასეთად აღქმას აძლიერებს შუა საუკუნეებში შედგენილი სამეგრელოს დოკუმენტები. აქ დაფიქსირებულია: **მიხილია, ცოტნია, ნატრია, სოხერდია, თოსკუამია, მახუტია, ხუტკუბია, ორქოშია, თუთაშხია, ქუაქუალია, კაჭუჭია** (ქსმ, II, 1970), თუმცა აქვე დასტურდება მეგრულისთვის თითქოსდა არადამახასიათებელი თანხმოვანზე **-ა** აფიქსდართული ანთროპონიმები: **ნასყიდა, მახარა, ივანა, გიორგა, ლომინა** და ა.შ. მაგრამ ეს ანთროპონიმები სამწიგნობრო ენიდან, ან სხვა კილოებიდანაა შესული ამ მხარეში (გოდერძიშვილი, 2012: 83). ვფიქრობთ, რომ ეს მოსაზრება გასაზიარებელია.

გამოვლენილია ყველა ის მარტივი სუფიქსი, რომელიც კი ქართულში კნინობითი სახელების სემანტიკურ ჯგუფს წარმოქმნის: -ა, -აკ, -იკ, -უკ, -ან, -ინ, -უნ, -ატ, -იტ, -ოტ, -ალ, -ელ, -ილ, -ულ, -უქ, -უჩ და სხვ., მაგრამ მათი საშუალებით წარმოქმნილი ენობრივი მასალა ერთგვაროვანი მაინც არ არის. თვით კნინობითობის შინაარსი იძლევა საფუძველს - მცირე მოცულობის საგნებს მოფერება-აღერსის ელფერი მივცეთ, ზოგჯერ კი - დამცირებითისა (ცხადაია, 2000: 17).

ამრიგად, ქართულ სინამდვილეში ძნელია ერთმანეთისაგან გავმიჯნოთ კნინობით-მოფერებითი და კნინობით-დამცირებითი სახელები, ვინაიდან ისინი ფორმით არ განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან. მათ ემოციურ ელფერს (შინაარსს) განსაზღვრავს სიტუაცია, კონტექსტი, მაგალითად, ასაკობრივი თუ სოციალური იერარქია, ან კიდევ კნინობითი სახელის მომხმარებლის პოზიცია: ახლობელი და კეთილმოსურნეა იგი, თუ გარეშე და არაკეთილმოსურნე. ამასთანავე, მნიშვნელობა აქვს სიტუაციის ოფიციალურობასაც. და ბოლოს, აღსანიშნავია ის ფაქტი, რომ გამოყენების ფართო ასპარეზი ეძლევა კნინობით ანთროპონიმებს. ეს ტენდენცია, როგორც ზ. ჭუმბურიძე აღნიშნავს, განსაკუთრებით გაძლიერდა ბოლო ასი-ასორმოცდაათი წლის მანძილზე. გამოჩენილ მწერალსა და საზოგადო მოღვაწეს, ნიკო ნიკოლაძეს, ყველა **ნიკო** სახელით იცნობდა, ასე იხსენიებს მას ყველა დღესაც. იგივე ითქმის სხვა გამოჩენილ ადამიანებზეც: **ნიკო** ფიროსმანი, **ნიკო** ლორთქიფანიძე, **ვანო** სარაჯიშვილი და სხვ. დღეს უფრო აქტიური და მოდურიც გახდა ამ ტიპის სახელების გამოყენება. კნინობითმა აფიქსებმა თითქოს დაკარგეს კნინობის გაგება ონიმებში: **ანიკო**, **მარიკა**, **ვერიკო**, **სოფიკო**, **რუსიკო**, **დათიკო**, **აჩიკო**, **თიკო**, **სოფო...** და მათ სახელის ოფიციალური ფორმაც მიიღეს.

1.2.3. კომპოზიტიური წარმოების პირსახელები

რთულფუძიანი ონიმის (კომპოზიტების) ერთ სტრუქტურულ მოდელში მოქცევისას ნებისმიერი ორი, ან სამი ფუძე კი არ ერთდება, არამედ გარკვეული შინაარსის ფუძეები ეთანხმება ერთმანეთს (გოდერძიშვილი, 2012: 53). ამის ნათელ მაგალითს იძლევა ჩვენი საკვლევი დოკუმენტებიც. **ოდიშ-აფხაზეთის ქართული კომპოზიტები იყოფა 3 მთავარ სტრუქტურულ მოდელად: უაფიქსო, კომბინირებულ და ფრაზეოლოგიურ კომპოზიტებად.** უაფიქსო კომპოზიტები მიღებულია აპელატივების ფუძეთა მარტივი სემანტიკური და ფორმობრივი გაერთიანების გზით: **შურითოლი < შური „სული“ + თოლი „თვალი“, თოლიოქრო < თოლი + ოქრო...** კომბინირებული პირსახელების საწარმოებლად ერთდროულად გამოყენებულია როგორც აპელატივთა მარტივი გაერთიანება, ისე ასე მიღებულ რთულ ფუძეზე რომელიმე სუფიქსის დართვის ხერხი: **მამაგულა < მამა + გულ-ი < -ა, მამისზედა < მამის ზედი + -ა...;** ფრაზეოლოგიური კომპოზიტები მომდინარეობენ ორი, ან მეტი სიტყვის შერწყმის გზით: **ვამიჩქიდ < ვა მიჩქიდ „არ ვიცოდი“, სორდი < სო რდი? „სად იყავი?“ ...** ქვემოთ დაუყოფლად განვიხილავთ სამივე ჯგუფის კომპოზიტებს, ვინაიდან ხშირად ერთი მოდელის კომპოზიტის შემადგენელი აპელატივები მეორდება სხვა მოდელებშიც და უპრიანია მათი ერთად განხილვა.

კომპოზიტურ ანთროპონიმებში შემადგენელ კომპონენტებად გვხვდება როგორც სახელი და სახელი, ან სახელი და ნაწილაკი, ასევე სახელი და ზმნა, ანდა ზმნა და სახელი.

კომპოზიტიური წარმოებისაა 1621 წ. სოფ. ხიბულაში მცხოვრების პირსახელი **სეფეყმა** (ქსმ, III, 1970: 417), რომელიც მიღებულია **სეფე + ყმა** სიტყვათა შეერთებით. საბას განმარტებით, **სეფე** არის „დიდებულისთვის, დიდებული“, ხოლო **ყმა** - „ჭაბუკი, მოყმე; ყრმა“ (ორბლიანი, II, 1993: 83, 268). მეგრულშიც **სეფე** ნიშნავს „სამეფოს, სადიდებულოს, განსაკუთრებულს“ (ქობალია, 2010: 591). ცხადია, რომ პირსახელი სოციალური ტერმინოლოგიიდან მოდის.

1621 წ. სოფლებში: ხიბულასა და ნაჟანეულში დასტურდება პირსახელები: **თოლიოქრო** // **თოლიორქო** (ქსძ, III, 1970: 418 - 419), ზედმიწევნით: „თვალი ოქრო“, „ოქროს თვალება“. **ოქრო**, როგორც მეტსახელი, დღესაც გვხვდება სამეგრელოში. იგი ასევე ხშირად ისმის ბავშვისადმი ალერსიანი მიმართვის დროს: მიშ რექ, **ოქრო?** „ვისი ხარ, ოქრო?“, მუ რჯობო, **ოქრო?** „რა გქვია, ოქრო?“ და ა. შ.

თოლიოქრო-ს ტიპისაა 1621 წ. დავთარში დადასტურებული ანთროპონიმები: **შურითოლი** და **ბაბაშური**. **შურითოლი** < **შურიშ თოლი** „სულის თვალი“; **ბაბაშური** < **ბაბაშ შური** „მამის სული“.

დოკუმენტებში დადასტურებული ზოგიერთი ანთროპონიმი ხაზს უსვამს სხეულის რომელიმე ნაწილის სილამაზეს. ასეთია, მაგალითად, 1621 წლით დათარიღებული პირსახელი **თოლისკუამი** „თვალი ლამაზი; ლამაზთვალება“ (ქსძ, III, 1970: 429). იმავე დოკუმენტში გვხვდება მისი პარალელური ვარიანტები, რომლებიც სიტყვაში მარცვლის დაკარგვითაა მიღებული: **თოლისკუამი** „თვალლამაზი“ > **თოსკუამია** // **თოლისკუა** (ქსძ, III, 1970: 423, 429). თხზული სახელი თოსკუამია ნაწარმოებია -ა სუფიქსითაც: **თოსკუამი-ა** // **თოლისკუ-ა** ალერსობითი ფორმები ჩანს.

ალ. ღლონტი თხზულ ანთროპონიმებს ქრონოლოგიურად გვიანდელი ევოლუციის პროდუქტად მიიჩნევს. იგი ერთმანეთს ადარებს **თოლისქვამ**-ისა და **უჩაკოჩ**-ის ტიპის ანთროპონიმებს. პირველი ადრინდელი ჩანს, ხოლო მეორე - გვიანდელი. როგორც მკვლევარი აღნიშნავს, თხზულ ანთროპონიმებში მოჩანს სიტყვის შემოქმედი ადამიანი, რომელიც თავისი გემოვნების მიხედვით თხზავს საკუთარ სახელებს (ღლონტი, 1986: 18). ასეთი მაგალითები საანალიზო მასალაშიც ვლინდება. მათი სემანტიკა გამჭვირვალეა. ასეთებია: **მამისთვალ-ა** // **მამისთვალი**, **მამასულ-ა** // **მამის-სული**, **მამაგულ-ა** // **მამისგული**, **მამისბედ-ა** // **მამიზბედ-ა** // **მამისბედი**.

კოჩი-ი „კაცი“ კომპონენტისანი რთული ანთროპონიმები განსხვავებული სემანტიკის მტარებლები არიან. ერთი მხრივ, გამოხატავენ ვაჟკაცობას, კარგ კაცობას, ხოლო მეორე მხრივ - კნინობას. 1621 წ. სოფ. ხოირსა და სუბვში დადასტურებულია პირსახელები: **ვაჟიკოჩა** „ვაჟკაცა“ < **ვაჟიკოჩი** „ვაჟკაცი“ (პალ, V, 2015: 510) და **ჯგერგეკოჩი** // **ჯგეკოჩი** // **ჯგეკოჩაი** (ქსმ, III, 1970: 416, 426, 428). როგორც მ. ბუკია აღნიშნავს, **ჯგერგე** მეგრულში წმინდა გიორგის სახელია. მისი ვარაუდით, კომპოზიტიური პირსახელი „წმინდა გიორგის კაცს“ აღნიშნავს (ბუკია, 2013: 115). აქედან გამომდინარე, სავარაუდებელია, რომ თავდაპირველად გვექონდა მსაზღვრელ-საზღვრული - **ჯგერგეშ კოჩი** „ჯგერგეს კაცი“, მოგვიანებით კი, კუთვნილების გამომხატველი -**შ** სუფიქსის დაკარგვითა და მსაზღვრელ-საზღვრული წევრების შერწყმით, მივიღეთ კომპოზიტი - **ჯგერგეკოჩი**. **ჯგერგეკოჩის** პარალელურად წარმოდგენილი **ც** შესაძლებელია მის შემოკლებულ ფორმებს წარმოადგენდეს, რომლებიც დასტურდება იმავე დოკუმენტის მიხედვით, სოფ. ხიბულასა და ნაჟანელში (ქსმ, III, 1970: 416, 419).

1621 წ. დოკუმენტში, სოფ. ხიბულაში დასტურდება პირსახელი **კაკაკოჩი** (ქსმ, III, 1970: 417). პირველი კომპონენტი **კაკა** მეტსახელად ახლაც გვხვდება სამეგრელო-აფხაზეთში. რაც შეეხება **კაკაკოჩი**-ის სემანტიკას: 1. **კაკაკოჩი** შეიძლება აღნიშნავდეს კაცს, რომლის მეტსახელი არის **კაკა**; 2. **კაკაკოჩი** შეიძლება იყოს იგივე **აკაკოჩი** „ერთი კაცი, ვინმე კაცი“. მეგრულში **აკა** ერთის მნიშვნელობით გამოიყენება.

კომპოზიტიური წარმოებისაა ასევე ზოგადქართული **კახ-ა-ბერი**, რომელიც მიღებულია **კახ-ა** და **ბერი**-ი სიტყვების შერწყმით. პირსახელი დასტურდება 1621 წ. სოფ. ხაუჟელში (პალ, III, 2004: 307).

კოჩი კომპოზიტს ქმნის ნაწილაკთან ერთად. 1621 წ. სოფ. ნაჟანელში დასტურდება პირსახელი **კოჩივარა** (ქსმ, III, 1970: 420). **კოჩივარა** „კაცი მაინც“, ანდა **კოჩივარა** < **კოჩი ვა რე**

„კაცი არ არის“. მეორე შემთხვევაში სახელის მოტივაციას საფუძვლად უნდა ედოს იმისი რწმენა, რომ ავსულს ასეთი სახელის მტარებელი არ მიიზიდავდა და, ამრიგად, ბავშვი მომავალში დაცული იქნებოდა ავი სულისაგან.

კოჩი კომპონენტი გვხვდება გარეგნობის გამომხატველ საკუთარ სახელშიც: **უჩაკოჩი** „შავი კაცი“ (1621 წ.) (ქსმ, III, 1970: 429).

1621 წ. და 1616-1621 წწ. შედგენილ დოკუმენტებში გვხვდება ასევე ზმნურკომპონენტისანი რთული ანთროპონიმები, რომლებიც თითქმის მზა ფრაზებია: **თოლიმაფუ** (ქსმ, III, 1970: 421), მეგრ. „თვალი მაქვს“ (იგულისხმება არა **თოლი მიღუ** „თვალი მაქვს“, არამედ თვალზე გარკვეული მოქმედების ჩატარება, მაგ.: თოლი მაფუ ოწკურალ „თვალი მაქვს დასახუჭი“, ან სხვა რამ); **ვამიჩქიდ** (ქსმ, III, 1970: 442) „არ ვიცოდი“; **შიშიგაბუ**, ზედმიწევნით „შიში მოასხა“ (1616-1621 წწ.) (ქსმ, III, 1970: 467); **ვამკურუდა** „თუ არ ემინია“ (ქსმ, III, 1970: 448); **მუთაგიღუნ** „არც არაფერი გაქვს“; **შურიმიდგი** „სული მოითქვი, სული მოიდგი“ (ქსმ, III, 1970: 426; 457). სავარაუდოდ, ბავშვებს **შურიმიდგი**-ს არქმევდნენ, თუ სუსტები, უსუსურები დაიბადებოდნენ. მეგრულში ხშირად გამოიყენება **შურმიდგ** ზმნური ფორმა, რაც ნიშნავს „მოღონიერებას, გაძლიერებას“; **ერჩქინდია** „გაჩნდი“ (ქსმ, III, 1970: 466); **ვამიწუ** „ვერ მოიწია“ (მოსავალი) (1616-1621 წწ.) (ქსმ, III, 1970: 448).

საანალიზო ტექსტებში ასევე დასტურდება შემდეგი ზმნური კომპონენტების შემცველი საკუთარი სახელები: **მამიყორდი** (1621 წ.) (ქსმ, III, 1970: 433) „მე მიყვარდი“; **ვამოგელი** „არ მოგელი“ (1616-1621 წწ.) (ქსმ, III, 1970: 458). შესაძლებელია, თავდაპირველად ნაგვიანევიად გაჩენილ პატარებს არქმევდნენ ამ სახელს. დღევანდელი მონაცემების მიხედვითაც, ამ ტიპის სახელები არაერთი ფიქსირდება სამეგრელოსა და სხვა მხარეებში. ხშირია ისეთი სახელების

გამოყენება, როგორცაა: **მოგელი, ველოდი, არველოდი, მეგონა, მახარე და სხვ.** თუმცა აღვნიშნავთ, რომ ჩამოთვლილი სახელები ამჟამად უფრო ხანდაზმულებშია გავრცელებული. ამავე ტიპისაა: **სორდი** „სად იყავი“, (პალ, V, 2015: 286), **სოლერდ-ი-ა** (1621 წ.) (ქსმ, III, 1970: 422, 428) „საით იყავი“, **იშამორთა// იშამართა < თიშამორთი** „მასთან მოდი“, დასტურდება 1621 და 1616-1621 წწ. (ქსმ, III, 1970: 425; 466). ბუნდოვანი სემანტიკისაა შემდეგი პირსახელები, რომლებიც 1621 წ. საბუთში დასტურდება ანთროპონიმებად: **სოხერდ-ი-ა, სომიხერდა და სომიტერდა** (ქსმ, III, 1970: 416, 419, 420). ეს სახელები, სავარაუდოდ, აღნიშნავენ ნამყოფობას (**სოხერდ-ი-ა**), ანდა გამოხატავენ სვლის პროცესს, რომელიც სრულდება ახლა, ან შესრულდება მომავალში (**სომიხერდა და სომიტერდა**).

ამრიგად, გაირკვა, რომ მიუხედავად ქრისტიანული კალენდარული სახელების ფართოდ დამკვიდრებისა, ტრადიციული სახელები, კერძოდ, ქართველურ ნიადაგზე წარმოქმნილი ანთროპონიმები ქრისტიანობის ხანგრძლივი გავრცელების პირობებშიც დავიწყებას მაინც არ მისცემია. აღსანიშნავია, რომ არაკანონიკურ საკუთარ სახელთა უმრავლესობა მეტსახელის შთაბეჭდილებას ტოვებს, მაგრამ ვინაიდან განხილული მასალა ოფიციალურ იურიდიულ დოკუმენტებს წარმოადგენს, შესაბამისად მათში დასახელებული ყოველი პირსახელი ოფიციალური ანთროპონიმია.

თავი II

ოდის-აფხაზეთის ტერიტორიაზე გავრცელებული გვარსახელები ისტორიული საეკლესიო საბუთების მიხედვით

2. 1. გვარსახელთა სემანტიკური და სტრუქტურული მოდელები

2.1.1. გვარსახელთა ისტორიისათვის

გვარსახელის წარმოშობის შესახებ გამოთქმულია არაერთი მოსაზრება როგორც ქართველ, ასევე უცხოელ მეცნიერთა მიერ. დასავლეთ ევროპაში გვარსახელი პირველად წარმოიქმნა ჩრდილოეთ იტალიაში XI საუკუნეში და ერთი ასწლეულის მანძილზე გავრცელდა საფრანგეთში, გერმანიაში, ინგლისში. როგორც ირკვევა, გვარსახელის წარმოქმნა განპირობებული იყო გარკვეული აუცილებლობით: ფეოდალებისათვის იგი საჭირო იყო მიწაზე შთამომავლობითი უფლების დოკუმენტური დადასტურებისათვის, ვაჭრებისათვის გვარსახელი ერთგვარ სავაჭრო ნიშანს წარმოადგენდა, მოქალაქეებს კი გვარსახელი სჭირდებოდათ როგორც იურიდიული საბუთი. როგორც ირკვევა, XIII ს. დამლევს ქალაქ სტრასბურგში ყველა მოქალაქეს უკვე ჰქონდა გვარსახელი, თუმცა გერმანულ გლეხებში მისი დამკვიდრება ერთი საუკუნის შემდეგაც არ იყო დასრულებული. რუსეთში **პროზვიშჩე**-ს (მეტსახელი და ზედწოდება) გაგვარსახელება დაიწყო XIV ს-ში: კერძოდ, თავადთა გვარები არსებობენ XV საუკუნიდან, აზნაურთა გვარები წარმოიშვნენ XV-XVII საუკუნეებში, ვაჭართა უმეტესობამ გვარები დაიმკვიდრა XVIII ს-ში, გლეხობისათვის კი 1861 წლამდე, ე.ი. ბატონყმობის გადავარდნამდე, გვარსახელი აუცილებელი არც იყო (ცხადაია, 2000: 8).

სხვა მოსაზრებით, გვარი წარმოიქმნა უფრო შორეულ წარსულში. ჩვენს წელთაღრიცხვამდე 600 წელს რომში პიროვნება ჯერ კიდევ ოდენ სახელით აღინიშნებოდა, როგორც ეს საერთოდ დამახასიათებელი იყო ინდოევროპული ანთროპონიმული სისტემისათვის. შემდეგ კი, რომაელთა ანთროპონიმული მოდელი (ეტირუსკელთა გავლენით) გახდა ორწევრიანი, მერე - სამწევრიანიც. ამ სამწევრიან მოდელში ძირითად წევრს ეწოდებოდა **ნომენი** (Nomen). სწორედ ის წარმოადგენდა საგვარეულო სახელს, რომელიც მემკვიდრეობით გადაეცემოდა. მას წინ უძღოდა პერსონალური სახელი, ანუ **პრენომენი** (Prenomen), ხოლო მოსდევდა **კოგნომენი** (Cognomen), ანუ მეტსახელი, ან ზედწოდება და იშვიათად, მეოთხე წევრიც - **აგნომენი** (Agnomen) (ცხადაია, 2000: 8; ცხადაია, 2005:128).

ქართული გვარსახელის წარმოშობის დროსთან დაკავშირებით აზრთა სხვადასხვაობაა, თუმცა მკვლევართა უმეტესი ნაწილი ერთხმად თანხმდება იმაზე, რომ ქართული გვარსახელი მრავალ საუკუნეს ითვლის.

ქეგლის მიხედვით **გვარი** არის საოჯახო სახელწოდება, რომელიც გადაეცემა შვილს მამისაგან (ან დედისაგან), ან ცოლს ქმრისაგან (ქეგლ, II, 1951: 1433). „ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია“ **გვარის** ასეთ განმარტებას გვთავაზობს:

1. სისხლით ნათესავთა ჯგუფი, რომლის წევრები თავიანთ წარმომავლობას დედის ან მამის მხრიდან საერთო წინაპარს უკავშირებდნენ და საერთო სახელწოდება ჰქონდათ. გვარში დაცული იყო ეგზოგამია; 2. დაბადებით ან ქორწინებით მიღებული და შთამომავლობით გადამავალი გვარეობითი სახელწოდება, რომელიც ერთვის ადამიანის საკუთარ სახელს (ქსე, III, 1978: 134). 3. ცხადაიას „ონომასტიკურ ტერმინთა განმარტებითი ლექსიკონის“ მიხედვითაც, **გვარი** არის ოფიციალური და მემკვიდრეობითი საოჯახო სახელწოდება, რომელიც ერთვის პიროვნულ სახელს. მაგ.: **ალექსანდრია**,

გაფრინდაშვილი, გურიელი, იოსელიანი (ცხადაია, 1988: 33). მოგვიანებით იგივე ავტორი აღნიშნავს, რომ გვარის ასეთი განმარტება ამომწურავია ევროპის ხალხებისათვის, მაგრამ არა ქართველთათვის, ვინაიდან საქართველოში გვარსახელს ფსიქოლოგიური, ზნეობრივი და საადათწესო დატვირთვა აქვს. გვარის შიგნით მტკიცედ არის დაცული ეგზოგამია - ქორწინების აკრძალვა (ცხადაია, 2000: 8-9).

როდის გაჩნდა პირველი ქართული გვარსახელი? კ. კეკელიძე მიიჩნევს, რომ XI საუკუნეში ქართული გვარი ფეხმოკიდებული იყო. ამ საუკუნის დიდი ფილოსოფოსი **ეფრემ მცირე** იყო გვარად **კარიჭისძე**, შვილი **ვაჩე კარაჭისძის** (კეკელიძე, 1951: 231). ზოგი მეცნიერი თვლის, რომ ქართველებს გვარსახელი, როგორც ენობრივი და სოციალური ფენომენი, უფრო ადრე ჰქონდათ. ზ. ჭუმბურიძის დაკვირვებით, „გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრებაში“ მოხსენიებული **დაფანჩული** (IX ს. დამდეგის პერიოდი) უკვე გვარსახელია, როგორც მემკვიდრეობითი სახელი, რომელსაც მისი შთამომავლები ატარებენ საუკუნე-ნახევრის შემდეგაც: „ერქვა მას სახელი გაბრიელ **დაფანჩული**, და აწ ნათესავთა მისთა ჰრქვიან **დაფანჩულნი**“ (იხ. თოფჩიშვილი, 1997: 45).

ალ. ლლონტის აზრით, გვაროვნული სახელი, როგორც ენობრივი და სოციალური ფენომენი, ქართველ ტომებში ადრინდელი ფეოდალიზმის ეპოქაში ჩასახულა და VII-VIII სს-ში მისი ჩამოყალიბების პროცესი თითქმის დასრულებული ჩანს (ლლონტი, 1986: 48).

აღმოჩნდა განსხვავებული მოსაზრებაც. კერძოდ, გ. ხორნაული მიიჩნევს, რომ „მსოფლიოში ალბათ ერთ-ერთი პირველთაგანია საქართველოც, სადაც გვარი გაფორმდა და ეს ხდება XVI საუკუნიდან, აღორძინების ხანიდან“ (ხორნაული, 2003: 239). გ. ხორნაულის დებულებით, რუსეთთან შეერთების შემდეგ (1801 წლიდან) გვარი, ჩანს, აუცილებლობად გამოცხადდა საქართველოში (ხორნაული, 1994: 10). გ.

ხორნაულის მოსაზრება კრიტიკას ვერ უძლებს. ქართული მრავალსაუკუნოვანი კულტურისა და ტრადიციების გათვალისწინებით შეუძლებელია, რომ გვარსახელის წარმოშობა მხოლოდ მე-16 საუკუნიდან ვივარაუდოთ. ეთნოლოგმა რ. თოფჩიშვილმა, არსებული სამეცნიერო ლიტერატურისა და საისტორიო საბუთების გამოწვლილვითი ანალიზის საფუძველზე საფუძვლიანად უარყო გ. ხორნაულის თვალსაზრისი. მისი აზრით, „საქართველოში გვარსახელს დიდი ხნის, საუკუნეების ისტორია აქვს. ქართული გვარსახელების არსებობა დოკუმენტურად დასტურდება VIII-IX სს-დან, თუმცა, რა თქმა უნდა, ის იმ დროს არ წარმოქმნილა. გვარსახელი ჩვენში უფრო ადრეა წარმოშობილი“ (თოფჩიშვილი, 1997: 100). იმავე ავტორის თქმით, „გვარსახელი ქართული სინამდვილისათვის მხოლოდ ოჯახის - ამ პირველადი უჯრედის დამახასიათებელი მოვლენა არ არის... ის ოჯახზე უფრო მსხვილი ნათესაური გაერთიანების მემკვიდრეობითი სახელწოდებაა“ (თოფჩიშვილი, 1997: 4). მკვლევარი იქვე ასკვნის: „გვარსახელი არის მემკვიდრეობითი სახელი, რომელიც სულ ცოტა სამი თაობის განმავლობაში მაინც გადაეცემა თაობიდან თაობას“ (თოფჩიშვილი, 1997: 5).

თვით ტერმინი **გვარი** გვარსახელის გაგებით უკვე გვხვდება XII ს. დამლევის ერთ საბუთში, რომლითაც მღვიმის კრებული მიმართავს იოვანე, ნიკოლოზ და ნიანია ტოხაისძეებს, თქვენი გვარის („თქუენის **გვარისა**“) კაცი ბასილ ტოხაისძე კვირიკე კახთა მეფის მოძღვარი ყოფილიყო... (ცხადაია, 2000: 9).

ცნობილია, რომ ადამიანთა გარჩევა პირსახელით სირთულეს არ ქმნიდა, ვიდრე არსებობდა მცირერიცხოვანი კარჩაკეტილი ტომობრივი საზოგადოება. მაგრამ კაცობრიობა დიდი ხანია გასცდა ტომობრივი კარჩაკეტილობის ხანას. „შრომის განაწილება, მოსახლეობის ზრდა, ტომებს შორის ურთიერთობის გაცხოველება და ხალხის უფრო მრავალ-

რიცხოვან კოლექტივად ჩამოყალიბება აუცილებელს ხდიდა არა მხოლოდ იმის ცოდნას, თუ რა ჰქვია ამა და ამ პირს, არამედ - რა ხელობისაა იგი, სადაურია, ვისი შთამომავალია და ა.შ. ამრიგად, სახელის გვერდით გაჩნდა კიდევ მეორე, დამატებითი სახელი, რომელიც აზუსტებდა პიროვნების ვინაობას, მეტ ცნობას იძლეოდა მასზე და თანაც აადვილებდა ერთი სახელის მქონე პირების - სეხნიების გარჩევას. ამ დამატებითი სახელისაგან დროთა განმავლობაში წარმოიშვა გვარი, როგორც პიროვნული სახელის თანმხლები განუყოფელი ნაწილი“ (ჭუმბურიძე, 1987: 293-294; შდრ: ცხადაია, 2005: 126).

საყოველთაოდ ცნობილია, რომ მრავალ გვარსახელს საფუძვლად უდევს მამაკაცის სახელი, ან მეტსახელი, ქალის სახელისაგან ნაწარმოები გვარსახელები კი ქართულ სინამდვილეში საკმაოდ იშვიათია (ამ ტიპის გვარსახელებია: **ელისაბედაშვილი, მარიამიძე, მარიამული, ნათელაშვილი...**). გვარებად ხშირად გამოყენებულია ხელობის, თუ თანამდებობის აღმნიშვნელი სახელები, კუთხობრივი, ეროვნული, თუ წარმომავლობა-სადაურობის სახელები, ადამიანის ფიზიკური მახასიათებლების, ქონების, ან სხვა რომელიმე ნიშნის ამსახველი სახელები. როგორც ზ. ჭუმბურიძე აღნიშნავს, უპირატესობა ენიჭება წინაპრის სახელს, ან მეტსახელს. წინაპართგან კი უპირატესობა ჰქონდა მამაკაცის სახელს, როგორც ოჯახის უფროსისა, გვარის მეთაურისა (ჭუმბურიძე, 1987: 295). თავდაპირველად ვინაობის დასაზუსტებლად პირსახელს უშუალოდ ემატებოდა მამის სახელი. ასე რომ, თაობიდან თაობაზე ერთი და იგივე გვარი კი არ გადადიოდა, არამედ იცვლებოდა მამის სახელის მიხედვით. გვარების ასეთი ცვლილება სიძნელეს და უხერხულობას ქმნიდა. ამიტომ ხალხთა უმრავლესობამ ირჩია, რომ ერთხელ შექმნილი გვარი დამკვიდრდეს და გადაეცეს თაობიდან თაობას. როგორც აღნიშნავენ, ქართული გვარების ასეთი სისტემა დიდი ხნის დამკვიდრებულია, დღევანდელი

გვარების უმეტესობა დაახლოებით XIV- XV საუკუნიდან მოდის, მაგრამ ბევრია უფრო ადრინდელი გვარიც (ჭუმბურიძე, 1987: 295). შედარებისათვის: ჩვენს მეზობლად მდებარე დაღესტანში მყარი, თაობიდან თაობაზე გარდამავალი გვარსახელები პრაქტიკულად მასობრივად არ არსებობდა საბჭოთა რეჟიმის დამყარების პირველი ათწლეულის ბოლომდეც კი. პიროვნებას ან მხოლოდ პირსახელით აღნიშნავდნენ, ან პირსახელს ემატებოდა მამის სახელი, სადაურობის სახელი, ხელობის სახელი, ანდა მეტსახელი. ეს ხშირად იწვევდა გაუგებრობებს, რაკი დიდი იყო ალბათობა, პირსახელისა და მამის სახელის სრულად დამთხვევისა. მაგალითად, ერთსა და იმავე სოფელში შეიძლებოდა დადასტურებულიყო რამდენიმე **ალი მუჰამედის ძე**, ანდა **მჭედელი ქერიმი...** საბჭოთა ხელისუფლებამ მოსახლეობის კონტროლისა და ზუსტი აღრიცხვის გაიოლების მიზნით ამ ქვეყანაში სავალდებულო გახადა გვარების გაფორმება პირსახელზე რუსული გვარების მაწარმოებელი **-ოვ // -ევ** სუფიქსების დართვით. სწორედ ამიტომაც, რომ დაღესტანში მცხოვრები ხუნძი ხალხის ეროვნული მხატვრული ლიტერატურის ფუძემდებელი ოფიციალურად მოიხსენიება როგორც **ჰამზათ წადასა**, რაც ხუნძურად ნიშნავს „სოფელ წადას მცხოვრებ ჰამზათს“, ანუ „ჰამზათ წადელს“, მაგრამ საბჭოთა პერიოდში დაბადებულ მის ვაჟებს, მსოფლიო სახელის მქონე პოეტს, სახელად **რასულს** და ცნობილ ისტორიკოსს **ჰაჯის** უკვე ოფიციალური გვარსახელი ჰქონდათ, რომელიც მამის, ჰამზათის სახელისაგან არის ნაწარმოები: **რასულ ჰამზათოვ (Расул Гамзатов)**, **ჰაჯი ჰამზათოვ (Гаджи Гамзатов)** (ცნობა მოგვაწოდა პროფ. თ. გვანცელაძემ, რისთვისაც მას მადლობას მოვახსენებთ).

ქართველური გვარების კვლევის თვალსაზრისით შუა საუკუნეებში შედგენილი ისტორიული საბუთები მრავალფეროვან მასალას გვთავაზობს როგორც სემანტიკურად, ასევე

სტრუქტურულადაც. წინამდებარე ნაშრომის საკვლევი ისტორიული დოკუმენტების ანალიზისას გამოვლინდა სამეგრელო-სამურზაყანოს ტერიტორიაზე დღესაც გავრცელებული და ფონეტიკურად, თუ მორფოლოგიურად უცვლელად შემორჩენილი ათეულობით გვარსახელი, რაც ამჟამინდელ გვართა დიდ სიძველეზე მეტყველებს. მეორე მხრივ, აქვე იხსენიება ისეთი გვარსახელებიც, რომლებიც ამჟამად მეტნაკლებად განსხვავებული ფონეტიკური, თუ მორფოლოგიური იერსახის მქონეა. არის რამდენიმე ისეთი შემთხვევაც, როდესაც ერთი და იგივე სახელი ყოველგვარი ცვლილების გარეშე დასტურდება როგორც პირსახელად, ასევე გვარსახელადაც. საბუთებში ასევე გვხვდება დღეისათვის უკვე გამქრალი გვარებიც.

როგორც აღვნიშნეთ, გვარსახელს ხშირ შემთხვევაში საფუძვლად უდევს პირსახელები, ან მეტსახელები, რომლებიც სხვადასხვაგვარი სემანტიკის მატარებელია. შესაბამისად, გვარსახელებში რამდენიმე სემანტიკური ჯგუფი გამოიყოფა იმისდა მიხედვით, თუ რას გამოხატავს ეტიმოლოგიურად ამა თუ იმ გვარსახელის საყრდენი ფუძეები.

2. 2. გვარსახელთა სემანტიკური ჯგუფები

როგორც საკუთარ სახელებში, ასევე გვარსახელებშიც ხშირად ვლინდება ამა თუ იმ პირის სოციალური მდგომარეობა. ზოგიერთ გვარს საფუძვლად უდევს ისეთი სიტყვა, რომელიც იძლევა ადამიანის დახასიათებას გარკვეული ნიშნის მიხედვით, როგორიცაა გარეგნობა, ასაკი, ხასიათი და ა.შ. ყოველივე ეს საფუძველს ქმნის პირსახელების, ხშირ შემთხვევაში - მეტსახელების წარმოქმნისათვის, ხოლო მათზე მაგვარსახელებელ აფიქსთა დართვით იწარმოება გვარსახელი. ქართული გვარსახელების უმრავლესობა ისევე, როგორც სხვა ხალხთა გვარსახელების უდიდესი ნაწილი, წარმოქმნილია წინაპართა პირსახელებისა და მეტსახელე-

ბისგან. შუა საუკუნეებში შედგენილი ისტორიულ საბუთებში, რომლებიც მოიცავს დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიას, კერძოდ, სამეგრელოსა და დღევანდელი აფხაზეთის ნაწილს, საყურადღებოა გვარსახელთა წარმოებისა და დღეს მათი გავრცელების, ანუ ისტორიული მემკვიდრეობითობის თვალსაზრისით. როგორც ირკვევა, საანალიზო მასალაში წარმოდგენილ გვარსახელთა უმრავლესობა მეტ-ნაკლები სიხშირით დღესაც დასტურდება. მაგრამ თავს იჩენს თითო-ოროლა ისეთი შემთხვევები, როდესაც ესა თუ ის გვარი აღარ გვხვდება დღეს და უკვე გამქრალია. ამდენად, გვარსახელთა ეტიმოლოგიური კვლევა მეტად საჭირო და საშური საქმეა იმის გათვალისწინებით, რომ მათი გამოწვლილვითი ანალიზის საფუძველზე შესაძლებელი ხდება თვალი მივადევნოთ შუა საუკუნეების საქართველოს ანთროპონიმულ წარსულს. გვარსახელთა სემანტიკური ანალიზის საფუძველზე შემთხვევათა ნაწილში შესაძლებელია დავადგინოთ ამა თუ იმ გვარის ფუძემდებელი პირის, ანუ **ეპონიმის** სადაურობა, გარეგნობა, საქმიანობა, ხასიათი და ა.შ. ასეთ გვართა გვერდით დასტურდება ცხოველ-ფრინველთა და მცენარეთა სახელების შემცველი გვარსახელებიც. ჩვენს ხელთ არსებულ მასალაში გამოიყოფა გვარსახელთა შემდეგი სემანტიკური ჯგუფები:

1. თვისება-ხასიათის ამსახველი გვარსახელები;
2. ცხოველ-ფრინველთა სახელებისაგან მომდინარე გვარსახელები;
3. ხელობის აღმნიშვნელი გვარსახელები;
4. ეთნონიმური, თემონიმური წარმოების გვარსახელები;
5. ხელობის აღმნიშვნელი ტერმინებისაგან მომდინარე გვარსახელები;
6. ციური სხეულების სახელთაგან მომდინარე გვარსახელები;
7. დროის აღმნიშვნელი გვარსახელები;
8. ტოპონიმიზებული გვარსახელები;
9. ზმნური წარმოშობის გვარსახელები.

ეს დაყოფა პირობითია, ვინაიდან ბევრი გვარის ეტიმოლოგიზება რამდენიმენაირადაა შესაძლებელი. მაგალითად, **ლოგუა** 1621 წლის დოკუმენტის მიხედვით, გვარსახელი დასტურდება ნაჟანეულში (ამჟ. ოტობაია, გალის რ.) (ქსმ, III, 1970: 422). **ლოგო**, რომლისგანაც იწარმოება გვარი **ლოგუა**, მეგრულში დღესაც ცოცხალი სიტყვაა და აღნიშნავს მოსულელო ადამიანს. შესაბამისად, გვარის ფუძემდებლის მეტსახელში შესაძლებელია ეს მნიშვნელობა ვეძიოთ. მეორე მხრივ კი, როგორც პ. ცხადაია აღნიშნავს, **ლოგო** შეიძლება იყოს შემოკლებული ფორმა **ლონგორი**, ან **ლონგინოზი** პირსახელებისა. მაშასადამე: **ლოგო** > **ლოგო-ა** > **ლოგუა** (ცხადაია, 2000: 106). **ლოგუა** გვარი ფიქსირდება 1867 წ. აფხაზ მუჰაჯირთა სიაში, სოფ. ბესლახუბაში (ხორავა, 2014: 157). ამ გვარის მტარებელნი დღესაც გვხვდებიან აფხაზთა შორისაც, მაგრამ ისინი გააფხაზებულ ქართველთა შთამომავლები არიან, რაზეც ის ფაქტი მიანიშნებს, რომ გვარსახელს არ ემეზნება დამაჯერებელი ახსნა აფხაზურ ენაზე.

აქ პირობითი გამოყოფილ თითოეულ სემანტიკურ ჯგუფს განვიხილავთ ცალ-ცალკე.

2. 2. 1. თვისება-ხასიათის ამსახველი გვარსახელები

გვარსახელთა ერთ-ერთ მნიშვნელოვან ჯგუფს ქმნიან ადამიანის თვისება-ხასიათის ამსახველი გვარსახელები. როგორც აღვნიშნეთ, გვარსახელებში გარკვეული ნიშნით გადმოცემულია პიროვნების დახასიათება. მოცემულ შემთხვევაში გამოვავლენთ ისეთი ტიპის გვარსახელებს, რომლებიც მოტივირებულია ამ თუ იმ სახასიათო ნიშნით.

მეფორია გვარი დასტურდება 1616-1621 წწ. შედგენილ დოკუმენტში ჭალაში (ამჟამინდელი ჭლოუ) მცხოვრებთა გვარსახელად. აქ დასახელებული არის რამდენიმე **მეფორია**: შიშიგაბუ, ხუხუტია, ივანე, მახიოლა, ერჩქიდია (ქსმ, III, 1970:

467-468). გვარსახელი ფორმის მხრივ აშკარად მიმდებარა მეგრული **ფორუა** ზმნისა (**მე-ფორ-ი-ა < *მე-ფორ-ე-ა**; შდრ. ბგერათშესატყვისობა სამწიგნ. ქართ. **ფარ-** : მეგრ. **ფორ-**), რომელიც, პ. ცხადაიას ცნობით, ნიშნავს „დაფარვას, დამალვას“, გადატანით კი „საქმის მიფუჩეჩებას“: **მეფორია** არის ეპითეტი ისეთი კაცისა, რომელიც მიწის თოხნისას შიგადაშიგ ბალახს კი არ მოჭრის, არამედ მიწას მიაყრის და დაფარავს (ცხადაია, 2000: 112). შესაბამისად, **მეფორია** შეიძლება ეწოდოს პიროვნებას, რომელსაც ახასიათებს რაიმეს დაფარვა, დამალვა, საქმის მიფუჩეჩება. შდრ. ტიპური მეგრული ფრაზა: **მეფორუნს დო მეურს** „ფარავს, მიაფარებს და მიდის“. თ. გვანცელაძემ ყურადღება მიაქცია იმ ფაქტს, რომ აფხაზთა შორის ამჟამად გავრცელებულია გვარსახელი **ამფარ**, რომელიც, მისი აზრით, აფსუიზებული **მეფორია** გვარსახელია: ამ ქართულ გვარს გააფხაზურების ეტაპზე მიმატებია აფხაზური ენის არსებითი სახელებისათვის და მათ შორის მრავალი გვარსახელისათვის დამახასიათებელი **ა-** პრეფიქსი (შდრ. **ჰაშბა // ა-ჰაშბა...**), ჩამოსცილებია ქართული სუფიქსი **-ია**, მახვილის ზემოქმედებით ფუძიდან რედუცირებულა ანლაუტის ხმოვანი, ხოლო **ო** ხმოვანი **ფ** და **რ** თანხმოვნებს შორს კანონზომიერად გარდაქმნილა **ა** ხმოვნად. ამგვარი ცვლილებები აფხაზური ენისათვის უცხო სრულებითაც არ არის. მეცნიერი ასახელებს ამავე ტიპის სხვა გააფხაზურებულ გვარსახელებსაც. ესენია: **ა-ჯენჯალ < ჯინჯოლია, ა-მქაბ // ა-ნქაბ < მექვაბია // მიქვაბია, ა-მარშან < მარშანია, ა-ბლესკრ < ბულისკირია // ბულისქირია...** (გვანცელაძე, 2003: 41; გვანცელაძე, 2011: 174-175). ამავე მეცნიერს კიდევ ერთი საყურადღებო ფაქტი აქვს გამოვლენილი აფხაზეთში, კერძოდ, გუდაუთის რაიონში. იგი წერს: „მდ. ბზიფის მარცხენა ნაპირზე მდებარე სოფელ **კალდახვარაში** არსებობს მიკროტოპონიმები: **ამფარაა რთაბგარა** „ამფარების ფლატე“ (ზედმიწ.: „ამფარების ჩანგრეული მიწა“), **ამფარ იხგ** „ამფარის ბორცვი“. ორივე სახელში შემავალი

ამჟამინდელი აფსუური გვარსახელი **ამფარ** ქართულ გვარსახელ **მეფორია**-ს აფსუიზებული მეორეული ვარიანტია. მეცნიერის დასკვნით: „აღნიშნული საკმაო საფუძველს ქმნის იმის სამტკიცებლად, რომ ამ ადგილას [სოფელ კალდახვარაში - ს.კ.] აფხაზთა მოსვლამდე რეალურად უცხოვრიათ მეფორიას საგვარეულოს ქართველებს“ (გვანცელაძე, 2008: 58). იგივე დასკვნა უნდა გამოვიტანოთ ჩვენც ამჟამინდელი ოჩამჩირის რაიონის აფხაზური სოფლის ჭლოუს ადგილას მდებარე სოფელ ჭალის შესახებაც: XVIII საუკუნემდე შედგენილი წერილობითი საბუთების მიხედვით, სოფელი ჭალა ეკუთვნოდა **ჯაიანის** ქართულ საგვარეულოს, ხოლო 1616-1621 წლების დოკუმენტის მიხედვით აქ ჯერ კიდევ უცხოვრიათ გლეხებს **შიშიგაბუ, ხუბუქია, ივანე, მახიოლა და ერჩქიდია მეფორიებს** თავიანთი ოჯახებითურთ. გვარსახელები **ჯაიანი** და **მეფორია** უდავოდ ქართული, კერძოდ, მეგრული წარმოშობისაა, გლეხთა სახელებიც ასევე მხოლოდ ქართულია, რაც იმას ნიშნავს, რომ სოფელი ჭალა თავდაპირველად მხოლოდ ქართველებით ყოფილა დასახლებული, ხოლო აფხაზები აქ გვიან დასახლდნენ. 1867 წლის აფხაზ მუჰაჯირთა სიაში თ. გითოლენდიაც აფიქსირებს **ამფარ** გვარს, რომელისთვისაც ამოსავალ ფორმად მიიჩნევს მეგრულ **მეფორია**-ს და მიღების ასეთ გზას წარმოგვიდგენს: **მეფორია > *მაფარ > ამფარ** (გითოლენდია, 2009: 160).

სუბუქია იმავე 1621 წლის საბუთის მიხედვით გვხვდება ნაჟანეულში მაცხოვრებლის გვარად (ქსძ, III, 1970: 420). ნ. ჯომიდავა მიიჩნევს, რომ გვარში წარმოდგენილია საყრდენი ფუძე **სუბუქი**, რომელიც მომდინარეობს **სუბუქა**- შერქმეული სახელისაგან (ჯომიდავა, 2000: 305). ამ ვარაუდს ის დაბრკოლება ახლავს, რომ სიტყვათმაწარმოებელი -ა სუფიქსი, ჩვეულებრივ, გვარსახელებში არ იკარგება და საყრდენ ფუძეში რჩება ხოლმე, ამიტომ უფრო მისაღებია მოსაზრება, რომ გვარსახელს საფუძველად უნდა ედოს **მსუბუქი** ზედსარ-

თავი სახელის ძველქართული ვარიანტი **სუბუქი**. ამ მხრივ საყურადღებოა გვარსახელ **სუბუქიძის** არსებობა, რომელიც უდავოდ ნაწარმოებია სწორედ **სუბუქი**-ი ფუძისაგან. ი. მაისურაძის მიხედვით, ამ ვარიანტის საყრდენ ფუძედ სავარაუდებელია მეტსახელი **სუბუქი** (მაისურაძე, 1990: 150) და მისი **სუბუქია** ვარიანტი.

ფიცხუა დასტურდება 1616-1621 წლებში. ამ გვარის პირი პირველად იხსენიება ცაიშის მცხოვრებად (ქსძ, III, 1970: 443). დღეს გვარი **ფიცხუა** არ დასტურდება. იგი შეიძლებოდა დაგვეკავშირებინა სამეგრელოში გავრცელებულ **ფიჩხაია** გვართან, შდრ., მეგრ. **ფიჩხი** „ფიჩხი“, მაგრამ აქ ფონეტიკური დაბრკოლებები იქნებოდა ასახსნელი. უფრო რეალურია, რომ გვარსახელი **ფიცხუა** მივიჩნიოთ **ფიცი** სიტყვისაგან მომდინარე **ფიცი-ო** მეტსახელისაგან: **ფიცი** > **ფიცი-ო** > ***ფიცი-უ-ა** > **ფიცი-უ-ა**.

ფაცხლია თარიღდება 1616-1621 წლებით (ქსძ, III, 1970: 479). შეიძლებოდა გვეფიქრა, რომ აქ ვინმე **ფაცხლია** მხოლოდ პირსახელით იხსენიება და **ფაცხლია** არ არის გვარსახელი, მაგრამ ეს ოფიციალური საბუთი გამორიცხავს ამ ვარაუდს, ვინაიდან იგი აწესრიგებდა სოციალურ-სამართლებრივ ურთიერთობას გლეხსა და ეკლესიას შორის, თანაც საბუთის გეოგრაფიული არეალი მეტად ვრცელია, რის გამოც გვარსახელის გარეშე ვისიმე მოხსენიება მომავალში უდავოდ გააჩენდა იურიდიულ პრობლემას. ამიტომ საქმე უეჭველად გვარსახელთან გვაქვს. პ. ცხადაიას აზრით, **ფაცხლია** შესაძლებელია იყოს **ფაცხალაია**-ს რედუცირებული ვარიანტი: **ფაცხლია** < **ფაცხ-ალ-ია** < **ფაცხ-ალ-ა-ია**. მკვლევარი გვარსახელ **ფაცხალაია**-ს აღადგენს ტოპონიმ **ნა-ფაცხალაია**-ს საფუძველზე - ასე უწოდებენ დავაკებას მდინარე მაჩხაპის მარჯვენა მხარეს (ჩხოროწყუს რ., სოფ. ლეახალე). მეცნიერი იმოწმებს ინფორმატორის ნათქვამს, რომლის მიხედვითაც, „აქ აფხაზეთიდან გამოქცეული ფაცხალაია სახლებულა“

(ცხადაია, 2000: 134). მიგვაჩნია, რომ საბუთისეული ფაცხლია და პ. ცხადაიას მიერ რეკონსტრუირებული **ფაცხალია** ვარიანტები ფონემატურ-მორფოლოგიური სტრუქტურის მიხედვით მაინც საკმაოდ დაშორებულია ერთიმეორეს და ამიტომ საანალიზო ფორმა შეიძლება სხვაგვარადაც ავხსნათ: გვარსახელის დაწერილობაში საბუთის შემდგენელს ალბათ კალმისმიერი შეცდომა მოუვიდა და საანალიზო ფორმის სრული ვარიანტი **ფაცხალია** იყო, რომელიც უნდა მომდინარეობდეს მეგრული მასდარისაგან **ფაცხალ-ი** „მოუსვენარი, უმწეო მცდელობა“. ცვლილებები ასე წარმოგვიდგენია: **ფაცხალ-ი** „მოუსვენარი, უმწეო მცდელობა“ > მეტსახელი **ფაცხალ-ია** „მოუსვენარი ადამიანი, ვინც ხშირად უმწეოდ ცდილობს მიზნის მიღწევას“ > გვარსახელი **ფაცხალ-ია**.

ფაცია ხახუ იხსენიება ხობის ტაძრის შეწირულობის წიგნში (პალ, IV, 2007: 302). სიტყვა **ფაცია** მეგრულში მიმდებარა და ნიშნავს „ფაციფუცა“-ს, შდრ. მეგრ. ზმნა **იფაც** „ფაციფუცობს, ფუსფუსებს“. იგივე გვარი ამაჟამადაც არის გავრცელებული სამეგრელოში. **ფაცია** შეიცავს **ფაც-** ძირს, რომელიც გაორკეცებული სახით დასტურდება ბევრ ქართულ დიალექტსა და სამწიგნობრო ენაში: **ფაცაფუც-ი** და **ფაციფუც-ი**. სემანტიკურად **ფაცია** გამოხატავს ფუსფუსა, მოუსვენარ, საქმიან ადამიანს. შესაბამისად, **ფაცია** შეიძლება იყო ისეთი ადამიანის მეტსახელი, ვინც მუდამ ფაციფუცობს, შემდეგ კი იგი იქცა გვარსახელადაც. საყურადღებოა, რომ **ფაცი** და მისგან მომდინარე **ფაც-**ა მამაკაცის პირსახელებადაც რეალურად დასტურდება სვანეთის ისტორიულ საბუთებში (სწმ. II, 1988: 546; ინგოროყვა, 1941: 52 და 81; ლლონტი, 1986: 200). საქართველოს სხვადასხვა მხარეში ასევე რეალურად დასტურდება ამავე ძირის მამაკაცთა პირსახელები და მეტსახელები: **ფაც-აც-ი** < ***ფაც-ფაც-ი**, **ფაც-იტ-ა**, **ფაც-იც-ა**, **ფაც-ო**, **ფაც-ურ-ა**, **ფაც-ურ-ია** (ლლონტი, 1986: 200). ამავე წარმოშობისაა ქალთა სახელები და მეტსახელები: **ფაც-ი**, **ფაც-ა**, **ფაც-აც-ო**, **ფაც-ია**, **ფაც-იკ-ო**, **ფაც-ო**, **ფაც-უ**, **ფაც-უნ-ი**, **ფაც-უნ-ი-ე**, **ფაც-ურ-ა**,

ფაც-უც-ა (ღლონტი, 1986: 301). შესაძლოა, ამავე ანთროპონიმებისაგან მომდინარებდნენ დღეს გავრცელებული გვარები: **ფაცაცია, ფაციაშვილი, ფაცინაშვილი, ფაცულია, ფაცურეიშვილი, ფაცურია**, რომლებშიც ძირი გაფორმებულია სხვადასხვა სიტყვათმაწარმოებელი აფიქსებით.

ქაჯიანი გვარად ჰქონია ხიბულას მოსახლე ვინმე ჯგეგოჩაის. იგი იხსენიება 1621 წლის საბუთში (პალ, IV, 2007: 361). რა თქმა უნდა, გვარსახელის საყრდენი ფუძეა სახელი **ქაჯ-ი** „ტყიური, მაწენე, ავი სული, ეშმაკი“. ეს სახელი ახალშობილ-სათვის მაწენე სულებისაგან დასაცავად და მათი გულის მოსაგებად შეეძლოთ დაერქმიათ. აპელატივის ანთროპონიმიზაციის მეორე მიზეზად ვინმესათვის თავხედობისა და უხეშობის, ან მაწენობის გამო მეტსახელად შერქმევა უნდა ვივარაუდოთ. **ქაჯია** მეტსახელს ხევსურეთში აფიქსირებს ალ. ღლონტი (ღლონტი, 1986: 205). ნ. ჯომიდავა ერთმანეთს უკავშირებს **ქაჯიანი** და **ქაჯაია** გვარებს მათი საერთო **ქაჯ-ძირის** საშუალებით. იგი მართებულად თვლის, რომ **ქაჯაია**-ში **ქაჯა** არის ადამიანის შერქმეული სახელი. ასევე ავტორი იზიარებს ი. მაისურაძის თვალსაზრისს და არ გამორიცხავს გვარის „ეთნონიმურ“ წარმოშობას, შდრ.: **ქაჯეთის ციხე, ქაჯები** (მაისურაძე, 1990: 172), რაც სადავოა: გვარსახელი **ქაჯიანი-ი** შეიცავს **ქაჯ-** ძირ-ფუძეს, რომელიც მეტსახელისაგან მომდინარეობს, ხოლო **ქაჯ-ა-ია** გვარსახელის საყრდენი ფუძეა **ქაჯ-ა**, რომელიც ალერსობითის ფორმაა იმავე **ქაჯ-ი** სიტყვისა.

ხინტიკირია, სახელად იხთიანე და ხელობით მესტუმრე იხსენიება ერთ ძველ საბუთში (პალ, III, 2015: 395). **ხინტიკირი** // **ხენტიკური** მიგრულში სხვადასხვა რამეს აღნიშნავს: 1. ხრტილი, კაკნატელა (ჭარაია, 1997: 179); 2. ჩაჭრილი; მცირეზე გაპობილი; 3. საორშუალო ნაწილი: ქსელის დასახვევი ჯოხი, რომელიც ჩაჭრილია (ქაჯაია, 2002: 555). 4. საქსოვი დაზვის ნაწილი; 5. ნაკეჭნი (ქობალია, 2010: 727). გარდა ამისა, **ხინტიკილ** // **ხინტიკირ** დღესაც გამოიყენება სრულიად გან-

სხვაეგებულები მნიშვნელობით: იგი გამოხატავს სიმუნწეს. იტყვიან ხოლმე: **ხინტიკორ // მგოხზენტკილ კოჩ რე** „მუნწი კაცია“. პ. ცხადაიას ცნობით, მეგრულში საოზიექტო მიმღეობა **ხინტიკორი** „ჭდედადებულები, გათაჯული“ მუნწი, თავისნათქვამა კაცის ეპითეტია. დღევანდელი მონაცემების მიხედვით **ხინტიკორია** გვარის წარმომადგენლები სახლობენ თბილისში, აბაშასა და ფოთში (ცხადაია, 2000: 168). ნ. ჯომიდავას მიხედვით, **ხინტიკორია** მომდინარეობს **ხინტიკორ** მეტსახელისაგან. შდრ. **ხინტიკი** „სახმობი (სიმინდის, ლობიოსი)“. მისი აზრით, აქედანაა გვარსახელები: **ხინტიკორია**, **ხიტორია** (ჯომიდავა, 2000: 454), რაც ნაკლებდასაჯერებელია. უფრო მოსალოდნელია გვარსახელის მომდინარეობა მეტსახელისაგან, რომელიც კავშირში იქნებოდა ზემოთ დასახელებულ სემანტიკათაგან რომელიმესთან.

გვარი **ხვინგია** 1621 წელს გავრცელებული ყოფილა ახლანდელი გალის რაიონის სოფელ მუხურში: ვინმე **ხვინგია**ს ჰმართებია სუბვის (სუბეიშის) სასახლის ბეგარა... (პალ, V, 2015: 386). ნ. ჯომიდავა, ერთი მხრივ, აღნიშნავს, რომ გვარსახელი მომდინარეობს **ხვინგა** შერქმეული სახელისაგან, თუმცა იქვე აცხადებს, იგი სულ სხვა წარმომავლობისააო და უკავშირებს მეგრულსავე **ხანგე** „კარბონატული ნიადაგი“ სიტყვას. მისივე სიტყვით, აქედანაა გვარსახელები **ხინგავა** და **ხვინგაძე**. იქვე ავტორი ადასტურებს ტოპონიმ **ნახინგუ**-ს გალის რაიონში (ჯომიდავა, 2000: 452). ნ. ჯომიდავას მსჯელობას ნაკლი აქვს: 1. გაუგებარია მისი პოზიცია გვარსახელის ეტიმოლოგიის შესახებ: იგი ხან **ხვინგა** ფორმას მიიჩნევს ამოსავლად, ხან კი - **ხანგე**-ს; 2. გვარსახელის ამოსავლად მიწის სახელწოდების მიჩნევას ახსნა არ ახლავს; ზმნა **ხვინგუა** მეგრულში გამოხატავს უხემს, უმნოს, უზომოს.

ჩვენ უფრო მისაღებად მიგვაჩნია პ. ცხადაიას მოსაზრება: **ხვინგ-** ზმნური ფუძისაგან ნაწარმოები ფორმები მეგრულში აღნიშნავენ უზომოდ ჭამას, ჩახეთქვას, ჩახრამუნებას. ვისაც ჭამის ასეთი მანერა ახასიათებდა, ადვილად მიეკერებოდა მეტსახელი **ხვინგ-ია** (ცხადაია, 2000: 168). **ხვინგუნს** სიტყვა დღესაც ცოცხალია სამეგრელოში და **აღნიშნავს** უზომოდ ჭამას.

2. 2. 2. გარეგნული (ფიზიკური) ნიშნების გამომხატველი გვარსახელები

საკვლევ ისტორიულ დოკუმენტებში დადასტურებული მრავალი გვარსახელის საყრდენ ფუძედ გამოყენებულია ისეთი პირსახელები თუ მეტსახელები, რომლებიც აღნიშნავენ ადამიანის ფიზიკურ ნაკლს, სილამაზეს, კანის ფერს, სპეციფიკურ ფიზიკურ მახასიათებლებს და სხვ.

მაანთროპონიმებელი -ა სუფიქსის დართვით იწარმოება პირსახელი **გინძია**, რომელიც დოკუმენტირებულია 1621 წლით (ქსმ, III, 1970: 430). ამოსავალია მეგრ. **გინძე** (// გირძე) „გრძელი“. ამ მეტსახელის მტარებელი პირი მაღალი უნდა ყოფილიყო. შდრ. ამჟამინდელი **გინძე კოჩი** „გრძელი კაცი, აყლაყუდა“. პირსახელი **გინძია გინძე**-საგან მიღებულია -**ეა > -ია** ასიმილაციის შედეგად: **გინძი-ა < გინძე-ა < გინძე**. შდრ. გინძია იმავე საბუთის მიხედვით, სოფ. ხოირში მცხოვრების პირსახელი **დაბალ-ა < დაბალ-ი** (ქსმ, III, 1970: 424).

1621 წელს დასახელებულია ჯგალს მცხოვრები უღვიმა **მჭითავა** (ქსმ, III, 1970: 480; პალ, III, 2004: 246) ისტორიულ დოკუმენტებში დადასტურებული გვარი **მჭითავა** არის ამჟამინდელი **ჭითავა**-ს თავდაპირველი ვარიანტი, სადაც **მ-** განვითარებულია. მეგრ. **ჭითა**, **მჭითა** „წითელი“ ალბათ მეტსახელი იყო. **ჭით-ა** მეტსახელის ფუნქციით დღესაც

გამოიყენება მწითური ადამიანის აღმნიშვნელად. ამ ძირის შემცველი გვარები - **ჭით-იან-ი** და **ჭით-ან-ი** - გვხვდება სვანეთის სულთა მატთანებშიც (სწმ, II, 1988: 558). მ. ქალდანის აზრით, მეგრული გვარი **ჭით-ავ-ა** როგორც სემანტიკურად, ისე ფონეტიკურად შეესატყვისება **წითლ-ან-ა-ძე** < **წით-ელ-ა-ძე** გვარს (ქალდანი, 1980: 73). **ჭითავა** იმავე მოდელისა და შინაარსის გვარია, როგორისაც **წითელაძე** (აჭარა), **წითაძე**, **წითელიშვილი** და სხვ. (ცხადაია, 163), **წითელიძე**, **წითლიძე** (გაგულაშვილი, 1993: 92). მუჰაჯირთა სიაში ფიქსირდება აგრეთვე **ჭითანაა** ვარიანტი, რომელიც ყოფილა სოფ. გუფუდან. ბ. ხორავას შენიშვნით, ეს არის გვარსახელი **ჭითანავა** (ხორავა, 2014: 155). აფხაზთა შორისაც დასტურდება აფხაზურ ენაზე ადაპტირებული **ჭვითანაა** < მეგრ. **ჭითანაა** ვარიანტი.

მჭიფია დასტურდება 1616-1621 წწ. შორის შედგენილ საბუთში სოფ. ცაიშში (ქსმ, III, 1970: 447). იგი უკავშირდება მეგრულ **ჭიფე** „წვრილი“ ზედსართავს. გვარის ისტორია ასეთია: **მჭიფე** „წვრილი“ > მეტსახელი **მჭიფე-ა** „წვრილა, ძალიან გამხდარი, ჩხინკორა“ > **მჭიფია**. საყურადღებოა, რომ წერილობით წყაროში ასახულია ზედსართავ **ჭიფე**-ს ისტორიულად თავდაპირველი **მ-ე** კონფიქსიანი ვარიანტი.

საღარია პირველად მოიხსენიება 1616-1621 წწ. ცაიშის მაცხოვრებლად (პალ, IV, 2007: 151). როგორც ვარაუდობენ, **საღარია** მომდინარეობს **საღარა** მეტსახელისაგან, შდრ.: სამწიგნ. **საღარ-ი** „შუბლთეთრი ცხენი“ (ორბელიანი, II, 1993: 62), მეგრ. **საღარ-ი** „შუბლზე და ცხვირზე თეთრი ფერის მქონე ცხენი“ (ქაჯაია, 2002: 585). **საღარა** საკუთარ სახელს გამოყოფს ი. მაისურაძეც (მაისურაძე, 1990: 144). იმავე **საღარ-ა** მეტსახელს ხედავს პ. ცხადაია გვარსახელ **საღარეიშვილ**-ში (ცხადაია, 2000: 126). სამეგრელო-სამურზაყანოში დღესაც **საღარ-ა** სახელით აღინიშნება შუბლთეთრი ცხენიც და ასევე სხვა პირუტყვიც, რომელსაც ნიშანი აქვს შუბლზე. უფრო

მეტიც, დასტურდება შემთხვევები, როდესაც **საღარია** ეწოდება არა მხოლოდ ნიშანდებულ ცხოველებს, არამედ გამოიყენება ადამიანთა მეტსახელადაც: **ყვასაღარია** ეწოდება ისეთ ადამიანს, რომელსაც შუბლზე რაიმე ნიშანი აღენიშნება. ივარაუდება, რომ **საღარია** ჯერ მეტსახელი იყო, შემდგომ კი გაგვარსახელდა.

ქუცურავა ამარცალა დასახელებულია ერთ-ერთ ძველ საბუთში (პალ, IV, 2007: 401). გვარსახელს ფონეტიკურად უახლოვდება მეგრულში დღესაც ცოცხალი **ქუცურუა** სიტყვა, რომელიც აღნიშნავს პატარა ტანის, გამხდარ ადამიანს, მაგრამ ამ ორი სიტყვის ერთიმეორესთან დასაკავშირებლად ასახსნელია სხვაობა დაბოლოებებში, რის გამოც თავს ვიკავებთ ამგვარი ახსნისაგან. მეგრულში **ქუც-** ძირი მოქნილის, სწრაფის სემანტიკასაც გამოხატავს: **გილექუც** „სწრაფად დადის“, **მიქუც** „სწრაფად, მარდად მიდის“. დაისმის საკითხი: ხომ არ მომდინარეობს საანალიზო გვარსახელი იმერეთში გავრცელებული ტანმომცრო ძაღლის **ქუცურა** მოსაფერებელი სახელისაგან? ამგვარ ახსნას მხარს დაუჭერდა მეტსახელად ამგვარი სიტყვის იოლად ქცევის შესაძლებლობა. მომდევნო ეტაპზე კი მეტსახელის გაგვარებაც არ იქნებოდა მოულოდნელი. ზუსტად იგივე მეტსახელი რეალურადაც დასტურდება რაჭის მასალაშიც (ლოონტი, 1986: 210).

ფერის აღმნიშვნელია ასევე პირსახელი **შანგუა** და მისი შორეული ვარიანტები **შანგლაია // შანგულია**. გვარსახელები პირველად 1616-1621 წწ. დასტურდება „საცაიშლო მოსაკრებელში“ რომლის მიხედვითაც ვიგებთ, რომ დარჩელში ცხოვრობდნენ საეკლესიო გლეხები პირნთლი **შანგულია** და მისი ძმები, აგრეთვე ქიაჩარამ და ასპანაი **შანგულიები** (ქსმ, III, 1970: 464). აქვეა დასახელებული ორი კომლი **შანგლაია**. ქეგლში ქვემოიმერული **შანგული** არის გრძელრქიანი ხოჭო (ქეგლ, VII, 1962: 623). მწერის სახელი იოლად შეიძლებოდა ქცეულიყო მეტსახელად, მერე კი პირსახელადაც. ამოსავალი

შანგულ-ი (მწერის სახელი) აპელატივისგან საანალიზო გვარების მიღება ასე ჩანს: **შანგულ-ი** (ანთროპ.) > **შანგულ-ი-ა** // **შანგულ-ა** // > **შანგუ-ა** (ანთროპ.) > **შანგულ-ი-ა** // **შანგულ-ა** // > **შანგუ-ა** (გვარსახელი), თუმცა შანგუ მეგრულში შავს აღნიშნავს და პირსახელიცაა, რის გამოც უფრო მოსალოდნელია შანგუ მეტსახელისაგან სხვადასხვა მორფოლოგიური ინვენტარის გამოყენებით საანალიზო გვარსახელების მიღება: **შანგუ-ა**, **შანგუ-ლ-ია** და **შანგ-ლ-ა-ია**. ნ. ჯომიდავა დასაშვებად მიიჩნევს, შანგუა გვარის ეთნონიმურ წარმოშობას: **სანიო** // **შანიო**, **სანიკი** - **შანიგა** - **შანგია** (ჯომიდავა, 2000: 363), რაც ნაკლებად დამაჯერებელი ჩანს.

ძაძუა-ს შესახებ პ. ცხადაია აღნიშნავს, რომ ამ გვარის ძირძველი მოსახლე სამეგრელოში იშვიათია. გვარსახელი გავრცელებულია სამურზაყანოში. საბუთების მიხედვითაც ძაძუები სამურზაყანოში მკვიდრობენ: XVI საუკუნის დამლევეს შედგენილ საეკლესიო საბუთში აღნიშნულია, რომ ნაჟანელს (ოტობაია) სახლობს ოთხი კომლი მსახური **ძაძუა** (პალ, V, 2015: 295). სხვათა შორის, აღნიშნულ **სოფელში** დღესაც ცხოვრობენ ძაძუები. გვარისათვის ამოსავალია პირსახელი **ძაძუ** (ცხადაია, 2000: 158), შდრ. სვანური პირსახელი **ძაძ-ი** (ინგოროყვა, 1941: 137) და მეგრული გვარსახელი **ძაძუ-ლ-ია** (გაგულაშვილი, 1993: 91). მეგრ. **ძაძუა** ნიშნავს ძაძებით შემოსვას, ძაძებით გასუდვრას (ქობალია, 2010: 689). გვარსახელი უკავშირდება მეტსახელს და თავდაპირველად აღნიშნავდა იმ ქალს, ვინც ძაძებით ზედმეტად იმოსებოდა. შდრ. ჩხოროწყეში დადასტურებული ქალის სახელი **ძაძა**, ოზურგეთის რაიონში ფიქსირებული ქალის სახელი **ძაძუ** და რაჭაში წარმოდგენილი ქალის პირსახელი **ძაძ-უნ-ა** (ღლონტი, 1986: 312).

ძიგურავა 1616-1621 წლებში დასტურდება ცაიშში (პალ, V, 2015: 297). შდრ. გვარი **ძიგუა** სამეგრელოსა და აფხაზეთში. **ძიგ-** ზმნური ფუძე მეგრულში დაკავშირებულია ულაზათო-

ბის სემანტიკასთან: **ოდიგინანს** „გამხდარია და უშნოდ გამოიყურება“. პ. ცხადაიას მიხედვით, სამეგრელოში არის პირსახელები **დიგვალი**, **დიგული**, რაც აღგვადგენინებს **დიგულსაც** (ცხადაია, 2000: 158). ვფიქრობთ, ფონეტიკურ-მორფოლოგიურ დაბრკოლებათა გამო მეცნიერის ეს მოსაზრება ვერ ხსნის საანალიზო გვარსახელის ეტიმოლოგიას, კერძოდ, არ ჩანს, რას წარმოადგენს **რ** თანხმოვანი. ხომ არ შეიძლებოდა გვეფიქრა, რომ გვარსახელი **დიგურავა** მომდინარეობს მამაკაცის პირსახელ **დიკურ**-ისაგან, რომელიც ამჟამადაცაა გავრცელებული აფხაზეთის ქართველებსა და აფხაზებს შორის? თუ ეს ასეა, მაშინ სხვაობა **გ** და **კ** თანხმოვნებს შორის დაბრკოლება ვერ იქნება, ვინაიდან ისინი ერთი და იმავე რიგის, კერძოდ, უკანასასისმიერი ბგერებია და ერთიმეორეს იოლად შეიძლება ჩაენაცვლონ.

წარბია გვარი დასახელებულია 1616-1621 წლებში (ქსმ, III, 1970: 452). პ. ცხადაიას მიხედვით, გვარსახელი **წარბია** ფიქსირდება ზუგდიდში. მისივე თქმით, არიან დევნილებიც. **წარბა**, **წარბია** მეტსახელებია (ცხადაია, 2000: 158-159), რომლებიც შეიძლება რქმეოდა ისეთ ადამიანს, რომელსაც ჰქონდა გამოკვეთილი, სქელი წარბები. თ. გვანცელაძის მიხედვით, სოფელ ტყვარჩელში დასტურდება ადგილი **წაბრიაა რქაფთა** „წაბრიების პარტახი“. ეს და მრავალი სხვა ფაქტი, რომლებიც ავტორს წარმოდგენილი აქვს, აძლევს იმის მტკიცების საშუალებას, რომ გუდაუთისა და ოჩამჩირის რაიონების ამჟამინდელ აფხაზურ სოფლებში XVI საუკუნემდე რეალურად მასობრივად უცხოვრია ქართულ მოსახლეობას (გვანცელაძე, 2008: 61). თ. გვანცელაძისვე ზეპირი ცნობით, ოჩამჩირის რაიონში მას პირადად შეხვედრია **წაბრია**-ს გვარის წარმომადგენელი ქართველებიცა და აფხაზებიც. რაც შეეხება სხვაობას **წარბია** და **წაბრია** ვარიანტებს შორის, იგი იოლად იხსნება: მეგრული მეტყველება ვერ ეგუება თანხმოვანთა **რბ** კომპლექსს და მეტათეზისის გზით ცვლის მას, შდრ.

რიცხვითი სახელი რვა > მეგრ. *რბა > ბრუო. შესაბამისად, უნდა ვივარაუდოთ, რომ გვარის ძველი ვარიანტია წარბია, რომელიც 1616-1621 წლებში რეალურად დასტურდება და გვიჩვენებს, რომ ამ დროს გვარსახელში მეტათეზისი ჯერ კიდევ არ იყო მომხდარი. წაბრია გვარი სახლებულა გუფსა და ჭალაში (ხორავა, 2014: 156, 159).

ხვიჩია უკავშირდება მეგრულ **ხვიჩა** სიტყვას, რომლის სემანტიკაა: 1. ბრდღვიალა; გაბადრული; კაშკაშა; ჩახჩახა. 2. ფართო. 3. მამაკაცის სახელი (ქაჯაია, 2002: 550). **ხვიჩია**, როგორც გვარსახელი, პირველად დასტურდება ცაიშში 1616-1621 წლებში: დასახელებულნი არიან ქომშიველა და მიყოთელა **ხვიჩიები** (ქსმ, III, 1970: 445). **ხვიჩია** გვარს დიდ ჭყონში (მარტვილის რ.) ადასტურებს ი. მაისურაძე. მეცნიერი თვლის, რომ ამოსავალია საკუთარი სახელი **ხვიჩი**, **ხვიჩა** (მაისურაძე, 1990: 229).

ხოჭოლავა მწერის სახელისაგან მომდინარე გვარსახელს განვიხილავთ გარეგნობის აღმნიშვნელ გვარსახელთა შორის. დავთარში დასტურდება **ხოჭოლავა** ხვიჩია² (პალ, V, 2015: 405). გვარი დასტურდება დღევანდელ სამეგრელოსა და აფხაზეთშიც. საისტორიო წყაროებში დაფიქსირებულია ამ გვარის სამი ვარიანტი - **ხოჭოლავა**, **ხოჭალავა**, **ხუჭულავა**: 1706 წლის შეწირულობის სიგელში დასახელებულია ხორგას მცხოვრები სოგიჯუმა **ხოჭოლავა** (ქსმ, III, 1970: 646). ამავე სოფელში ამაზე ცოტა ადრე იხსენიებიან ბაბაკოჩი და ხვიჩა **ხოჭალავები** (იქვე, 612). XVIII ს. დამდეგის სხვა საბუთში კი გვხვდება გვარი **ხუჭულავა** (იქვე, 676). როგორც პ. ცხადაია აღნიშნავს, ისტორიულად **ხოჭოლავები** ჩიჩუების აზნაურები ყოფილან (ცხადაია, 2000: 169). **ხოჭა** პირსახელადაა დადასტურებული (ქსს, 1986). მწერის აღმნიშვნელი **ხოჭო**, **ხოჭოლა** მეგრულში შავტუხა და გამხდარი ბავშვის მოსაფერებელი სიტყვაა და მეტსახელადაც გვხვდება.

² აქ **ხვიჩია** უკვე პირსახელია.

XVI საუკუნეში შედგენილ ნაჭანულის საეკლესიო გლეხთა ნუსხაში დასტურდება გვარსახელი **ჯგუბურია** (ქსმ, III, 1970: 420). **ჯგუბურია** განიმარტება, როგორც დაჯირჯვებული, დაკენკილსახიანი (ქობალია, 2010: 737). **ჯგუმბურია** სამეგრელოში პირსახელიცაა (ღლონტი, 1986: 250). საერთოდ კი, **ჯგვიბ-** // **ჯგუბ-** ზმნური ფუძე გამოხატავს სახის გამომეტყველების გარკვეულ უმწო, უხემ მანერას.

2. 2. 3. ეთნონიმური, თემონიმური გვარსახელები

ქართულ ონომასტიკაში მნიშვნელოვანი ადგილი უკავია ეთნონიმებისა და თემონიმებისაგან მომდინარე საკუთარ სახელებსა და გვარსახელებს. მათი რაოდენობა ქართულში საკმაოდ დიდია. ალ. ღლონტის ქართველურ საკუთარ სახელთა ლექსიკონში წარმოდგენილია შემდეგი პიროვნული სახელები და მეტსახელები: **არაბი, ბერძენა, თათარი, თათარა, თუშა, ლაზია, ლაშხია, მარგალი, რუსიტა** და სხვა. მათი უმრავლესობა გვხდება როგორც პიროვნულ სახელად, ასევე გვარის ფუძედ.

ზ. ჭუმბურიძის მიხედვით, ქართული გვარების ერთ-ერთ მრავალრიცხოვან ჯგუფს შეადგენს ტომის, ეროვნების ან სადაურობის აღმნიშვნელი სახელები. იგი სატომო სახელთაგან ნაწარმოებად მიიჩნევს შემდეგ გვარებს: 1. წმინდა ფუძეები: **აფხაზი, ბერძენი, დვალი, ლაშხი** და სხვ.; 2. გავრცობილი ვარიანტები: **აფხაზავა, ბერძენიშვილი, დვალიშვილი** და ა. შ. (ჭუმბურიძე, 1987: 310). ვ. მაღრაძის დაკვირვებით, განურჩევლად ურთიერთმიმართებისა, სხვადასხვა ქვეყნის შვილთა და ერთი ქვეყნის კუთხეების წარმომადგენელთა აღმნიშვნელ სახელებს ი. მაისურაძე ეთნონიმებად მიიჩნევს (მაღრაძე, 2006: 124). ჩვენც ვფიქრობთ, რომ აუცილებელია მათი ერთმანეთისაგან გამიჯვნა. არ შეიძლება ტერმინოლოგიურად ერთ სიბრტყეზე განვიხილოთ **თათარი, ბერძენი** და

სვანი, მეგრელი, კახი. ეს შეუსაბამობა შენიშნა ტ. ფუტკარაძემ, რომელმაც ეთნომიმებისაგან გამიჯნა სატომო სახელები და მხარეთა წარმომადგენლების სახელები და ამ უკანასკნელთ უწოდა **თემონიმები**: „ეთნომიმად უნდა ჩაითვალოს მხოლოდ ის ისტორიული ლექსიკა, რომელიც ერის, ეთნოსის, ეთნიკური ჯგუფის, ტომის აღმნიშვნელ საკუთარ სახელად დამკვიდრდა“ (ფუტკარაძე, 2005: 40). მისივე თქმით, „**თემის** აღმნიშვნელ სახელს შეიძლება ვუწოდოთ **თემონიმი**. რამდენადაც **ქართველი ერის** თემებად ანუ ქართველი ერის შემადგენელ ნაწილებად ერთნაირად განიხილებიან: სვანებიც, მეგრელებიც, გურულებიც, აჭარლებიც, ხევსურებიც და ა.შ. მათი აღმნიშვნელი სახელები ერთნაირად უნდა ჩავთვალოთ არა „ეთნონიმებად“, არამედ წარმომავლობის სახელთა განსაკუთრებულ ჯგუფად - **თემონიმებად**“ (ფუტკარაძე, 2005: 40).

ჩვენს მასალაში თემონიმური წარმოშობისაა გვარსახელი **შონია** (< მეგრ. **შონ-ი** „სვანი“), რომელიც პირველად მე-16 საუკუნის საბუთში იხსენიება (ქსმ, III, 1970: 350). 1621 წ. შედგენილ საეკლესიო საბუთში მოიხსენიება ხაუქელს (აფხაზეთში) მცხოვრები უჩარდია **შონია** (იქვე, 433). პ. ცხადაიას მიხედვით, ამ გვარის ძირითადი სამკვიდრო უნდა იყოს ენგურის მარჯვენა მხარეს მდებარე სოფლები ჭალე და ფახულანი. გვარი სხვა სოფლებშიც გვხვდება, კერძოდ: ფოცხოში, დარჩელში, ახალკახათში, ჩხორიაში და სხვ. (ცხადაია, 2000: 148). გვარი **შონია** გავრცელებულია დღევანდელი აფხაზეთის ტერიტორიაზეც, როგორც ქ. გალში, ასევე გალის რაიონის სოფლებში: ქვემო ბარღეფში, რეჩხში, ხოლეში და სხვ. თ. გვანცელაძის ზეპირი ცნობით, **შონიების** ნაწილი გააფხაზებულია და ბინადრობენ ოჩამჩირის რაიონის აფხაზურ სოფლებში. პ. ცხადაიას თქმით, მეგრულში **შონი** „სვანი“ მეტაფორულად აღნიშნავს ბრაზიანს, მოუხეშავს და იოლად შეიძლება მეტსახელადაც ქცეულიყო (ცხადაია, 2000: 148).

თავდაპირველად ქართულ თემონიმად ხმარებული, მერე კი ეთნონიმად გადაქცეული **აფხაზ** ფუძისაგან მომდინარე გვარი **აფხაზავა** // **აფხაზაა** ერთ-ერთი გავრცელებული გვარი ყოფილა XVII ს. დასავლეთ საქართველოში. კერძოდ: 1621 წ. საეკლესიო დავთარში დასახელებულია საქუჩულორიოს მცხოვრები **აფხაზავა** (ქსმ, III, 1970: 414), ხოლო 1616-1621 წწ. შედგენილ საეკლესიო საბუთში დარჩელის მცხოვრებთა შორის ჩამოთვლილნი არიან: ბიჯოჯია, გახიჭულა, ქაქალი, გვანიბა, ნაცვალი, უწყენარი **აფხაზავები** (ქსმ, III, 1970: 455-460). დასტურდება ასევე **აფხაზავა**-ს თავდაპირველი ვარიანტი, მეგრულისათვის დამახასიათებელი ფორმა **აფხაზაა**. შდრ. **კუკავა** > **კუკაა**. **აფხაზავა** // **აფხაზაა** ვარიანტებს საფუძვლად უდევს მეგრ. თემონიმი **აფხაზა**, რომელიც მე-11 საუკუნემდე დასავლეთ საქართველოს, ანუ ეგრისის მოსახლეობის ზოგადი სახელი იყო, მერე ქართველთა რიგით მეორე ეთნონიმი გახდა, ბოლოს კი აფსუა-ს სინონიმად და, შესაბამისად, ახალი სემანტიკის მქონე ეთნონიმად იქცა. სავსებით შესაძლებელია, რომ **აფხაზა**, ან **აფხაზი** გვარის ეპონიმის მეტსახელი, ან ოფიციალური პირსახელი ყოფილიყო. პ. ცხადაიას მონაცემებით, გვარი **აფხაზავა** დღესაც გვხვდება სამეგრელოს სხვადასხვა სოფლებში: საჯიჯაოში, ჩხოროწყუში, ოქტომბერში, კახათში, ეკში, ჩხორიაში და სხვ. უფრო მეტიც, იგი ადასტურებს შემდეგ ტოპონიმებს: **ლეაფხაზე**, **სააფხაზა** // **სააფხაზო**; **აფხაზეფიში ქუჩა** - აფხაზავებით დასახლებული მცირე უბანი კახაწყარის მარჯვენა მხარეს და სხვ. (ცხადაია, 2000: 54). თ. გვანცელაძე აღნიშნავს, რომ: „არც ნარატიული საისტორიო წყაროები, არც ენობრივი მასალები, არც ფოლკლორული, არც ეთნოგრაფიული მასალა და არც ლაპიდარული წარწერები არ გვიჩვენებენ, რომ აფხაზები ამჟამინდელი აფხაზეთის

მკვიდრი მოსახლეობაა, მეტიც, ისინი ამ მიწა-წყალზე არ ჩანან 1561 წლამდე. ეს ის თარიღია, როდესაც აფხაზები ჩრდ. კავკასიიდან გადმოსახლდნენ დღევანდელ აფხაზეთის ტერიტორიაზე“ (გვანცელაძე, 2008: 58). აქვე ისიც უნდა დავძინოთ, რომ გვარსახელი **აფხაზავა** სულაც არ მიგვანიშნებს იმაზე, რომ ამ გვარის მტარებელთა ყველა შტოს წინაპრები წარმოშობით ეთნიკური აფხაზები (აფსუები) იყვნენ. ჩვენი ვარაუდით, არსებობს 3 ძირითადი შტოგვარი აფხაზავებისა: 1. წარმოშობით აფხაზები (აფსუები), რომელნიც დროთა განმავლობაში სხვადასხვა მიზეზის გამო გაქართველდნენ; 2. ქართველები, ვის წინაპარსაც ოფიციალურ სახელად **აფხაზა** „აფხაზი“ ერქვა; 3. ქართველები, ვის წინაპარსაც მეტსახელად აფხაზა ერქვა გარკვეული თვისებების გამო (მაგალითად, ცერემონიების გადაჭარბებული დაცვა, გარეგნობა, თავისებური მეტყველება...). რაც მთავარია, ამჟამად ამ გვარის წარმომადგენელთა უმრავლესობა ეთნიკურად ქართველია, თუმცა აფხაზეთში და თურქეთში მოსახლე აფხაზთა (აფსუათა) შორისაც არიან ამ გვარის გააფხაზებული მტარებელნი.

დღეს **ჯიქია** ფართოდ გავრცელებული მეგრულ გვარია და დასტურდება როგორც სამეგრელოში, ასევე აფხაზეთშიც. იგი დამოწმებულია 1621 წელს ხოირში (ამჟ. სოფ. ოხურეი სამურზაყანოში) მაცხოვრებლის გვარსახელად (ქსმ, III, 1970: 424). გვარის საყრდენი **ჯიქი**- ფუძე 2 მთავარი მნიშვნელობის მქონეა: სულხან-საბას მიხედვით, „**ჯიქი** (ოთხფ.) ვეფხვსა ჰგავს, უდიდეა, რომელსა სპარსნი ბაბრს უწოდებენ; ერთს თემსაც ჰქვიან აფხაზეთის მოსამძღვრესთა“ (ორბელიანი, II, 1993: 458). როგორც პ. ცხადაია აღნიშნავს, გვარი **ჯიქია** დამოწმებულია საისტორიო წყაროებში:

გვარის ფუძეს აკავშირებენ ცხოველის **ჯიქი** სახელთან, მაგრამ **ჯიქი** აფხაზთა ეთნოგრაფიული ჯგუფის სატომო სახელიცაა. ამასთანავე, **ჯიქ-** ზმნური ფუძე მეგრულში აღნიშნავს უშნოდ ამართულს, აწოწილს. შდრ. **ჯიქიძე** (ცხადაია, 2000: 176). ი. მაისურამეც მიიჩნევს, რომ **ჯიქი** არის საკუთარ სახელად ქცეული ეთნონიმი (მაისურამე, 1990: 245). ჩვენი აზრით, გვარსახელი **ჯიქია** ომონიმურ სიტყვა **ჯიქ-**ის ორივე მნიშვნელობას უნდა უკავშირდებოდეს: **ჯიქიების** ერთი ნაწილი აფხაზური წარმოშობისაა, მეორეს კი ცხოველის სახელის ფუძე უდევს საფუძვლად. ამჟამად ამ ორი შტოგვარის გარჩევა იოლი არ არის ზუსტად ისე, როგორც აფხაზავების შტოგვარებისა.

ხაზარია გვარსახელი პირველად დასტურდება 1616-1621 წწ. დოკუმენტში სოფ. ცაიშში (ქსმ, III, 19970: 439). სამეგრელოში საკმაოდ გავრცელებულია მისი მსგავსი გვარი **ხაზალია**. **ხაზალია** სამეგრელოში გვარიც არის და სახელიც. პ. ცხადაიას აზრით, **ხაზალია**-სათვის ამოსავალია **ხარაზი** სიტყვა: **ხარაზი** > **ხარაზია** > **ხაზარია** > **ხაზალია**. ამასთანავე, გვარი **ხაზალიანი** დამოწმებულია შუა საუკუნეების სვანეთის სულთა მატრიანეებში. შდრ. **ხაზარამე**, რომელსაც აკავშირებენ პირსახელად ქცეულ ეთნონიმ **ხაზარ-**თან (ცხადაია, 2000: 165). **რ** > **ლ** მონაცვლეობა მეგრულისათვის უცხო არ არის, შდრ. **ქვირითი** > **ქვილითი...** 1867 წლის მუჰაჯირ აფხაზთა სიებში ფიქსირდება სოფ. აბჟაყვამი მცხოვრები ჰუსეინ **ხარაზა** (ხორავა, 2014: 152) და ნარჩოუ **ხარაზი** სოფ. კელასურიდან (ხორავა, 2014: 152). ბ. ხორავას აზრით, ეს შეიძლება იყოს ქართული გვარსახელი **ხარაზია** (დამატებითი მსჯელობა ამ გვარის შესახებ იხ. ქვემოთ, გვარსახელთა სტრუქტურული მოდელების ნაწილში).

2.2.4. ხელობის აღმნიშვნელი ტერმინებისაგან მომდინარე გვარსახელები

ჩვენს საანალიზო დოკუმენტებში გამოვლინდა ხელობის, ან თანამდებობის აღმნიშვნელი სიტყვებისაგან წარმოქმნილი რამდენიმე გვარსახელი.

1616-1621 წლებს შორის იხსენიება ვინმე **კანდელაკი**, რომელსაც ემართა საცაიშლო ბეგარა (ქსძ, III, 1970: 450). კანდელაკი საბას განმარტებით არის „მნათე, მნათი [ანუ კანდელების მწმენდელი], მესანათე“ (ორბელიანი, I, 1991: 350). მართალია, დოკუმენტის მიხედვით არ ჩანს, კანდელაკი პირსახელია, თუ გვარსახელი, მაგრამ, ჩვენი აზრით, ვინაიდან საანალიზო დოკუმენტები იურიდიულ ხასიათის ატარებს, პიროვნების ჩაწერა მოხდებოდა არა პირსახელით, არამედ გვარსახელით.

მსგავსი შემთხვევაა **მეჯოგე**-სთან დაკავშირებითაც, რომელიც ფიქსირდება ასევე 1616-1621 წწ. სოფ. ცაიშში (ქსძ, III, 1970: 450). **მეჯოგე** „ჯოგის მნე, ჯოგის მოურნე“ (ორბელიანი, I, 1991: 471).

გვარსახელი **მეუნაგრია** ამჟამად გამოითქმის და იწერება **მეუნარგია** ფორმით. პ. ცხადაია წერს: „ეს გვარი ეტიმოლოგიურად ამოსავალი ფორმით „მეუნაგრია“ პირველად მოიხსენიება „საცაიშლო დავთარში“ (1616-1621 წწ.). აქ დასახელებული არიან ცაიშის საყდრის მებეგრე გლეხები: ქომოკორდა, ცვიარაბია, უჩაკოჩა, ჯუჯუტია, ვამიჩქიდა, ივანეკა, მახიოლია, თოლიოქრო, ხოხოლია, ხუტკუბია, ბერი, იორდანე, ხუხუბია, ურცხოლა, შურიმიდგა, ბახუტა, ხუტულა, ბოხვაი, ლომინა, გიორგილა **მეუნაგრიები** (ქსძ, III, 444-453). ამავე საბუთიდან ირკვევა, რომ მეუნაგრიები ცხოვრობდნენ მეზობელ სოფელ დარჩელშიც (იქვე, 456-459). XVIII ს. მეორე ნახევარში უკვე დასტურდება ვარიანტი **მეუნარგია**: გრიგოლ ცაიშელი აძლევს წყალობის წიგნს ბოშიხუხუ მეუნარგიასა და მის შვილს ბებელას, რომელნიც

აფხაზეთს „გარდავარდნილი“, დაუბრუნებიათ და ცაიშს დაუსახლებიათ (ქსმ, III, 1050)” (ცხადაია, 2000: 111-112). ჯ. როგავამ 1970 წელს წერილობით წყაროებში გამოავლინა საყურადღებო ფაქტი ამ გვარის ისტორიის შესახებ: XVI-XVII საუკუნეთა მიჯნაზე გურიიდან ლტოლვილი არჯევან თავართქილაძე მანუჩარ დადიანს შეუფარებია და მისთვის ახალი სახელი და გვარი მიუცია: **გურკოჩი დაკარგულია**. ამ არჯევანის ვაჟი ჯუბუტია უნაგირების დამზადების გამორჩეული ოსტატი გამხდარა, რის გამოც მისთვის მორიგი გვარსახელი **მეუნარგია** მიუციათ. ჯ. როგავას აზრით, ასე წარმოშობილა გვარსახელი **მეუნარგია** (როგავა, 1970: 18-19). პ. ცხადაია იზიარებს ამ ვარაუდს და დასძენს: „ხელობის აღმნიშვნელი ტერმინის გვარად ქცევის მორფოლოგიური და ფონეტიკური გზა ასეთია: **მეუნაგირე > მეუნაგირე-ა > მეუნარგია** (ფუმიდან ი ხმოვნის ამოვარდნით) > **მეუნარგია** (რ სონორის გადასმით ხშული თანხმოვნის წინ)” (ცხადაია, 2000: 112). ვიზიარებთ რა მკვლევრის დასკვნას გვარსახელის მორფოლოგიურ-ფონეტიკური ისტორიის შესახებ, ჩვენი აზრით, მაინც აუცილებელია ზოგი დეტალის დაზუსტება: გვარს ორი მთავარი განშტოება აქვს - ერთ შტოს აზნაურები წარმოადგენდნენ, მეორეს კი - გლეხები. ბუნებრივია, ამის გათვალისწინებით ვივარაუდოთ, რომ სამეგრელოში ჯუბუტია დაკარგულიას (თავართქილაძის) მიერ ხელობის შესწავლამდეც უნდა ეარსება მეუნარგიას გვარის გლეხურ განშტოებას. სხვაგვარად ვერ აიხსნება, რატომ არსებობს მეუნარგიების გვარის ორი, სოციალურად განსხვავებული შტო. ვფიქრობთ, ჩვენს ვარაუდს დაბრკოლებად ვერ ჩავუთვლით იმ ფაქტს, რომ გვარსახელი არ არის ფიქსირებული XVI-XVII საუკუნეთა მიჯნაზე უფრო ადრინდელ წერილობით წყაროებში - დღეს არსებულ ქართულ გვარსახელთა საგრძნობი ნაწილი სრულებით არ ასახულა XIX საუკუნემდე წყაროებში, მაგრამ მათი არსებობა უფრო ადრე ამის გამო სადავო სულაც არ არის.

2. 2. 5. დროის აღმნიშვნელი გვარსახელები

გვარსახელის წარმოებისათვის ზოგ შემთხვევაში გამოიყენება დროის აღმნიშვნელი სიტყვები. საანალიზო მასალაში დასტურდება დროის აღმნიშვნელი 2 გვარსახელი: **კვირკვია** და **კვრკუჭლია**. რომლებიც სხვადასხვა სოფლებში დასტურდება, შდრ. მეგრ. **კვირკვე** „ივლისი“.

ვარიანტი **კვირკვია** დასტურდება 1616-1621 წწ. საქუჩულორიოს მცხოვრების გვარსახელად (პალ, II, 1993: 507). გვარი **კვირკვია** დღეს დასტურდება ახალ ხიზულაში, ზანაში, კირცხში და სხვ. გამოიყოფა ტოპონიმი **საკვირკვიაო**. პ. ცხადაია მიიჩნევს, რომ **კვირკვა**, **კვირკვე** ბერძნულიდან შეთვისებული პირსახელ **კვირიკე**-ს ფონეტიკური ვარიანტებია (ცხადაია, 2000: 95), შდრ.: **კვირიკობა**, **კვირიკობისთვე** „ივლისი“, სვან. **ლაგურკა**. გვარის საყრდენი პირსახელი კვირიკობის დღესასწაულსა და ივლისის თვეს უკავშირდება (იხ. ზემოთ).

კვრკუჭლია გვარსახელი პირველად გვხვდება წყალიძგას მცხოვრების გვარსახელად (პალ, II, 1993: 507). გვარის ძველი საცხოვრისი პ. ცხადაიას მიხედვით უნდა იყოს ქვემო ჩხოროწყუ და ჩხოროწყუ. კვირკველები ცხოვრობენ ასევე თეკლათში, შხეფში. აქ მცხოვრები კვირკველების წინაპრები - ცოლ-ქმარი ეგნატია და ალათია ლანჩხუთიდან მოსულან, იქაც ეს გვარი ჰქონიათ. გვარი ფართოდ გავრცელებული ყოფილა მე-16 საუკუნეში **კუირკუელია** ფორმით. 1550 წლის საბუთში დასახელებულნი არიან წყალიძგას (რიონის ნაპირას) მცხოვრები საეკლესიო გლეხები - გავაშელ, გამიგონი, გუგულა, დედისკეთილა, დობუჩა, კახაბერა, მაკაკ, მამისარი, მამისარა, პაპა, სანასარა, სვიმონ, მამუბია **კუირკუელიები** (პალ, II, 1993: 507). იშვიათი საპასპორტო ვარიანტებია: **კვირკვილია** (იმერეთი), **კვირკვინია** (ზუგდიდი), **კვირკელია** (სენაკი). გვარს აკავშირებენ XVII-XVIII სს. სვანეთის სულთა მატეანეში დაფიქსირებულ **კვირკველიან**-თან (თოფჩიშვილი, 1997: 50, 102). ისიც სავარაუდოა, რომ **კვირკველი** არის მეგრუ-

ლი კვირკვე-ს (იგივე კვირიკე) კნინობითი ვარიანტი. შდრ. კვირკვეთუთა „კვირიკობისთვე“ (ივლისი) (ცხადაია, 2000: 95). კვირკველა საკუთარ სახელს უკავშირებს ილ. მაისურაძე კვირკელია გვარს. მისი აზრით, ამავე ძირისაა: კვირკელია და კვირკელიძე (მაისურაძე, 1990: 88). სვანეთის წერილობით ძეგლებში დადასტურებულია კვირიკიანი დემეტრე და კვირკელიანი იოვანე, რომლებიც ასევე კვირკვე-ს უნდა უკავშირდებოდეს (სწმ, II, 1988: 514).

დამოწმებულ მოსაზრებათა და სხვა ფაქტების გათვალისწინებით ჩვენ ვასკვნით შემდეგს: არსებობდა ბერძნული ენიდან ნასესხები ანთროპონიმი: კვირიკე // კვირიკე, რომლისგანაც ჩამოყალიბდა კვრკ-უ-ა, კვრკუელ სახეობები. აი, ამ ვარიანტთაგან არის მიღებული ამ ნაწილში განხილული ვარიანტები.

2. 2. 6. ფრინველთა და ცხოველთა სახელებისაგან მომდინარე გვარსახელები

ქართულ გვარსახელებს შორის ძალზე ხშირია ისეთები, რომელთაც საფუძვლად უდევს ფრინველთა და ცხოველთა სახელები, უფრო ზუსტად, ცხოველ-ფრინველთა სახელწოდებებისაგან მომდინარე ანთროპონიმები. მოსალოდნელი იყო, რომ ჩვენს საანალიზო საბუთებშიც უხვად დადასტურდებოდა ცხოველ-ფრინველთა სახელწოდებებისაგან მომდინარე გვარსახელები, მაგრამ რეალურად ასე არ აღმოჩნდა: ამ ტიპის გვარსახელების საერთო რაოდენობა ერთ ათეულსაც კი არ აჭარბებს.

გვარსახელი ქორია წარმოდგენილია 1616-1621 წლებში შედგენილ „საცაიშლო დავთარში“, რომლის მიხედვითაც ეს გვარსახელი საკმაოდ გავრცელებული ყოფილა: ქორია პირველად დასტურდება სოფ. ცაიშში. აქ დასახელებულნი არიან: მასხუია, სიმამული, მიხილია, ამუნა, ნაცვალი, მაკეთია,

მახუტია, ამარცალა, ამასცალა **ქორიები**; ასევე მეზობელ სოფ. დარჩელში ცხოვრობენ: ხუხუჩია, მამდლობა, კვაბალია, ღაღა-ზია, ხახაუტა, გვანიშია, მახუტა... **ქორიები** (ქსმ, III, 1970: 449; 460-461). **ქორია**, როგორც პ. ცხადაია აღნიშნავს, ამჟამად ძალზე იშვიათი გვარია (ზუგდიდში დაფიქსირდა ორიოდე კომლი), მაგრამ უწინ ფართოდ ყოფილა გავრცელებული, რაზეც მეტყველებს ტოპონიმიკური და ისტორიული მონაცემები. მკვლევრის აზრით, **ქორია** იმერული **ქორიძის** მეგრული ვარიანტი ჩანს. ზუგდიდის რაიონში დასტურდება გვარი **ქორიშვილიც**. შდრ. **ქირია**, **ქორიმე** (ცხადაია, 2000: 141). ალ. ღლონტის მიერ გვარსახელ **ქორიმე**-ს საფუძველზე დამოუკიდებელ ანთროპონიმად გამოყოფილია **ქორ-ი**, ხოლო მეტსახელებად დასახელებულია **ქორ-ა**, **ქორ-ია**, **ქორ-ო** და **ქორ-ის-ა** (ღლონტი, 1986: 208). ჩვენ ვითვალისწინებთ ამ მეტსახელთა და გვანცა გვანცელაძის მიერ გამოვლენილ ცხოველ-ფრინველთა სახელწოდებებისაგან მომდინარე მარტივფუძიან ანთროპონიმთა არსებობის ფაქტებსაც (გვანცელაძე, II, 2009: 70-73) და მივიჩნევთ, რომ სამეგრელოში წარსულშიც არ იყო იშვიათი საკუთრივ მეგრულ ანთროპონიმთა (**ქირი** „ქორი“ ტიპისა) გვერდით ზოგადქართული ანთროპონიმების გავრცელების ფაქტები. ამიტომ ვვარაუდობთ, რომ გვარსახელი **ქორ-ია** იმერული ქორიძის ვარიანტი კი არ არის, არამედ უნდა მომდინარეობდეს უშუალოდ **ქორ-ი**, ან კნინობითის სუფიქსიანი **ქორ-ია** ანთროპონიმისაგან.

ფრინველის აღმნიშვნელი სიტყვა **ჩიტი** უდევს საფუძველად საანალიზო დოკუმენტებში წარმოდგენილ გვარსახელებს: **ჩიტია** // **ჩიტინაა** // **ჩიტაია**. **ჩიტია** პირველად დასტურდება 1621 წელს (ქსმ, III, 1970: 417). **ჩიტ-ია** წარმომდგარია მარტივფუძიანი **ჩიტ-ი**, ან კნინობითობის სუფიქსის შემცველი **ჩიტ-ია**-საგან. მამაკაცის სახელი **ჩიტ-ი** დადასტურებულია ჩხოროწყუს რაიონის სოფ. ლესიჭინეში (ღლონტი, 1986: 225), ხოლო მარტვილის რაიონში - მამაკაცისა და ქალის

სახელი ჩიტ-ია (ღლონტი, 1986: 225 და 309), შდრ. აგრეთვე მამაკაცთა სახელები: ჩიტ-ა, ჩიტ-ა-მ, ჩიტ-ო, ჩიტ-უ-ა < *ჩიტ-ო-ა, ჩიტ-უნ-ა, ჩიტ-ურ-ა (ღლონტი, 1986: 225), ქალთა სახელები: ჩიტ-იკ-ო, ჩიტ-ო, ჩიტ-ოლ-ია, ჩიტ-ურ-ა (ღლონტი, 1986: 309). ჩიტ-ია გვარსახელად დღეს თითქმის აღარ დასტურდება, სამაგიეროდ ქართულ სინამდვილეში ფართოდ არის გავრცელებული ჩიტ- ძირისგან მომდინარე გვარსახელები: ჩიტ-ა-ვა, ჩიტ-ა-ია, ჩიტ-ა-ი-შვილ-ი, ჩიტ-ა- ური, ჩიტ-აშვილ-ი, ჩიტ-ა-ძე, ჩიტ-ე-ი-შვილ-ი, ჩიტ-იან-ი, ჩიტაშვილი, ჩიტ-ი-შვილ-ი, ჩიტ-ი-ძე, ჩიტ-ო-შვილ-ი, ჩიტ-უ-ა-შვილ-ი, ჩიტ-უკ-ა-შვილ-ი, ჩიტ-უნ-ა-შვილ-ი (გაგულაშვილი, 1993: 87).

ჩიტინ-აა ვარიანტი დასტურდება 1616-1621 წწ. (პალ, V, 2015: 211). უდავოა, რომ გვარსახელს საფუძვლად უდევს ფრინველის აღმნიშვნელი ჩიტ-ი სიტყვისაგან მომდინარე პირსახელი ჩიტ-ინ-ა, რომელიც შეიცავს კნინობით-ალერსობითის -ინ-ა სუფიქსს.

ჩიტ-ა-ია ვარიანტი, რომელიც დასტურდება 1621 წ. (პალ, V, 2015: 210) ასევე მიღებულია ჩიტი > ჩიტა მეტსახელისაგან, რომელშიც გამოიყოფა მაანთროპონიმებული -ა სუფიქსი და მაგვარსახელებელი - -ია. ჩიტ-ა-ია < ჩიტა < ჩიტი.

1616-1621 წწ. „საცაიშლო დავთრის“ მიხედვით, წყარიგ-ზურს იხსენიება გვარსახელი მელია (ქსმ, III, 1970: 473), რომელიც მომდინარეობს შერქმეული სახელისაგან - ამ მეტსახელის მტარებელი შეიძლება ყოფილიყო მატყუარა, ცბიერი, ეშმაკი, ანდა მოხერხებული ადამიანი, თუმცა არც ისაა გამოსარიცხი, რომ ძველად დამოუკიდებელ სახელად არსებულიყო პირსახელი მელ-ი (ძველ ტექსტებში ნაგულისხმევ ცხოველს სწორედ ასე ერქვა), ან მელ-ია და გვარიც მისგან მომდინარეობდეს. მელია // მელა ფუძის შემცველი გვარები ფართოდ ყოფილა გავრცელებული სამეგრელოში. ეს რომ ნამდვილად ასეა, ამას ადასტურებს პ. ცხადაიას მიერ გამოვლენილი ტოპონიმები: სამელიო - უჩაღელეში, ნამელუ - სახნავი ჯიხაშვარში. სამელაიო უბანი დასტურდება დღევანდელ აფხაზეთშიც, სოფ. ოქუმში (ს.კ.).

საანალიზო ტიპის გვარი **ლომია** დასტურდება 1621 წ. ხიბულაში მცხოვრების გვარსახელად (ქსძ, III, 1970: 415 – 417). როგორც ზ. ჭუმბურიძე აღნიშნავს, „ცხოველთა მეფის სახელწოდება ადამიანის სახელად გვხვდება ბევრ ხალხში“ (ჭუმბურიძე, 1987: 257). გ. გვანცელაძის ვარაუდით, გვარსახელ **ლომ-ა-ია-ს** საფუძვლად უდევს ანთროპონიმი **ლომ-ა** (გვანცელაძე, II, 2009: 81), შდრ. პირსახელი **ლომ-ა**, რომელიც დასტურდება ძველ ტექსტებშიც და სვანეთის ამჟამინდელ სინამდვილეშიც (ღლონტი, 1986: 153), თუმცა არაა გამოსარიცხი ამ გვარსახელის წარმომავლობა ისტორიულად დადასტურებული მამაკაცის **ლომ-ა-ია** პირსახელისგანაც (იხ.: ღლონტი, 1986: 153). გვარსახელის ვარიანტი **ლომია** იხსენიება სოფ. ოჩამჩირიდან და გერზეულიდან 1867 წ. გადასახლებულ ნაქართველარ აფხაზთა შორისაც (ხორავა, 2014: 153).

გვარსახელი **ტურაა** პირველად დასტურდება 1616-1621 წლებში შედგენილ „საცაიშლო დავთარში“ (ქსძ, III, 1970: 451, 171). **ტურაა** უნდა იყოს **ტურავა**-ს თავდაპირველი ვარიანტი, რომელშიც ბოლოკიდურა **ვ** თანხმოვანი ჯერ კიდევ არ იყო ჩართული. პ. ცხადაიას მონაცემების მიხედვით, გვარი **ტურავა** ამჟამად დასტურდება ცაიშში, ზუგდიდში, ახალ აბასთუმანში. მისივე ცნობით, ამ გვარის მტარებელთა შორის არიან აფხაზეთიდან დევნილებიც, რაც იმაზე მიუთითებს, რომ გვარი დღევანდელ აფხაზეთსაც მოიცავდა ისტორიულადაც და მოიცავს ამჟამადაც. როგორც მკვლევარი აღნიშნავს, **ტურა**, **ტური**, **ტურუ** სამეგრელოში გავრცელებული პირსახელებია, თუმცა არც ისაა გამორიცხული, ნადირის სახელი **ტურა** ქვეულისაგან მეტსახელად რაღაც ნიშნით მსგავსების საფუძველზე და შემდეგ მისგან წარმოქმნილიყო გვარი **ტურავა**, შდრ. **ტურაშვილი** (ცხადაია, 2000: 130). **ტურა** საკუთარ სახელს გამოყოფენ ი. მაისურაძე და ალ. ღლონტიც (მაისურაძე, 1990: 156; ღლონტი, 1986: 195).

ისტორიული საბუთებში დასტურდება ზოგიერთი ისეთი გვარი, რომლებიც დღეს აღარ გვხვდება. ერთ-ერთი ასეთია **ჯოდორია**, რომელიც უკავშირდება მეგრ. **ჯოდორ-ი** „ძალი“ სიტყვას (პალ, V, 2015: 514). **ჯოდორ-ი** სავარაუდოდ მეტსახელად იქცა, ხოლო მისგან მომდინარე **ჯოდორ-ია** - ჯერ პირსახელი, მერე კი გვარსახელი გახდა. **ჯოდორ-ი** საკუთარ სახელს ადასტურებს ალ. ლლონტიც (ლლონტი, 1986: 252). **ჯოდორია**-ს მიჩნევას გვარსახელად მხარს უჭერს ი. მაისურაძესთან დადასტურებული გვარი - **ჯოდორიშვილი**, სადაც გამოიყოფა **ჯოდორ-** ფუძე (მაისურაძე, 1990: 247), მაგრამ როგორც ისტორიულ წყაროებში, ისე ამჟამინდელ სინამდვილეში, კერძოდ, მარტვილის რაიონის სოფელ აბედათში რეალურად დასტურდება **ჯოდორ-ი** სიტყვისაგან მომდინარე მეორეული პირსახელი **ჯოდორ-ია** (ლლონტი, 1986: 252), რაც საფუძველს გვაძლევს, ვივარაუდოთ, რომ საანალიზო გვარსახელის საყრდენ ფუძედ სწორედ **ჯოდორ-ია** უნდა ქცეულიყო.

ტოროჯია < **ტორო(ნ)ჯი** „მტრედი“ საყურადღებოა მეგრულ დიალექტში ფონეტიკურ პროცესთა ისტორიისათვის. მტრედის აღმნიშვნელი სიტყვა დღეს შეიცავს ჩანართ **ნ** თანხმოვანს, ამ გვარის ფორმაში კი იგი არ არის წარმოდგენილი, რაც იმას ნიშნავს, რომ საბუთის შედგენის დროს, 1621 წელს ჩანართი ბგერა ჯერ კიდევ არ არსებობდა (იხ. აგრეთვე ქვემოთ გამჭრალ გვარსახელთა მიმოხილვაში).

ჩვენი ყურადღება მიიპყრო 1621 წელს ისტორიულ დოკუმენტში დადასტურებულმა **სამელია** ფორმამ: ნაჟანელში მცხოვრებ **მარსალია სამელიას** ჰმართებია გოჭკუმუ... (ქსძ, III, 1970: 420). ერთი შეხედვით, **სამელია** თითქოსდა უკავშირდება ცხოველის აღმნიშვნელი სახელისაგან მიღებულ გვარსახელს - **მელია**-ს და მისგან ნაწარმოებ ტოპონიმ **სამელია** // **სამელიო**-ს,

თუმცა ამ შემთხვევაში აშკარად ამოსავალია პირსახელი **სამელი**, რაც პ. ცხადაიასა და ი. მაისურაძის მიხედვით **სამოელის**, ან **სამუელის** ფონეტიკურად გამარტივებული ვარიანტი ჩანს (ცხადაია, 2000: 125; მაისურაძე, 1990: 143), ხოლო ციტირებულ ადგილას ხსენებული პირის გვარი ამჟამად უკვე გამქრალი **მარსალია** უნდა ყოფილიყო.

2.2.7. ციური სხეულებისა და ბუნების მოვლენათა სახელებისაგან მომდინარე გვარსახელები

შუა საუკუნეებში შედგენილ დოკუმენტებში დასტურდება ისეთი გვარსახელებიც, რომლებიც მომდინარეობენ ციური სხეულების, ან ბუნების მოვლენათა სახელებისაგან. გამოვლინდა რამდენიმე ამ ტიპის გვარსახელი:

ბუნების მოვლენას უკავშირდება გვარსახელი **კაკაჩია** (პალ, II, 1993: 474). საბას ლექსიკონში **კაკაჩი**-ი განმარტებულია როგორც კაშკაშა, მთვარიანი ღამე: „ღამე მთოვარით ნათელი“ (ორბელიანი, I, 1991: 347); ასევე ქეგლ-ში: **კაკაჩი**-ი - კაშკაშა მთვარიანი (ღამე) (ქეგლ, IV, 1955: 259). მეგრულში იმავე სიტყვის ვარიანტი **კაკაჩი-ია** ცოცხალი სიტყვაა: **კაკაჩია სერ** „კაშკაშა, მთავრით განათებული ღამე“. ვფიქრობთ, ეს სემანტიკა ედო საფუძვლად გვარის საყრდენ პირსახელ **კაკაჩია-ს**. ეს სახელი/მეტსახელი შეიძლება დარქმეოდა პირთეთრ ადამიანს.

1621 წელს შედგენილი დოკუმენტში სოფ. ნაჭანულში დასტურდება გვარსახელი **ღრუბლაია** (ქსმ, III, 1970: 421). გვარისათვის ამოსავალი უნდა იყოს მამაკაცისა და ქალის საზიარო პირსახელი და მეტსახელი **ღრუბელა**, რომლებიც რეალურად დადასტურებული აქვთ ა. ლლონტსა და ი. მაისურაძეს (ღლონტი, 1986: 212 და 306; მაისურაძე, 1990: 180). გვარსახელის მიღება ასე გვესახება: **ღრუბლ-ა-ია** < ***ღრუბელ-ა-ია** <

დრუბელ-ა. მართალია, უ ხმოვნის კუმშვა ქართველურ საზოგადო არსებით სახელებში ნაკლებად ხდება, მაგრამ ანთროპონიმიაში იგი არცთუ იშვიათად დასტურდება. შდრ. გვარსახელი **დრუბელ-ა-შვილ-ი** (გაგულაშვილი, 1993: 81). **დრუბლაია** გვარსახელი დღეს უკვე აღარ დასტურდება, იგი გამქრალ გვართა რიგშია.

ცისკარავა ლომინია პირველად იხსენიება 1621 წ. ახლანდელ აფხაზეთის ტერიტორიაზე, კერძოდ, მდინარე მოქვის სათავეებთან ისტორიულად არსებული სოფელ თილითში მცხოვრების გვარად (ქსმ, III, 1970: 430). იგი მომდინარეობს პირსახელისაგან **ცის-კარ-ა**, რომელიც მამაკაცის სახელად რეალურად დასტურდება „ტბეთის სულთა მატთანე“-სა და სხვა ძველ დოკუმენტებში (ტბეთის მატთანე, 1977: 52; ბერძენიშვილი, I, 1940: 425). **ცისკარ-ა** ქალის სახელიცაა სამეგრელოში (დლონტი, 1986: 311). 3. ცხადაიაც თვლის, რომ **ცისკარავა-სთვის** ამოსავალია პირსახელი **ცისკარ-ა** (ცხადაია, 2000: 156). იგივე სახელი უდევს საფუძვლად გვარსახელებს: **ცისკარ-ა-ულ-ი**, **ცისკარ-ა-შვილ-ი**, **ცისკარ-ა-ძე**, შდრ. **ცისკარ-ი-შვილ-ი**, **ცისკარ-ი-ძე** (გაგულაშვილი, 1993: 90). მამაკაცის პირსახელი **ცისკარ-ა**, რა თქმა უნდა, აპელატივ **ცისკარ-**ისაგანაა ნაწარმოები. ეს აპელატივი კი, ქეგლის მიხედვით ასე განიმარტება: 1. ყველაზე კაშკაშა პლანეტა, რომელიც დილაობით მოჩანს აღმოსავლეთით, ხოლო საღამოობით - დასავლეთით, - ვენერა. ცისკრის კაშკაში. 2. განთიადი, ალიონი, აისი. 3. (ეკლ.) დილის, განთიადის წირვა, ცისკრის ზარი (ქეგლ, 1986: 539). ამ 3 მნიშვნელობიდან ანთროპონიმს საფუძვლად დაედებოდა სამივე და ასე მივიღებდით ჯერ მამაკაცის სახელ **ცისკარ-ა-ს**, მისგან კი გვარსახელ **ცისკარავა-ს**. აღსანიშნავია ისიც, რომ ამგვარი წმინდა ქართული ეტიმოლოგიის მქონე გვარსახელები უტარებიან დღევანდელი აფხაზეთის ტერიტორიაზე ისტორიულად მოსახლე ადამიანებს.

შესაძლოა ამავე ჯგუფს განეკუთვნებოდეს **მირცხულავა**: ამჟამად იგი გავრცელებულია სამეგრელოსა და აფხაზეთში, მათ შორის აფხაზეთშიც. შუა საუკუნეების დოკუმენტებში მხოლოდ რამდენიმე პირი იხსენიება **მირცხულავა // მირცულა** ვარიანტებით. **მირცხულავა** ფორმა პირველად დასტურდება 1616-1621 წლებში ხობში მცხოვრების გვარად (პალ, III, 1993: 188). ივ. ჯავახიშვილი **მირცხულავა**-ს უკავშირებდა მეგრულ **მურიცხ-ი** „ვარსკვლავი“ სიტყვას და განმარტავდა როგორც „ვარსკვლავს შვილს“ (ჯავახიშვილი, 2012: 138). მიუხედავად იმისა, რომ მკვლევრის ამ ვარაუდს არ ახლავს აპელატივისა და გვარსახელის ფორმებს შორის არსებული ფონეტიკური სხვაობის ახსნა, პირობით მათნე ვაერთიანებთ დასახელებულ გვარსახელს საანალიზო ჯგუფში. შესაძლოა, გვარსახელ **მირცხულავა**-ს უფრო ადრინდელი ფონეტიკური ვარიანტი იყოს **მირცულა** ვარიანტი, რომელიც დასტურდება 1673-1696 წწ. შედგენილ საბუთში (პალ, III, 2004: 188). თუ ჩვენი მოსაზრება სწორია, მაშინ **მირცხულავა** და **მირცულა** ვარიანტების მიმართება ასე შეიძლება წარმოვიდგინოთ: **მირც-ულ-ა > მირცხ-ულ-ა < მირცხ-ულ-ა-ვა**. **ხ** თანხმოვნის გაჩენა აფრიკატის მომდევნო პოზიციაში ქართველურ ენობრივ მასალაში იშვიათი არ არის.

2. 2. 8. სადაურობის სახელთაგან მომდინარე გვარსახელები

ქართულ გვარსახელთა წარმოებაში აქტიურად მონაწილეობს წარმომავლობა-სადაურობის სახელები. მასალის ანალიზისას გამოვლინდა რამდენიმე გვარი, რომლებიც მიუთითებენ წარმომავლობა-სადაურობაზე და შეიცავენ **-ელ** სუფიქსის შესატყვის **-არ** სადაურობის **აღმნიშვნელ** სუფიქსს. ვინაიდან წარმომავლობა-სადაურობის სახელები ცალკე მდგომ სემანტიკურ ჯგუფსაც ქმნის და დამოუკიდებელ მორფოლო-

გიურ მოდელსაც, ნაშრომის მოცულობის შეზღუდვის გამო ვამჯობინეთ ამ სახელთაგან ნაწარმოები გვარები მხოლოდ აქ განგვხილა.

სავარაუდოდ, სადაურობის სახელთაგან მომდინარე გვარსახელის გაჩენა-გავრცელებას განაპირობებდა საცხოვრებელი ადგილის შეცვლა. ახალ სოფელში დასახლებულ პირს მეორე სახელად შეიძლებოდა დარქმეოდა ძველი საცხოვრისის სახელისაგან ნაწარმოები სადაურობის ზედსართავი სახელი, მერე კი ეს მეტსახელი პირსახელად, ან გვარსახელადაც ქცეულიყო.

-არ სუფიქსის შესახებ აკ. შანიძე აღნიშნავდა: „ორ ჩვეულებრივ სუფიქსს გარდა (იგულისხმება -ელ და -ურ სუფიქსები - ს.კ.) ვინაობის აღსანიშნავად (სახელდობრ, ადამიანის ვინაობის გამოსახატავად) გვაქვს კიდევ ერთი იშვიათი სუფიქსი -არ, რომლის საშუალებითაც მხოლოდ რამდენიმე სიტყვა გვაქვს ნაწარმოები. პირველ ყოვლისა ეს სუფიქსი გვხვდება ისეთ ცნობილ ეთნიკურ ტერმინებში, როგორცაა: **ოდიშ-არ-ი, სომხით-არ-ი, ოპიზ-არ-ი, მტბევ-არ-ი...**“ (შანიძე, 1981: 33). ყველგან ძირეული სიტყვით აღნიშნული გეოგრაფიული პუნქტის მაცხოვრებელი იგულისხმება: **ოდიშელი, სომხითელი, ოპიზელი, ტბეთელი** (შანიძე, 1981: 33-34).

ა. კიზირია იზიარებდა ა. შანიძის თვალსაზრისს -არ სუფიქსთან დაკავშირებით და ასახელებდა **ოდიშ-არ-ია** ტიპის გვარებს: **ხუნწარია** - ხუნწი სოფელი მარტვილის რაიონში; **კირცხალია < კირცხარი**: კირცხი - სოფელი ჩხოროწყუს რაიონში. იგი მიიჩნევს, რომ მეგრულში „-ურ სუფიქსის ადგილს იკავებს -არ სუფიქსი (ქართული - ელ-ის შესატყვისი) მრავლობით რიცხვში: **აბაშარეფი = აბაშელები, ზუგდიდარეფი = ზუგდიდელები**“ (კიზირია, 1985: 47-48).

-არ სადაურობის აღმნიშვნელ სუფიქსად მიაჩნია ი. მაისურაძეს გვარში: **თაბაგ-არ-ი**, რომელიც **ოდიშარ-ისა** და **ოპიზარ-ის** ტიპისაა (მაისურაძე, 1981: 70).

ზ. ჭუმბურიძე აღნიშნავს, რომ ქართულში ზოგი პირსახელი (ბირთველ, ორბელ და სხვ.) იწარმოება ადგილის სახელისაგან. შემდგომში ასეთი სახელებისაგან იწარმოება გვარიც: **თორელი, ორბელიანი, ოდიშელიძე** და ა.შ. მაგრამ უფრო ხშირად სადაურობის სიტყვა პირდაპირ გვარად არის ქცეული ისე, რომ ადრე პიროვნულ სახელად არ ყოფილა გამოყენებული. ასეთი გვარი მეტწილად უშუალოდ ემთხვევა სადაურობის აღმნიშვნელ სიტყვას, რომელიც ადგილის სახელისაგან -ელ სუფიქსით არის ნაწარმოები: **გავაშელი, ბოტკოველი, ზანდუკელი...** კოლხურში სადაურობას აწარმოებს -არ სუფიქსი: **ხოტივარი, ცხომარია** („ცხომელი“, ანუ სოხუმელი), **ოდიშარია** (ოდიშელი), **კოკაია** (< **კოკარია** - **კოკელი**) (ჭუმბურიძე, 1987: 315).

ვ. მალრაძის დასკვნით, სადაურობის აღმნიშვნელ გვარსახელებს აწარმოებს: -ელ, -ურ // -ულ, -არ, -ერ, მ-ელ. ამათგან ძირითადია -ელ -ურ // -ულ, -არ კი შედარებით იშვიათად ვლინდება (მალრაძე, 2006: 147).

ეთნოლოგ რ. თოფჩიშვილის თვალსაზრისით, ტოპონიმიზებული გვარებს ძირითადად საფუძვლად უდევს სოფლის სახელი (ოიკონიმი) (შდრ. **თუხარელი** სოფ. **თუხარის**-იდან). ტოპონიმიზებული გვარსახელის მტარებელნი მიგრანტები, ან მათი შთამომავალნი ხდებოდნენ. საგულვებელია, რომ ასეთი გვარების მტარებელთა წინაპრები ადრე სხვა გვარს ატარებდნენ. თუმცა, როგორც მკვლევარი აღნიშნავს, ისეთი ტოპონიმიზებული გვარებიც გვაქვს, როდესაც მათი წარმოქმნა მიგრაციას არ უკავშირდება და მიუთითებს ამა თუ იმ გვარის აღნიშნულ სოფელში მოსახლეობაზე (შდრ. **ჩოხელები** მოსახლეობენ გუდამაყრის სოფ. **ჩოხ**-ში) (თოფჩიშვილი, 2003: 5).

ჩვენს მასალაში გამოვლინდა სადაურობის სახელთაგან ნაწარმოები რამდენიმე გვარი, რომლებიც შეიცავენ საყრდენი ტოპონიმის ფუძეზე დართულ სადაურობის აღმნიშვნელ -არ სუფიქსსა და მაგვარსახელებელ -ია სუფიქსს. ესენია:

კონჯ-არ-ია, კუატ-არ-ია, კოდ-არ-ია, ლატ-არ-ია, მარტვილ-ა-ია (< *მარტვილ-არ-ია), ცხომ-არ-ია, წებლ-არ-ია (< *წებელ-არ-ია). ასეთ გვარსახელთა გაჩენა-გავრცელების ერთ-ერთი მიზეზია გვარის ეპონიმის მიერ პირველი საცხოვრებელი ადგილის შეცვლა სხვადასხვა მიზეზით. ჩვენ მიერ მოძიებული ზოგიერთი გვარსახელის, მაგალითად, კონჯარია-ს, კუატარია-სა და კოდარია-ს შემთხვევაში ჭირს გამოვლენილი ტოპონიმის ზუსტად ლოკალიზება.

გვარსახელი კონჯარია დოკუმენტირებულია XVII საუკუნეში. კერძოდ, 1616-1621 წლებში შედგენილი „საცაიშლო გამოსავალი დავთრის“ მიხედვით, კონჯარიებს უცხოვრიათ ნაჟანეულში (დღევანდელი ოტობაია) (ქსმ, III, 1970: 422-423; პალ, II, 1993: 525). ნ. ჯომიდავა გვარის ეტიმოლოგიის ორ ვარიანტს გვთავაზობს, რომელთაგან ერთი ხალხურ ეტიმოლოგიას უფრო წარმოადგენს და ამიტომ აქ არ ვიმოწმებთ, მეორე ვარაუდი კი შემდეგს გულისხმობს: თუ გვარში -არ წარმომავლობის სუფიქსია, მაშინ იგი უნდა ნიშნავდეს „კონჯელს, კონჯის მცხოვრებს“ (ჯომიდავა, 2000: 196). პ. ცხადაია კონჯარია გვარში გამოყოფს სადაურობის -არ სუფიქსს, ხოლო კონჯა, მისი აზრით, უნდა იყოს ტოპონიმი, რომლის ადგილსამყოფელი საძიებელია. გვარი გავრცელებულია სამეგრელოში (ობუჯი, ხიბულა, ნოჯიხევი და სხვ.), დასტურდება ტოპონიმი საკონჯარიო-ც (ძვ. ხიბულა) (ცხადაია, 2000: 99). ა. ქობალიას მიხედვით, კონია(ჯა), ასევე კონჯა მეგრულში აღნიშნავს „მაგარმერქნიან ხეს“, ხოლო კონჯარი - „ხესავით მაგარ კაცს“ (ქობალია, 2010: 372). ჩვენი აზრით, გვარი უფრო ტოპონიმიზებულია, ვიდრე სხვა ტიპისა. აქვე დავძენთ, რომ იგი დღესაც დასტურდება აფხაზეთში, გალისა და ოჩამჩირის რაიონებში და მის ამჟამინდელ მტარებელთა ერთი ნაწილი ეროვნულად აფხაზია, მაგრამ გვარს სრულებით არ ეძებნება არანაირი ეტიმოლოგია აფხაზურ ენაზე.

ძველ წყაროებში დადასტურებულია გვარები: **კუატარია** და **კოდარია**, რომლებიც დღეს აღარ გვხვდება. 1621 წლის შედგენილი საბუთის მიხედვით, ნაჟანეულს მცხოვრებ კოჩივარა **კუატარიას** ემართა აფხაზეთის საკათალიკოსო ბეგარა (ქსმ, III, 1970: 420), ხოლო ხოთოჯია **კოდარიას** - ცაიშის საყდრის ბეგარა (ქსმ, III, 1970: 465). პ. ცხადაიას ვარაუდით, **კოტა** მეგრული პირსახელია და მისგან უნდა მომდინარეობდეს გვარსახელის საყრდენი **კოტა-რ-ი** ფუძე, შდრ. პირსახელები: **კოტია**, **კოტუა** (ცხადაია, 2000: 101), რაც ჩვენ ნაკლებდამაჯერებლად გვეჩვენება, ვინაიდან არ არის დასაბუთებული რ ელემენტის ფუნქცია. ჩვენი აზრით, მეტი საფუძველი არსებობს, რათა **კუატ-არ-ი** მივიჩნიოთ სადაურობის - **არ** სუფიქსიან ამოსავალ სახელად, ხოლო **კუატ-არ-ია** და **კოდ-არ-ია** - მისგან მომდინარე ფონეტიკურ ვარიანტებად: **უა** კომპლექსისაგან **ო** ხმოვნის მიღება ბუნებრივია მთელ ქართველურ ენობრივ სივრცეში ისევე, როგორც გამჟღერების ნიადაგზე **ტ > დ** პროცესი.

გვარი **ლატარია** პირველად დასტურდება 1616-1621 წლების საბუთში ცაიშში მცხოვრები ორი პირის გვარად: კოჩილა და ხუხულია **ლატარიებისა** (ქსმ, III, 1970: 438). გვარსახელი **ლატარია** ფართოდ არის გავრცელებული სამეგრელოში. სავარაუდოდ, გვარი უკავშირდება აფხაზეთში, მდინარე კოდორის ზემო წელზე მდებარე სოფელ **ლათა**-ს სახელს. ლათას მცხოვრები მეგრულად იქნებოდა **ლათ-არ-ი** „ლათელი“. როგორც ჩანს, გვარსახელში მომხდარა ყრუ ფშვინვიერი **თ** ბგერის გამკვეთრება და ბოლოკიდურად მაგვარსახელებელი -**ა** სუფიქსის დართვა: **ლათარი > ლატარი > ლატარია** (ცხადაია, 2000: 104). აღსანიშნავია ისიც, რომ იმავე წარმოშობისაა დღეს უპირატესად აფხაზეთა შორის გავრცელებული გვარსახელი **ლადარია**, რომელშიც, ჩვენი აზრით, იგივე ფუძისეული **თ** თანხმოვანი გამჟღერებულა.

გვარი **მარტვილაია** დასტურდება დარჩეულში 1616-1621 წლებში (პალ, III, 2004: 67). მარტვილი ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული რაიონია სამეგრელოსა და ზემო სვანეთის მხარეში. ნ. ჯომიდავას მიხედვით, **მარტვილაია** წარმომდგარია **მარტვილ-ისაგან**. **მარტვილი** ბერძნული სიტყვაა და აღნიშნავს „წამებულს“ (ჯომიდავა, 2010: 234). ვფიქრობთ, **მარტვილაია** გვარსახელში აღსადგენია სადაურობის -**არ** სუფიქსი. შდრ. **მარტყოფლიშვილი** - **მარტყოფელი** (მაისურაძე, 1981: 102). შესაბამისად, გვარისათვის ამოსავალია **მარტვილ-არ-ი** ფორმა. **მარტვილ-არ-ი** „მარტვილელი“ > **მარტვილ-არ-ია** > **მარტვილ-ა-ია**.

გვარი **ცხომარია** დოკუმენტებში დასტურდება XVI საუკუნიდან - **ცხომარია** ს[ა]ლთამს ემართა ხობის ღვთისმშობლის ხატის ბეგარა. XVII საუკუნის ბოლო მეოთხედში ასევე დასახელებულია **ცხომარია** ბიძაბი ხობში (ქსმ, III, 1970: 349-350; პალ, V, 2015: 289). დადგენილია, რომ **ცხომარია**-სათვის ამოსავალია **ცხომ** // **ცხუმ** ტოპონიმი. სადაურობის მეგრული სახელი **ცხომ-არ-ი**, რომლისგანაც მომდინარეობს გვარსახელი **ცხომ-არ-ია** ისევე, როგორც **ცხომ-ელ-ი**, რომელსაც ემყარება გვარსახელი **ცხომ-ელ-ი-ძე**, ნიშნავს ცხუმის ბინადარს, ანუ ცხუმელს (მაისურაძე, 1981: 210; ჭუმბურიძე, 1987: 315; ცხადაია, 2000: 157). აფხაზოლოგი თ. გვანცელაძე **სოხუმ**-ს **ცხუმ**-ისაგან მომდინარედ მიიჩნევს. მისი სიტყვით, „ქალაქ სოხუმის (< სვან. **ცხუმ** „რცხილა“) აღსანიშნავად ქართულად წერენ XIX საუკუნის რუსულ ფორმას „**Сухум**“. (გვანცელაძე, 2011: 507). იგივე ავტორი აღნიშნავს, რომ ქალაქის სახელწოდება **ცხუმი** // **ცხომი** დასტურდება VIII საუკუნიდან, თუმცა შექმნილი უნდა იყოს გაცილებით ადრე (გვანცელაძე, 2009: 43). **ცხომ**- ძირისაგან ნაწარმოები გვარსახელი **ცხომ-იან-ი** დამოწმებულია შუა საუკუნეების „სვანეთის სულთა მატიაწეში“. აღსანიშნავია, რომ სვან. **ცხომ-იან-ი** ვარიანტი სტრუქტურულად განსხვავდება გვარსახელ **ცხომ-არ-ია**-საგან: მასში

არ არის სადაურობის მაწარმოებელი სუფიქსი, რაც გვაფიქრებინებს, რომ სვანური სახელი მოდის არა ქალაქ ცხუმის სახელისაგან წარმოქმნილი სადაურობის სახელიდან, არამედ რცხილის სვანური სახელისაგან მომდინარე ანთროპონიმ ცხომ-ისგან. არსებობს ცხომარია პირსახელიც (ღლონტი, 1986: 231). ამრიგად, გვარი ცხომ-არ-ია მომდინარეობს სადაურობის ცხომ-არ-ი „ცხომელი“ სახელისაგან, რომელიც პირსახელადაც იხმარება დღემდე.

1621 წელს ხაუჭელში დადასტურებულია გვარი წებლარია (პალ, V, 2015: 306). ნ. ჯომიდავა თვლის, რომ წებლარია არის წებელდის მკვიდრი, წებელდელი, რომელშიც დაკარგულია ე და დ ბგერები (ჯომიდავა, 2000: 421). წებლარია გვარსახელთან დაკავშირებით საყურადღებოა თ. გვანცელაძის თვალსაზრისი. აფხაზეთის სუბსტრატული ქართველური მაკროტოპონიმების განხილვისას, იგი ვრცლად მსჯელობს ოიკონიმ წებელდა-სა და მისგან მიღებულ გვარსახელ წებლარია-ს შესახებ. მკვლევრის სიტყვით, ისტორიულ თემსა და ამჟამინდელ სოფელს აფხაზური მოსახლეობა თავიანთ დედაენაზე წაბალ სახელით აღნიშნავს, ხოლო ქართულ წყაროებში ეს თემი და მდ. კოდორის შუა და ზემო წელი წებელ-ი სახელით არის ცნობილი. მეცნიერის აზრით, წებელ-ვარიანტის სიმკვლეზე მიუთითებს აშკარად ამ ფუძისაგან მომდინარე მამაკაცის სახელი წებელ-არ-ა, რომელიც სადაურობის მაწარმოებელ -ელ სუფიქსის მეგრულ-ლაზურ შესატყვის -არ დაბოლოებას და კნინობითობის -ა სუფიქსს შეიცავს. სავარაუდოდ, წებელ-ი ფორმა მომდინარეობს წაბლის წინარექართველური ამოსავალი *წაბალ-ი სახეობისაგან. მართალია, აფხაზური წაბალ ოიკონიმი სრულად ემთხვევა წინარექართველურ არქეტიპს, მაგრამ იგი არანაირად არ იხსნება აფხაზურ ენაზე. მკვლევარი აქვე აღნიშნავს, რომ ამჟამინდელი ქართული ვარიანტი წებელდა ცარისტული რუსეთის მიერ XIX საუკუნეში შექმნილია ხელოვნურად

წებელისა და დალის სახელთა შერწყმით: **წებელ-დალ** კომპოზიტიისაგან წარმოიქმნა **წებელდა**. საბოლოოდ, მეცნიერი ასკვნის, რომ „ტოპონიმი **წაბალი** „წაბლი“ შექმნილია წინარე-ქართველურ ენაზე ძვ. წ. II-I ათასწლეულთა მიჯნიდან ახ. წ. დასაწყისამდე პერიოდში. ახ. წ. დასაწყისიდან 554 წლამდე გაჩნდა ახალი **წებელი** ვარიანტი, რომელიც თითქმის XX საუკუნემდე გამოიყენებოდა. სწორედ ამ უკანასკნელი სახეობისგანაა მიღებული XVII-XVIII საუკუნეებში მიღებული აფხაზური **წაბალ ფორმა**“ (გვანცელაძე, 2011: 181-185).

გვარსახელი **გავაშელი** დასტურდება 1621 წ. სოფ. ტყაურუში (ქსმ, III, 1970: 434). იგი ნაწარმოებია სადაურობის გამომხატველი **-ელ** სუფიქსის საშუალებით. **გავაშელი** საინტერესოა იმ კუთხითაც, რომ, იგი, ჩვენს საანალიზო დოკუმენტებში პირსახელადაც დადასტურდა (იხ. ზემოთ).

ამრიგად, გაანალიზებული მაგალითების საფუძველზე შეიძლება ითქვას, რომ თითოეული სუფიქსი: **-ია < -იან // ი-ა < ე-ა, -უა < უ-ა // -უ-ა < ო-ა, -ვა, -ში, -სქირ, -სქუა, -ბერი < ბერე**, რომლებიც ვლინდება გვარების მაწარმოებლად, წმინდა ქართული წარმოშობისაა და მათ შორის არ დასტურდება აფხაზური წარმომავლობის არცერთი მაგვარსახელებელი დაბოლოება.

2. 2. 9. გამქრალი გვარსახელები

შუა საუკუნეებში შედგენილ დოკუმენტთა მნიშვნელობაზე სხვადასხვა ადგილას გვქონდა საუბარი და აქაც უნდა აღინიშნოს, რომ ისინი წარმოადგენს ერთგვარ საგანძურს ქვეყნის ისტორიისა. მათ მიხედვით გამოვლინდა რამდენიმე ისეთი გვარსახელი, რომლებიც დღეს უკვე გამქრალია. კერძოდ, 1621 წელს შედგენილ „აფხაზეთის საკათალიკოზო გამოსავალი მოსაკრებლობის დავთარში“ დასტურდება გვარსახელი **არტონია**: სოფ. მუხურში ცხოვრობენ მამულია,

გაგოდა ქ^{შია} (< ქრისტეშია) **არტონიები** (ქსმ, III, 1970: 427-428). გვარისათვის ამოსავალია ბერძნული სახელი **ანტონი**, ხოლო **არტონია** მის ფონეტიკურ ნაირსახეობას წარმოადგენს, სადაც **რ** და **ნ** ბგერები ენაცვლება ერთმანეთს: **არტონია** < **არტონი** < **ანტონი**. გ. ბედომვილი თვლის, რომ **არტონია** არის იგივე **ანტორია** სოფელი ტყიბულის რაიონში (გვარი ტოპონიმად) (ბედომვილი, 2013: 28), რაც მოკლებულია დამაჯერებლობას.

1621 წლის საბუთში დასტურდება გვარსახელი **დავითია** სოფელ ნაჟანეულში მცხოვრების გვარად (ქსმ, III, 1970: 421). გვარსახელს საფუძვლად უდევს კანონიკური ებრაული პირსახელი **დავითი**, რომელსაც დართვია -ია სუფიქსი: **დავითი-ი** > **დავით-ი-ა**. სხვა ვარაუდით, ის უნდა წარმოადგენდეს დღეს ფართოდ გავრცელებული **დავითაია** გვარსახელის ვარიანტს, რაც ნაკლებად მოსალოდნელია.

სოფ. ხოირში 1621 წელს იხსენიება **გავაშელ დამაკოჩია** (ქსმ, III, 1970: 424). გვარსახელად შეიძლება მიგვეჩნია დღეს ფართოდ გავრცელებული **გავაშელი** და არა **დამაკოჩია**, მაგრამ **გავაშელი** აქ პირსახელი უნდა იყოს და საამისო საფუძველს გვაძლევს, ერთი მხრივ, გვარსახელების -ია დაბოლოება **დამაკოჩია** ფორმაში, ხოლო მეორე მხრივ, ის ფაქტი, რომ **გავაშელი**, როგორც პირსახელი, რამდენიმე შემთხვევაში დასტურდება ჩვენს მასალებში: **გავაშელ** კიტია (ქსმ, III, 1970: 426); კვრკუჭლია **გავაშელ** (პალ, II, 1993: 507). **დამაკოჩია** „დამა კაცი, დამა კაცუნა“. გვარსახელის მეორე **კოჩი** კომპონენტს ერთვის -ა სუფიქსი, რომელიც კნინობას გამოხატავს. **კოჩი-ი-ა** „კაცუნას“ მნიშვნელობით გამოიყენება მეგრულში, **დამა** ფუძის სემანტიკა კი გასარკვევია.

ტოროჯია გვარსახელი დასტურდება სოფ. თილითში (1621 წ.) (ქსმ, III, 1970: 430). გვარსახელს საფუძვლად უდევს მტრედის აღმნიშვნელი მეგრული **ტორო(ნ)ჯი**, რომელიც ჯერ უნდა ყოფილიყო საკუთარი სახელი, ხოლო მოგვიანებით

იქცა გვარსახელად. ქართულში ხშირად გვხვდება ცხოველებისა და ფრინველების აღმნიშვნელი სახელები ანთროპონიმებად. როგორც გ. გვანცელაძე აღნიშნავს, ამ ტიპის სახელები როგორც დიალექტებში, ასევე სამწიგნობრო ენაშიც ადამიანის დადებით და უარყოფით მახასიათებლებად გვევლინება. მტრედი დადებითი ხასიათის მატარებელია (გვანცელაძე, II, 2009: 89).

დღევანდელი მონაცემების გათვალისწინებით, ზემოთ აღნიშნულის გარდა, გამქრალ გვარსახელთა რიცხვს მიეკუთვნება ის გვარები, რომლებიც დადასტურდა ჩვენს საკვლევ საბუთებში XVII საუკუნეში, ოდიშ-აფხაზეთის ტერიტორიაზე. ესენია: **თიფშუა** (1621) (ქსმ, III, 1970: 428), **თუთაშხია** (1621) (ქსმ, III, 1970: 429), **კაკუა** (1621) (ქსმ, III, 1970: 425), **კაპარჭია** (1616-1621 წწ.) (პალ, II, 1993: 428), **კვაჭალია** (1616-1621 წწ.) (პალ, II, 1993: 500), **კუატარია** (1621) (ქსმ, III, 1970: 420), **კოდარია** (1621) (ქსმ, III, 1970: 465), **მარსალია**, **მითანაფია** (პალ, III, 2004: 167), **მჭიფია** (1616-1621 წწ.) (ქსმ, III, 1970: 447), **ჟვანესკირია** (1621 წ.) (ქსმ, III, 1970: 429), **რუსაყია** (1621 წ.) (ქსმ, III, 1970: 422), **სალდაყია** (1616-1621 წწ.) (პალ, IV, 2007: 128), **სადარია** (1616-1621 წწ.) (ქსმ, III, 1970: 450), **სუბუქია** (1621 წ.) (ქსმ, III, 1970: 420), **ფალია** (1621 წ.) (ქსმ, III, 1970: 435), **ფიცხუა** (1621 წ.) (პალ, IV, 2007: 324), **ფაცხლია** (1616 - 1621 წწ.) (ქსმ, III, 1970: 479), **ქორჩოლუა** (1621 წ.) (ქსმ, III, 1970: 426), **ქუცურავა** (1616 - 1621 წწ.) (ქსმ, III, 1970: 480), **ღვაჭაჭია** (1616-1621 წწ.) (ქსმ, III, 1970: 454), **ღრუბლაია** (1621) (ქსმ, III, 1970: 421), **ღუამჭითავა** (პალ, IV, 2007: 413), **ღუაჯაგია** (1621 წ.) (პალ, IV, 2007: 413), **შამბია** (1621 წ.) (ქსმ, III, 1970: 434), **შარი-ნავა** (1621 წ.) (ქსმ, III, 1970: 430), **თასია ჩერჩია** (1621 წ.) (ქსმ, III, 1970: 429), **ცისტარია** (პალ, V, 2015: 245), **წაწულუა** (1628 წ.) (პალ, V, 2015: 306), **ხისტარია** (1621 წ.) (პალ, V, 2015: 395), **ხერაკია** (1616 - 1621 წწ.) (პალ, V, 2015: 377), **ჯოღორია** (პალ, V, 2015: 514)...³

³ შენიშვნა: ჩამოთვლილი გვარსახელები გაანალიზებულია შესაბამის ადგილებში, ამიტომ აქ აღარ გავიმეორებთ.

2.3. გვარსახელთა სტრუქტურული მოდელები

2. 3. 1. სიტყვაწარმოებითი მოდელები გვარსახელებში

ქართველური ანთროპონიმული სისტემა ერთიანია და უძველესი. ამ ერთიანობის ფარგლებში გვარსახელებს გარკვეული ლოკალური თავისებურებანი ახასიათებთ როგორც სემანტიკის, ასევე წარმოების თვალსაზრისითაც. შუა საუკუნეებში შედგენილი საეკლესიო-ისტორიული დოკუმენტები, რომლებიც მოიცავს ისტორიული ოდიშ-აფხაზეთის ტერიტორიას, კარგად ასახავენ იმ თავისებურებებს, რაც დამახასიათებელია მეგრული გვარსახელების წარმოებისათვის. ნაშრომის ამ ნაწილში წარმოვადგენთ XI-XIX საუკუნეებში შედგენილ საეკლესიო-ისტორიულ დოკუმენტებში დადასტურებულ გვარსახელთა სტრუქტურულ ანალიზს.

სამეცნიერო ლიტერატურაში აზრთა სხვადასხვაობაა გვარსახელების მაწარმოებელ სუფიქსთა წარმოშობასთან დაკავშირებით. ამ საკითხებზე გამოთქმულია ნ. მარის, ს. ჯანაშიას, ი. ყიფშიძის, არნ. ჩიქობავას, ე. ლომთათიძის, ვ. ცხადაიას, თ. გვანცელაძისა და სხვათა მოსაზრებები. გამოყოფენ 13 დაბოლოებას. ამ დაბოლოებათაგან ზოგი სიტყვაწარმოებითი მორფემაა (მაგალითად, -ია, -ვა, -იან, -ურ, -ელ, -ულ), ზოგიც ბრუნვის ნიშანი(-იშ-ი) ან მორფემოიდი, ანუ საზოგადო სახელი, რომელმაც სიტყვაწარმოებითი ფუნქცია მიიღო, მაგალითად, -ძე, -შვილ-ი, -ბერე, - სკირ-ი, ჭკორ-ი (ცხადაია, 2000: 11). **სამეგრელოში გავრცელებულ გვარსახელებში** ყველაზე პროდუქტიულია -ია სუფიქსი, რომელსაც სიბშირის მხრივ მოსდევენ -ვა, -ძე, - უა და სხვა აფიქსები (ცხადაია, 2000: 11). რაც შეეხება აფხაზეთში წარმოდგენილ **აფხაზურ (აფსუურ) გვარსახელებს**, ისინი განსხვავდება ქართული გვარსახელებისაგან მორფოლოგიური მოდელებითაც და აფიქსებითაც. თ. გვანცელაძე, რომელმაც საგანგებოდ

გამოიკვლია აფხაზურ გვარსახელთა სტრუქტურული მოდელების ისტორია, გამოყოფს აფხაზურ გვარსახელთა 6 სტრუქტურულ-მორფოლოგიურ მოდელს:

1. უაფიქსო, წმინდა ფუძის სახით წარმოდგენილი გვარსახელები, რომელთა ნაწილი წარმოადგენს აფხაზური წარმოშობის, ან ნასესხებ არსებით და ზედსართავ სახელთა ფუძეებს (პირსახელებს, სადაურობის სახელებს, ეთნონიმებს...): **აუხათ** (პირსახელი), **ჰაშჰ** (პირსახელი), **ბაგაფშ** „მწითური ტურა“, **გუბაზ** (პირსახელი)...
2. ზოგადობის აფხაზური ა- პრეფიქსის შემცველი „უსუფიქსო“ გვარსახელები, რომლებიც ქართველური წარმომავლობისაა და აფსუიზაციის დროს ჩამოცილებული აქვთ ქართველური მაგვარსახელებელი ფორმანტები: **ა-მარშან** < ქართ. **მარშან-ია** < **მარუშ-იან-ი** // **მარუშ-ის-ძე**, **ა-მფარ** < ქართ. **მეფორ-ია**, **ა-ნქაბ** < **ა-მქა აბ** < ქართ. **მექვაბ-ია**, **ა-ჯუნჯალ** < ქართ. **ჯინჯოლია**...;
3. აფხაზური -იფა „მისი (მამაკაცის) ძე“ სუფიქსოვით ნაწარმოები გვარსახელები: **ინალ-იფა** „ინალის ძე“, **ლად-იფა** „ლადის ძე“, **ჰატე-იფა** „ჰა(ა)ტას ძე“, **მაფშ-იფა** „მაფშის ძე“...;
4. -იფა სუფიქსოიდისაგან მომდინარე -ბა სუფიქსიანი გვარსახელები, რომლებსაც ზოგჯერ ზოგადობის აფხაზური ა-პრეფიქსიც ერთვის: **აგრ-ბა** „მეგრელისძე“, **(ა-)ჟი-ბა** „მჭედლისძე“, **ა-რძენ-ბა** „ვერცხლისძე“, **დელ-ბა** „დელისძე“...;
5. იმავე -იფა სუფიქსოიდისაგან მომდინარე -იბა // -ბა სუფიქსიანი გვარსახელები: **აბდ-იბა** „აბდისძე“, **ადლე-იბა** „ადლასძე“, **გადლ-იბა** „გადელიასძე“ (აფსუიზებული ქართული გვარია), **ლე-იბა** „ლაისძე“...;
6. -აა სუფიქსიანი გვარსახელები, რომლებიც 2 ქვეჯგუფს ქმნიან: 1. **აფხაზური წარმოშობის გვარები**, რომლებსაც დართული აქვს კრებითი მრავლობითის მაწარმოებელი -აა სუფიქსი: **ა-ბღაჯ-აა** „ზურგკუზიანნი“, **ა-შხა-რ-აა** „მთიელნი“ (შდრ. გვარსახელი და სადაურობის სახელი **ა-შხარ-**

უა „მთიელი“), აქტრთ-აა „ქართველნი“...; 2. მეგრული [ვ]ა დაბოლოებიანი გვარსახელები, რომლებიც წინა ქვეჯგუფის გვარსახელთა ანალოგიით გაფორმებულია აფხაზური კრებითობის -აა სუფიქსით: კუბრ-აა // კუპრ-აა < ქართ. კუპრა-ვა, ლაგლ-აა < ქართ. ლაგვილა-ვა, ჭთან-აა < ქართ. ჭითანა-ვა, სეჭენ-აა < ქართ. სიჭინა-ვა... (გვანცელაძე, 2011: 136-142).

იმავე მკვლევრის დაკვირვებით, „აფხაზური გვარსახელების არცერთი მოდელი არ დასტურდება ისტორიულ დოკუმენტებში გვიანდელ შუა საუკუნეებამდე“ (გვანცელაძე, 2011: 145). რაც მთავარია, აფხაზურ გვარსახელთა მოდელებიდან აბაზურ გვარსახელებთან საზიაროა მხოლოდ უაფიქსო და კრებითობის სუფიქსიან გვარსახელთა მოდელები, აგრეთვე -ბა სუფიქსიანი რამდენიმე გვარსახელი. -ბა სუფიქსიანი გვარები გავრცელებულია აშხარელ აბაზებს შორის, აშხარელების 60 ოჯახი კი XX საუკუნის 20-იან წლებში აფხაზთა დემოგრაფიული წილის გასაზრდელად ჩამოასახლეს აფხაზეთში, ისინი უკან მეორე მსოფლიო ომამდე დაბრუნდნენ უკვე -ბა სუფიქსით გაფორმებული აფსუიზებული გვარებით (გვანცელაძე, 2011: 146-148), თუმცა მალევე გადაუკეთდათ გვარსახელები რუსულ ყაიდაზე - ფუძეს ჩამოაცილეს -ბა დაბოლოება და დაურთეს რუსული -ოვ(-ა) სუფიქსი.

თ. გვანცელაძე ამ და სხვა ფაქტების გათვალისწინებით დაასკვნის, რომ „აფხაზურ-აბაზური ეთნიკურ-ენობრივი ერთობის არსებობის პერიოდში (XVI საუკუნემდე) არც აფხაზებს (აფსუებს) და არც აბაზებს ჯერ კიდევ არ ჰქონდათ -იფა > -იზა > -ბა დაბოლოებიანი გვარსახელები და მათ შორის გავრცელებული იყო მხოლოდ უსუფიქსო და კრებითობის -რჭა > -რაა > -აა სუფიქსიანი გვარები. რაც შეეხება -იფა > -იზა > -ბა სუფიქსიან აფხაზურ გვარსახელებს, ისინი უნდა შექმნილიყო

XVI საუკუნის შემდგომ, აწინდელი აფხაზეთის ტერიტორიაზე მათი დასახლების მერე, ქართული -ძე და -შვილი დაბოლოებიანი გვარსახელების ანალოგიით“ (გვანცელაძე, 2011: 148-149).

ჩვენს ხელთ არსებული ქართული ისტორიული დოკუმენტები ცხადყოფენ, რომ საკვლევ პერიოდში ამჟამინდელი აფხაზეთის ტერიტორიის ნახევარზე, კერძოდ, ენგურ-კოდორის შუამდინარეთში არ არსებობდა აფხაზურ-აფსუური წარმომავლობის არცერთი გვარსახელი, სამაგიეროდ უზვად დასტურდება ქართული გვარსახელები, რომლებშიც ვლინდება ყველა ის ქართველური მოდელი და სიტყვათმწარმოებელი აფიქსი, რომლებიც მეცნიერთა მიერ მიჩნეულია მეგრულ გვარსახელთა ტიპურ მახასიათებლებად. ესენია: -ია, -უა, -ვა, -ში, -სკირი, -სქუა, -ბერ-ი. გარდა ამისა, დასტურდება კომპოზიტური წარმოების გვარსახელები და ტოპონიმიზებული გვარსახელები, რომლებშიც შესაბამისი სუფიქსის დართვით იკვეთება ამა თუ იმ გვარის მატარებლის წარმომავლობა-სადაურობა. შესაბამისად, მაწარმოებელ სუფიქსთა და შემადგენელ კომპონენტთა გათვალისწინებით გამოვყოფთ გვარსახელთა შემდეგ სტრუქტურულ მოდელებს:

1. -ია დაბოლოებიანი;
2. -ვა დაბოლოებიანი;
3. -უა დაბოლოებიანი;
4. -ში დაბოლოებიანი;
5. -სკირი, -ბერი სუფიქსოიდეებიანი;
6. კომპოზიტური წარმოებისანი.

რაც შეეხება გვარსახელთა საყრდენი ფუძეების სემანტიკურ ჯგუფებად დაყოფას, ჩვენს ხელთ არსებულ მასალაში უდავოდ გამოიყოფა 3 დიდი ჯგუფი იმ ფუძეებისა, რომელთაგანაც ჩანს მიღებული საანალიზო გვარსახელები:

1. ანთროპონიმები (მხოლოდ მამაკაცის პირსახელები და მეტსახელები);
2. ხელობა-საქმიანობისა და სოციალური მდგომარეობის ამსახველი სახელები, რომლებიც ხშირად ანთროპონიმიზაციის შემდეგდა გამოყენებულან გვარსახელთა საყრდენ ფუძეებად;
3. სადაურობის სახელები, რომლებიც ბევრად უფრო იშვიათად ჩანან ანთროპონიმიზებულნი, ვიდრე ხელობის სახელები და სოციალური ტერმინები.

ამ სამი ჯგუფიდან წინამდებარე ნაშრომში ზემოთ უკვე განვიხილეთ საკუთრივ ანთროპონიმები და ანთროპონიმიზებული ხელობის სახელები, თუ სოციალურ ტერმინები. აქვე დავძენთ, რომ ქვემოთ ზოგჯერ მეორდება ზემოთ უკვე განხილული ზოგი გვარის ანალიზი, ოღონდ სიტყვათწარმოების თვალსაზრისით.

2. 3. 1. 1 -ია დაბოლოებიანი გვარსახელები

სამეგრელოში გვარსახელთა უმრავლესობა ნაწარმოებია -ია დაბოლოებით. აზრთა სხვადასხვაობას იწვევს -ია სუფიქსის წარმოშობასთან დაკავშირებული საკითხები. ს. ჯანაშია გვარსახელთა ისტორიულ და ცოცხალ ფორმათა შედარების საფუძველზე მიიჩნევდა, რომ მეგრული გვარების -ია სუფიქსი -იან დაბოლოების ნაშთია: „ისტორიულ და ლიტერატურულ დადიანს, ლიპარტიანს, ბედიანს მეგრულ ცოცხალ მეტყველებაში უდრის: დადია, ლიპარტია, ბედია“ (ჯანაშია, 1959: 40). ს. ჯანაშიას ანგარიშგასაწევ არგუმენტად მოჰყავს არნ. ჩიქობავას დაკვირვება, რომლის მიხედვითაც მეგრულისათვის ნიშანდობლივია ბოლოკიდური ნ-ს დაკარგვა. შდრ. სამწიგნ. ქართ. დარეჯან- და მეგრ. დარჯა. -ნ იკარგება ზმნის ფორმებშიც: რენ ფორმამ მოგვცა რე და მისთ. ს. ჯანაშია სავსებით ლოგიკურად დაასკვნის, რომ -ია

სუფიქსიც სწორედ ამ გზითაა მიღებული **-იან** დაბოლოები-საგან (ჯანაშია, 1959: 41).

ჯ. ონიანი **-იან** და **-ია** სუფიქსთან დაკავშირებით განსხვავებულ მოსაზრებას გვთავაზობს: „მეგრული ამჟამინდელი გვარები ბოლოვდებიან არა **-ია**, **-ავა**, **-უა** სუფიქსებით, არამედ მხოლოდ **-ა** სუფიქსით, რომელიც **-ან(ი)** დაბოლოების ნაშთია“ და „გვარში წულუკია **ი** ნანათესაობითარია და არა გვარის დაბოლოების ნაწილი ისევე, როგორც სვანურ წულუკ-**ი-ან-ში**“ (ონიანი, 1979: 84). მეცნიერი იზიარებს ს. ჯანაშიას ძირითად დებულებას, რომ **-ა** სვანური **-ან**-ის თანხმოვანმოკვეცილი ნაწილია, ოღონდ მიიჩნევს, რომ ეს „**ან(ი)** ძესა და შვილს ნიშნავდა უშუალოდ და ამიტომ იქცა იგი გვარის დაბოლოებად, როგორც წარმომავლობის აღმნიშვნელი“, **ი-ან** დაბოლოების **-ი** კომპონენტი კი არის ან ფუძისეული ხმოვანი, ან ნათესაობითი ბრუნვის ნიშნის ნაშთი თანხმოვან-ფუძიან სახელებთან, ანუ: **იან < იშ-ან** (ონიანი, 1979: 85). ვფიქრობთ, ძნელი გასაზიარებელია **შ** თანხმოვნის დაკარგვა ამგვარ პოზიციებში.

ზ. ჭუმბურიძე იზიარებს იმ მოსაზრებას, რომ **-ია** სუფიქსი მომდინარეობს **-იან** მაწარმოებლისაგან. **-იან** ქართულში წინათ აღნიშნავდა ვინმესგან წარმომავლობას, ვისივე მიმდევრობას, ახლა კი ბევრნაირ სახელს დაერთვის რისამე ყოლის, ან ქონების აღსანიშნავად (ცოლ-**იან-ი**, ნაბდ-**იან-ი** და სხვ.). **-იან**-ის თავდაპირველი მნიშვნელობა დაცულია გვარებში: **დადიანი**, **ლიპარტიანი**, **კახიანი**, **ზურაბიანი** და ა.შ. ავტორის აზრით, იმავე ბოლოსართს, ოღონდ **-ნ**-ს გარეშე შეიცავენ სამეგრელოში გავრცელებული **-ია** დაბოლოებიანი გვარები (ჭუმბურიძე, 1987: 296).

რ. თოფჩიშვილიც იზიარებს ს. ჯანაშიას მოსაზრებას და თავის მხრივ გვთავაზობს ამგვარ მაგალითებს: **კვარაცხელიანი** - **კვარაცხელია**, **აფაქიანი** - **აფაქია**, **კვირკველიანი** - **კვირკველია** და სხვა (თოფჩიშვილი, 1997: 102). თუმცა, როგორც პ.

ცხადაია აღნიშნავს, ფუძეთა ასეთი დამთხვევა ყოველთვის არ ნიშნავს შესაბამის გვარსახელთა სვანურ წარმომავლობას. იგი იმოწმებს რ. თოფჩიშვილის თვალსაზრისს, რომელიც აცხადებს, რომ მოსახლეობის მიგრირება ხდებოდა არა მხოლოდ მთიდან ბარში, არამედ პირიქითაც. სამეგრელო-სამურზაყანოდან მეგრულსუფიქსიანი გვარები მიგრირებულია სვანეთშიც და აჭარა-გურია-იმერეთშიც (ცხადაია, 2000: 19). პ. ცხადაია აღნიშნავს, რომ ამჟამად საქართველოს მასშტაბით, 830-მდე გვარსახელში დასტურება -ია სუფიქსი. მათგან სამეგრელოში გავრცელებულია 790-მდე. პროდუქტიულობის (სულთა რაოდენობის) მიხედვით -ია დაბოლოება მესამე ადგილზეა საქართველოში, სამეგრელოში კი პირველ ადგილზეა. -ია დაბოლოების სიხშირეზე მეტყველებს ისიც, რომ საქართველოში ყველაზე გავრცელებული 100 გვარის ნუსხაში იგი 12 გვარსახელს მოეპოვება: **კვარაცხელია, შენგელია, შონია, ფიფია, ჭანტურია, ჯიქია, გაბუნია, ნაჭყებია, დანელია, ქობალია, წულაია** (ცხადაია, 2000: 16).

პ. ცხადაიას მიხედვით, ზოგ გვარსახელს -ია დაბოლოება გადმოყოლოლი აქვს მეტსახელისაგან, სადაც იგი შეიძლება გამოხატავდეს კნინობითობა-მოფერებითობას, ან რაიმე თვისების მქონებლობას. მაგ.: **ჩქოფოია და ჩქოფორია (ჩქეფერია)** მეგრულში სახეგაბადრული და მსუქანი კაცის ეპითეტებია. ორივე ფორმა დასტურდება გვარსახელად (ცხადაია, 2000: 19). პ. ცხადაია ასკვნის, რომ: „ორ სხვადასხვა სუფიქსთა შეერთებითა და შემდგომი გამარტივებით წარმოქმნილ -ია კომპლექსს სიტყვაწარმოებითი მორფემის ფუნქცია მიუღია, კერძოდ, გვარსახელთა მაწარმოებელ საგანგებო (სპეციალურ) სუფიქსად ქცეულა მეგრულში” (ცხადაია, 2000: 19).

-ია დაბოლოება რომ ძირითადი მაწარმოებელია მეგრული გვარსახელებისათვის, ამაზე მეტყველებს ჩვენს საკვლევ მასალაში გამოვლენილი მაგალითების დიდი სიხშირეც. ყურადღებას იპყრობს რამდენიმე ისეთი გვარსახელი,

რომელთა ბოლოში დადასტურებული -ია სუფიქსი აშკარად მიუთითებს მათ სვანურთან საზიარო წარმომავლობაზე. ესენია: რატია, ხაზარია, ჩანგელია, ხერაკია, ფალია. -ია სუფიქსის -იან-ისაგან მომდინარეობას გვავარაუდებინებს ის გარემოება, რომ აქ ჩამოთვლილი გვარსახელები დასტურდება X-XVII საუკუნეებში შედგენილ სვანეთის წერილობით ძეგლებში შესაბამისი -იან დაბოლოებით: რატიანი, ხაზარიანი, ჩანგელიანი, ხერაკიანი, ფალიანი, შდრ. ამჟამინდელ სვანეთში გავრცელებული ვარიანტები: რატიანი, ჩამგელიანი, ხერგიანი, ფალიანი, აგრეთვე მეგრული ვარიანტები რატია, ჩანგელია. ეს კიდევ ერთხელ უსვამს ხაზს ს. ჯანაშიას თვალსაზრისის სისწორეს -ია სუფიქსის იან- ისაგან მომდინარეობის შესახებ.

ჩვენ ვიზიარებთ იმ მოსაზრებას, რომ -ია დაბოლოებიანი გვარსახელები ორ ჯგუფად იყოფა: -იან სუფიქსის გამარტივების (ნ თანხმოვნის მოკვეცის) შედეგად წარმოქმნილი გვარსახელები და საყრდენი ანთროპონიმის ბოლოკიდურა, ფუძისეული ე ხმოვნისა და მასზე დართული -ა დაბოლოების შერწყმა-გარდაქმნის შედეგად (ე-ა > ი-ა) წარმოქმნილი გვარსახელები. ამის გათვალისწინებით ქვემოთ ცალ-ცალკე ვაანალიზებთ ამ ჯგუფების სახელებს.

2. 3. 1. 1. 1. -იან > -ია სუფიქსიანი გვარსახელები

გვარსახელი გაბუნია 1628 წლის დოკუმენტში დასახელებულია სოფ. საქუჩულოროში. შდრ. გაბუნია (სვანეთი, XIV-XV სს. იხ. პალ, I, 1991: 587). პ. ცხადაიას მიხედვით, გაბუნია დღეს ფართოდ გავრცელებული გვარია. სამეგრელოსამურზაყანოს გარდა იგი დასტურდება იმერეთშიც, თუმცა გვარსახელის ძირითად სამკვიდროს მაინც სამეგრელო წარმოადგენს. დღევანდელი მონაცემებით გაბუნიები ცხოვრობენ სამეგრელოს შემდეგ სოფლებში: ბანძა, ორსანტია,

ჩხორია, ქვალონი... (ცხადაია, 2000: 65). ი. ბაგრატიონის მიხედვით, **გაბუნიები** აზნაურები ყოფილან: „ესენი არიან ურიისტანის **გაბაიდგან** გარდმოსახლებულნი სემირამიდოსაგან ოდიშში და მუნ იწოდებიან **გაბუნიებად**“ (ბაგრატიონი, 1997: 133). ს. ჯანაშიას აზრით, **გაბუნია** ორმაგი სუფიქსაციით წარმოქმნილი გვარსახელია. ამოსავალ **გაბო** (< **გაბრიელ**) ფუძეს თავდაპირველად დაერთო **-უნ** სუფიქსი (რასაც მკვლევარი საერთოქართველურ **-ან** სუფიქსის მეგრულ ვარიანტად თვლის), ხოლო შემდეგ მიერთებია **-ია** დაბოლოება (ჯანაშია, 1959: 41). ეს **-უნ** კნინობითის სუფიქსი ჩანს (ცხადაია, 2000: 65). ქართულ ონომასტიკონში რეალურად დასტურდება იმავე **გაბ-უნ** სეგმენტის შემცველი განსხვავებული მორფოლოგიური მოდელის გვარსახელები: **გაბ-უნ-ი-ძე** და **გაბ-უნ-ია-შვილ-ი** (გაგულაშვილი, 1993: 23). ამჟამად გაბუნია გვარს ატარებენ აფხაზებიც გაბნია ფორმით, რაც აფხაზურ ნიადაგზე მახვილის ზემოქმედებით უ ხმოვნის რედუქციის გზითაა წარმოქმნილი. სწორედ ეს **გაბნია** ფორმა ფიქსირდება სოფ. გუფიდან გასახლებულ აფხაზ მუჰაჯირთა სიაშიც (ხორავა, 2014: 155). გვარსახელის აფხაზური წარმომავლობა გამოსარჩევია თუნდაც იმიტომ, რომ **-ია** სუფიქსი არ ერთვის არცერთ აფხაზურ-ავსურულ წარმოშობის გვარს, ხოლო **გაბნ** ფუძე არ იხსნება ამ ენის ნიადაგზე.

ერთ-ერთ დოკუმენტში იხსენიება წაჩხურელი (მარტვილის რ.) **რატია** ქრისტეკოჩი და მისი მმა კაჭუ, ხოლო ტყავრუში **რატია** პაპუნა და მისი მამა - ქაიხოსრო (პალ, IV, 2007: 54-55). XVII ს. სვანეთში შედგენილ ისტორიულ საბუთებში კი იმავე **რატ-** ძირის შემცველი გვარი გვხვდება **-ან-ი** დაბოლოებით: **რატანნი** (!) სქოლიოში მითითებულია, რომ ეს არის გვარი **რატიანი** (სწმ, I, 1986: 202). პ. ცხადაია დღესაც აქტიურ **რატია** გვარსახელს უკავშირებს სვანურ **რატიანს** (ცხადაია, 2000: 122). პირსახელი **რატ-ი** წარსულში პოპულარული იყო. მაშასადამე, **რატ-ია** < **რატ-იან-ი** < **რატ-ი**, შდრ. აგრეთვე

პირსახელ რატ-ისაგან მომდინარე სხვა მორფოლოგიური მოდელის გვარსახელები: რატ-იან-ი-ძე, რატ-ია-შვილ-ი, რატ-ი-შვილ-ი, რატ-ი-ძე (გაგულაშვილი, 1993: 66).

გვარსახელი ჩანგელია 1611-1617 წლებში. დოკუმენტის მიხედვით, მიხილია ჩანგელია, იქვე ჩამოთვლილ სხვა გლეხებთან ერთად, ყოფილა ჭალის (ახლანდელი ჭლოუ ოჩამჩირის რ-ნში) მფლობელ ხუტუ ჯაიანის ყმა გლეხი (მიბზუანი, 1999: 70). ხოლო XVIII საუკუნეში სუსტარ (საუსტან) შარვაშიძეს ბიჭვინთის ეკლესიისათვის უჩუქებია გლეხი, გვარად ჩანგელია (მიბზუანი, 1999: 70). 1621 წელს შედგენილ „აფხაზეთის საკათალიკოზო გამოსავალ მოსაკრებელში“ გვარი ჩანგელია დასტურდება ჭლოუს მახლობელ სოფელ თილითშიც, რომელსაც ამჟამად აბაჟუხუ ეწოდება (პალ, V, 2015: 191). 1616-1621 წლებში დასტურდება ვარიანტი ჩანგელი (ქსმ, III, 1970: 443). ნ. ჯომიდავა ჩანგელია-ს აკავშირებს სიმებიანი საკრავის ჩანგი სახელთან, რაც უსაფუძვლოა, და მეგრულ სიტყვასთან ჩანგალა „ძლივს ფეხზე მდგარი (სიმთვრალისაგან, სისუსტისაგან)“. მისი აზრით, გვარი მეტსახელისაგან არის წარმომდგარი (ჯომიდავა, 2000: 380). მეგრ. ჩანგალე „ბარბაცი“ დღესაც აქტიურად გამოიყენება. ვფიქრობთ, გვარსახელი ჩანგელია უკავშირდება სვანურ ჩანგელიანს, რომელიც დასტურდება X-XVII სს. შედგენილ სვანეთის წერილობით ძეგლებში. მატიანეში იხსენიება ვინმე ჩანგელიანი გუა (სწმ, II, 1988: 554). გვარსახელის ეტიმოლოგია მთლად ნათელი არ არის. შეიძლებოდა ჩანგელია გვარსახელ შენგელია-ს ფონეტიკურ ვარიანტად მიგვეჩნია, მაგრამ ვერც ამ გვარსახელის კავშირს გამოვრიცხავთ შემდეგ გვარსახელებთან: ჩაგელიშვილი, ჩაგიაშვილი, ჩაგინაშვილი (გაგულაშვილი, 1993: 86), რომლებშიც ძირად ჩაგ- გამოდის და ერთვის კნინობითობის -ელ, -ია, -ინ-ა სუფიქსები. თუ ეს ვარაუდი სწორია, მაშინ გვარსახელის საყრდენ ფუძედ უნდა აღდგეს პირსახელი ჩაგ-ელ-ი, რომელსაც ნ თანხმოვანი

ჩამატებია გ-ს წინ. რაც შეეხება ჩაგ- ძირის სემანტიკას, იგი მაინც საკვლევი რჩება. ამავე რიგში შემოვა სვანური ჩამგელან-იც, რომელიც ასე უნდა იყოს მიღებული: ჩაგ-ელ-ი > მეგრ. ჩანგ-ელ-ი // სვან. ჩამგ-ელ > სვან. ჩამგ-ელ-ან. პ. ცხადაიას მიხედვით, მესტიის რ-ნში გვხვდება გვარი ჩამგელიანიც. მკვლევარი ჩანგელ-ს სვანურ პირსახელ ჩამგელს უკავშირებს (ცხადაია, 2000: 149-150), რაც მართებული ჩანს - აქ საქმე მ და ნ თანხმოვანთა მონაცვლეობასთან გვაქვს. ამრიგად, ჩანგელ-ია < ჩანგელ-იან-ი < ჩამგელ-იან-ი. ერთ-ერთ საბუთში დასტურდება აგრეთვე ჩაგლია (პალ, V, 2015: 188) გვარსახელიც, რომელშიც შეცდომით გამორჩენილია ე ხმოვანი, ანუ ჩაგლია < *ჩაგელია. ნავარაუდევ ჩაგელია გვარსახელს საფუძვლად უნდა ედოს პირსახელი ჩაგელ-ი, რომელიც რეალურად დღესაც დასტურდება ფორმაში ჩაგელ-ი-შვილ-ი (გაგულაშვილი, 1993: 86). პირსახელის ვარიანტი ჩაგელ-ი აქ განხილული ყველა გვარსახელისათვის ამოსავალი ჩანს. ჩანგელია გვარი ფიქსირდება 1867 წ. გადასახლებულ აფხაზ მუჰაჯირთა სიაშიც (ხორავა, 2014: 167).

გვარსახელი ფალია დღეს აღარ დასტურდება, ისტორიულ საბუთებში კი იხსენიება 1621 წელს სოფ. ჭალაში (ქსმ, III, 1970: 435). მას საფუძვლად უდევს მეტსახელი: შდრ. მეგრ. ფალ- ძირი „აღმოცენება, აყვავება, ზრდა“ - ფალ-უ-ა „აღმოცენება“, ფალ-ირ-ი „აღმოცენებული, აყვავებული“. ხშირად გამოითქმის კეთილი სურვილი: გიფალდას „აყვავებულიყავ, ავსებულებიყავ“ და მისთ. ჩვენი ვარაუდით, ფალ-ია ნიშნავდა იმას, ვინც უნდა გაფურჩქნილიყო, ავსებულიყო, აშენებულიყო. გვარსახელ ფალია-ს არქტიპი უნდა იყოს „სვანეთის სულთა მატთანეში“ დადასტურებული გვარსახელი ფალიანი (სქმ, I, 1986: 211). მაშასადამე, ფალ-ია < ფალ-იან-ი, შდრ.: ფალ-ია- შვილი.

საკვლევ მხარეში გავრცელებული ყოფილა გვარსახელი **ხერია**, დასახელებული სოფ. ჯგალში (1616-1621 წწ.) (პალ, IV, 2007: 125). სავარაუდოდ, გვარი სვანური წარმოშობისა უნდა იყოს. **ხერია** სოფელია ლენტეხის მუნიციპალიტეტში (ჭახუნდერის თემი), მდ. ცხენისწყლის მარჯვენა მხარეს. გარდა ამისა, **ხერანი** გვარი დასტურდება სვანეთის სულთა მატია-ნეში (სწმ, II, 1988: 559).

ნაჭყეზ-ია // ნაჭყეზ-ია (ქსმ, III, 1970: 413; პალ, III, 2004: 283) ფართოდ გავრცელებული გვარია. ნაჭყეზიები აზნაურები იყვნენ, **ნაჭყეზია** კი იშვიათი ფონეტიკური ვარიანტია (ცხადაია, 2000: 118). ნაჭყეზიას უკავშირებენ **ნაჭყეზიან** გვარსახელს, რომელიც გვხვდება XVI-XVII სს. ლეჩხუმში (თოფჩიშვილი, 1993: 15), შდრ. ლეჩხუმური გვარი **ლაჭყეზიანი**.

გვარსახელი **შუმანია** დასტურდება 1621 წ. სოფ. ნაჟანეულში (ქსმ, III, 1970: 420). სამეგრელოში არსებობს მამაკაცის სახელები: **შუმა**, **შუმუ**, **შუმულა**, რომელთა საფუძველზეც ივარაუდება **შუმან** მოფერებითი ვარიანტიც (ცხადაია, 2000: 149). სავარაუდოდ, სწორედ **შუმან** ფორმა უდევს გვარსახელ **შუმანია-ს**.

დღეს სამეგრელოში გავრცელებული გვარია **ხაზალია**. ისტორიულ დოკუმენტებში კი 1616-1621 წწ. ფიქსირდება მისი მსგავსი გვარი **ხაზარია** სოფელ ჭალაიში (ჭლოუ) (ქსმ, III, 1970: 469). პ. ცხადაიას ვარაუდით, **ხაზალია-სათვის** ამოსავალია ხარაზი: **ხარაზი** > **ხარაზია** > **ხაზარია** > **ხაზალია** (ცხადაია, 2000: 165). ჩვენი მხრივ დავძენდით, რომ იმავე საყრდენი ფუძისაგან მომდინარეობს გვარსახელები: **ხაზალ-ა-შვილ-ი** (გაგულაშვილი, 1993: 95), **ხარაზ-ა-შვილ-ი** და **ხარაზ-ი-შვილ-ი** (გაგულაშვილი, 1993: 96). აფხაზთა შორის ამჟამად გავრცელებულია ამოსავალი ქართველური **ხარაზ-ია** ფორმის აფსუიზებული ფონეტიკური ვარიანტი **ჰარაზია**.

1621 წელს ნაჟანეულში დასტურდება გვარსახელი **რუსაყია** (ქსმ, III, 1970: 422). შეიძლება, გვეფიქრა, რომ ამ

გვარსახელისათვის ამოსავალია ეროვნების აღმნიშვნელი **რუსი** სიტყვისაგან მომდინარე პირსახელი **რუს-ა**. ამ შემთხვევაში **რუს-ა-ყ-ია** იმავე მოდელისა იქნებოდა, როგორისაც არის **ლომ-ა-ია**, **ქაჯ-ა-ია** და სხვ. ამგვარი შესაძლებლობა მოულოდნელი არ არის: ზ. ჭუმბურიძე აღნიშნავს, რომ: „ქართულ გვარებში გამოიყოფა მრავალი სხვა ტომის და ხალხის სახელწოდება, როგორცაა: **არაბი, სპარსი, ებრაელი...** ასეთი გვარები ყოველთვის მაინცდამაინც მავანი ეროვნების ჩამომავალს არ ნიშნავს, ზოგი მათგანი საკუთარი სახელისაგან ან მეტსახელისგანაც შეიძლებოდა მიგველო“ (ჭუმბურიძე, 1987: 311). მეცნიერი **რუს-კომპონენტს** გამოყოფს გვარებში: **რუსიშვილი, რუსიძე, რუსაძე** (ჭუმბურიძე, 1987: 311). ამავე აზრს იზიარებს პ. ცხადაიაც, რომლის ვარაუდით გვარსახელში **რუსია**, „რუსი“ ეთნონიმია (შდრ. **შონი, ჩერქეზი...**), მაგრამ იგივე ავტორი იქვე დასძენს, რომ ძველ საქართველოში **რუსი** (და **რუსა, რუსია**) პირის სახელებიც იყო (ცხადაია, 2000: 123). ჩვენი აზრით, მიუხედავად დასახელებულ მოსაზრებათა წონადობისა, გვარსახელი **რუსაყია** იოლად ვერ ეტიმოლოგიზდება და ვერ დაიყვანება ეთნონიმ **რუსის** ფუძემდე, ვინაიდან არ იხსნება მასში წარმოდგენილი **ყ** თანხმოვნის მორფოლოგიური ფუნქცია და რაობა. გვარსახელი **რუსაყია** დღეს აღარ არსებობს.

ასევე გაურკვეველი ეტიმოლოგიის მქონეა გვარსახელი **საღდაყია**, რომელიც დასტურდება 1616-1621 წლების „საცაიშლო დავთარში“ (პალ, IV, 2007: 128), მაგრამ აქაც ბუნდოვანია როგორც **ყ** თანხმოვნის, ისე **საღდა** ფუძის ამოსავალი სემანტიკის საკითხი, თუმცა ამჟამად ქვემო იმერეთში რეალურად არსებობს გვარსახელი **საღდა-ძე**, რომელიც აშკარად ამ პირსახელისაგან მომდინარეობს. გვარსახელი **საღდაყია** დღეს გამქრალია.

გვარსახელი **შერგელ-ა-ია** მოხსენიებულია 1690 წელს (პალ, V, 2015: 156) და მომდინარეობს ძველ საქართველოში

პოპულარულ პირსახელ **შერგილ**-ისაგან (ჟორდანია, 1897: 130 და 233) ნაწარმოები კნინობით-ალერსობითი **შერგილ-ა** მორფოლოგიური ვარიანტისგან (ბერძენიშვილი, II, 1953: 5) ფონეტიკური **შერგელ-ა** ნაირსახეობის ფუძეზე **-იან > -ია** სუფიქსის დართვით. იგივე წარმომავლობა აქვთ სხვა მორფოლოგიური მოდელის მიხედვით აგებულ გვარსახელებს **შერგილ-ა-შვილ-სა** და **შერგელ-ა-შვილ-ს** (გაგულაშვილი, 1993: 84). აფხაზთა შორის დღეს დასტურდება გვარი **შერგელია**, რაც ამ გვარსახელის მტარებელ ქართველთა გააფხაზების ფაქტის ამსახველია.

1621 წელს სოფ. ხოირის მცხოვრებლებად სახელდებიან ივანე **ამბალია** და ხუცეს **ამბალია** (ქსმ, III, 1970: 425). სამეცნიერო ლიტერატურაში არ არის წარმოდგენილი ამ გვარსახელის ეტიმოლოგია. პ. ცხადაიას კვლევის მიხედვით, **ამბალია** ამჟამადაც დასტურდება სამეგრელოში: ფოთსა და წალენჯიხაში. პირსახელი **ამბალი** იხსენიება სვანეთის სულთა მატიანეშიც (ცხადაია, 2000: 51). მეგრულში **ამბალი** აღნიშნავს ლოდივით დიდს, ვეებას და ხშირად გამოიყენება მაღალი, ძლიერი ფიზიკური აღნაგობის მამაკაცის ეპითეტად (შდრ. მეგრ. **ამბალცალ** კოჩი „ამბალივით კაცი“). **ამბალ** პირსახელი დადასტურებულია ალ. ღლონტის მასალებშიც (ღლონტი, 1967: 47). ჩვენი აზრით, მიუხედავად იმისა, რომ დიდის, ვეებას, ძლიერის აღმნიშვნელი სიტყვა **ამბალ**-ის ფუძე სრულად ემთხვევა გვარსახელის საყრდენ ფუძესა და რეალურად დადასტურებულ პირსახელ **ამბალ**-ს, უფრო ლოგიკურია, გამოვრიცხოთ ა. ქობალიას ლექსიკონში ასახული სიტყვა **ამბალ**-თან საანალიზო გვარსახელის რაიმე კავშირი, ვინაიდან ეს ზედსართავი სახელი უდავოდ ახალი ნასესხებია რუსული ენიდან, კერძოდ, არასალიტერატურო, სასაუბრო კოდიდან, სადაც იგი აღნიშნავს ღონიერ, ჯანიან

ახალგაზრდა კაცს: **ამბალ**, -ა; მ. Разг. О крепком, сильном молодом мужчине⁴. შესაბამისად, მიგვაჩნია, რომ გვარსახელი **ამბალ-ია** ნამდვილად მომდინარეობს ანთროპონიმ **ამბალ**-ის ფუძისაგან, მაგრამ საწყისი აპელატივის სემანტიკა ჯერ კიდევ დასადგენია.

ერთ-ერთი ისტორიული საბუთის მიხედვით, ვინმე **კაპარჭია** კოჩილეს ემართა ჭალაის სასახლის ბეგარა (1616-1621 წწ.) (პალ, II, 1993: 428). ნ. ჯომიდავა მიიჩნევს, რომ გვარსახელი მომდინარეობს ადამიანის მეტსახელ **კაპარჭა** // **კაპოჭია**-საგან (ჯომიდავა, 2000: 172). სულხან-საბას მიხედვით, **კაპარჭი**-ი არის „ისართ ქარქაში“ (საბა, I, 1991: 352). ასევეა ქეგლ-შიც: „ისრების ჩასაწყობი ბუდე, ისრების ქარქაში“ (ქეგლ, 1986: 260). ჩვენ ვეთანხმებით ნ. ჯომიდავას ვარაუდს და მივიჩნევთ, რომ ამ გვარსახელისათვის ამოსავალია მეტსახელად ქცეული სიტყვა **კაპარჭი**.

გვარსახელი **კვაჭალია** დასტურდება „საცაიშლო დავთარში“ (1616-1621 წწ.), რომლის მიხედვითაც ცაიშს მცხოვრებ ვაშკურუდა, ისაგუჯუ, ცაიშელ, სამართალ, თამაზი, მახილია **კვაჭალიებს** ემართათ ცაიშის საყდრის ბეგარა (პალ, II, 1993: 500). ნ. ჯომიდავა მიიჩნევს, რომ **კვაჭალია** წარმოშობილია **კვაჭალია** „კოჭლი“ მეტსახელისაგან (ჯომიდავა, 2000: 183). ჩვენი მხრივ დავძენდით, რომ გვარსახელი უკავშირდება აგრეთვე მეგრულ **კვაჭალ-ა** სიტყვას, რომელიც ა. ქობალიას მიერ ასე განიმარტება: „დაკროლილი კაკალივით ჩხრიალი, ხტუნვა-ზორიალი, (**ბიჭუნას**) **ცქვიტი სიარული**“ (ქობალია, 2010: 360). შდრ. ქვემოიმერული **კვანჭალ-ი** „კოჭლი კაცის სიარული“ (მიკვანჭალოფს „აქეთ-იქით გადაწონით მიდის“).

ისტორიული დოკუმენტების მიხედვით, გვარსახელი **კიტ-ია** დასტურდება 1621 წ. შედგენილ დავთარში ჩამოთვლილნი არიან **კიტები**, რომელთაც ემართათ აფხაზეთის

⁴<https://bit.ly/3IXCxu4> (დამოწმება: 10. 09. 2021)

საკათალიკოსო ბეგარა. კიდევ ერთი **კიტია** მამასახლისი, დასახელებულია საცაიშლო საყდრის ბეგარაში (1616-1621 წწ.) (პალ, II, 1993: 514). პ. ცხადაიას ცნობით, **კიტია** (< **კიტეა**) სამეგრელოში პირსახელიცაა და გვარსახელიც (ცხადაია, 2000: 98). **კიტა** საკუთარი სახელად არცთუ ისე დიდი ხნის წინ დასტურდებოდა მთელ საქართველოში, მათ შორის ქ. გალსა და სოფ. პირველ გალშიც.

პ. ცხადაიას აზრით, გვარსახელი **ქავთარია** **ქავთარაძის** მეგრული ვარიანტია. მისი ცნობით, ქავთარია გავრცელებული გვარია სამეგრელოში. დასტურდება ძვ. სენაკში, ძვ. ხიბულაში, ხობში და სხვ. (ცხადაია, 2000: 136). ერთ-ერთ საბუთში 1587 წელს იხსენიება აზნაური **ქავთარაძე**. იქვე წერია შემდეგით: „ამათნი წინაპარნი არიან იმერეთიდან მოსრულნი...“ (ბაგრატიონი, 1997: 102). სამეგრელოში გავრცელებული ვარიანტი **ქავთარია** დასტურდება „აფხაზეთის საკათალიკოსო გლეხების დიდ დავთარში“. ძველად ოდიშში მრავალი **ქავთარია** სახლებულა: 1621 წლის საბუთის თანახმად, ხიბულაში მოსახლეობენ საეკლესიო გლეხები: მახუტოლა, კ[უ]ჭულეი, უჩაია, გუგუ, გუგულა, ქრისტეკოჩი, ამარცალა, უსკვამადა, მაჭიხოლა, სომიხერდა **ქავთარიები** (ქსმ, III, 1970: 415-419). თითქმის ამავე პერიოდში, „საცაიშლო დავთარში“ (1616-1621 წწ.) დასახელებულნი არიან დარჩელს მცხოვრები **ქავთარია** და **ქავთარიები** - აგრეთვე საეკლესიო გლეხები (ქსმ, III, 457, 462-463). ჩვენი აზრით, ერთიმეორისაგან უნდა გაიმიჯნოს იმერეთიდან სამეგრელოში მიგრირებული აზნაური ქავთარაძეები და ადგილობრივი გლეხი ქავთარია-ქავთარიები. ისინი სხვადასხვა სოციალური ფენის წარმომადგენლები იყვნენ, თან მათი გვარებიც სხვადასხვა აფიქსებითაა გაფორმებული, თუმცა გვარსახელები **ქავთარაძე**, **ქავთარია** და **ქავთარია** მომდინარეობს ძველ საქართველოში მეტად პოპულარული **ქავთარ** პირსახელისაგან.

1616-1621 წლებით თარიღდება გვარსახელი **ხერაკია** (პალ, V, 2015: 377), რაც მეგრულში ნიშნავს „ხაპერას, მწარე კვახს; კანმაგარს, გაფხეკილს, გაფშეკილს, გაძვალტყავებულს“ (ქობალია, 2010: 721). გვარსახელი **ხერაკია** მეტსახელ **ხერაკია**-საგან მომდინარეობს, მეტსახელი კი მცენარის (ხაპერას, მწარე კვახის) სახელს უნდა უკავშირდებოდეს. აქვე შეიძლება კიდევ ერთი საკითხის დასმა: ხომ არ მომდინარეობს გვარსახელი **ხერგიან**-იც ამავე მეტსახელისაგან? (**ხერაკიან-ი > ხერგ-იან-ი?**).

გვარსახელი **ჯაკონია** გვხვდება 1621 წლის დოკუმენტში, რომლის მიხედვითაც, სოფელ მუხურში (გალის რ.) ყოფილან დასახლებულნი კაკა, ვაჟობა, პაპიშია, მაჭაჭვია, ბაბადიში, სკუამილი და ქოძირა **ჯაკონიები** და იხდიდნენ საეკლესიო ბეგარას (ქსმ, III, 426-427). პ. ცხადაიას მიხედვით, გვარი ამჟამად დასტურდება ძვ. ხიბულაში, ნოჯიხევში, ხობში. აკ. შანიძის თქმით, გვარისათვის ამოსავალია საეკლესიო თანამდებობის პირის სახელი **დიაკონი დ > ჯ** აფრიკატიზაციით **ჯ** (შდრ. ქართ. დეკუელი და მეგრ. ჯაკელი) (შანიძე, 1958: 614-616). პ. ცხადაიას ცნობით, **ჯაკონია** მეგრულში საკუთარი სახელიცაა და საზოგადოც. როგორც საკუთარი სახელი, იგი აღნიშნავს კაცის გვარს, ხოლო როგორც საზოგადო - „კერპს“. აქ -ია დაბოლოება ისეთივეა, როგორც **გუნია, ჭყონია, შონია** და სხვა გვარებშია (შანიძე, II, 1981: 496). მეცნიერის აზრით, დასაშვებია სხვა ვარაუდიც: ამოსავალი ფუძე **ჯაკონი** სამეგრელოში გავრცელებულ პირსახელ **ჯაკო**-ს მოფერებითი ვარიანტია (ცხადაია, 2000: 172-173). გვარსახელი **ჯაკონია** ი. მაისურაძის მიხედვით დასტურდება ხობის რაიონსა და სოფ. ბედაში (გალის რ.). ჩვენ ვემხრობით აკ. შანიძის შეხედულებას, რომლის მიხედვით, გვარსახელის ისტორია ასეთია: **დიაკონი** (აპელატივი) > **დააკონია** (ანთროპონიმი და გვარსახელი) > **ჯაკონია**.

XVI საუკუნის დამლევს ნაჟანეულის გლეხთა შორის დასახელებულია გუგუტია **ჯაკობია** (ქსმ, III, 1970: 383). ორიოდე ათეული წლის შემდეგ დაწერილი დოკუმენტის მიხედვით კი იმავე ნაჟანეულში ცხოვრობს თოლიოქრო **ჯაკობია** (ქსმ, III, 1970: 419), ხოლო ხოირში (ამჟ. სოფ. ოხურეი) - ხუხუნია **ჯაკობია** (ქსმ, III, 1970: 425). ნ. მარისა და ი. ყიფშიძის მიერ გამოთქმულ მოსაზრებებზე დაყრდნობით პ. ცხადაიას მიერ დადგენილია გვარსახელის მიღების გზა: **იაკობ > ააკობ > ჟაკობ > ჯაკობ > ჯაკობია** (ცხადაია, 2000: 172).

გვარსახელი **კაკაჩია** ზემოთ უკვე იყო განხილული. დამატებით კი შემდეგ აღვნიშნავთ: ერთი დაუთარიღებელ საბუთის მიხედვით, გამახადი კაკაჩიას ჰმართებია მამაში შერგელაიას ვალი (ძვირფასი ნივთები, სამკაულები, სამოსი, ჭურჭელი, იარაღი და დიდი ოდენობის ვერცხლი). მისი და შერგელაიას სადავო საქმე გაურჩევიათ კაცია ჩიქოვანს, საუსტან შარვაშიძესა და მურზაყან ამჩაბაძეს (პალ, II, 1993: 474). რაკი აქ მოხსენიებულ პირთაგან ორი **კაცია ჩიქოვანიდან** ერთ-ერთი (მეორის პაპა), საუსტან შარვაშიძე და მურზაყან ანჩაბაძე იხსენიებიან XVII საუკუნის ბოლო მეოთხედის სხვა ამბების მონაწილეებადაც, მითითებული საბუთიც ამ პერიოდით თარიღდება. საყურადღებოა ისიც, რომ შარვაშიძისა და ამჩაბაძის მონაწილეობა სადავო საქმის გარჩევაში იმერეთის სამეფოს ვეზირ კაცია ჩიქოვანთან ერთად იმაზე მიანიშნებს, რომ გამახადი კაკაჩიას ამჟამინდელი აფხაზეთის, კერძოდ, გალის რაიონის ტერიტორიაზე უნდა ეცხოვრა, ეს მიწა კი იმ დროს ჯერ კიდევ შედიოდა იმერეთის სამეფოს იურისდიქციაში. **კაკაჩიას** გვარის წარმომადგენლები ამჟამად ცხოვრობენ წალენჯიხაში, ზუგდიდსა და თბილისში (ცხადაია, 2000: 90), 1993 წლამდე საკმაოდ მრავლად სახლობდნენ აფხაზეთშიც. პ. ცხადაიას ცნობით, „ზოგი კაკაჩია კაკაჩიშვილად დაწერილა... კაკაჩი კაკას მოფერებითი ვარიანტია. მეორე მხრივ, კაკაჩია მეგრულში ცოცხალი სიტყვაა და აღნიშნავს ბადრი მთვარით

განათებულ ღამეს. ამგვარი სემანტიკის სიტყვაც შეიძლება ბოდა ქცეულიყო მეტსახელად (შდრ. კაკაჩიშვილი, ახალციხე)“ (ცხადაია, 2000: 90). რამდენადაც ჩვენთვის ცნობილია, გვარსახელი **კაკაჩია** არ დასტურდება აფხაზთა შორის.

მითანაფია გვარსახელი, რომელიც იხსენიება სოფ. ხაუქელში (პალ, III, 2004: 167), ჩვენი ვარაუდით, უკავშირდება მეგრულში აღდგომის აღმნიშვნელ სიტყვას თანაფა „გათენება, ცისკართან შეხვედრა“. შდრ. მეგრ. **მითანაფე** „ღამის გამთენებელი, მეაღდგომე“. გვარსახელი დღეს აღარ დასტურდება.

გვარის დასახელება **სერგია** პირველად გვხვდება 1569 წლის საბუთში, რომელშიც აღნიშნულია, რომ ხოფის ღმრთისმშობლისათვის შეუწირავთ ვინმე **კაკულიაი სერგია** (ქსმ, III, 1970: 275). პ. ცხადაიას სიტყვით, „დაბეჯითებით შეიძლება ითქვას, რომ ამ კონკრეტულ შემთხვევაში სერგია გვარია, ხოლო სახ. ბრუნვის ნიშნის კაკულიაი პირსახელია. გვარსახელს საფუძვლად უდევს ეტრუსკული ძირის მქონე ლათინური სახელი **სერგიუს-ი - Sergius**, რომელიც საქართველოში გავრცელდა ქრისტიანობის დამკვიდრების შემდგომ, რასაც ხელი შეუწყო ამ სახელის კანონიკურობამ - **სერგი** ერქვა რამდენიმე წმინდანს⁵. ამჟამად გვარსახელი **სერგია** გავრცელებულია სენაკში, ზუგდიდსა და თბილისში. პ. ცხადაია იზიარებს ზ. ჭუმბურიძის მოსაზრებას, რომ სერგია პირსახელ **სერგი**-ს კნინობითი ფორმაა და გვარადაც გვხვდება (ცხადაია, 2000: 126), ჩვენ კი ვითვალისწინებთ იმას, რომ ამ პირსახელში ბოლოკიდურა **ი** ხმოვანი ფუძისეულია და მას ლათინური **Sergius** ფორმაც შეიცავს. ამის საფუძველზე ვასკვნით, რომ გვარსახელი სერგია უნდა შეიცავდეს არა კნინობითობის -ია დაბოლოებას, არამედ გვარსახელთა მაწარმოებელი -იან სუფიქსის ნაშთად შემორჩენილ -ა დაბოლოებას.

⁵ <https://bit.ly/3pPKIQf> - წმინდათა სახელების ანბანური სამიხეობი. დამოწმება: 10. 09. 2021)

გვარსახელი **სოფრონია** იხსენიება 1621 წელს სოფ. ნაგუაზაუში (ქსმ, III, 1970: 412). მას საფუძვლად უდევს კანონიკური ქრისტიანული პირსახელი **სოფრონიოსი** (ვარიანტები: **სოფრონი**, **სოფონია**). ამ სახელს ატარებდნენ რომაელი პოლიტიკური მოღვაწე (IV ს. II ნახ.), ბერძენი მწერალი და მთარგმნელი (IV-V სს.), აგრეთვე 7 წმინდანი⁶. ჩვენი აზრით, ქართულ გვარსახელს **სერგია** ფორმის მსგავსად საფუძვლად უნდა ედოს **სოფრონი** ფორმა, რომელშიც **ი** ხმოვანი ფუძისეულია, ხოლო გვარსახელის მაწარმოებლად **-იან** სუფიქსის ნაშთი **-ა** უნდა გამოიყოს.

საანალიზო წყაროებში იხსენიება კიდევ რამდენიმე გვარსახელი, რომელთა შესახებ პ. ცხადაია აღნიშნავს შემდეგს: **ფიოლია** იხსენიება სოფელ ნაქანეულში XVI საუკუნის დასასრულისა და 1621 წლის საბუთში (ქსმ, III, 1970: 385, 423; ცხადაია, 2000: 134). გვარის ეტიმოლოგია ცხადი არ არის, თუმცა **ი**, **ო** ხმოვნებისა და **ია** დაბოლოების არსებობა მასში გამორიცხავს მის აფხაზურ წარმომავლობას; **ქარცხია** პირველად იხსენიება XVI საუკუნის პირველ მეოთხედში სოფელ ძველ ხიბულაში, სადაც დღემდე სახლობენ (ქსმ, III, 1970: 414-419; ცხადაია, 2000: 138); **ქურა-ხ-ია** დასტურდება „საცაიშლო დავთარში“ (1616-1621 წწ.) დარჩეულ გლეხთა საგვარეულო სახელად. მისი ვარიანტია თანამედროვე **ქვაჩა-ხ-ია** ფორმა: პირსახელი **ქურა** // **ქვაჩა** + მოდგმაშთამომავლობის **-ხ + -ია > ქურა-ხ-ია** // **ქვაჩა-ხ-ია** (ქსმ, III, 1970: 459; ცხადაია, 2000: 138); **ქუქალია** წარმოდგენილია „საცაიშლო დავთარში“ სოფელ დარჩელში. გვარი მომდინარეობს ზმნური **ქუქალი** „გაუჭმედი, ხმა გაკმინდე“ ფორმისაგან, რაც შეიძლებოდა ბავშვს დარქმეოდა მეტსახელად და შერჩენოდა დიდობაშიც (ქსმ, III, 1970: 142; ცხადაია, 2000: 142); წყაროსია იხსენიება XVI საუკუნის პირველ

⁶<https://bit.ly/3E5Iamr> - წმინდათა სახელები, მათი ხსენების დღეები და სახელთა მნიშვნელობის განმარტება (დამოწმება: 10. 09. 2021)

მეოთხედში. **ამჟამინდელი** ფონეტიკური (გამჟღერებული) ვარიანტია **წყაროზია** (ქსძ, III, 1970: ცხადაია, 2000: 161); **ხარაბედია** ფორმა იხსენიება XVII საუკუნის ბოლო მეოთხედის საბუთში როგორც კათალიკოს დავით ნემსაძის მიერ ბიჭვინთისათვის შეწირული ორი ძმის გვარი, ხოლო მოგვიანებით შედგენილ სხვა საბუთში მითითებულია როგორც სოფელ **სახარაბედო**-ს მოსახლის გვარი. **ხარაბედია** ვარიანტისაგან მოდის ახლანდელი **ხარბედია** (ქსძ, III, 1970: 613, 768; ცხადაია, 2000: 166); საყურადღებო ისტორია აქვს გვარსახელ **ჯგუბურია**-ს, რომელსაც ამჟამადაც აქვს იშვიათი **ჯგვიბურია** ვარიანტი. პ. ცხადაია წერს: „XVI საუკუნის ბოლოს შედგენილ ნაჟანეულის (ამჟამინდელი ოტობაია) საეკლესიო გლეხთა სიაში დასახელებულია თოლიოქრო **ჯგვიბურია** (ქსძ, III, 383), ორი ათეული წლის შემდეგ დაწერილ საბუთში კი - ამავე სოფელში მცხოვრები კიდევ ორი სხვა **ჯგვიბურია** (იქვე, 420). 1706 წელს შედგენილი შეწირულების წიგნი გვამცნობს, რომ აფხაზებისაგან აყრილ სოფელ ნაჟანევიდან კათალიკოსს სხვა რამდენიმე მოსახლესთან ერთად სუბუქია **ჯგუბურია**ც წამოუყვანია და ხობს დაუსახლებია (იქვე, 648). ცოტა მოგვიანებით სხვა კათალიკოსის მიერ შედგენილ შეწირულების წიგნში ნახსენები არიან ხობს მცხოვრები **ჯგუბურია** ჭუჭუ და მისი ძმები (იქვე, 771). **ჯგუნბურია** კოლხეთში პირსახელიცაა... საერთოდ კი **ჯგვიბ-ჯგუბ-** ზმნური ფუძე გამოხატავს სახის გამომეტყველების გარკვეულ მანერას“ (ცხადაია, 2000: 174. ხაზგასმა ჩვენია - ს.კ.); ფორმები **ჯგუჯგია** // **მჯგუჯგია** // **მჯუჯგია** // **მჯუჯგია** სახელდება სოფელ დარჩელის მცხოვრებ გლეხთა გვარებად XVII საუკუნის პირველ მეოთხედში და წარმოადგენენ ამჟამინდელი **ჯგუნჯგია** გვარსახელის ვარიანტებს. გვარსახელი უნდა მომდინარეობდეს ჩაფსკვნილი კაცის მეტსახელად გამოყენებული **ჯგუნჯგვი** „მსხვილი სარი“ სიტყვისაგან (ქსძ, III, 1970: ცხადაია, 2000: 175).

გვარსახელებში **-იან** > **-ია** მორფემის წინ ჩვეულებრივია თანხმოვანი ან **-ა** ხმოვანი. ეს ის შემთხვევაა, როდესაც გვარსახელი იწარმოება პირსახელისაგან, ან მეტსახელისაგან, რომელიც გარკვეული ემოციური ელფერის მატარებელია. ასეთი გვარსახელები რამდენიმე დასტურდება საკვლევ მასალაში:

1621 წ. სოფ. ხიბულაში დამოწმებულია **თომა-ია** (ქსმ, III, 1970: 417). ნ. ჯომიდავა გვარსახელს უკავშირებს, ერთი მხრივ, **თომა** სიტყვას, რაც მეგრულში „თმას“ ნიშნავს, მეორე მხრივ კი - პირსახელ **თომა-ს**. შდრ. გვარი **თომამე** (ჯომიდავა, 2000: 152). ჩვენი აზრით, გვარსახელს საფუძვლად უდევს ებრაული წარმოშობის კანონიკური პირსახელი **თომა** „მარჩბივი, ტყუპის ცალი“⁷. აქ **ა** ხმოვანი ფუძის განუყოფელი ნაწილია.

ყურადღებას იპყრობს გვარსახელი **ნადარ-ა-ია**, რომელიც ერთი შეხედვით იმავე მოდელისაა, რაც **ლომ-ა-ია**, **წულ-ა-ია** და სხვ. გვარსახელი პირველად მოიხსენიება 1628 წელს შედგენილ დოკუმენტში (პალ, III, 2004: 250). სრულიად უდავოა, რომ გვარი **ნადარაია** ნამდვილად შეიცავს მაგვარსახელებელ **-ია** დაბოლოებას, დანარჩენი ფუძის რაობა კი სარკვევია. ვფიქრობთ, არსებობს საფუძველი, დავსვათ საკითხი: ხომ არ არის რომელიმე მეზობელი აღმოსავლური ენიდან ნასესხები ამ გვარსახელის საყრდენი ფუძე **ნადარა** და მისი აშკარა ვარიანტი **ნავდარა**, რომელიც გამოიყოფა გვარსახელ **ნავდარაშვილ-ში**? აქვე იმასაც დავძენთ, რომ ფორმა **ნადარაია** ამჟამად უფრო ხშირად მეგრულ ზეპირ მეტყველებაში ისმის **ნადარეისკუა** < **ნადარაისკუა** „ნადარაის შვილი“ ვარიანტთან ერთად, ოფიციალურ (საპასპორტო) ვარიანტად კი ძირითადად **ნადარეიშვილი** ქცეულა.

ამავე აგებულებისაა ამჟამად საკმაოდ მრავალრიცხოვანი **ქაჯ-ა-ია** გვარსახელი, რომელიც ზემოთ იყო უკვე განხილული როგორც **ქაჯ-ი** სიტყვისაგან მომდინარე გვარი. აქ

⁷ <https://bit.ly/3EQjbo5> წმინდათა სახელები...(დამოწმება: 10. 09. 2021)

დავძენთ, რომ აფხაზურ ენაში, ერთი მხრივ, არსებობს ქართულიდან ნასესხები, კრებითი მრავლობითის -აა სუფიქსით გაფორმებული ფონეტიკური ვარიანტები: ა-ქაჯ-აა > ა-ქაჭ-აა „ქაჯები“ (კასლანძია, I, 2005: 538-539), მეორე მხრივ კი აფხაზთა შორის დასტურდება გვარსახელი ქაჯაია-ც. მიუხედავად ამისა, ეს გვარსახელი აფხაზურად ვერ ჩაითვლება რამდენიმე მიზეზის გამო: აფხაზურ ენობრივ სივრცეში საერთოდ არ დასტურდება აფხაზური ეტიმოლოგიის მქონე არცერთი -ია სუფიქსით გაფორმებული გვარსახელი. გარდა ამისა, გვარს არა აქვს ქაჭ-აა, ქაჭა-ია, ან ჭ თანხმოვნის შემცველი არცერთი სხვა ვარიანტი, რაც მოცემული გვარსახელის ქართულობას სრულიად უდავოს ხდის.

საკვლევ დოკუმენტებში ზოგჯერ ვლინდება -ა-ია ბგერათმომდევრობის ფონეტიკური ცვლის შემთხვევები. ვგულისხმობთ აი > ე ზოგადქართველურ ფონეტიკურ პროცესს. მე-16 ს. დამლევს საეკლესიო ბეგრის ერთ-ერთი გადამხდელი ყოფილა ივანე მასორდია ფანცულეა (პალ, IV, 2007: 289), ხოლო მე-17 ს. დასტურდება გვარსახელი ფანცულაია (იხ. პალ, IV, 2007: 289). ჩვენი აზრით, ვარიანტი ფანცულეა კალმისმიერი შეცდომის შედეგი უნდა იყოს და ეს ფორმა რეალურად სხვა არაფერია, თუ არა ფანცულეა ვარიანტი. ეს უკანასკნელი სახეობა თავის მხრივ ასეა მიღებული ნაწილობრივი ასიმილაციის გზით: ფანცულ-ა-ია > *ფანცულ-ე-ია. ნ. ჯომიდავა მიიჩნევს, რომ ფანცულაია წარმომდგარია ფანცულ // ფანჩულ შერქმეული სახელისაგან. შდრ. ძვ. ქართ. ფანჩ-ძირი, და-ფანჩ-ული „ხშირბალნიანი“. ფანჩ- ძირისაგან ნაწარმოები გვარები დღეს იმერეთშია გავრცელებული: ფანჩვიძე, ფანჩულიძე. ამრიგად, ფანჩულა - ფანცულა (ჩ//ც)-საგან წარმომდგარა გვარი (ჯომიდავა, 2000: 317). ჩვენი აზრით, გვარსახელის ფუძედ სავარაუდებელია ქალის პირსახელ ფაცია-ს მორფოლოგიური ვარიანტები: ფაც-ულ-ია, ფაჩ-ულ-ია, ფაც-ულ-ა. ამ ვარიანტთაგან ფაცულა სახელში ნ თანხმოვნის განვი-

თარების შედეგად მივიღებდით **ფანცულა** ვარიანტს, რომელიც თავის მხრივ საფუძვლად დასდებია **ფანცულაია** და ***ფანცულეია** ფორმებს. შდრ. სხვადასხვა მოდელის გვარსახელები: **ფაც-ია, ფაც-აც-ია, ფაც-ია-შვილ-ი, ფაც-ინ-ა-შვილ-ი, ფაც-ულ-ია, ფანც-ურ-ი-ძე, ფანჩ-ულ-ი-ძე, ფაჩ-ულ-ია** (> აფხაზ. **ფაჩალია**), **ფაჩ-ულ-ა-ვა** (გაგულაშვილი, 1993: 75), შდრ.: **ნადარეისკუა** და **ნადარაია**.

გვარი **წულაია** პირველად იხსენიება 1616-1621 წლებში (ქსძ, III, 1970: 443). **წულა** რომ პირსახელი იყო, ამას ადასტურებს გვარები **წულეისკირი** (< ***წულაისკირი**) და **წულაძე**, შდრ. **წულიაშვილი**. პ. ცხადაიას მიხედვით, **წულაია** ფართოდ გავრცელებული გვარია სამეგრელოში (ცხადაია, 2000: 160). ნ. ჯომიდავა თვლის, რომ **წულაია** მოდის საკუთარი სახელ **წულ-ისგან** „წული, შვილი“. ამრიგად, გვარიც ნაწარმოებია **წულა** შერქმეული სახელისაგან, რომელშიც **ა-სუფიქსია**. მისივე ცნობით, გვარი მოხსენიებულია დღევანდელი ოჩამჩირის რ-ნის სოფ. კვიტოულში მონათლულთა 1837 წ. სიაში (ჯომიდავა, 2000: 425). გვარსახელის სტრუქტურა შემდეგი სახით შეიძლება წარმოვიდგინოთ: **წულ-ა-ია** < **წულ-ა** < **წულ-ი**.

გვარსახელი **ჭიაია** დასტურდება 1621 წელს (ქსძ, III, 1970: 413). იგი უნდა იყოს დღეს გავრცელებული **ჭილაია** // **ჭილავა** გვარსახელების ვარიანტი. **ჭილავა** გვარსახელსა დასტურებული (**ჭილა** სახელი, რომელიც რეალურადაა დადასტურებული (ლლონტი, 1967: 153). მეგრულში **ჭილა** ნიშნავს წენგოს, ხახვისა და ბოლქვოვანთა კბილს, ან თესლისაგან მიღებულ პატარა ბოლქვს, რომელსაც მეორე წელს რგავენ (ქობალია, 2010: 710). შესაძლებელია გვარსახელის საყრდენი ფუძის სხვაგვარი ახსნაც: **ჭილა** პირსახელი ძველ საქართველოში ფართოდ უნდა ყოფილიყო გავრცელებული, რასაც ადასტურებს „ქართლის ცხოვრება“, რომელშიც წერია: „ხოლო მეფე ციკარეს იყო, დაამტკიცეს და დადგეს ერთგულობასა მეფისასა სურა-

მელი აჰმადა, და ამირეჯიბი აბაზას-ძე **ჭილა**, და აზნაურნი ქართველნი და სომხითარნი, და დიდი ერთგულობა აჩუენეს“ (ქც, II, 1959: 305), შდრ. გვარსახელები: **ჭილ-ა-ძე**, **ჭილ-ა-შვილ-ი**, **ჭილ-ა-ურ-ი**, **ჭილ-ა-ურ-ი-შვილ-ი** (გაგულაშვილი, 1993: 94). ვფიქრობთ, ამ შემთხვევაში პირსახელი **ჭილ-ა** უკავშირდება მცენარის **ჭილ-ი** სახელს. რაც შეეხება საანალიზო **ჭიაია** ფორმას, თუკი იგი ბეჭდვის, ან კალმისმიერი შეცდომის შედეგი არ არის, მიღებული უნდა იყოს **ლ-ს** დასუსტებით, რაც განსაკუთრებით დამახასიათებელია მარტვილ-ბანძის მეტყველებისათვის. ასეთ შემთხვევაში გვარსახელისათვის სავარაუდოა შემდეგი სახის სტრუქტურა: **ჭი-ა-ია < ჭილ-ა-ია < ჭილ-ა**.

გაურკვეველი ეტიმოლოგია აქვს **ურჯიკაია** და **უჯაია** გვარებს. **ურჯიკაია** შურიმიდგა იხსენიება 1616-1621 წწ. სოფ. დარჩელში (პალ, IV, 2007: 265), ხოლო **უჯაია** მამისშური უფრო ადრე, XVI საუკუნეში (პალ, IV, 2007: 271).

განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია გვარსახელი **შამბია**, რომელიც დასტურდება სოფ. ტყაურუში (ამჟამინდელი სოფ. სქურჩა ოჩამჩირის რაიონში) 1621 წ. შედგენილ „აფხაზეთის საკათალიკოსო გამოსავალ მოსაკრებლობის დავთარში“ (ქსმ, III, 1970: 434). **შამბია** ზოგიერთი მეცნიერის მიერ ნააფხაზარ მეგრელიზებულ გვარსახელად ცხადდება, რაც არ შეეფერება სინამდვილეს. კერძოდ, ჯ. გამახარიასა და ბ. გოგიას ეს გვარი მეგრელიზებულ აფხაზურ (აფსურ) გვარად მიაჩნიათ, კ. ოკუჯავა კი მიიჩნევს, რომ ასეთი ახსნის შესაძლებლობა არსებობს, რადგან **-ბა** სუფიქსიან აფხაზურ გვარსახელებს მართლაც ემატება **-ია** ბოლოსართი ქართველიზაციის ნიადაგზე (შდრ.: აფხაზ. **ზვან-ბა** > ქართ. **ზვან-ბა-ია**, აფხაზ. **თარ-ბა** > ქართ. **თარ-ბა-ია**, აფხაზ. **ბუთ-ბა** > ქართ. **ბუთ-ბა-ია...**), მაგრამ, როგორც თ. გვანცელაძე აღნიშნავს, ეს გვარი რომ მართლაც აფხაზური **შამბა** ვარიანტისაგან ყოფილიყო წარმომდგარი, ქართულ ენობრივ სივრცეში უნდა მიგველო

შამბა-ია და არა **შამბ-ია**, სადაც **ბ** ფუძისეული თანხმოვანია და არა აფხაზური მაგვარსახელებელი **-ბა** სუფიქსის თანხმოვნითი ნაწილი. **შამბია** გვარს მკვლევარი მიიჩნევს ქართული **შამუგია**-საგან ფონეტიკურ ნიადაგზე მომდინარედ - ბაგისმიერი **უ** ხმოვნის მეზობლად **გ** თანხმოვანი შეცვლილია ბაგისმიერივე **ბ** თანხმოვნით. ამ ვარაუდის რეალურობას ადასტურებს ის ფაქტიც, რომ „ბიჭვინთის იადგარში“ (XVI ს.) იმავე სოფელ ტყაურუში დასახელებულნი არიან **შამიგია** ჭუჭყურია და დათია, ფორმა **შამიგია** კი **შამუგიას** სხვა ფონეტიკური ვარიანტია (გვანცელაძე, 2011: 145 - 146).

2. 3. 1. 1. 2. ე-ა > ი-ა დაბოლოებიანი გვარსახელები

გვარსახელი სავლია იხსენიება 1616-1621 წწ. საბუთში როგორც სოფელ ჯგალის მცხოვრების გვარი (ქსმ, III, 1970: 480). მას საფუძვლად უდევს მამაკაცის ბიბლიური სახელი **სავლე** (ებრაულად: **შა'ულ**, ბერძნულად: Σαῦλ, Σαῦλις) - ეს სახელი ერქვა თავდაპირველად ქრისტეს მოციქულ პავლეს. გვარის დასახელება ასეა მიღებული: **სავლე-ან-ი > სავლი-ან-ი > სავლი-ა**. სხვაგვარად რომ ითქვას, გვარსახელში გამოი-ყოფა არა **-იან** სუფიქსი, არამედ მისი ვარიანტი **-ან** (შდრ. სვანური გვარსახელები: **ბაბლუ-ან-ი < ბაბილო-ან-ი, ფირცხელ-ან-ი, ფილფ-ან-ი, გადრ-ან-ი...**), რომლის წინ მდგომი ი ხმოვანი საყრდენი **სავლე** ანთროპონიმის ბოლოკიდურა ე ხმოვნისაგანაა მიღებული მომდევნო ა ხმოვანთან ნაწილობრივი ასიმილაციის გზით (შდრ. **პეტრე > პერტე > პერტი-ა...**).

ამავე მოდელს განეკუთვნება გვარსახელი **მეფორია-ც**, რომლის შესახებ ზემოთ უკვე იყო მსჯელობა.

მეტად საყურადღებოა გვარსახელი **ხახარია**. იგი დასტურდება 1616-1621 წწ. საბუთში, რომელშიც წერია: „მართებს მამისხარს **ხახარიას** 1 საკლავი, 1 ქათამი, 4 ლიჯი ღომი, 4

კოკა ღვინო და გამოჭკუმური კარგი საჭმელი მისის ღომითა და ღვინითა, ხორციტა და სამარხოთა მისის ყოვლისა ფერთა“ (ქსმ, III, 1970: 439). ამ გვარსახელს საფუძვლად უდევს ხანმეტობის დროს გავრცელებული **ხარება** ზმნის ბრძანებითი კილოს **ხ-ახარე** ფორმისაგან ნაწარმოები უძველესი ზოგადქართული პირსახელი **ხახარე**, რომელშიც თავკიდურა **ხ-** თანხმოვანი აშკარად პირის ნიშანია. ერთი შეხედვით, შეიძლებოდა ეს ფორმა ორპირიან ზმნად გაგვეგო და ასეთ შემთხვევაში მას უნდა ჰქონოდა „გახარე შენ ის!“ მნიშვნელობა, მაგრამ ამგვარ ვარაუდს ხელს უშლის ის კანონზომიერება, რომლის მიხედვითაც ხანმეტ ტექსტებში **ხ-** პრეფიქსი არ გამოიყენებოდა ბრძანებით კილოში მეორე სუბიექტური პირის ნიშნად, რის გამოც გამოირიცხება **ხახარე** ფორმის ორპირიან ზმნად გაგების შესაძლებლობა (იმნაიშვილი, 1971: 158). შესაბამისად, რჩება სხვაგვარი ახსნის საფუძველი: **ხ-** პრეფიქსი **ხ-ახარე** ფორმაში მესამე ირიბობიექტური პირის ნიშანია, მესამე პირში კი, როგორც ცნობილია, ირიბობიექტს პირის ნიშანი მუდამ, ყველა სერიაში ჰქონდა. შდრ. ხანმეტ ტექსტებში დადასტურებული ბრძანებითის ფორმები: **ხ-კითხე! მი-ხ-ეც! ხ-უთხარ!...** (იმნაიშვილი, 1971: 161-162). მაშასადამე, ფორმა **ხახარე** ნიშნავდა „ახარე შენ მას რაიმე!“ სწორედ ეს ფორმაა გადაქცეული პირსახელად (შდრ. პირსახელი **მახარე** < **მ-ახარე** შენ მე რაიმე!“), გვარსახელი **ხახარია** კი ასეა წარმოქმნილი: პირსახელი **ხახარე** > გვარსახელი ***ხახარე-ან-ი** > **ხახარი-ან-ი** > **ხახარი-ა**, ანუ გვარსახელის ფუძეს დართული აქვს არა **-იან** სუფიქსი, არამედ მისი ვარიანტი **-ან** (შდრ. გვარსახელები: **სერგი-ა, სოფრონი-ა...**).

-ია როგორც გვარსახელის მაწარმოებელი სუფიქსი დასტურდება საკვლევ მასალაში ისეთ გვარებშიც, როგო-

რიცაა: **მატოფია** (პალ, III, 2004: 79), **მიკვნია** (პალ, III, 2004: 168), **მჯუჯია** (პალ, III, 2004: 249), **მუზურგნია** (პალ, III, 2004: 217), **ნისერია** (პალ, III, 2004: 308), **სავარია** (პალ, IV, 2007: 124), **ფაცხლია**, **ფიმულია** (პალ, IV, 2007: 311), **ფირთუხია** (პალ, III, 2004: 315), **ქვაცხია**, **ქვაშჩია** (პალ, IV, 2007: 315), **შუნია** (1621) (ქსმ, III, 1970: 428), **ჩოღია** (პალ, V, 2015: 218), **ძარსანია** (იქვე: 295), **წაწულია** (იქვე: 306), **წიწალია** (1616-1621) (ქსმ, III, 1970: 472), **ხვანია** (პალ, V, 2015: 386), **ხვიხვილია** (პალ, V, 2015: 387), **ჯომნია** (1621) (ქსმ, III, 1970: 425) და სხვ., რომელთა ეტიმოლოგია ბუნდოვანია და შემდგომ კვლევას მოითხოვს.

2. 3. 1. 2. -ვა დაბოლოებიანი გვარსახელები

შუა საუკუნეებში შედგენილი ისტორიული საბუთების მიხედვით, საკვლევ მხარეში, გვარსახელთა მაწარმოებლად, სიხშირის გათვალისწინებით, **-ია** დაბოლოებას მოსდევს **-ვა** ბოლოსართი. პ. ცხადაიას გამოკვლევით, იგი მოიცავს ძირითადად სამეგრელოს, სადაც 310-მდე გვარს უჩანს **-ვა** დაბოლოება, ეს დაბოლოება ასევე გავრცელებულია იმერეთში, გურიაში, რაჭაში, ლეჩხუმში (ცხადაია, 2000: 20). **-ვა** დაბოლოების წარმოშობასთან დაკავშირებით არსებობს სხვადასხვა მოსაზრება.

ნ. მარი და ი. ყიფშიძე თვლიდნენ, რომ **-ვა** დაბოლოება მომდინარეობს აფხაზური იფა „მისი ძე“ სუფიქსიდიდისაგან. კერძოდ, ი. ყიფშიძე ნ. მარზე მითითებით აღნიშნავს, რომ მეგრული გვარის დაბოლოება **-ვა** იმავე ძირისაა, რაც აფხაზური აფა „ძე“. ეს **-ვა** გამარტივებულია თანხმოვნითი ნაწილის დაკარგვით. მაშასადამე, **-ვა > -ა: პაპავა > პაპაა** (ყიფშიძე, 1994 : 437).

-ვა სუფიქსის წარმომავლობის საკითხი განიხილა ს. ჯანაშიამაც, რომელიც იმთავითვე უარყოფდა ნ. მარის

მოსაზრებას, რომ -ვა მეგრულ ნიადაგზე სახეცვლილი აფხაზურიდან შენათვისები ბა // ფა „მე“ ელემენტი. ს. ჯანაშიას მიხედვით, „ამ მოსაზრების გაზიარება შეუძლებელია. ჯერ ერთი, არ არის ნაჩვენები ნაგულისხმევი გადასვლის ფონეტიკური კანონზომიერება. შემდეგ ანგარიში არ ეწევა მოცემული ფორმანტების ფუნქციონალურ სხვაობას: აფხაზურში იგი აღნიშნავს გვარისსახელის მხოლოდ მამრობითი სქესის მატარებელს, მეგრულში კი - ორივე სქესისას. დაბოლოს, არც სესხების ისტორიული პირობებია გარკვეული - როდის უნდა ყოფილიყო შესაძლებელი ასეთი წამლეკავი გავლენა აფხაზურისა მეგრულზე“ (ჯანაშია, 1959: 40). ს. ჯანაშიას ვარაუდით, -ვა უნდა იყოს შეკვეცილი -ვან, რასაც ასაბუთებს შესაბამისი მაგალითებით: სვან. ფაღავან > მეგრ. ფაღავა, სვან. გალდავან > მეგრ. გალდავა... მისივე თქმით, -ნ ჩვეულებრივად იკარგება მეგრული ზმნის ფორმებში: რე < რენ (ჯანაშია, 1959: 41). ეს -ვან ვარიანტია საერთოქართველური -ან სუფიქსისა, რომლის ძირითადი და თავდაპირველი დანიშნულებაა კრებითობისა და წარმომავლობის გამოხატვა. ცოცხალ მეტყველებაში მეგრული გვარსახელებისათვის -ვა დაბოლოების მოკვეცა გვიანდელი მოვლენაა და „საფიქრებელია, აფხაზურშიაც იჩენს თავს გვარისსახელთა კრებითობის ფორმის აფიქსში -აა (თუ), მაგ., კოზმაა (კოზმავები), ჟენიაა (ჟვანიები), მარშანაა (მარშანიები) და სხვ.“ (ჯანაშია, 1959: 40).

-ვა დაბოლოებასთან დაკავშირებით არსებობს განსხვავებული მოსაზრებანიც. პ. ცხადაია წარმოადგენს გ. როგავას მსჯელობას -ვა სუფიქსთან დაკავშირებით, რომელიც იზიარებს ს. ჯანაშიას შეხედულებას (-ვან > -ვა) და აზუსტებს ზოგ დებულებას: ისტორიულად ზოგი სუფიქსის წინ დასტურდება -ავ, -ევ, -ივ, -ოვ, -უვ. მათზე -ან სუფიქსის დართვის შემდგომ გამარტივდა ეს რთული დაბოლოება და მივიღეთ: -ევან > -ევან > -იან > -ია; -ივან > -ივა > -ია (ჩხეტ-ივან > ჩხეტ-

იან-ი > ჩხეტ-ია) და ა.შ. დასავლეთ საქართველოში პარალელურად ყოფილა გავრცელებული რთული სუფიქსები -ივ-ან და -ავ-ან. გვარსახელების -ავა სამწერლობო ენამ შემოინახა, მაგრამ მეტყველებებაში გამარტივდა: ხმოვნებს შორის ვ დაიკარგა: **ჭით-ავ-ან > ჭითავა > ჭითაა > ჭითა** (ცხადაია, 2000: 20).

ჯ. ონიანი თვლის, რომ მეგრული გვარსახელების -ავა დაბოლოებაში სუფიქსია მხოლოდ -ა, რომელიც, როგორც ამას ს. ჯანაშია ვარაუდობდა, -ან სუფიქსის ნაშთია. გვარის მაწარმოებელი სუფიქსი აქ მხოლოდ -ა არის. სოტკილავა, ბჟალავა მეგრულად არის **სოტკილა, ბჟალაა** (ონიანი, 1955: 85).

თ. გვანცელაძისთვისაც მიუღებელია ნ. მარისა და ი. ყიფშიძის ვარაუდი -ვა დაბოლოებასთან დაკავშირებით. მისი შეხედულებით, „ქართულში -[ვ]ა სუფიქსი არ მომდინარეობს აფხაზურიდან, ვინაიდან **ამგვარი ვარიანტი ამ ენაში საერთოდ არ დასტურდება**, თანაც ის გვარსახელები, რომლებიც იმერულ, მეგრულ, გურულ, აჭარულ, ლეჩხუმურ, რაჭულ დიალექტებსა და სამწიგნობრო ენაში შეიცავენ ვ თანხმოვანს, ეტიმოლოგიურად არ იხსნება აფხაზურ ნიადაგზე - ისინი ქართველური წარმოშობისანი არიან. ამ გვარებში სუფიქსად უნდა მივიჩნიოთ ვ თანხმოვნის მომდევნო ა ხმოვანი, რომელსაც წინამავალი ფუძისეული ა ხმოვნისაგან გასამიჯნად მიემატა ბგერათგამყარი ვ ბგერა. ეს წესი, როგორც ჩანს, გავრცელდა უფრო სამეგრელოს აღმოსავლეთითა და სამხრეთით (იმერეთში, გურიაში, აჭარაში, ლეჩხუმსა და რაჭაში), თვით სამეგრელოში კი უფრო გავრცელებული უნდა ყოფილიყო წმინდა ფუძით, „უსუფიქსოდ“ წარმოდგენილი გვარები: **ბიგვა, გერზმა, დუმა, კორტა** (შდრ. ამჟამინდელი გვარსახელი **კორტი** სამეგრელოშივე და იმერეთში), **კობრა, კუპრა, ლაგვილა, სირგინა, სიჭინა, ჭითანა...**“ (გვანცელაძე, 2011: 142).

პ. ცხადაიას დაკვირვებით, საისტორიო წყაროებში დადასტურებულია -ვა დაბოლოებიან გვარსახელთა სამი ვარიანტი: 1. -ვა უცვლელადაა შემონახული; 2. -ვა გამარტივე-

ბულია და გვარის ფუძეს ერთვის მხოლოდ -ა სუფიქსი; 3. ნაშთის სახით დარჩენილი -ა სუფიქსიც მოკვეცილია (ცხადაია, 2000: 21). ვიზიარებთ რა პ. ცხადაიას დასკვნას, განვიხილავთ შესაბამის მაგალითებს შუა საუკუნეების დასავლეთ საქართველოს საეკლესიო-ისტორიული საბუთებიდან. ამასთანავე ცალ-ცალკე ვაჯგუფებთ დასახელებულ წყაროებში ასახულ -ვა, -აა, -ა დაბოლოებიან ვარიანტებსა და იმ გვარსახელებს, რომლებიც -ვა დაბოლოების ნაცვლად ნულოვანი აფიქსით არიან წარმოდგენილნი:

-ვა დაბოლოება

გვარსახელი **ასმა-ვა** მოხსენიებულია 1616-1621 წლებში (პალ, I, 1991: 190). იქვე წარმოდგენილია ამავე გვარის **ასმა-ვა** ვარიანტიც, რომელიც, შესაძლოა, კალმის, ან ბეჭდვის შეცდომაც იყოს. გვარსახელი სრული **ასმა-ვა** ფორმით დასტურდება საბუთებში. ასევეა ზეპირმეტყველებაშიც, მაგრამ იგი იკვეცება, როცა უბნის სახელია: **საასმო** და არა ***საასმა-ვა**. პ. ცხადაიას დაკვირვებით, **ასმა-ვა** უწინ კომპაქტური დასახელებაც უნდა ყოფილიყო, რაზეც მიუთითებს ტოპონიმები სამეგრელოში: **ლიასგმე** - ჭანისწყლის მარც. შენაკადი (ჯგა-ლი), **საასმო** - ახუთი. გვარს სავარაუდოდ საფუძვლად უდევს პირსახელები **ასმა** და **ასმან**, რომლებიც ალ. ღლონტის მიხედვით დაფიქსირებულია ჩხოროწყუში (ღლონტი, 1986: 76).

გვარსახელი **აფხაზა-ვა** იხსენიება 1616-1621 წლების საბუთში. მის შესახებ ზემოთაც იყო მსჯელობა, აქ კი დამატებით შემდეგს აღვნიშნავთ: საბუთში ნახსენები გვარი **აფხაზა-ვა** უდავოდ პირსახელ **აფხაზა**-საგან მომდინარეობს. **აფხაზა** პირსახელის რეალურად არსებობას მხარს უჭერს 1664-1677 წწ. შედგენილი დოკუმენტი, სადაც ვკითხულობთ: „**კალვაში აფხაზაი** - ჩაქვს მცხოვრები. იგი გიორგი გურიელმა უწყალობა მირზაბეგ თაუდგირიძეს“ (პალ, V, 2015: 358). საყურადღებოა, რომ **აფხაზა-ვა** გვარის წარმომადგენელთა

ნაწილი გააფხაზებულა (გააფსუებულა): დდეს აფხაზთა შორის არიან ადამიანები, ვინც გვარად ატარებს **აფხაზაა** ვარიანტსაც და მისგან მომდინარე **(ა)ფჰაზოუ** ფორმასაც. ამ აფხაზურ ფორმათა დამაჯერებელი ანალიზი წარმოადგინათ. გვანცელაძემ. ავტორი ყურადღებას აპყრობს პ. ცხადაიას მიერ შენიშნულ იმ ფაქტს, რომ ქართულ ისტორიულ საბუთებში დასტურდება პარალელური ფორმები: **გოგილა // გოგილავა, ფათხა // ფათხაა // ფათხავა** და სხვანი (ცხადაია, 2000: 21-22) და წერს: „ამჟამინდელი აფხაზეთის ტერიტორიაზე XVI საუკუნის შემდგომ აფხაზთა ჩამოსახლებისა და დამხვედურ ქართველთა ასიმილაციის პროცესში აფხაზებმა, როგორც ჩანს, ქართულ გვარებში წარმოდგენილი ორი ა ხმოვანი გააიგივეს აფხაზურ კრებითობის მაწარმოებელ -აა სუფიქსთან და ასე გაითავისეს ისინი. ამ ვარაუდის მხარდამჭერი გვგონია ისეთი შემთხვევებიც, როცა ქართულ გვარსახელებში არ დასტურდება -ვა // - აა სუფიქსი, მაგრამ აფხაზურ გამოთქმაში მაინც არის -აა სუფიქსი. ასეთებია: **არსთ-აა < ერისთავ-ი და აძმხ-აა // ემხ-აა < ქართ. ემხვარ-ი < ამილახვარ-ი**“ (გვანცელაძე, 2011: 143). იქვე მკვლევარი შენიშნავს შემდეგსაც: „რამდენიმე -ვა დაბოლოებიან ქართველურ გვარს აფხაზურში მოჰკვეცია ბოლოკიდური ა ხმოვანი, ხოლო ვ თანხმოვანი კანონზომიერად ქცეულა ჯ თანხმოვნად: **(ა)ფჰაზოუ < აფხაზავა, ებჟნოუ < აბჟნოუ < ბჟინავა, ვაჰაროუ** (ეს ფორმა დასტურდება XIX საუკუნის საბუთებში) **< ვაჰარავა, მამაცოუ < მამაცავა, შეყრილოუ** (დასტურდება XIX საუკუნის საბუთებში...) **< შეყრილავა**“ (გვანცელაძე, 2011: 143). ამრიგად, სრულიად უდავოა, რომ გვარსახელი **აფხაზავა** ამ გვარის მტარებელთა აფსუიზაციის შემდგომ საფუძვლად დასდებია **აფხაზ-აა** და **(ა)ფჰაზოუ** ვარიანტებს.

გვარი **ბიგუა** საანალიზო დოკუმენტებში დასტურდება 1621 წ. სოფ. სუბვში (ქსმ, III, 1970: 427). იგი უნდა იყოს ამჟამინდელი **ბიგვაა // ბიგვა** ვარიანტების უაფიქსო საყრ-

დენი ფუძე **ზიგუა** // **ზიგუა**: **ზიგვა-ვა** < **ზიგუა**. სიტყვა **ზიგვა** მეგრულში ცალკე ერთეულად გვხვდება და ნიშნავს „მკვრივს, ჩაფსკვნილს, ჩასუქებულს“ (ქობალია, 2010: 62). ამის გათვალისწინებით, **ზიგვა**, შესაძლოა, თავდაპირველად იყო მეტსახელი ჩაფსკვნილი, ჩასუქებული პიროვნებისა, დროთა განმავლობაში კი **-ვა** დაბოლოების დართვით იქცა გვარსახელად. გვარი დღეს დასტურდება აფხაზთა შორისაც. 1867 წელს თურქეთში გადასახლებულ მუჰაჯირთა სიაში დასახელებულია **ზიგვა** და **ზიგვაა** ვარიანტები. აქ დაფიქსირებული მონაცემების მიხედვით, **ქვაზაჩ ზიგვა** სახლებულა სოფ. იაშთხვაში (ხორავა, 2014: 152), აბრაგ **ზიგვა** - სოფ. აბჟაყვაში (იქვე: 152); მახუ **ზიგვაა** - სოფ. ჭლოუში (იქვე: 159). თ. გითოლენდიას მიხედვით, ამავე მუჰაჯირთა სიაში დაფიქსირებულია გააფხაზურებული **ზიგბა** ვარიანტიც. ავტორი მიიჩნევს, რომ ამ **ზიგბა**, **ზიგუა**, **ზიგვაა** ვარიანტებისათვის ძირითადია მეგრული **ზიგვაა** (გითოლენდია, 2009: 162-163). ჩვენ კი ვფიქრობთ, რომ ყველა ქართული და აფხაზური ვარიანტის ამოსავალია მეგრული **ზიგვა** „ჩაფსკვნილი, ჩასუქებული“.

ისტორიულ დოკუმენტებში ვლინდება ისეთი შემთხვევები, როდესაც გვარსახელს საფუძვლად უდევს კანონიკური საკუთარი სახელის გვიანდელი ვარიანტები. ამ თვალსაზრისით საყურადღებოა გ. გვანცელაძის კვლევა. მან XI-XVIII საუკუნეებში შედგენილი იურიდიული დოკუმენტების მონაცემების საფუძველზე გამოავლინა ის მეორეული პირსახელები, რომლებიც წარმოქმნილია კანონიკურ ქრისტიანულ სახელთა ფუძეებისაგან და საყრდენ ფუძეთა სახითაა გამოყენებული ქართულ გვარსახელებში (გვანცელაძე, 2015: 12-13). აქ ჩამოთვლილ ანთროპონიმთა შორის მკვლევარი ასახელებს ჩვენთვის საინტერესო კანონიკურ **კოზმან** პირსახელს (გვანცელაძე, 2015: 13), რომელიც საფუძვლად დასდებია სამეგრელოში გავრცელებულ გვარსახელ **კოზმაგა-ს. კოზმაგა**

საყრდენი პირსახელი **კოზმა** დასტურდება 1628 წელს შედგენილ დოკუმენტში, სადაც ვკითხულობთ: „ღალიძგას მცხოვრები **კოზმა** ხახუტია პარაქსია ალექსანდრიასთან ერთად ლევან დადიანმა შესწირა ბიჭვინთას და დაუდგინა გადასახადი...“ (პალ, II, 1993: 522). **კოზმა** // **კოზმან** ვარიანტები დასტურდება ალ. ლლონტის მასალებშიც (ლლონტი, 1986: 98). სწორედ ამ **კოზმა** პირსახელისაგან მომდინარედ მიიჩნევენ. ჯომიდავა გვარსახელ **კოზმა**ვა-ს, ადგილობრივი გამოთქმით - **კოზმა**ა-ს (ჯომიდავა, 2000: 195). **კოზმა**ვა (ზეპირმეტყველებაში - **კოზმა**) გვარსახელი გვხვდება დღევანდელ აფხაზეთში მცხოვრებ ქართველთა შორისაც. გარდა ამისა, სოფ. ოქუშში დასტურდება უბანი **საკოზმო**, რომელიც ამ გვარის განსახლების აღმნიშვნელია. იგივე გვარი **კოზმა**ა // **კოზმა**ა ვარიანტების სახით დასტურდება აფხაზეთა შორისაც, თუმცა სრულიად უდავოა, რომ ორივე ვარიანტი ქართულის ტრანსფორმირების შედეგია და არა პირუკუ, რაზეც სესხების ფონოტაქტიკური წესებიც მიუთითებენ: აფხაზურ ენაში სხვა ენის **კო** მარცვალი კანონზომიერად იშლება **კჷა** მარცვლად, რის შემდეგაც უმარცვლო ჯ ფონემა შეერწყმის წინამავალ **კ** ბგერას და იწვევს მის ლაბიალიზაციას. შდრ.: ქართ. **კოლოფი** > აფხაზ. **აკალაფ**, მეგრ. დიალ. **კონჭი** < აფხაზ. **აკანჭ** „კოჭი“, ქართ. **კოჭობი** > აფხაზ. **აკაჭაბ...** (ლომთათიძე, 1976: 51). ეს წესი გამორიცხავს საანალიზო გვარსახელის აფხაზურიდან სესხებას.

1616-1621 წლებში ცაიშში დასტურდება გვარსახელი **ლიჭურდღუვა** (პალ, III, 2004: 246), რომელიც გაურკვეველი ეტიმოლოგიისაა. უდავოა მხოლოდ ის, რომ იგი შეიცავს **-ვა** დაბოლოებას. გვარსახელი დღეს აღარ დასტურდება.

1673-1696 წლებით თარიღდება გვარსახელები: **მირცხულა-ვა** // **მირცულა-ა** (პალ, III, 2004: 188), რომელთა შესახებაც ზემოთ იყო მსჯელობა. აქ შემდეგს დავძენდით: ამ გვარსახელს აქვს ვარიანტები: **მირცხულა** (მეგრული ზეპირი

ვარიანტი), **მერცხულავა** (ზუგდიდის რაიონის სოფ. ყულიშკარი), ხოლო **მორცხულა** აღდგება სენაკის რაიონის სოფელ ფოცხოში შემორჩენილი **ლე-მორცხულ-ე** ტოპონიმის მიხედვით (ცხადაია, 2000: 111, 113). პ. ცხადაიამ გამოავლინა ამ გვარსახელის ისტორიისათვის მნიშვნელოვანი რამდენიმე ფაქტი. იგი წერს: „გვარი დასახელებულია 1706 წელს შედგენილ შეწირულობის წიგნში, სადაც ნათქვამია, რომ კათალიკოს გრიგოლ ლორთქიფანიძეს უყიდია და ხატისათვის შეუწირავს ქოჩუა **მირცხულავა** (ქსმ, III, 647). იგი ამავე საბუთში მეორედ მოხსენიებულია როგორც ქოჩუა **მირსხულავა** (იქვე, 648). ამავე პერიოდის სხვა საბუთში დასახელებულია ზოჯოჯია **მისხულავა** (იქვე, 676), ხოლო XVIII ს. პირველი ნახევრის კიდეც ერთ საეკლესიო საბუთში - ხორგას მცხოვრები პაჭკუტია **მისხულავა** (ქსმ, III, 770). ივ. ჯავახიშვილმა გვარი დაუკავშირა მეგრულ სიტყვა **მურიცხს** („ვარსკვლავი“) და მირცხულავა გაიაზრა როგორც „ვარსკვლავას შვილი“ (ცხადაია, 2000: 113. ხაზგასმა ჩვენია - ს.კ.). ვფიქრობთ, ივ. ჯავახიშვილისეულ ახსნას აქვს ფონეტიკურ-მორფოლოგიური სახის დაბრკოლებანი: ფუძე **მურიცხ-**ძნელად მოგვეცემა **მირცხულა**, **მირსხულა** და **მისხულა** ვარიანტებს. უფრო რეალური ჩანს, გვარსახელის თავდაპირველ საყრდენ ფუძედ, მამაკაცის პირსახელად აღვადგინოთ ერთ-ერთ ისტორიულ საბუთში დადასტურებული **მისხულავა** ფორმის შემადგენელი მისხულა ვარიანტი, რომელშიც, შესაძლებელია, შედის ფუძე ძველქართული სიტყვისა **მისხ-**ი „ნათესავი; თაობა, მოდგმა“⁸ და კნინობითობის რთული სუფიქსი **-ულ-ა**. მომდევნო ეტაპზე სიტყვის ფუძეში თანხმოვნების წინ **რ** თანხმოვნის განვითარების ტენდენცია მოგვეცემა **მირსხულა** ფორმას, რომელიც რეალურადაა დოკუმენტირებული **მირსხულავა**-ში, მესამე საფეხურზე აფრიკატიზაციის შედეგად ამ ფორმისაგან

⁸ <http://www.ena.ge/explanatory-online> (დამოწმება: 10. 09. 2021)

მივიღებდით **მირცხულა** ვარიანტს, შდრ. **მისხალი** > მეგრ. **მირცხალი** (ქაჯაია, II, 2002: 283). ქრონოლოგიურად ყველაზე ბოლო ფორმებად **მერცხულა** და **მორცხულა** ვარიანტები ჩანს, რომლებიც აღდგება გვარსახელ **მერცხულავა**-სა და ტოპონიმ **ლემორცხულე**-ს საფუძველზე. მაშასადამე, გვარსახელთა ისტორია ასე წარმოიდგინება: პირსახელი **მისხულა** > გვარსახელი **მისხულავა** > **მირსხულავა** > **მირცხულავა** > **მერცხულავა** // ***მორცხულავა**. აღსანიშნავია, რომ იგივე გვარსახელი გავრცელებულია აბჟუელ აფხაზთა შორისაც (ოჩამჩირის რაიონი) **მერცხულაა** ვარიანტის სახით, რომელიც, როგორც ითქვა, გვარსახელის გვიანდელი ფონეტიკური ფორმაცაა და არც ეტიმოლოგიზდება აფხაზური ენის საფუძველზე.

გვარსახელი **მჭითავა** (შდრ. ამჟამინდელი ვარიანტი **ჭითავა**) პირველად დასტურდება ჯგალში (1616-1621 წწ.). მის შესახებ უკვე გვქონდა მსჯელობა, ამიტომ აქ აღარ გავიმეორებთ.

გვარსახელი **სიჭინავა** პირველად დასტურდება 1621 წელს (ქსმ, III, 1970: 413-414), უფრო მოგვიანებით კი, 1642 წ. შედგენილ დოკუმენტში ვლინდება **სიჭინავას** ამოსავალი, უსუფიქსო **ვარიანტი** სიჭინა (პალ, IV, 2007: 176); ასევე 1689-1714 წწ. შედგენილ საბუთებში იხსენიება ზემო ხობს მცხოვრები ხოსია **სიჭინა** (პალ, IV, 2007: 177). გვარსახელის დამაჯერებელი ეტიმოლოგია დღემდე არ არის დადგენილი, თუმცა, ვფიქრობთ, უყოყმანოა ერთი ფაქტი: გვარსახელს საფუძვლად უდევს **სიჭინა** ფუძე, რომელიც, როგორც ზემოთ აღინიშნა, დამოუკიდებელი საგვარსახელო ფორმა იყო XVII საუკუნეშიც და ასეთად რჩება დღესაც ადგილობრივ გამოთქმაში.

1616-1621 წლების საბუთში აღნიშნულია, რომ ვინმე **ტოტობინავა** გვანიშიას მართებდა ჯგალის ციხის ბეგარა (ქსმ, III, 1970: 478). ამ გვართან დაკავშირებით ჩვენი ყურადღება

მიიპყრო იმ ფაქტმა, რომ ა. ლლონტს საკუთარ სახელთა ლექსიკონში დასახელებული აქვს ერთმანეთთან აშკარა მატერიალურ კავშირში მყოფი, სხვადასხვა სიტყვაწარმოებითი მორფოლოგიური ელემენტით გაფორმებული რამდენიმე მამაკაცის პირსახელი: მეგრ. **ტოტ-ი**, **ტოტ-ია**, **ტოტ-იე**, **ტოტ-ე**, **ტოტ-ოლ-ი**, **ტოტ-ორ-ო**, **ტოტ-ო-შა**, **ტოტ-უ**, გ. ლლონიძის მიერ ჩაწერილი კახური **ტოტ-იბა**, ქიზიყური მეტსახელები **ტოტ-იკ-ო** და **ტოტ-ილ-ა**, პ. ინგოროყვას მიერ სვანეთის საბუთებში დადასტურებული **ტოტ-ო** და **ტოტ-ო-მ**, საარქივო მასალებში დაცული **ტოტ-ობა**, ქართლური მეტსახელი **ტოტ-ორ-ი**, ისტორიულ დოკუმენტებში დადასტურებული **ტოტ-ოჯ-ი**, რაჭული და გურული **ტოტ-უ-ა** (ლონტი, 1986: 194). იმავე ლექსიკონშია წარმოდგენილი ქალთა სახელები: **ტოტ-ოლ-ო** და **ტოტ-ონ-ა** (ლონტი, 1986: 299). ამ სახელებში ჩვენ მიერ გამოყოფილ სუფიქსთა რეალურობა სრულიად ცხადია, რასაც ვერ ვიტყვით **ტოტ-** ძირის სემანტიკაზე, რაც შემდგომ კვლევას მოითხოვს. რაც შეეხება გვარსახელ **ტოტობინავა**-ს შემადგენლობაში შემავალ **ტოტობინა** ფუძეს, მასში აქვე დასახელებულ ფორმებთან შედარება გამოგვაყოფინებს **ტოტ-** ძირს, თ. გვანცელაძის მიერ ათეულობით ქართულ პირსახელსა და გვარსახელში გამოყოფილ -**ობა** სუფიქსის -**ობ** სემენტსა (გვანცელაძე, 2011: 151-172) და კნინობითობის -**ინ-ა** დაბოლოებას. ამრიგად, გვარსახელი **ტოტობინავა** ასეთი სტრუქტურისაა: **ტოტ-ობ-ინ-ა-ვა**. დღეს ეს გვარსახელი აღარ არსებობს.

ისტორიულ საბუთებში ხშირია ისეთი შემთხვევები, როდესაც ერთი და იგივე პირსახელი თუ გვარსახელი წარმოდგენილია რამდენიმე ვარიანტით. გვარსახელი **ფათხავა**, დასტურდება სამი ვარიანტით: **ფათხავა // ფართხავა // ფათხაა**. **ფათხაა** გვარის მატარებელი ერთი პირი დასტურდება ცაიშში: „მართებს სომიხერდასა **ფათხაას**...“ (ქსმ, III, 1970: 450). ამავე დოკუმენტის მიხედვით, ჯგალში ერთდრო-

ულად დასტურდება რამდენიმე მოსახლე **ფათხავაც**, **ფათხააც** და **ფართხავაც**: ერთი მხრივ, **ფათხავა** გიორგი, ივანება და ოსავთარი, მეორე მხრივ, მიქაი, ბანუა, თომიხილა, ლომინა, სკვამილა და დედისმამა **ფათხაა** (ქსმ, III, 1970: 471), ერთადერთ შემთხვევაში კი დასტურდება **ფათხავა** გვარის **რ** ჩართული ვარიანტი - **ფართხავა** (ქსმ, III, 1970: 471). საკუთარი სახელები **ფართხო**, **ფართხუ** და **ფართხუია** რეალურად აქვს დადასტურებული სწორედ სამეგრელოში ალ. ლლონტს (ლლონტი, 1986: 120). ნ. ჯომიდავას აზრით, გვარსახელს საფუძვლად უდევს საკუთარი სახელი **ფართხა**, შდრ. **ფართხი**, **ფართხალი** (ჯომიდავა, 2000: 317). მეგრულში დღესაც აქტიურად გამოიყენება მეტსახელი **ფართხა** // **ფართხალა**. **ფართხალა**-ს უწოდებენ უკობტაო ქალს - უშნოდ გრძელ, ან ფართო, განიერ კაბაში (ქვედაბოლოში). ასეთ ადამიანზე მეგრულად იტყვიან: **მიფართხალ** „მოფართხუნობს“. გარდა ამისა, წარმოდგენილია როგორც **ფათხა**, ასევე ფართხა ფუძით ნაწარმოები სახელები: **ფათხა** „ბადის საქსოვი ჩხირი; ბატის ფრთა“ (ქობალია, 2010: 621) და **ფართხალა** „ფართხალა, ფეთხუმი; ფართხუნა“. **ფართხალი** „ფართხალი, ფართხუნი“ (ქობალია, 2010: 622). ვფიქრობთ, საანალიზო გვარსახელის საყრდენი ფუძე **ფათხა** > **ფართხა** თავდაპირველადაც ფართხუნა სამოსში გამოიწყობილ პირთა მეტსახელი იყო: იმ დროს გრძელი სამოსი (კაბა, ჩოხა, ახალუხი) მამაკაცებსაც ეცვათ.

გვარი **ქუცურავა** დასტურდება 1616-1621 წლების დოკუმენტში (ქსმ, III, 1970: 480). გვარსახელში უდავოდ გამოიყოფა **ქუცურა** ფუძე. ამავე ფუძის შემცველ გვარად მიაჩნია პ. ცხადაიას მის მიერ ჩხოროწყუში გამოვლენილი გვარსახელი **ქუცურუა**. მკვლევარი დასძენს, რომ **ქუცურუა** ცოცხალი სიტყვაა მეგრულში და მისი მნიშვნელობაა: „პატარა ტანისა და გამხდარი, გასაცოდავებული“ (ცხადაია, 2000: 142). გარდა ამისა, **ქუცურია** ნიშნავს „პატარა, ქუცურია ბალღს“ (ქობალია,

2010: 640). ვფიქრობთ, ამ სიტყვათა მატერიალურ-სემანტიკური ურთიერთკავშირი ცხადია.

გვარსახელი **შარინავა** დასტურდება 1621 წ. შედგენილ დოკუმენტში თილითს (ამჟ. ოჩამჩირის რაიონის სოფ. აბაა-ჟვახუ) მცხოვრებლად (ქსმ, III, 1970: 430) პ. ცხადაიას ცალკე არა აქვს გამოკვლეული გვარსახელი **შარინავა**, მაგრამ იგი მას ახსენებს **შარია**-ს განხილვისას და წერს: „სვანური და მეგრული პირსახელები **შარუ**, **შარმათ**, **შარვან**... გვავარაუდებინებს **შარი** ვარიანტსაც, რაც ჩანს გვარში **შარინავა**“ (ცხადაია, 2000: 146). ჩვენი აზრით, გამოსარიცხი არ არის **შარინავა**-ს კავშირი გვარსახელ **შარია**-სთან: **შარ**- ძირს ერთ შემთხვევაში ერთვის **-ია** სუფიქსი, მეორეში კი კნინობითისავე **-ინ-ა** სუფიქსი, მაგრამ ასე დარწმუნებით ძნელია **შარინა** ფუძის სემანტიკის დადგენა.

გვარსახელი **ძიგურავა** დოკუმენტირებულია 1616-1621 წლებში (პალ, V, 2015: 297). გვარსახელში გამოიყოფა **ძიგურ**-საყრდენი ფუძე, რომლის ამოსავალი სემანტიკა ცხადი არ არის. დასაშვებია მისი მატერიალური კავშირი გვარსახელ **ძიგუა**-სთან, რომელშიც, პ. ცხადაიას აზრით, აღდგება **ძიგ**-ზმნური ძირი. **ძიგუ**- (**ძიგვ**-) ზმნური ფუძე სამეგრელოში დაკავშირებულია ულაზათობის სემანტიკასთან: **ოძიგვინანს** - გამხდარია და უშნოდ გამოიყურება. სამეგრელოშივე ფიქსირდება კიდევ პირსახელები: **ძიგვალი**, **ძიგული** (ღლონტი, 1986: 232), რაც აღგვადგენინებს **ძიგუ**-საც (ცხადაია, 2000: 158).

წუწუნა-ვა ერთ-ერთი უძველეს ქართულ გვართაგანია - საკვლევი დოკუმენტების მიხედვით პირველად იხსენიება 1470-1474 წლებს შორის. **წუწუნავა** ოთარაი - შამადავლა დადიან-გურიელის მიერ იოვაკიმ კათალიკოსისათვის გაჩენილ სარგოს წიგნში მოხსენიებულია ნაწყალობევ ყმათა შორის (პალ, V, 2015: 325). გვარსახელი სავარაუდოდ მომდინარეობს შერქმეული **წუწუნა** „პიროვნება, რომელიც მუდამ წუწუნებს“ სახელისაგან.

ვინმე **ხოჭოლავა** ხვიჩია პირველად იხსენიება 1689-1714 წლებს შორის შედგენილ საბუთში (პალ, V, 2015: 405). ვ. ცხადაია გვარსახელ **ხოჭოლავას** ისტორიულ ვარიანტებად მიიჩნევს **ხოჭალავა**, **ხუჭულავა** ფორმებსაც. ისტორიულად **ხოჭოლავები** ჩიჩუების აზნაურები ყოფილან. **ხოჭა** პირსახელადაა დადასტურებული (ქსს, 1986). **ხოჭო**, **ხოჭოლა** მეგრულში შავტუხა და გამხდარი ბავშვის მოსაფერებელი სიტყვაა და მეტსახელებადაც გვხვდება (ცხადაია, 2000: 169). მიგვაჩნია, რომ უფრო მართებულია **ხუჭულავა** ვარიანტის დაკავშირება არა **ხოჭოლავა** // **ხოჭალავა** ფორმებთან, არამედ გვარსახელ **ხუჭუა**-სთან: ამ შემთხვევაში უნდა დავუშვათ, რომ **ხუჭუ-ლ-ა** ფუძე **ხუჭუ** პირსახელის კნინობით-ალერსობითი ვარიანტია. აქვე აღვნიშნავთ, რომ თ. გვანცელაძე აფხაზურ სოფელ კინდღში ადასტურებს **ხოჭა** პირსახელის ფუძეზე დამყარებული **ხოჭაა** (= **ხოჭავა**) გვარსახელის მონაწილეობით შექმნილ აფხაზურ მიკროტოპონიმს **ხოჭაა იწვა** „ხოჭავას ვაში“. მისი დასკვნით, ეს და სხვა მიკროტოპონიმებიც, რომლებიც გვხვდება კინდღში, ადასტურებს ამ აფხაზურ სოფელში ქართველთა თავდაპირველ სახლობას (გვანცელაძე, 2008: 60; გვანცელაძე, 2011: 178).

XVII ს. დოკუმენტში დასტურდება გვარსახელი **ხვარავა** - წყალიძგას მცხოვრები გაჭირებული **ხვარავა** შეუწირავთ ბიჭვინთისათვის (ქსმ, III, 1970: 767; პალ, V, 2015: 386). **ხვარავა ხორავას** ადრეული ვარიანტია. დღეს **ხორავა** სამეგრელო-აფხაზეთში ერთ-ერთი ძალზე გავრცელებული გვარია - ამ გვარის წარმომადგენლები ცხოვრობენ დღევანდელ აფხაზეთშიც: გაღში და სოფ. საბერიოში. **ხვარავა**-სათვის ამოსავალი უნდა იყოს პირსახელი **ხვარა**, როგორც ამას მიიჩნევს ნ. ჯომიდავა, შდრ. მეგრ. **ხვარა** „დაბადებით უწვევრულვამო“ (იხ, ჯომიდავა, 2000: 452). ა. ქობალიას მიხედვით, **ხვარა** მეგრულში სხვადასხვა მნიშველობით გამოიყენება: „დახმარება, საშველი; ქაჩალი; ფუჭი; უქნარა; ფშუტე; ხმელი მუნი“

(ქობალია, 2010: 725). გასაზიარებელია პ. ცხადაიას მოსაზრება, რომელიც სამართლიანად აღნიშნავს, რომ **ხვარა** // > **ხორა** „მელოტი“ მეტსახელადაც შეიძლება ქცეულიყვნენ (ცხადაია, 2000: 169). **ხორა** // **ხორაა** ვარიანტები ფიქსირდება ბ. ხორავას მიერ, „თურქეთში გადასახლებულ წებელდის სამხედრო ოლქის მცხოვრებთა სახელობითი საოჯახო სიის“ მიხედვით, სოფ. აქითარწუხვში, ასევე, სოფ. შვაკვარანში. ავტორის მითითებით, ეს არის გვარი **ხორავა** (ხორავა, 2014: 165, 176). ამრიგად, **ხვარავა** // **ხორავა** გვარსახელის ისტორია შეიძლება ასე წარმოვიდგინოთ: **ხვარა-ვა** > **ხორა-ვა** ძირისეული ვა მარცვლის ო ხმოვნად გარდაქმნის გზით.

2. 3. 1. 2. 1. -აა დაბოლოება გვარსახელებში

1621 წელს სოფ. ხაუჭელში, რომელიც მდებარეობდა ახლანდელი ოჩამჩირის რაიონის ხოჯალის მთის ახლოს, ჭლოუსა და მოქვის ზემოთ, იხსენიება გვარსახელი **კუკაა** // **კუკა** (1621 წ.): **კუკას** და ივანა **კუკას** ემართათ აფხაზეთის საკათალიკოსო ბეგარა (ქსმ, III, 1970: 431-432). ეს ცნობა იმ მხრივაცაა საყურადღებო, რომ ერთსა და იმავე სოფელში, ერსა და იმავე საბუთში დადასტურებულია ერთი და იმავე გვარსახელის ორი ვარიანტი: -აა სუფიქსიანი (**კუკ-აა**) და ნულოვან სუფიქსიანი (**კუკა**). ამჟამად ეს საკმაოდ მრავალრიცხოვანი გვარი ოფიციალურად იწერება როგორც **კუკავა**, მეგრულ ზეპირ მეტყველებაში კი იხმარება ისტორიული **კუკა** და **კუკაა** ვარიანტები. გვარსახელის საყრდენი ფუძეა პირსახელი **კუკა**, რომელიც დღესაც რეალურად დასტურდება დასავლეთ საქართველოში (დლონტი, 1967: 96; ცხადაია, 2000: 101). ამრიგად, გვარსახელის ისტორია ასეთია: **კუკა** (პირსახელი) > **კუკა** (გვარსახელი) > ***კუკა-აა** > **კუკ-აა** > **კუკა-ვა**. **კუკაა** გვარი წერია აფხაზ მუჰაჯირთა სიაში, რომელიც გადაუსახლებიათ სოფ. შვაკვარანიდან (ხორავა, 2014: 176).

1616-1621 წწ. ცაიშში სახელდება გვარი **მეუკურდაა**: ვინმე კაჭულია **მეუკურდაას** ემართა საეკლესიო ბეგარა (ქსძ, III, 1970: 452). იგი ნაზმნარი ჩანს: მეგრ. კატეგორიული ბრძანებითი **მეუკურდა!** „შეუხვიე! შეუფუთე! შეუკარი!“, შდრ.: **კირუა // კგრუა** „მეხვევა“, **მეუკურ** „შეუხვია, შეუფუთა“. საფიქრებელია, რომ სახელს საკრალურ-დამცავი ფუნქცია უნდა ჰქონოდა და ალბათ გამოიყენებოდა ავი სულისათვის გზა-კვალის ასარევად. გვარი დღეს აღარ გამოიყენება.

ტურაა გატანჯია იხსენიება 1616-1621 წწ. საბუთში ცაიშს მაცხოვრებლად (პალ, IV, 2007: 251). გვარის ამჟამინდელი ოფიციალური ფორმაა: **ტურავა**, ადგილობრივი გამოთქმით - **ტურა**. ამჟამად **ტურავა** დასტურდება სამეგრელოსა და აფხაზეთში. გვარსახელს საფუძვლად უდევს ცხოველის **ტურა** სახელისაგან მომდინარე მეტსახელი, ან პირსახელი. როგორც გ. გვანცელაძე აღნიშნავს, სახელრქმევისას ემოციური შემფასებლობა აუცილებელი ნიშანია. იგი უფრო ხელშესახებად შეიგრძნობა მეტსახელებისა და პირსახელთა კნინობით-ალერსობითი ფორმების გამოყენებისას. ამის მაგალითად მკვლევარი ასახელებს გარეკახეთში დადასტურებულ მეტსახელ **ტურა**-ს, რომელიც ერთ-ერთი პირისათვის შეურქმევიათ ეშმაკობისა და მოქნილი ქცევის გამო (გვანცელაძე, 2009: 66). **ტურა**, როგორც მეტსახელი, სამეგრელოში დღეს ნაკლებად გამოიყენება, მაგრამ იგი ზუსტად იმავე, ეშმაკის მნიშვნელობით გამოიყენება სამეგრელოში. ხშირად მიმართავენ მოხერხებულ, მოქნილ ადამიანს: **სი ტურა!** „შე ეშმაკო!“. შდრ. გვარები: **ტურაშვილი**, **ტურიაშვილი** (ჯომიდავა, 2000: 311). სვანეთის სულთა მატთანეში დასტურდება -**იან** დაბოლოებულიანი გვარი: **ტურიანი**, რომელიც სტრუქტურულად განსხვავდება **ტურა-ვა-საგან**, მაგრამ ორივესთვის საყრდენია **ტურა** ფუძე.

2. 3. 1. 2. 2. ნულოვან აფიქსიანი გვარსახელები

საანალიზო წყაროებში მეტად იშვიათად, მაგრამ მაინც დაგვიდასტურდა ისეთი გვარსახელები, რომლებიც წარმოდგენილია **წმინდა ფუძის სახით, მაგვარსახელებელი აფიქსების დართვის გარეშე, ნულოვანი აფიქსით**, ამჟამად კი იგივე გვარსახელები გაფორმებულია **-ვა** დაბოლოებით. ამითაა გამართლებული მათი განხილვა **-ვა** სუფიქსიან გვარსახელებთან ერთად.

გვარსახელი **სურმა** იხსენიება ნაგუაზაუს სასახლის მოსაკრებელ დავთარში (ქსძ, III, 1970: 412). საბას მიხედვით, „**სურმა** სხვათა ენაა, მოსაჯდომს სურმას ქართულად საოლავი ეწოდების და სამკურნალო საოლავს - კოლლურ(ი)ო“ (საბა, II, 1993: 118). ქეგლის მიხედვით, **საოლავი** კი არის „ქაჩაჩს ზევით სახსარი, სადაც ცხენს ბორკილს ადებენ“. სხეულის ნაწილის სახელის მეტსახელად და პირსახელად ქცევა მოულოდნელი არ არის. **სურმა** საკუთარი სახელია (დლონტი, 1967: 124), რომლისგანაც მომდინარედ მიიჩნევენ ნ. ჯომიდავა გვარსახელ **სურმავა**-ს (ჯომიდავა, 2000: 306). უფრო მეტი საფუძველი აქვს სხვა ვარაუდს: მეგრულში **სგრმა** (გ < უ) ნიშნავს „ლამაზს, ტანადს, მშვენიერს“. სწორედ ამ სტყვისგან უნდა მოდიოდეს გაგვარსახელებული ანთროპონიმი **სურმა**-ც.

1621 წ. აფხაზეთის გამოსავალი დავთრის მიხედვით, ჭალაში (ამჟ. სოფ. ჭლოუ) დასტურდება გვარსახელი **ქვაცხა** (ქსძ, III, 1970: 435). **ქვაცხა** უნდა იყოს იგივე **ქვარცხა-ვა** (ცხადაია, 2000: 139): იგულისხმება, რომ **ქვაცხა** ფუძეს ჩაერთო **რ** თანხმოვანი და გაფორმდა **-ვა** დაბოლოებით.

ვფიქრობთ, ჩვენ მიერ გაანალიზებული **-ვა** დაბოლოებინი გვარსახელები, მათი სრული (**-ვა**) თუ არასრული (**-აა**, **-ა**) ვარიანტებით წარმოდგენილნი, მხარს უჭერენ იმ მოსაზრე-

ბას, რომ ისინი ქართულ ნიადაგზე წარმოქმნილი გვარსახე-
ლებია და არა ნააფხაზარი, როგორც ამას მიიჩნევს ზოგიერთი
მეცნიერი. მით უმეტეს, რომ თითოეული მათგანის ეტიმო-
ლოგიის დადგენა შესაძლებელია ქართულში. აქვე ვიზიარებთ
პ. ცხადაიას თვალსაზრისს, რომლის მიხედვითაც:
„ცხადი ხდება, რომ კოლხურ გვარსახელთა -ავა დაბოლო-
ებაში წინამავალი -ა ფუძისეულია, ხოლო ბოლოკიდური -ა
სავარსახელო სუფიქსი, ხოლო ვ თანხმოვანი გარკვეული
ფუნქციის მქონე ჩანართია ინტერვოკალურ პოზიციაში. ორი
სხვადასხვა დანიშნულების მორფემის შეერთებით მიღებუ-
ლი -ვა კომპლექსი თავის მხრივ, გვარსახელთა მაწარმოებელ
რთულ სუფიქსად იქნა აღქმული“ (ცხადაია, 2000: 22).

2. 3. 1. 3. უა დაბოლოებიანი გვარსახელები

მეგრულ გვარსახელთა აქტიური მაწარმოებელია დაბო-
ლოება უა. გ. როგავა თვლიდა, რომ მეგრულ გვარებში „-ოვ-ან,
(თუ -უვ-ან) სუფიქსი მეტად აქტიური სუფიქსი უნდა ყოფი-
ლიყო ერთ დროს. -ოვ-ან // -უვ-ან სუფიქსის -ნ მოკვეცილი
სახეობა უნდა იყოს -უა სუფიქსიანი გვარები საქართველოში:
დონდ-უა < დონდ-უვა-ან (შდრ. სვან. დონდვან), **გომშუა < გომ-
უვ-ან** (შდრ. სვან. გომშვან) და სხვ.“ (როგავა, 1955: 5-6. ხაზგასმა
ჩვენია - ს.კ.). -ოვ-ან რთულ სუფიქსში ძირითადია -ოვ
ელემენტი, რომელსაც „დართული აქვს -ან სუფიქსი“ (როგავა,
1955: 4). მეცნიერის დასკვნით, -ოვ-ან (თუ -უვ-ან) რთულ
სუფიქსს ჯერ მოკვეცია ბოლოკიდური ნ (შდრ. მეგრ. რენ > რე
„არის“), ხოლო შემდეგ ხმოვნებს შორის ამოვარდნილა ვ
თანხმოვანი, ე. ი. -უვან > -უან > -უა.

ს. ჯანაშია გვარსახელების უა დაბოლოების საკითხს
ცალკე არ შეხებია, მაგრამ, როგორც ჩანს, მკვლევარი ვარაუ-
დობდა -ვან > -უა პროცესს. იგი ასახელებს პარალელურ
ფორმებს: სვან. გომშვან > მეგრ. გომშუა (ჯანაშია, 1959: 36).

სავარაუდოდ, ამის საფუძველზე გამოაქვს ჯ. ონიანს დასკვნა გვარსახელთა უა დაბოლოების წარმომავლობასთან დაკავშირებით, როცა წერს „ს. ჯანაშიამ -ი-ან დაბოლოება საერთოქართველურ ფორმად მიიჩნია და მის პარალელურ ფორმებად ჩათვალა მეგრული გვარების დაბოლოებანი -ია(ნ), -ავა(ნ), -უა(ნ)“ (ონიანი, 1979: 80). ზ. ჭუმბურიძე მიიჩნევს, რომ -ვა და -ია სუფიქსები -უან // -იან დაბოლოებებისაგან უნდა იყოს მიღებული (ჭუმბურიძე, 1987: 296).

პროდუქტიულობით უა დობოლოებას საქართველოში VII ადგილი უკავია, სამეგრელოში კი - VI ადგილი. საქართველოში დღესდღეობით გამოვლენილია 100-მდე გვარსახელი, რომელთაც ფინალში აქვთ უა. მათგან ოთხის ძირითადი სამკვიდროა იმერეთი (დონდუა, სტურუა, ჩაჩუა, ხობუა), ხოლო დანარჩენისა - სამეგრელო (ცხადაია, 2000: 22). პ. ცხადაია აანალიზებს რა მკვლევართა თვალსაზრისებს, მიდის ასეთ დასკვნამდე: „თითქმის ყველა მკვლევართან სიტუაცია ისეა წარმოჩენილი, რომ -ა-ზე დაბოლოებული გვარები თვით მეგრულის წიაღში კი არ არიან აღმოცენებული, არამედ სვანური -(ი)ან დაბოლოებიანი გვარების -ნ მოკვეცილი ვარიანტებია (ზოგ შემთხვევაში ასეცაა)“ (ცხადაია, 2000: 23). იგი მიიჩნევს, რომ საგვარსახელო სუფიქსი -ა უმეტეს შემთხვევაში დაერთვის -ო ან -უ ხმოვანზე დაბოლოებულ პირსახელებს. ავტორი საილუსტრაციოდ წარმოგვიდგენს შესაბამის მაგალითებს:

ა. -ო ხმოვანზე დაბოლოებულ ფუძეებზე დართული -ა სუფიქსი (ე.ი. -უ-ა < -ო-ა): კეკო > კეკო-ა > კეკუ-ა, კოლო > კოლო-ა > კოლუ-ა, ლოგო > ლოგო-ა > ლოგუ-ა, ქოჩო > ქოჩო-ა > ქოჩუ-ა და სხვ.

ბ. -უ ხმოვანზე დაბოლოებულ ფუძეებზე დართული -ა სუფიქსი: გურუ > გურუ-ა, მატ-უ > მატუ-ა, ქურსუ > ქურსუ-ა, შანგუ > შანგუ-ა და სხვ. (ცხადაია, 2000: 23. ხაზგასმა ჩვენია - ს.კ.).

საბოლოოდ, პ. ცხადაია გაანალიზებული მასალის საფუძველზე მიიჩნევს, რომ „-უა-ზე დაბოლოებულ კოლხურ (მეგრულ) გვარებში გვართა მაწარმოებელია -ა სუფიქსი. მაგრამ ცნობილია, რომ ფონეტიკურ ნიადაგზე ან მორფემათა საზღვარზე წარმოქმნილი ბგერათკომპლექსი შეიძლება მორფოლოგიურ (სიტყვაწარმოებით) ელემენტად გადაიქცეს. ამ პირობით (და ოდენ სინქრონულ დონეზე) -უა ზოგ შემთხვევაში კიდევაც შეიძლება საგვარსახელო სუფიქსად ჩავთვალოთ (როგორც პარადიგმატული გასწორების ტენდენციის შედეგი)“ (ცხადაია, 2000: 24). ჩვენი აზრით, უფრო ადრინდელ ეტაპზე არსებობდა -ან სუფიქსი, რომლის ნაშთია პ. ცხადაიას მიერ გამოყოფილი -ა სუფიქსი.

საეკლესიო-ისტორიული დოკუმენტების მიხედვით, საკვლევ მხარეშიც გამოვლინდა რამდენიმე უა დაბოლოებიანი გვარსახელი, რომელთაგან მაგვარსახელებელი სუფიქსი -ა დაერთვის ზოგ შემთხვევაში -ო ხმოვანზე დაბოლოებულ გვარსახელთა ფუძეებს, ზოგშიც იგი ემატება -უ ხმოვანზე დაბოლოებულ ფუძეებს. წარმოვადგენთ შესაბამის მაგალითებს საკვლევი მასალიდან.

2. 3. 1. 3. 1. -ო-ა > -უ-ა დაბოლოებიანი გვარსახელები

1621 წ. სოფელ ნაგუაზაუში დასტურდება გვარსახელი **ზარქუა** (ქსმ, III, 1970: 413). ვიზიარებთ ამ გვარსახელის მიღების პ. ცხადაიას მიერ შემოთავაზებულ გზას: **ზაქრო > ზარქო > ზარქო-ა > ზარქუ-ა** (ცხადაია, 2000: 85).

XVI საუკუნის ერთ-ერთ საბუთში დასახელებულია კაცობაი **კოდუა** (ქსმ, III, 1970: 383). პ. ცხადაიას ცნობით, **კოდი** პირსახელია და აღგვადგენინებს **კოდო** ვარიანტსაც. შესაბამისად, მკვლევარი ვარაუდობს **კოდუა**-ს მიღების ასეთ გზას: **კოდო-ა > კოდუ-ა**, შდრ. **კოდ-ა-შვილ-ი, კოდ-ია-შვილ-ი, კოდ-ო-შვილ-ი** (ცხადაია, 2000: 99; ლლონტი, 1967: 94).

გვარსახელი **ლოგუა** პირველად დასტურდება XVI საუკუნის II ნახევარში (პალ, II, 1993: 569), ხოლო მოგვიანებით, 1621 წელს ნაჭანუელში (ამჟ. ოტობაია) იხსენიება **ლოგუა** თოლიშია (პალ, II, 1993: 569). პ. ცხადაიას სავსებით დამაჯერებლად მიაჩნია, რომ გვარსახელს საფუძვლად **ლოგო** ფუძე უდევს, რომლის სემანტიკის შესახებ ორ მოსაზრებას გვთავაზობს: 1. მეგრული **ლოგო** „ყეყეჩი, მოსულელი“; 2. **ლოგო** უნდა იყოს შემოკლებული ფორმა **ლონგორ-ი**, ან **ლონგინოზ-ი** პირსახელებიდან ერთ-ერთისა (ცხადაია, 2000: 106). პირადად ჩვენ უფრო მისაღებად მეორე შეხედულება მიგვაჩნია, შდრ. გვარსახელები: **ლონგ-ი-შვილ-ი** და **ლონგ-ურ-ა-შვილ-ი** (გაგულაშვილი, 1993: 51), რომლებიც **ლონგინოზ-ის**გან მომდინარე **ლონგ-** და **ლონგ-ურ-** ფუძეებს ემყარებიან; ამავე წარმომავლობისაა პირსახელები: **ლონგ-ი** (ქარელის რ.), **ლონგ-ა**, სვანეთის საბუთებში ფიქსირებული **ლონგ-ო** (ღლონტი, 1986: 154). აქვე იმასაც დავძენთ, რომ საანალიზო გვარსახელი **ლოგუა** ამ ფორმითვე გავრცელებული აფხაზთა შორისაც, მაგრამ იმის გათვალისწინებით, რომ, როგორც თ. გვანცელაძე ვარაუდობს, აფხაზურ ენაში **ო** და **ე** ხმოვნებს ფონემის ფუნქციები ყველაზე გვიან, დაახლოებით XVIII-XIX საუკუნეთა მიჯნამდე ოდნავ ადრე უკისრიათ (გვანცელაძე, 2011: 39), ხოლო **ო** ხმოვნის შემცველი საანალიზო გვარსახელი **ლოგუა** უკვე XVI საუკუნის II ნახევარში დასტურდება ქართულ სინამდვილეში, ამ გვარის აფხაზური წარმომავლობა გამოირიცხება. ამ დასკვნისკენ გვიბიძგებს ის ფაქტიც, რომ გვარსახელი, თ. გვანცელაძის ზეპირი ცნობით, არ ეტიმოლოგიზდება აფხაზური ენის ნიადაგზე.

ფიცხუა გვარსახელი 1621 წელს დასტურდება სოფ. ცაიშში (პალ, IV, 2007: 324). დღეს გვარი **ფიცხუა** არ არსებობს. გვარსახელის საყრდენი ფუძეა ქართული **ფიცხ-ი** ზედსართავისგან მომდინარე **ფიცხ-ელ-ა-ანთროპონიმის** (გვხვდება დამოუკიდებლადაც და გვარსახელების - **ფიცხ-ელ-ა-ურ-ი-ს**,

ფირცხ-ელ-ა-ვა-ს, ფირცხ-ელ-ან-ი-ს, ფირცხ-ელ-იან-ის შემადგენლობაშიც) კნინობით-ალერსობითი ფორმა **ფიცხ-ო**, ანდა **ფიცხ-უ-ა** < ***ფიცხ-ო-ა**. შესაძარებლად გამოდგებოდა აგრეთვე გვარსახელები: **ფირცხ-ალ-ა-ვა**, **ფირცხ-ალ-ა-ურ-ი**, **ფირცხ-ალ-ა-შვილ-ი**, **ფირცხ-ალ-ა-ძე**, **ფირცხ-ალ-ია** (გაგულაშვილი, 1993: 76), რომელთა საყრდენი ფუძე **ფირცხალ-ი** მეგრულში ნიშნავს გაბრაზებულს, გაწიწმატებულს (შდრ. **ფიცხელი**) (ცხადაია, 2000: 134-135).

გვარსახელი **ჩოქუა** 1621 წელს იხსენიება ამჟამინდელი აფხაზეთის ტერიტორიაზე, სოფელ ხაუჭელში (პალ, V, 2015: 229). გვარსახელი **ჩოქუ-ა** მიღებულია **ქოჩო** „თევზის ფაფარი“ სახელისაგან თანხმოვანთა მეტათეზისით (ცხადაია, 2000: 141) და წარმოადგენს **ქოჩორ-ი** სიტყვის ფონეტიკურ ვარიანტს. ეს სიტყვა მეტსახელად შეიძლებოდა გამოყენებულიყო იმ ადამიანის აღმნიშვნელად, ვისაც თევზის ზურგზედა ფხასავით ჰქონდა თმა აშვერილი. **ქოჩო** > **ქოჩუ** და **ქოჩუ-ა** რეალურადაც დასტურდება პირსახელებად სამეგრელოში (ცხადაია, 2000: 141), ხოლო **ჩოქო-ია** დადასტურებული აქვს ალ. ლლონტს იმავე სამეგრელოში (ლლონტი, 1967: 146). ამრიგად, გვარსახელის ისტორია ასეთია: აპელატივი **ქოჩორ-ი** > აპელატივი **ქოჩო** „თევზის ქოჩორი, ზურგზედა ფხები“ > პირსახელები **ქოჩო** // **ჩოქო** > პირსახელები **ქოჩუ** // **ჩოქუ** > გვარსახელი **ჩოქუ-ა**.

თავადურ-აზნაურული გვარსახელი **ჩიჩუა** დასტურდება 1673-1696 წლებში (პალ, V, 2015: 215). იოანე ბაგრატიონი ოდიშის თავადთა შორის ასახელებს **ჩიჩუებს**, რომლებიც ძველად **ჩიქოან-ის** გვარიდან ყოფილან. იგი აღნიშნავს: „ძველად იყვნენ ესენი **ჩიქოანის** გვართაგან... გაუგვარდათ ჩიქოანობა წელსა 1335...“ (ბაგრატიონი, 1997: 130). პ. ცხადაიას აზრით, გვარსახელი უნდა მომდინარეობდეს **ჩიჩო** საკუთარი სახელისაგან, რომელიც დადასტურებულია ალ. ლლონტის მიერ (ცხადაია, 2000: 152-153; ლლონტი, 1986: 226).

2. 3. 1. 3. 2. -უ-ა დაბოლოებიანი გვარსახელები

1621 ხოირში (ამჟ. ოხურეი) დასტურდება **კაკუა** გვარსახელის მტარებელი სამი პირი: იშამორთა, მოირდინა და მხიარულა **კაკუები** (ქსმ, III, 1970: 425). გვარსახელის საყრდენ ფუძედ პ. ცხადაიას მიერ გამოვლენილ პირსახელ **კაკუ**-ს მივიჩნევთ, შდრ. გვარსახელები: **კაკუ-ბერ-ი**, **კაკუ-ბერ-ია** „კაკუ-ვაჟი, კაკუს ვაჟი“ (ცხადაია, 2000: 91). თავის მხრივ, **კაკუ** პირსახელ **აკაკი**-ს კნინობითი **კაკო** ფორმის ვარიანტია. **კაკუ** საკუთარი სახელი დადასტურებული აქვს ალ. ლლონტს (ლლონტი, 1967: 90). მაშასადამე, **კაკუა** მიღებულია ასე: პირსახელი **აკაკი** > პირსახელი **კაკ-ო** > პირსახელი **კაკ-უ** > გვარსახელი **კაკ-უ-ა**.

1616-1621 წლების დოკუმენტში დარჩელში იხსენიება **მჯუჯუა** კაჭულია (პალ, III, 2004: 249). მკვლევართა მიერ არ არის შესწავლილი არც **მჯუჯუა** და არც - **კაჭულია**. ჩვენი ვარაუდით, ამათგან გვარსახელია **მჯუჯუა**, რომლის ამოსავალი სემანტიკაც გაურკვეველია. **ჯუჯუ** შესაძლებელია ყოფილიყო მეტსახელი, ხოლო შემდეგ ქცეულიყო გვარსახელად, შდრ. რეალურად დადასტურებული პირსახელები: **ჯუჯ-ა**, **ჯუჯ-ია** (ლლონტი, 1986: 254). თუ ეს ვარაუდი სწორია, ისიც უნდა ვივარაუდოთ, რომ გვარსახელ **მჯუჯუა**-ში თავკიდურა **მ-** ისევეა განვითარებული, როგორც **ჭითა-ვა** // **მ-ჭითა-ვა**-ს შემთხვევაში (იხ. ზემოთ). შესაბამისად, მივიღებთ გარდაქმნათა ასეთ ჯაჭვს: **ჯუჯ-უ** > **მ-ჯუჯ-უ** > **მ-ჯუჯ-უ-ა**.

1621 წ. სოფელ თილითში დამოწმებულია გვარი **თიფშუა** (ქსმ, III, 1970: 428), რომელსაც კომპოზიტური წარმოებისად თვლიან: **თიფ-შუ-ა**, შდრ. მეგრ. **თიფი** // **თიფუ** „თივა, ბალახი“, **(ფ)შუ** „მსხვილი, მსუქანი“. გვარსახელისათვის ამოსავალი უნდა იყოს **თიფშუ** მეტსახელიო. პ. ცხადაია წარმოადგენს თ. სახოკიას თვალსაზრისს, რომლის მიხედვითაც **თიფი** მომდინარეობს აფხაზური სიტყვისაგან **ა-თფფ** „ადგილი, ალაგი. კარავი, მწყემსის სადგომი“ (ცხადაია, 1999:

227; ცხადაია, 2004: 146;). მ. ბუკიაც **თიფუ**-ს განიხილავს აფხა-ზურიდან მეგრულში ნასესხებ სიტყვათა შორის (ბუკია, 2000: 21). მოცემულ შემთხვევაში ამ თვალსაზრისებს ვერ დავყვრდნობით, რადგან არ ჩანს აფხაზური სიტყვის სემანტიკური კავშირი ქართულ გვარსახელთან. თ. გითოლენდიას აზრით, გააფხაზურებული **დიფშუა**, რომელიც წარმოდგენილია გუდაუთის რაიონის სოფ. ხოფიდან გაძევებულ მუჰაჯირთა სიებში, მეგრული **თიფშუა**-საგან მიღებულია შემდეგი გზით: **თიფშუა** > **თ** თანხმოვნის გამჟღერებით ***დიფშუა** > **ხ** თანხმოვნის დაკარგვით დიფშუა (გითოლენდია, 2010: 116). **თიფშუა** გვარსახელთან დაკავშირებით, საყურადღებოა, ასევე, მ. ლაბაძის ზეპირი ცნობა, რომლის მიხედვითაც, **თიფშუ** არის ხოფურსა და ვიწურ-არქაბულში დადასტურებული იგივე **თიმჩხუ** „ცნობილი“, შდრ. ათინური **თიფშუ** „ცნობილი“. ამ თვალსაზრისიდან გამომდინარე, **თიფშუა** შესაძლოა ცნობილი პიროვნების მეტსახელი ყოფილიყო. ჩვენ მისაღებად მიგვაჩნია მ. ლაბაძის ვარაუდი.

1621 წელს **ქორჩოლუა** მამაში და ყელგრძელი სახელდებიან ამჟამინდელი გალის რაიონის სოფ. მუხურში (ქსმ, III, 1970: 426; პალ, IV, 2007: 383). პ. ცხადაიას მიხედვით, **ქორჩოლუა**-ში გამოიყოფა იგივე **ქორჩ**- ძირი, რაც არის სამეგრელოში დღეს გავრცელებულ **ქორჩილავა** გვარსახელში (ცხადაია, 2000: 141). **ქორჩილავა**-ს უკავშირებს ნ. ჯომიდავაც ისტორიულ დოკუმენტში დადასტურებულ გვარსახელ **ქორჩოლუა**-ს. მისი თქმით, **ქორჩილავა** **ქორჩილა** მეტსახელს გულისხმობს (ჯომიდავა, 2000: 347). მეგრულში **ქორჩოლუა** „ქორჩორას“ ნიშნავს (ქობალია, 2010: 638). გვარსახელ **ქორჩოლ-უ-ა-სა** და მეგრული **ქორჩოლ-უ-ა** ზედსართავი სახელის უდავო კავშირი ქართული სამწიგნობრო ენის **ქორჩორ-ა** სიტყვასთან გვახსენებს ამჟამინდელი აფხაზეთის ტერიტორიაზე მდებარე ილორის წმიდა გიორგის ტაძრის კედელზე გამოსახულ XI საუკუნის ქართულ წარწერაში მოხსენიებული მღვდლის

გიორგი ქოჩოლვაძე-ს გვარსახელს. როგორც თ. გვანცელაძემ დაადგინა, რომ ეს არის მთელ დასავლეთ საქართველოში უძველესი პალეოგრაფიული ნიმუში -ვა სუფიქსიანი ქართული გვარსახელის დოკუმენტირებისა. შესაბამისად, თვით გიორგი ქოჩოლვაძე ეროვნებით ქართველი იყო, ხოლო მისი გვარის სრული დასახელება ქოჩოლვაძე უნდა ყოფილიყო (გვანცელაძე, 1999: 52-58). პ. ცხადაიას ვარაუდით, აქ გამოსაყოფია გვარსახელ ქოჩუა-სთან საზიარო ძირი ქოჩო „თევზის ფაფარი“ (ცხადაია, 2000: 141). ჩვენი აზრით, მეგრული ქოჩო ქართული სამწიგნობრო ენის ქოჩორ-ი სიტყვის ბოლომოკვეცილი ფორმაა, ხოლო სამწიგნობრო ენისავე ქოჩორ-ა ზედსართავ სახელის მეგრული შესატყვისებია: ქოჩოლ-ა და ქორჩოლ-უ-ა, რომელთაგან პირველი საფუძვლად დასდებია ისტორიულ ქოჩოლ-ა-ვა-ძე გვარსახელს, მეორე ვარიანტისაგან კი წარმოქმნილა გვარსახელი ქორჩოლ-უ-ა⁹.

1621 წელს ჩაგუა გვარსახელის მტარებელი რამდენიმე პირი დასტურდება ხოირის მაცხოვრებლად: ჩაგუა ჯგერგემია, გურმიხილა, კაკაია, ხუხული და გოგია (პალ,V, 2015: 188). პ. ცხადაია მართებულად გამოყოფს საყრდენ ჩაგუ პირსახელს (ცხადაია, 2000: 149). მეგრულში ჩაგუ არის „ჩლუნგი, გამოჩორკნილი, მოუხეშავი“ (ქობალია, 2010: 669). ეს სიტყვა იოლად შეიძლება ქცულიყო ჯერ დამცინავ მეტსახელად, შემდგომ კი დესემანტიზაციისა და უარყოფითი კონოტაციის დაკარგვის გზით გამხდარიყო ჩვეულებრივი პირსახელი, რომელიც არცთუ ისე შორეულ წარსულში საკმაოდ პოპულარ-

⁹ სამწუხაროდ, სწორედ ილორის ხსენებულ წარწერაში ერთ-ერთი უძველესი ქართული გვარის დოკუმენტირება გახდა იმის საბაზი, რომ ორიოდე წლის წინ ოკუპირებული აფხაზეთის რეჟიმმა უხეშად დაამახინჯებინა ილორის ტაძარი, ხოლო ეს წარწერა კირით გადაათეთრებინა. ამ გზით სცადეს ამ მხარეში ქართველთა ავტოქთონობის კვალის წაშლა.

რული იყო სამეგრელოში (ღლონტი, 1967: 144). ამრიგად, გვარსახელის ისტორია ასე წარმოიდგინება: აპელატივი **ჩაგუ** > პირსახელი **ჩაგუ** > გვარსახელი **ჩაგუ-ა**, შდრ. იმავე ძირისაგან ნაწარმოები გვარსახელი **ჩაგუნვა** < **ჩაგუ-უნ-ა-ვა**.

1621 წელს იხსენიება **ჩხირუა**, რომელსაც „ემართა თილ-ითს სასახლის ბეგარა...“ (ქსმ, III, 1970: 430). გვარსახელი უნდა მომდინარეობდეს **ჩხირუ** მეტსახელისაგან. შდრ. **ჩხირი** (ჯომიდავა, 2000: 401). საფიქრებელია, რომ **ჩხირუ** იქნებოდა სუსტი, გამხდარი და აწოწილი ადამიანის მეტსახელი. მეგრ. **ჩხირი** „სარი“.

ძაძუა პირველად იხსენიება XVI საუკუნეში ნაჭანელში (ამჟ. ოტობაია) მცხოვრები ოთხი კომლი საეკლესიო გლეხის გვარსახელად (ქსმ, III, 1970: 385; პალ, V, 2015: 295). პ. ცხადაიას ცნობით, ამ სოფელში **ძაძუები** ამჟამადაც ცხოვრობენ. მისივე ვარაუდით, გვარსახელი მომდინარეობს **ძაძუ** პირსახელისაგან (ცხადაია, 2000: 158), ნ. ჯომიდავა კი მიიჩნევს, რომ **ძაძუ** მეტსახელი იყო (ჯომიდავა, 2000: 416). ასეა თუ ისე, გვარსახელის ისტორია ამგვარად წარმოგვიდგენია: პირსახელი, ან მეტსახელი **ძაძუ** > გვარსახელი **ძაძუ-ა**.

1628 წელს ილორს მცხოვრები **წაწულუა** გამიძულა ლევან დადიანს შეუწირავს ბიჭვინტის ღვთისმშობლისათვის და მისთვის გადასახადიც დაუწესებია (პალ, V, 2015: 306). **წაწი**, **წაწუნა** საკუთარი სახელები დასტურდება ალ. ღლონტთან (იხ. ღლონტი, 1967: 151). მეგრულში **წაწუა** ნიშნავს რისამე კოხტად კეთებას, ხოლო **წაწულუა** - პატარასა და კოხტას, კოპწიას (ქობალია, 2010: 695). გვარის ისტორია ასეთია: ზედს. სახ. **წაწულუ** > მეტსახელი და პირსახელი **წაწულუ** > გვარსახელი **წაწულუ-ა**.

გვარსახელი **ხერაგუა** დასტურდება 1621 წელს შედგენილ დოკუმენტში სოფელ ხოირში (ამჟ. ოხურეი) (პალ, V, 2015: 378). ვფიქრობთ, იგი მომდინარეობს სვანური **ხერეგიან-**ისაგან, რომელიც იხსენიება მე-17 ს. შედგენილ სვანეთის

ერთ-ერთ წერილობით ძეგლში (N120): „...**ხერგიანის** გუარი კ(ა)ცი - აზნაზრი...“ (სწმ, I, 1986: 202). ამავე საბუთში ხერგიანი გვხვდება უფრო სრულად გახმოვანებული ხერეგიანი ვარიანტის სახით: „თუ **ხერეგ(ი)ანი(ი)** კაცი ვინმე უბედური გამოჩნდეს...“ (სწმ, I, 1986: 202). სვანეთშივე იხსენიება აგრეთვე **ხერაკია** გვარიც, რომელიც, სავარაუდოდ, აქვე განხილული **ხერაგუა**, **ხერეგიანი** და **ხერგიანი** გვარსახელების ვარიანტი ჩანს.

ხუხუა დასტურდება XVII ს. ისტორიულ წყაროებში. კერძოდ, 1621 წელს შედგენილი საბუთის მიხედვით, თილითში (ამჟ. აბააჟვახუ) მცხოვრებ **ხუხუა** თოსკუამიას ჰმართებია აფხაზეთის საკათალიკოსო ბეგარა (პალ, V, 2015: 430). ხოლო 1616-1621 წწ. დოკუმენტის მიხედვით, **ხუხუა** მსუბუქას ემართა ჯგალის ციხის ბეგარა (პალ, V, 2015: 430). **ხუხუა** წარმოქმნილია პირსახელ **ხუხუ**-საგან, რომელიც დღემდეა გავრცელებული სამეგრელო-აფხაზეთში ხანდაზმულთა შორის, შდრ. აგრეთვე პირსახელები: **ხუხ-ა**, **ხუხ-ი**, **ხუხ-უ**, **ხუხ-უ-ე** [**ხუხუაი**- ს.კ.] (ცხადაია, 2000: 171; ლლონტი, 1967: 159). ნ. ჯომიდავა **ხუხუ** // **ხუხუა**-ს შემდეგ მნიშვნელობებს ადასტურებს მეგრულში: **ხუხუ** „სელის ხინკალი“; **ხუხუა** „ხუხულა, ბავშვის მიერ კუბებით ამენებული სახლი“ (ჯომიდავა, 2000: 467). **ხუხუ** იგივეა, რაც **ხუხურია** „ჩამრგვალებული და ტანდაბალი“ (ქობალია, 2010: 732). ალბათ ეს უკანასკნელი მნიშვნელობა ჰქონდა გვარსახელ **ხუხუა**-ს საყრდენ პირსახელ **ხუხუ**-ს.

2. 3. 1. 4. -ში დაბოლოებიანი გვარსახელები

ენათმეცნიერთა მიერ დადგენილია, რომ ნათესაობითი ბრუნვის მეგრული ნიშანი -იში // -ში, რომელიც გამოხატავს კუთვნილება-დანომუშაობას, სიტყვაწარმოებითი სუფიქსის ფუნქციით აღჭურვილია დიდი ხნის წინათ. ზ. ჭუმბურიძე

მეგრულ-ლაზურ გვარებში გამოყოფს ნათესაობითი ბრუნვის -ში (-იშ-ი) ნიშანს: **მემიშ-იში, ხალვა-ში, ჯა-ში** „ხისა“ და ა.შ. (ჭუმბურიძე, 1987: 298). ამას ადასტურებს ტოპონიმიაც და ანთროპონიმიაც (ცხადაია, 2000: 27). -ში დაერთვის ეპონიმის სახელს და აღნიშნავს ამ ეპონიმისადმი მიკუთვნებულობას, მისგან მომდინარეობას. მაგ.: **ტულუ-ში** ნიშნავს „ტულუს შთა-მომავალს“ (ცხადაია, 2000: 27).

ისტორიულ დოკუმენტებში ვლინდება ერთადერთი გვარსახელი **აბაშია**, რომელიც, შესაძლოა, -ში დაბოლოებას შეიცავდეს. გვარი ამ ფორმით პირველად დასტურდება 1616-1621 წწ. შედგენილ „საცაიშლო დავთარში“: „მართებს **აბაშიას** 1 საკლავი, 1 ქათამი, 1 პური...“ (ქსმ, III, 1970: 454). პ. ცხადაიას ცნობით, ამჟამად გვარი გვხვდება ზუგდიდში, ფოთში, ახუთში. მკვლევრის მიერ პირველ გალში მოპოვებული ცნობით, გვარის წინაპარი სამი ძმა **აბაშიძე** წამოსულა იმერეთიდან. ერთი მათგანი დამკვიდრებულა სამქვარში (სამურ-ზაყანო), მეორე - ახუთში, მესამე - ჭალადიდში. გვარის -ძე დაბოლოება ყველგან შეუცვლიათ -ია დაბოლოებით (ცხადაია, 2000: 48). იოანე ბაგრატიონის ცნობით, „მურვან ყრუ რო მოვიდა, მაშინ დარჩა აბაშური ბეგის შვილი, რომელიცა აღზარდა არჩილ მეფემან და უბოძა ჭალა და თავადობა. სხვანიც ამისა სახლისანი დარჩნენ მრავალნი და ესენიცა მუნ დაასახლა, რომელნიც არიან აზნაურად, ისევ აბაშიძეებად წოდებულნი 668 წ.“ (ბაგრატიონი, 1997: 122-123). **აბაშია** გვარსახელი დღესაც გვხვდება აფხაზეთში. რამდენიმე ოჯახი ცხოვრობს გალში, სოფ. პირველ გალში და ერთი ოჯახი კი - სოფ. ღუმურიშში.

პ. ცხადაიას აზრით, საანალიზო გვარისათვის ამოსავალია ისტორიული პირსახელი **აბაშ-ი**, რომელიც ეთნონიმიცაა და აღნიშნავს აბისინიელს (ეთიოპიელს), თუმცა მეცნიერი არც იმას გამორიცხავს, რომ პირსახელი **აბა-ში** შეიცავდეს ნათესაობითი ბრუნვის მეგრულ-ლაზურ -ში სუფიქსს და

ნიშნავდეს „აბას შვილს, აბას შთამომავალს“ (ცხადაია, 2000: 48). ფაქტია, რომ ძველ წერილობით წყაროებში დასტურდება როგორც **აბაშ**, ისე **აბა** მამაკაცის პირსახელები: **აბაშ** რამდენიმეჯერაა დამოწმებული „ტბეთის სულთა მატიანეში“ (XII-XVII სს.) (ტსმ, 1977: 90, 106, 239, 355), დასტურდება ალ. ლლონტისა და ი. მაისურაძის მასალებშიც. იგი დაცულია გვარებში: **აბაშიძე**, **აბაშია**, **აბაშიშვილი** (ლლონტი, 1967: 43; მაისურაძე, 1981:15). საინტერესოა, რომ ვინმე **აბაშ აბაშიძე** იხსენიება 1488 წლის საბუთში, ხოლო **აბაშ აბაშიშვილი** [ზარათაშვილი] - 1683-1697 წლების დოკუმენტში (პალ, I, 1991: 47-48). რაც შეეხება **აბა** პირსახელს, იგი **აბა-ი** ფორმით დასტურდება პ. ინგოროყვას მიერ გამოცემულ „სვანეთის საისტორიო ძეგლებში“ (ინგოროყვა, 2, 1941: 144). აკ. შანიძის ცნობით, **აბა** დაახლოებით 100 წლის წინ ჯერ კიდევ ერქვათ ხევსურეთში (გაბუური, 1923-1924: 232). იგივე **აბა** // **აბა-ი** უდევს საფუძვლად გვარსახელებს: **აბა-ი-ძე**, **აბა-შვილ-ი**, **აბა-ი-შვილ-ი**, **აბა-ია-ძე** (მაისურაძე, 1981: 15)¹⁰.

ამ მონაცემების საფუძველზე პ. ცხადაია იხრება იმ მოსაზრების სასარგებლოდ, რომ გვარსახელები **აბაშია** და **აბაშიძე** პირსახელ **აბაშ**-ისაგან უნდა მომდინარეობდნენ (ცხადაია, 2000: 48), ჩვენ კი ვვარაუდობთ, რომ გვარსახელ **აბაშიძე**-სა და **აბაშიების** ერთ-ერთი განშტოების გვარს **აბაშ-ია**-ს მართლაც პირსახელი **აბაშ-ი** აქვს საყრდენ ფუძედ, ხოლო **აბა-შ-ია**-ს გვარის სხვა განაყოფების ეპონიმს **აბა** ერქვა და, შესაბამისად, ერთ შემთხვევაში საქმე გვარსახელის მიერ მორფოლოგიური მოდელის ცვლასთან გვაქვს (**აბაშ-ი-ძე** > **აბაშ-ია**), მეორეში კი - ორმაგ სუფიქსაციასთან (**აბა-შ-ია**).

¹⁰ იმავე **აბა** პირსახელს ხედავს პ. ცხადაია პალესტინის (ბეთლემის) წარწერის ტექსტშიც (ცხადაია, 2000: 48), რაც შეცდომად მიგვაჩნია, ვინაიდან დასახელებულ წარწერაში სინამდვილეში **აბა** არ წარმოადგენს პირსახელს და სირიული წარმოშობის სიტყვაა. იგი გამოყენებულია პირსახელ **ანტონის** მსაზღვრელ სიტყვად: ტექსტის **ანტონი აბაჲ** ნიშნავს „მამა ანტონს“.

2. 3. 1. 5. -ბერე, -სკირი სუფიქსოიდები გვარსახელებში

ისტორიულ დოკუმენტებში გამოვლინდა რამდენიმე შემთხვევა გვარსახელთა მაწარმოებლად **-ბერე** და **-სკირი** სუფიქსოიდების გამოყენებისა. ივ. ჯავახიშვილის შეხედულებით, **ბერი** ვაჟიშვილის აღმნიშვნელი საერთოქართველური სიტყვაა (ჯავახიშვილი, 1937: 186). ი. მაისურაძის აზრით, ქართულ გვარებსა და საკუთარ სახელებში გამოყოფილი **ბერ-** ძირია საზოგადო სახელისა **ბერ-ი**, რომელიც რამდენიმე მნიშვნელობით გამოიყენება: ა) აღნიშნავს ხანდაზმულ, ხნიერ ადამიანს; ბ) გამოხატავს მამრობით სქესს; გ) **ბერი** მამაკაცის საკუთარი სახელიცაა. მეცნიერის ვარაუდით, **ბერ** ძირი თავდაპირველად იხმარებოდა ზოგადი მნიშვნელობით, რასაც ამტკიცებს მისი სემანტიკური ცვალებადობა. სწორედ ეს ზოგადი მნიშვნელობა დაედო საფუძვლად მამაკაცის საკუთარ სახელთა შექმნას წარსულში, როგორც წარმოქმნილ ფორმებს, ისე კომპოზიტებსაც. თუმცა, როგორც ავტორი მართებულად აღნიშნავს, რთულფუძიან გვარებში **ბერ** ძირის გამოყენება უფრო ადრე უნდა მომხდარიყო, ვიდრე ის საკუთარ სახელად გადაიქცეოდა. რაც იმას ნიშნავს, რომ **გოგიბერი**, **კახაბერი** და მისთ. საკუთარ სახელთა წყვილულებს კი არ უნდა წარმოადგენდნენ (**გოგი** და **ბერი**, **მიქა** და **ბერი**), არამედ აქ მხოლოდ პირველი ნაწილი უნდა ყოფილიყო მამაკაცის სახელი (**მიქა**, **გოგი**), ხოლო **ბერ-ი** ზოგადი მნიშვნელობით უნდა ყოფილიყო გამოყენებული როგორც მსაზღვრელი, მამრობითი სქესის აღმნიშვნელი სიტყვა (**ვაჟი**, **ძე**, **ბიჭი**, **ყრმა**). (მაისურაძე, 1965: 237, 241). ამდენად, მისი თქმით, **გიორგიბერი** არის არა **გიორგის ვაჟი**, არამედ **გიორგი ვაჟი**.

არნ. ჩიქობავას ცნობით, ლაზური **ბერე** ნიშნავს „ბავშვს, შვილს, ძეს“, ხოლო მეგრულ გვარსახელებსა და სალიტერატურო ქართულის პირსახელებში - „ბერს, ბებერს“. მისივე

ცნობით, **ბერ** ჩაჩნურში „ბავშვს“ ნიშნავს (дитя). ჭანურში მეგრულის მსგავსად შესაბამისი სემანტიკის ძირად **სქირ**-უნდა ყოფილიყო. ამჟამად ჭანურში ამგვარი ძირი მხოლოდ თითო-ოროლა შემთხვევაშია შემონახული. აქედან გამომდინარე, არნ. ჩიქობავა თვლის, რომ უცხო წარმოშობის **ბერ** სიტყვამ გამოდევნა ჭანურისათვის ნიშანდობლივი ძირი. **ბერე**-ს მიერ **სქირ**-ის გამოდევნა მეგრულს არ შეეხებია. ცვლილება სამხრეთის ფრთამ განიცადა, ჩრდილო ზანურმა (მეგრულმა) კი - არა (ჩიქობავა, IV, 2008: 40). ამ მისაღებ მოსაზრებაში ერთადერთი სუსტი რგოლი ჩაჩნური ენის ჭანურთან უშუალო შეხების უქონლობაა.

ქართველურ ენობრივ სივრცეში დღეს გარკვეულ შემთხვევებში დასტურდება გვარსახელთა ორმაგი სუფიქსაცია. „ქართული გვარების დაბოლოებად **ძე** და **შვილი** ისე გავრცელდა, რომ წინათ სუფთა სუფიქსით ხმარებულ და სხვა სუფიქსის მქონე გვარებსაც დაერთო (მესხი და მესხიძე, მესხიშვილი)“ (ჭუმბურიძე, 1987: 297). აქედან გამომდინარე, ზ. ჭუმბურიძე მიიჩნევს, რომ ზოგიერთი ძველი დაბოლოება **ძე**-სა და **შვილ**-ის წინაა მიჩქმალული. ქართული გვარების ერთ წყებაში ახლანდელი დაბოლოების წინ შეიძლება გამოიყოს სიტყვა **ბერი**. მაგ.: **გოგობერიძე**, **გუმბერიძე**, **თითბერიძე** და სხვ. ამის მსგავსადვე ზოგ გვარს დაერთო მეგრული -**ია** სუფიქსი და მივიღეთ: **გიგიბერია**, **კილაბერია**, **ქუჩბერია** და სხვ. (ჭუმბურიძე, 1987: 297).

3. ცხადაია აღნიშნავს, რომ **ბერე** ჭანურში იმავე მნიშვნელობის სიტყვაა, რაც ქართულში **ძე**, **შვილი** და მეგრულში **სქირი**, **სქუა**. მისივე თქმით, **ბერე** მეორადი სუფიქსაციის გარეშე მხოლოდ ერთადერთ გვარშია შემონახული. ესაა: **კაკუბერი** „კაკუს ძე“, დანარჩენ შემთხვევაში კი **ბერე (ბერი)** დაბოლოებიან ფორმებს დართვია -**ა** სუფიქსი (სამეგრელოში) და -**ძე** (აჭარა-გურია-იმერეთში) (ცხადაია, 2000: 29).

ჩვენს ხელთ არსებულ წერილობით წყაროებში XVII ს. ოდიშ-აფხაზეთის ტერიტორიაზე გამოვლინდა ორიოდ გვარსახელი, რომლებშიც **ბერი** სუფიქსოიდს მოსდევს მეორეული **-ა** სუფიქსიც. ეს ის შემთხვევაა, როდესაც, ზ. ჭუმბურიძის თქმით, „მიჩქმალულია“ ძველი დაბოლოება და გვარსახელის მაწარმოებლად აღიქმება **-ია** სუფიქსი. ჩვენი აზრით კი ამ გვარსახელების თავდაპირველი დაბოლოებანი იყო: **ბერე** „შვილი“ + **-ა**, რაც ფონეტიკური ცვლილებით გარდაიქმნა **-ბერი-** დაბოლოებად¹¹. ეს გვარსახელებია: **გაგე-ბერი-** და **ქუდუ-ბერი-**.

საეკლესიო საბუთებიდან ირკვევა, რომ XVII ს. ოდიშში **გაგებერია** მრავალრიცხოვანი გვარი ყოფილა: 1616-1621 წწ. შედგენილ „საცაიშლო გამოსავლის დავთარში“ ოცამდე საეკლესიო გლეხია დასახელებული, გვარად **გაგებერია**, რომლებიც მოსახლეობდნენ ამჟამინდელი სამეგრელოსა და აფხაზეთის ტერიტორიაზე (ქსმ, III, 1970: 438-477). საერო საბუთებში იგივე გვარი უფრო ადრე, 1455-1474 წლებში იხსენიება (პალ, I, 1991: 611). XVII ს. ბოლო მეოთხედიდან გვარს აქვს ამჟამად ერთადერთი **გიგიბერია** ფორმა (ქსმ, III, 1970: 612, 770), რაც ხმოვანთა ცვლის შედეგია. გვარის პირველი კომპონენტი **გაგე** მეგრულში წმ. გიორგის აღმნიშვნელი სახელია. იგივე **გაგე** პირსახელადაცაა დადასტურებული (დლონტი, 1967: 100). ამრიგად, გვარის ისტორია ასეთია: **გაგე-ბერე-ა** > **გაგებერი-ა** > **გიგი-ბერი-ა**.

იმავე „საცაიშლო გამოსავალი მოსაკრებლობის დავთარში“ დასტურდება ცაიშს მცხოვრები გლეხი გვარად **ქუდუბერია** (ქსმ, III, 1970: 448). ნ. ჯომიდავა გვარსახელში გამოყოფს **ქუდ-**ი საზოგადო სახელსა და ზედსართავს **ბერი-**

¹¹ ამის ანალოგიურად წარმოგვიდგენია გვარსახელ **ბერია-**ს ისტორიაც: **ბერე** „შვილი“ + **-ა**= **ბერე-ა** > **ბერი-ა**. სხვაობა **გაგებერია** ტიპის გვარებსა და **ბერია-**ს შორის ის უნდა იყოს, რომ ამ უკანასკნელში **ბერე** საყრდენი ფუძეა და არა სუფიქსოიდი.

„ძველი“, რაც მისი აზრით, უნდა გავიგოთ, როგორც „ძველ-ქუდიანი“ (ჯომიდავა, 2000: 348). რა თქმა უნდა, ამგვარი ახსნა ძნელი გასაზიარებელია. აქ გამოსაყოფია ამჟამად უკვე გამქრალი პირსახელი **ქუდუ**, რომელსაც ერთვის **-ბერე-ა > -ბერი-ა** დაბოლოებანი. გვარსახელის მორფოლოგიურ-ფონეტიკური ისტორია ასეთია: **ქუდუ-ბერე-ა > ქუდუ-ბერი-ა**.

საკვლევ მასალაში ასევე ორ შემთხვევაში გამოვლინდა -**სკირი** დაბოლოებიანი გვარსახელები.

არნ. ჩიქობავას მართებული აზრით, ჭანური **სქ-ირ // სკ-ირ** კანონზომიერი შესატყვისია ქართული შვილ ფუძისა, ოღონდ დაკარგულია **ვ**: უნდა ყოფილიყო **სქვ-ირ // სკვ-ირ** (შდრ. **შქით < შქვით : შვიდ-ი**). მეგრულში არის ეს ძირი **სქ** სახითაც. ეს სიტყვა რომ **სქირი // სკირი** სახისა იყო, მტკიცდება გვარებით: **წულე-სკირ-ი, პაპა-სკირ-ი** (ჩიქობავა, IV, 2008: 41). ამ მოკლე მიმოხილვიდან გადავიდეთ ჩვენს მასალაში დადასტურებული გვარსახელების ანალიზზე:

გვარი **ჟვანესკირია** დასტურდება 1621 წელს თილისს (ამჟ. აბააჟვახუ) მცხოვრები გლეხის გვარად (ქსმ, III, 1970: 429). პ. ცხადაია გვარისათვის ამოსავლად მიიჩნევს ბერძნულიდან შემოსულ **იოანე > ივანე** პირსახელს. გვარსახელ **ჟვანია**-ს ანალიზისას ავტორი იმოწმებს შ. აფრიდონიძის მიერ მოხსენიებულ ნ. მარის, გ. ახვლედიანისა და თ. გონიაშვილის მიერ დადგენილ წესს, რომლის საფუძველზეც გვარსახელი **ჟვანია** ასე ჩანს მიღებული: **ჯერ მომხდარა თავკიდური ხმოვნის იოტიზაცია, შემდგომ პალატალიზაცია და ბოლოს აფრიკატიზაცია: იოანე > იოანე > ჟოანე > ჟოანე-ა > ჟუანე-ა > ჟვანია** (აფრიდონიძე, 1987: 254). პ. ცხადაია იქვე დასძენს, რომ **ჟვანე** საფეხურს წარმოაჩენს გვარსახელი **ჟვანესკირია** (ცხადაია, 2000: 121-122). სხვათა შორის, იგივე **ჟვანე** საფეხურის აღდგენა შესაძლებელია რეალურად დადასტურებული კიდევ ერთი, აწ უკვე გამქრალი ქართული გვარსახელის

მიხედვით: ახლანდელი აფხაზეთის ტერიტორიაზე მდებარე ბედიის მონასტრის საეპისკოპოსო პალატის კედელზე ერთ-ერთ წარწერაში, აგრეთვე ვარძიისა და ურბნისის ოთხთავების მინაწერში იხსენიება XVI საუკუნის 20-50-იანი წლების დიდი საეკლესიო მოღვაწე, ბედიელი ეპისკოპოსი (შემდგომში მთავარეპისკოპოსი და მიტროპოლიტი) **ანტონ ჟუანისძე** (ახალაძე, 2005: 52- 59), რომლის გვარის ისტორია ასე აღდგება: პირსახელი **იოანე > იოანე > ჟოანე > გვარი ჟოანე-ს-ძე > ჟუანისძე**. გვარსახელ **ჟვანია-ს** ანალოგიით, **ჟვანესკირია** გვარსახელის წარმოქმნის ჩვენ მიერ დაზუსტებული ისტორია ასეთია: ***იოანე-შ-სკირი „იოანეს ვაჟი“ > *იოანე-სკირ-ი > ჟოანე-სკირ-ია > *ჟუანე-სკირ-ია > ჟვანე-სკირ-ია**. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ **ჟუანე, ჟვანე** პირსახელები და საყრდენი ფუძეები გვარსახელებისა **ჟვანია, ჟუანისძე** და **ჟვანესკირია** მატერიალურად ახლოს დგას აფხაზური (ა-)ჟვან-ბა გვარსახელის საყრდენ ფუძესთან, მაგრამ იმის გამო, რომ აფხაზურ-აბაზურ ენობრივ სივრცეში არ ხდება **ჟ** ფონემის აფრიკატიზაცია, გამოირიცხება **ჟუან(ე)** ფუძის სესხება აფხაზურიდან ქართულში, სამაგიეროდ იოლადაა მოსალოდნელი, რომ სწორედ ერთ-ერთი ამ გვარსახელის მორფოლოგიურად კალკირებული ფორმაა აფხაზური გვარსახელის (ა-)ჟვან-ბა სახეობა, რაც ზედმიწევნით ითარგმნება როგორც **ჟვანის ძე**, თუ **ჟვანეს სკირი**.

1621 წელს კვლავ თილითში დასტურდება გვარსახელი **სთეფანესკირი** (პალ, IV, 2007: 172). გვარს საფუძვლად უდევს პირსახელი **სტეფანე** (ბერძნ. Στέφανος „გვირგვინი“). ამჟამად სამეგრელოში დასტურდება ამავე სახელისაგან მომდინარე გვარები: **სტეფანია** და **სტეფანაძე** (ცხადაია, 2000: 128), შდრ.: **სტეფანეშვილი, სტეფანიშვილი, სტეფლიანი** (<

სტეფნაანი) (მაისურამე, 1981:150; გაგულაშვილი, 1993: 71). ჩვენი აზრით, **სთეფანე-სკირ-ი** სწორედ ამ **სტეფანე-შვილ-ის** ზუსტ მეგრულ ფონეტიკურ შესატყვისს წარმოადგენს, რომელშიც ყრუ მკვეთრი **ტ** თანხმოვანი ქცეულა ფშვინვიერ **თ** თანხმოვნად: ფონეტიკური ცვლილების საფუძველი მეგრულში **სტ** ბგერათკომპლექსის „აკრძალვაა“, რის გამოც ეს კომპლექსი ან მარტივდება **ტ** თანხმოვნის ამოვარდნის გზით (შდრ. **სტუმარი > სუმარი...**), ან იმავე ბგერის გაფშვინვიერებით, რისი მაგალითიც საანალიზო გვარსახელშია წარმოდგენილი.

2. 3. 1. 6. კომპოზიტიური გვარსახელები

საეკლესიო-ისტორიულ დოკუმენტებში ვლინდება კომპოზიტიური წარმოების გვარსახელებიც. მათ ის საერთო ნიშანი აქვთ, რომ საყრდენ ფუძედ გამოყენებულ ფუძეებს დართული აქვს მხოლოდ მაგვარსახელებელი **-ია** და **-ვა** სუფიქსები.

XVI საუკუნეში წყალიძგას მცხოვრების გვარად იხსენიება **-ვა** დაბოლოებიანი კომპოზიტიური წარმოების გვარსახელი **ლუამჭითავა** (პალ, IV, 2007: 413). გვარის პირველი კომპონენტი **ლვა > ლუა** მეგრულში ნიშნავს „ლოყას; ღაწვს“, ხოლო მეორე კომპონენტია მეგრ. **(მ)ჭითა** „წითელი“, რომელშიც **მ-** განვითარებულია. გვარს ერთვის **-ვა** დაბოლოება. გვარსახელი **ლუამჭითავა** ნიშნავს „წითელლოყებიანს“ (ზედმიწ.: „ლოყა წითელი“). სიტყვა ჯერ უნდა ყოფილიყო მეტსახელი წითელლოყება ადამიანისა, ხოლო შემდეგ, **-ვა**-ს დართვით ქცეულა გვარსახელად. გვარსახელი **ლუამჭითავა**, ან მისგან მომდინარე რომელიმე ვარიანტი დღეს აღარ დასტურდება.

1616-1621 წწ. სოფ. ცაიშის მცხოვრებად იხსენიება ლიბერდღვი **ღვაჭაჭია** (ქსმ, III, 1970: 454). გვარსახელი კომპო-

ზიტური წარმოებისაა. პირველ კომპონენტად წარმოდგენილია **ღვაჭა**. ნ. ჯომიდავას განმარტებით, **ღვაჭა** არის „საქონლის პირის ღრუს, უფრო ენის ჭიან-მუწუკიანი ავადმყოფობა“. მისი აზრით, გვარსახელი წარმომდგარია **ღვაჭაჭა** მეტსახელისაგან (ჯომიდავა, 2000: 352). **ღვაჭა** მეგრულში ნიშნავს „მჭლესაც“: „**ღვაჭა** - პირუტყვის დაავადება (გამონაყარი, წვეტიანი ხორცმეტი ლოყის შიდა მხარეს, რომელიც უშლის ჭამაში და ამჭლევენს)“ (ქობალია, 2010: 643). გვარსახელში მეორე კომპონენტად გამოიყოფა **-ჭია**. მეგრ. **ჭია** იმავე მნიშვნელობისაა, რაც სალიტერატურო ენაში დასტურდება. გვარი **ღვაჭაჭია** დღეს აღარ არსებობს.

გვარსახელი **ღუაჯაგია** დოკუმენტირებულია 1621 წლით. იგი მოიხსენიება სოფ. მუხურში (პალ, IV, 2007: 413). მეგრულში **ღუაჯაგია**-ს სემანტიკაა: „ყბებმაგარი, მცობნელი“ (ქობალია, 2010: 644).

ამჟამინდელი აფხაზეთის მიწაზე, სოფლებში ნაჟანეულსა და თილითში 1621 წელს დასტურდება გვარი **ცისტარია** (პალ, V, 2015: 245). ვარაუდის სახით შეიძლება დავსვათ საკითხი: ხომ არ არის ამ გვარსახელის საყრდენი ფუძე მეტსახელი **ცისდარი** „ზეცის მსგავსი“? თუ ასეა, მეტსახელი მოტივირებული შეიძლებოდა ყოფილიყო ეპონიმის უმანკო ხასიათით, ანდა ცისფერი თვალებით. ერთადერთი, რაც უეჭველია, გვარსახელში **-ია** დაბოლოების არსებობაა.

იმავე დოკუმენტში დადასტურებულია **-ვა** დაბოლოებისანი დღესაც გავრცელებული გვარსახელი **ცისკარავა** (პალ, V, 2015: 244), რომელშიც გვარსახელის საყრდენ ფუძედ გამოიყოფა მამაკაცის სახელი **ცის-კარ-ა**.

იმავე დოკუმენტში იხსენიება ასევე ნაჟანეულს მცხოვრები **ხისტარია** თოლიმაფუ (პალ, V, 2015: 395). ნ. ჯომიდავა მიიჩნევს, რომ გვარი მოდის მეტსახელისაგან **ხიმტაკი** „ოქრომჭედლის იარაღი, ყალიბი“ (ქეგლ), ან **ხისტარა** მეტსახელისაგან (ჯომიდავა, 2010: 455). გვარის საყრდენი ფუძის რაობა სარკვევი რჩება.

თავი III

ოდიმ-აფხაზეთის ისტორიულ ტოპონიმთა სემანტიკური ჯგუფები და სტრუქტურული მოდელები

ტოპონიმი, ანუ ადგილის საკუთარი სახელი, მისი შემქმნელი კოლექტივის ენობრივი მასალიდან აღებული სიტყვაა და აუცილებლად შეიცავს ინფორმაციას სახელდებული ობიექტის შესახებ. ტოპონიმი თაობიდან თაობას, ეპოქიდან ეპოქას გადაეცემა და ათასწლეულებს უძლებს. სწორედ ამიტომ წარმოადგენს ტოპონიმთა ძვირფას მასალას ქვეყნის ისტორიის, ხალხის პოლიტიკური, სამეურნეო-ეკონომიური და კულტურულ-რელიგიური წარსულის შესასწავლად (ცხადაია, 1985: 3).

ტოპონიმების კვლევა-ძიებას აწარმოებენ სხვადასხვა დარგის სპეციალისტები: ენათმეცნიერების, ისტორიის, ეთნოლოგიის, გეოგრაფიისა, თუ სხვა სპეციალობის მკვლევარები. ტოპონიმთა სისტემის აღწერა და შესწავლა წარმოადგენს აუცილებელ წინაპირობას ტოპონიმოლოგიის კვლევა-ძიების საბოლოო მიზნის - ტოპონიმთა სარწმუნო ეტიმოლოგიის მისაღწევად.

შუა საუკუნეებში შედგენილი ქართული საეკლესიო საბუთები მეტად მნიშვნელოვან ცნობებს შეიცავენ იმდროინდელი საქართველოს, მისი მოსახლეობის, ენისა და კულტურის შესახებ. ჩვენს საკვლევ ოდიმ-აფხაზეთის ისტორიულ ტოპონიმებს ვიკვლევთ როგორც სემანტიკური, ასევე სტრუქტურული თავისებურებების გათვალისწინებით, ვინაიდან ვთვლით, რომ სემანტიკური მხარე აუცილებელია ტოპონიმის ისტორიის, სახელდების მოტივის, ეტიმოლოგიის გასარკვევად, ხოლო სტრუქტურა გვიჩვენებს, თუ რა „საშენი მასალისგან“ იქმნებოდა ესა თუ ის ტოპონიმი და რა ცვლილებებს განიცდიდა იგი დროთა განმავლობაში. ამდენად,

მეთოდოლოგიურად გამართულ სემანტიკურ-სტრუქტურულ ანალიზს მივყავართ სიტყვის არქაულ ფორმამდე, არქეტიპამდე, რაც ხშირად ასახავს არა მარტო მოცემული გეოგრაფიული სახელის ძირძველობას ამა თუ იმ ტერიტორიაზე, არამედ ზუსტ ცნობებს გვაწვდის შესაბამისი ენისა და ამ ენაზე მოლაპარაკე ეთნოსის შესახებაც. ტოპონიმი უტყუარი საზომია ამ საკითხების ობიექტური რკვევის დროს.

წინამდებარე თავში ჩვენ შევეცადეთ, ისტორიული წერილობითი დოკუმენტების საფუძველზე გაგვერკვია ამჟამინდელი სამეგრელოსა და აფხაზეთის ტერიტორიაზე წინათ გავრცელებულ გეოგრაფიულ სახელთა „ნათლიების“ ეთნიკური და ენობრივი კუთვნილებაც, რასაც დიდი მნიშვნელობა აქვს მთლიანად დასავლეთ საქართველოსა და, კერძოდ, აფხაზეთის ავტონომიური რესპუბლიკის ეთნიკური ისტორიის სადავო საკითხების საბოლოოდ გადაჭრისათვის. ამ კონტექსტში არსებითია იმის ხაზგასმა, რომ ცნობილ ქართველ ისტორიკოსთა და ენათმეცნიერთა ნაწილი (ი. ჯავახიშვილი, ს. ჯანაშია, არნ. ჩიქობავა, გ. მელიქიშვილი, ქ. ლომთათიძე, გ. როგავა, თ. გამყრელიძე, დ. მუსხელიშვილი...), აგრეთვე აფხაზ მეცნიერთა აბსოლუტური უმრავლესობა იზიარებენ აკად. ნ. მარის მიერ გამოთქმულ ჰიპოთეზას, რომლის თანახმადაც ქართველები თურმე თავდაპირველად ბინადრობდნენ არა ამჟამინდელი საქართველოს ტერიტორიაზე, არამედ გაცილებით უფრო სამხრეთით, ხოლო დასავლეთ საქართველოს მიწაზე ცხოვრობდნენ აფხაზურ-ადიღური მოდგმის ეთნოსთა (აფხაზ-აბაზების, ადიღელ-ყაბარდოელებისა და უბიხების) წინაპრები, აღმოსავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე კი თურმე ბინადრობდნენ ნახურ-დაღესტნურ ხალხთა (ვეინახების, ხუნძების, ანდიელების, დიდოელების, ლაკების, დარგუელების, ლეზგებისა და სხვათა) წინაპრები. დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე აფხაზურ-ადიღური მოდგმის

ხალხთა ავტოქთონობის დამამტკიცებელ ერთადერთ უტყუარ საბუთად ნ. მარი, ი. ჯავახიშვილი, ს. ჯანაშია და სხვები ასახელებდნენ, ხოლო აფხაზი ავტორები დღესაც ასახელებენ -ფსა, -ყვა, -რა მარცვლების შემცველ გეოგრაფიულ სახელებს: გუბაზოული, სუფსა, მალთაყვა, ბობოყვათი, ფიჩორა და მრ. სხვ., მაგრამ, როგორც ა. ონიანმა, თ. გვანცელაძემ, ტ. ფუტკარაძემ, მ. ჩუხუამ გაარკვიეს, ამ ტოპონიმთა ეტიმოლოგიები ნ. მარისა და მისი მოსაზრების მომხრეთა მიერ არ არის დასაბუთებული მყარი ლინგვისტური არგუმენტებით და სასურველის რეალურად გამოცხადებაა (ამ ჰიპოთეზის ვრცელი არგუმენტირებული კრიტიკისათვის ვრცლად იხ.: მარი, 1936: 57-58; ჯავახიშვილი, 1950: 43-44; ჯანაშია, 1940: 623-624; გამყრელიძე, ივანოვი, 1984: 880-881; ზღაჟბა, ლაკობა, 2006: 4-5 და 20; შდრ.: გვანცელაძე, 2008: 5-40; აგრეთვე: ონიანი, 1989; ფუტკარაძე, 2005; ჩუხუა, 2000-2003...).

3. 1. ოდიშ-აფხაზეთის ისტორიულ ტოპონიმთა სემანტიკური ჯგუფები

ქართულ-ქართველური ტოპონიმები სხვადასხვა წარმოშობისაა. ნაწილს საფუძვლად უდევს მცენარეთა, ცხოველთა, ფრინველთა, მდინარეებისა თუ სხვა საგნის სახელები. ხშირ შემთხვევაში ისინი მომდინარეობენ ანთროპონიმთაგან, პირსახელებისაგან, ან გვარსახელებისაგან, რომლებიც ანთროპო-ტოპონიმებად იწოდება. საანალიზო მასალაზე დაკვირვებამ მოგვცა იმის შესაძლებლობა, დასახლებულ ტერიტორიათა და პუნქტთა მიხედვით ტოპონიმები 3 სემანტიკურ ჯგუფად დაგვეყო. ესენია: **ქორონიმები**, **ოიკონიმები** და **პოლისონიმები**¹². ქვემოთ წარმოვადგენთ თითოეული ჯგუფის ანალიზს ცალ-ცალკე.

¹² პოლისონიმებში, ანუ ქალაქთა სახელებში ვგულისხმობთ იმ გეოგრაფიულ პუნქტთა სახელწოდებებს, რომლებსაც ქალაქის სტატუსი ამჟამად

3. 1. 1. ქორონიმები

„ონომასტიკურ ტერმინთა განმარტებით ლექსიკონში“ ვკითხულობთ: „ქორონიმი არის ტოპონიმის სახეობა. ნებისმიერი ტერიტორიის, რეგიონის, ოლქის, რაიონის საკუთარი სახელი; მათ შორის ადმინისტრაციული ქორონიმი, ქალაქის ქორონიმი, ბუნებრივ-ლანდშაფტური. მაგ.: ციმბირი, ყირიმის მხარე, საქართველო, ჯავახეთი“ (ცხადაია, 1988: 126). საანალიზო დოკუმენტებში ამ ტიპის სამი სახელი დასტურდება: **აფხაზეთი**, **ოდიში** და **სამეგრელო**.

აფხაზეთი საანალიზო დოკუმენტებში სხვადასხვა წლებშია დასახელებული, კერძოდ: შუა საუკუნეების ძეგლებში იგი პირველად დასტურდება 1470-1474 წწ. „მცნებაჲ სასჯულოჲ“-ს ტექსტში (ქსმ, III, 1970: 222, 223, 228); მოგვიანებით, 1525 – 1550 წწ. იხსენიება „ბიჭვინტის იადგარში“ (ქსმ, II, 1965: 180), ხოლო 1621 წ. - „აფხაზეთის საკათალიკოზო გამოსავალი მოსაკრებლობის დავთარში“ (ქსმ, III, 1970: 476). **აფხაზეთი** ხშირად და სხვადასხვა სემანტიკით იხსენიება „ქართლის ცხოვრებაში“ (გვანცელაძე, 2008: 40-50). ვახუშტი წერს: „ანაკოფიის დასავლით არის აფხაზეთი, პირველად წოდებული აგრეთვე **ეგრისი**, ვინაფთჳან წილი ეგროსისა არს ზღუამდე, მის გამო ეწოდა ეგრივე. არამედ შემდგომად განდგომისა, დაიპყრეს რა ბერძენთა, მათ უწოდეს **აბასა**, ხოლო ქართველთა **აფხაზეთი**“ (ქც, 4: 783-784). ეს ცნობა იმას ნიშნავს, რომ ვახუშტი ბაგრატიონის დროს, XVIII საუკუნეში აფხაზეთად იწოდებოდა თანამედროვე აფხაზეთის მცირე ნაწილი დაბა ახალი ათონიდან (ისტ. ანაკოფია) დასავლეთისა და ჩრდილო-დასავლეთის მიმართულებით და მასში არ იგულისხმე-

აქვთ, თუმცა საანალიზო დოკუმენტების შექმნის დროს მათი უმრავლესობა სოფლები იყო.

ბოდა ახლანდელი გუდაუთის რაიონის ნაწილი ახალი ათონიდან მდ. გუმისთამდე, სოხუმის, გულრიფშის, ოჩამჩირისა და გალის რაიონები.

სახელი **აფხაზეთი** იწარმოება **-ეთ** სუფიქსის საშუალებით. სამეცნიერო ლიტერატურაში აღნიშნულია, რომ **-ეთ** სუფიქსი გეოგრაფიულ სახელთა საწარმოებლად ყველაზე გვარცელებულია. ის უშუალოდ დაერთვის საზოგადო სახელთა ფუძეს: **ტბ-ეთ-ი**, **ორბ-ეთ-ი** და სხვ. განსაკუთრებით გამოიყოფა ტომობრივი და ეთნიკური სახელები, რომლებისგანაც იმავე **-ეთ**-ის საშუალებით იწარმოება გეოგრაფიული სახელები: **ხევსურ-ეთ-ი**, **თუმ-ეთ-ი** და სხვ. (შანიძე, 1962: 83). „ქართული ენის მორფემებისა და მოდალური ელემენტების ლექსიკონშიც“ აღნიშნულია **-ეთ** სუფიქსის თვისება - ეთნიკურ სახელთაგან აწარმოოს ტოპონიმები (კუთხის ან ქვეყნის სახელწოდებები): **სვან-ი** > **სვან-ეთ-ი**, **ოს-ი** > **ოს-ეთ-ი** და სხვ. ამავე წარმოებისაა **აფხაზეთ-იც**, რომელიც მიღებულია აფხაზების აღმნიშვნელი სიტყვისაგან **აფხაზი**. ქორონიმის საყრდენი **აფხაზ** ფუძისა და მისი მეგრული **აფხაზა** ვარიანტის ეტიმოლოგიის შესახებ მრავალი თვალსაზრისია გამოთქმული: ზოგი მეცნიერი მას ქართველური წარმომავლობის სახელად მიიჩნევს, სხვები - აფხაზურად, ზოგი - ბერძნულად, ზოგი კი - ჩერქეზულად, მაგრამ ჩვენი აზრით, საკითხი ჯერაც არ არის გადაწყვეტილი. ამ მოსაზრებათაგან ერთადერთ ობიექტურ ჭეშმარიტებად უნდა მივიჩნიოთ ის, რომ **მოცემულ სიტყვას არანაირი დამოკიდებულება არა აქვს ამჟამინდელ აფხაზთა (აფსუათა) ენასთან**, ვინაიდან აფხაზურ ენაზე აფხაზეთს სულ სხვა ფონემატური აგებულების მქონე **აფსნჷ** (ბზიფურ დიალექტზე: **აფსნჷ**) სახელი აღნიშნავს (ვარიანტები ვრცლად იხ.: გვანცელაძე, 2008: 50-63) და იგი პირველად მხოლოდ XVIII საუკუნის ევროპელ ავტორთა ჩანაწერებში იხსენიება.

სხვა სტრუქტურული მიკრომოდელის, კერძოდ, ნანათე-საობითარი წარმოებისაა სამეგრელოს ერთ-ერთი ისტორიული მხარის სახელი **ოდიში**, რომელიც საეკლესიო-ისტორიული დოკუმენტების მიხედვით სხვადასხვა წლებში მოიხსენიება: პირველად **ოდიში** დასტურდება 1557-1562 წლებს შორის შედგენილ დოკუმენტში (ქსმ, VI, 1977: 655); მოგვიანებით - 1616-1639 წწ. (ქსმ, III, 1970: 500); 1689 - 1701 წწ. (ქსმ, VI, 1977: 684); **ოდიში (ოდიშარი)** – 1792 წ. (ქსმ, III, 1970: 1015) და იმავე პერიოდში, 1794 წელს შედგენილ სამართლებრივ დოკუმენტში (ქსმ, VIII, 1985: 309).

როგორც ცნობილია, სამეგრელოში დასტურდება შემთხვევები, როდესაც ტოპონიმწარმოებლად გვევლინება ბრუნვის ნიშანი. კერძოდ, მეგრულში ეს ფუნქცია აკისრია ნათესაობითი ბრუნვის **-იშ // -ში** ნიშანს, რომელიც გამოხატავს კუთვნილება-დანიშნულებას. სალიტერატურო ქართულში მას შეესატყვისება **-ის** ფორმანტი, რომელიც სიტყვაწარმოებითი ფუნქციით არის აღჭურვილი. **-იშ // -ში** აწარმოებს შემდეგ ტოპონიმებს: **ჩხოლ-ში-ია, ცა-იშ-ი, გრიგოლ-იშ-ი, ღუმურ-იშ-ი, ფოქვეში < *ფოქვა-იშ-ი...** (იხ. ლაზურ-მეგრ. გრამატიკა, 2015: 195). **-იშ** სუფიქსის ამ ფუნქციის გათვალისწინებით, **ოდიში** უნდა გავიგოთ **ოდის** კუთვნილად.

ვახუშტის მიხედვით, „ხოლო ესე **ოდიში** ისახელა ორითა სახელითა: პირველად მეგრელნი, რამეთუ ეგროს აღაშენა ქალაქი და უწოდა ეგრი... ხოლო ოდიში - განდგნენ რა ეგრისის მდინარის იქითნი, მიერთნენ ბერძენთა, იტყოდინან: „**ოდეში** იყომე ქუეყანა იგი ჩუენი“, და ისახელენ აწამდე ესრეთ“ (ქც. IV, 1973: 775-776). თ. ბერაძე ხელოვნურად მიიჩნევს ოდიშის ვახუშტისეულ ეტიმოლოგიას. მისთვის „სავსებით სწორია, როდესაც ვახუშტი აღნიშნავს, რომ ამ პოლიტიკურ ერთეულს მეორე სახელი აქვს და ეგრი ფუძიდან მომდინარეობს. მაგრამ ეს მეორე სახელი არის არა

„მეგრელნი“, არამედ სამეგრელო“ (სიგკ, IV, 1971: 54). იგი იზიარებს ვ. ბერიძის თვალსაზრისს, რომლის მიხედვითაც, **ოდიში** ნიშნავს „ოდის ქვეყანას“, და თვლის, რომ „**ოდიში** მეგრული ღვთაების სახელი **ოდისაგან** არის ნაწარმოები: „ოდიში“ - მეგრული ნათესაობითი ბრუნვაა, „ოდიში“ ე. ი. ოდის კუთვნილი რამ. მაგალითად: ქვეყანა ოდიში, ოდის ქვეყანა...“ (ბერაძე, 1967: 147). თ. ბერაძე დაასკვნის, რომ უკვე XII საუკუნეში არსებობდა ოდიშის საერისთავო (როგორც გარკვეული პუნქტისა და ქვეყნის სახელი), რომლის ერისთავებმა ცენტრალურ ხელისუფლებასთან ბრძოლაში თანდათან მიაღწიეს წარმატებას, გააფართოვეს თავიანთი სამფლობელო და მთავრები გახდნენ. ამ საერისთავოს სახელი შემდეგდროინდელ სამთავროზეც გავრცელდა და მასაც **ოდიში** ეწოდა (ბერაძე, 1967: 149).

ა. ქობალიას ლექსიკონში **ოდიში** არის „ოდიში; ოდისა“ და უკავშირდება ოდოიას. **ოდოია** კი შემდეგნაირად განიმარტება: „წარმართული ღვთაება ნაყოფიერებისა; ყანური, ყანაში სამღერი“. **ოდი** ფორმაც ცალკე ერთეულად არის წარმოდგენილი იმავე ლექსიკონში და ასეა განმარტებული: „წარმართული ღვთაება; პურეულის ნათესის დაჭკნობა მარცვლის დამწიფებამდე (იწვევს მცხუნვარე მზე, ცხელი ქარი)“ (ქობალია, 2010: 533). შდრ.: საბას მიხედვით, **ოდი** არის „წვიმამზიანით ნაწყენობა; მზე-წვიმით ნაწყენი; წვიმისა და მზისაგან ნაყოფთ წყენა“ (ორბელიანი, I, 1991: 601). ამ განმარტებებიდან გამომდინარე, ვფიქრობთ, რომ **ოდიში** შეიძლება უკავშირდებოდეს წარმართული ღვთაების **ოდის** სახელს. ამ ვარაუდს ვუძვებთ იქიდან გამომდინარე, რომ წარმართობის გადმონაშთები საქართველოში დიდხანს იყო შემორჩენილი. ამ თვალსაზრისით გამონაკლისს არც სამეგრელო წარმოა-

დგენდა, რაც კარგად არის აღწერილი არქ. ლამბერტის მიერ (იხ. ლამბერტი, „სამეგრელოს აღწერა“, 2011). უფრო მეტიც, წარმართობის გარკვეული გადმონაშთები დღემდეა შემორჩენილი სამეგრელოში. მამასადაამე, **ოდი-ში < ოდ-ი**. ამჟამად ტოპონიმ **ოდიშის** მნიშვნელობა უკიდურესად დავიწროებულია. დღეს იგი ცოცხალ მეტყველებაში გვხვდება მხოლოდ ზუგდიდის რაიონში შემავალი სოფლის სახელად.

საეკლესიო საბუთებში ისტორიულ-გეოგრაფიული მხარე **სამეგრელო** შუა საუკუნეებში, კერძოდ, 1749 წლის „გუჯარში...“ იხსენიება **სამეგრელო** ფორმით (ქსმ, II, 1965: 400). სხვა წყაროებში **სამეგრელო** უკვე XI საუკუნიდან გვხვდება, ხოლო 1841 წელს შედგენილ „სჯულის დადებაში...“ წერია **სამენგრელო** (ქსმ, II, 1965: 585). **სამენგრელო** ფორმისათვის ამოსავალია მე-19 საუკუნის რუსულ ენაში არსებული დასავლეთევროპული წყაროებიდან მომდინარე **Mingrelia** ფორმა. როგორც თ. ბერაძე აღნიშნავს, პირველად ეს ვარიანტი XV ს. გვხვდება იტალიელი მოგზაურების იოსიფ ბარბაროსა და ამბროსი კონტარინის ჩანაწერებში (ბერაძე, 1967: 145). ქორონიმი იწარმოება დანიშნულების **სა--ო** კონფიქსითა და სადაურობის **-ელ** სუფიქსის საშუალებით: **სა-მეგრ-ელ-ო** „ადგილი, სადაც მეგრელები ცხოვრობენ“. აქვე დავძენთ, რომ, ლეონტი მროველის მატიანის მიხედვით, საანალიზო ქორონიმის საყრდენი სიტყვა **მ-ეგრ-ელ-ი** მომდინარეობს უფრო ადრინდელი უფართოესი სემანტიკის მქონე **მ-ეგრ-ი** „ეგრისის მცხოვრები“ სახელისაგან (შდრ. მთელი დასავლეთ საქართველოს აღმნიშვნელი ქორონიმი **ეგურ-ი // ეგრ-ი // ეგრ-ის-ი**), რომელიც თავდაპირველად მთელი დასავლეთ საქართველოს ნებისმიერ მცხოვრებს აღნიშნავდა. სხვაგვარად, **მეგრი** და **მეგრელი** პირველად ერქვა ახლანდელი

ლაზეთის, აჭარის, გურიის, იმერეთის, რაჭის, სამეგრელოს, სვანეთის, აფხაზეთისა და რუსეთის ზღვისპირა ტერიტორიის ნაწილის (ფსოუდან ტუაფსემდე) მცხოვრებ ნებისმიერ ქართველს და გვიან შეუმცირდა სემანტიკა დღევანდელ მნიშვნელობამდე. შესაბამისად დავიწროვდა ტერმინ **სამეგრელოს** სემანტიკაც: ჩვენი საანალიზო საბუთების შედგენის დროს ამ სახელით აღინიშნებოდა ახლანდელი სამეგრელო მთლიანად და თანამედროვე აფხაზეთის ნაწილი ენგურიდან ანაკოფიამდე (ამჟ. ახალი ათონი).

ტერმინ **სამეგრელოს** ისტორიას შემდეგნაირად წარმოადგენს თ. ბერაძე: „თავდაპირველად იყო ტომი ეგრი, რომლისგანაც მივიღეთ ქვეყნის სახელი - ეგრ-ის-ი -ის სუფიქსის დახმარებით. ქვეყნის სახელწოდებიდან - ეგრისი მივიღეთ ამ ქვეყნის მოსახლის სახელი - მეგრელი. ამ უკანასკნელიდან კი მიღებულია ქვეყნის სახელი სამეგრელო, რომელიც XI საუკუნიდან უკვე დამოწმებულია“ (ბერაძე, 1967: 142).

ჩვენი აზრით, ქორონიმ **სამეგრელო-ს** წარმოშობას წინ უძღოდა სამი ეტაპი: 1. **ეგრ-** ძირ-სიტყვაზე სადაურობის მაწარმოებელი **მ-** პრეფიქსის დართვით უნდა მიგველო **მ-ეგრ-ი** სახეობა, რომელიც უკვე ლეონტი მროველის მატთანეში გვხვდება; 2. **მ-ეგრ-ი** ფორმა გახდა საყრდენი უფრო გვიანდელი **მ-ეგრ-ელ-ი** ვარიანტის საწარმოებლად; 3. **მეგრელ-** ფუძეზე **სა--ო** დანიშნულების კონფიქსის დართვით წარმოიქმნა ქორონიმი **სა-მ-ეგრ-ელ-ო**. რაც შეეხება **მეგრი** ფორმის **მ-** პრეფიქსს, **იგი არქაული ქართულის ვითარების ამსახველია, როდესაც სადაურობის სახელებს მხოლოდ მ- პრეფიქსი აწარმოებდა**. შდრ. იგივე **მ-** პრეფიქსი სვანურ სადაურობის სახელებში. ამრიგად, ქორონიმის ისტორია ასე წარმოგვიდგენია: **სა-მ-ეგრ-ელ-ო < მ-ეგრ-ელი < მ-ეგრ-ი < ეგრ- ის-ი < ეგრი**.

3. 1. 2. ოიკონიემები

ოიკონიმი არის სახელი ნებისმიერი დასახლებული პუნქტისა: ქალაქისა, დაბისა, სოფლისა, ნასოფლარისა და ა.შ. მაგ.: **ქუთაისი, გურჯაანი, წყნეთი...** (ცხადაია, 1988: 75). ოიკონიმებსაც საფუძვლად უდევს ხოლმე მცენარის, ცხოველისა თუ სხვა სახელები. ჩვენს საანალიზო მასალაში სხვადასხვა ფუძისაგან მომდინარე მრავალი ოიკონიმი გამოვლინდა.

კოდორი - მდინარე აფხაზეთში და 2 სოფელი ამჟ. აზაშის რაიონში. საანალიზო მასალებში **კოდორი** ფიქსირდება 1753 წელს შედგენილ დოკუმენტში, სადაც ვკითხულობთ: „ეს სამი გლეხი რობას ესახლენ, მაგრამ მიქელაძემან არ დააყენეს და წამოვიყვანეთ და **გამოღმა კოდორს** დავასახლეთ“ (ქსმ, III, 1970: 837). აქედან ჩანს, რომ **კოდორი** ამ შემთხვევაში არის არა ჰიდრონიმი, არამედ წარმოადგენს ადგილის სახელს და ამდენად, მას განვიხილავთ ოიკონიმებში. შდრ. ამჟ. სოფლები **გაღმა კოდორი** და **გამოღმა კოდორი** აზაშის რაიონში, რომლებიც წარსულში მართლაც ეკუთვნოდა მიქელაძეებს. „ქართლის ცხოვრების ტოპოარქეოლოგიური ლექსიკონის“ მიხედვით, ახლანდელი აფხაზეთის მიწაზეც იყო დაბა **კოდორი**, რომელიც იხსენიება შემდეგ წერილობით წყაროებში: ვახუშტი ბაგრატიონის „აღწერა სამეფოსა საქართველოსა“ (ქვ. 4: 781, 11), „მესხურ-იმერული დღიური წერილები“ (საქ. ისტ. ქრონიკები... 1980: 135), ლიხთ იმერეთის 1737 წლის რუკა (ბურჯანაძე, 1959: 194), ი. გიულდენშტედტის „მოგზაურობა საქართველოში“ (გიულდენშტედტი, 1964: 53) და სპენსერის „მოგზაურობა ჩერქეზეთის, აფხაზეთისა და სამეგრელოს სანაპიროს გასწვრივ“ (სპენსერი, 1981: 137); **კოდორი** შუა საუკუნეებში ეპისკოპოსთა რეზიდენციაა. XVIII საუკუნეში ის დაბა იყო (იხ. ქცტლ, 2013: 298). ვახუშტი აღნიშნავს: „მდინარე კოდორი დრანდამდის დის აღმოსავლიდან დასავლეთად, გამომდინარე კავკასიიდან... მოიგო სახელი **დაბის კოდორი-**

საგან, რომელ არს დრანდას ზეით, ამ წყალზედ, მთაში“ (ქც, IV, 1973: 781). დასახელების ამგვარი გადატანა, ანუ მეტონიმია იშვიათი არ არის. შდრ. ისტორიული დაბა ღალიძგა „მდინარის ნაპირი“ და მისგან მეტონიმით წარმოქმნილი ჰიდრონიმი **ღალიძგა** აფხაზეთში. ვახუშტის მიერ დასახელებული დაბა შუა საუკუნეების ევროპულ პორტოლანებზე (საზღვაო რუკებზე) იხსენიება როგორც ნავსადგური **გოტო**.

პ. ინგოროყვას მიხედვით, „**კოდორი** ქართულია როგორც ფუძე-სიტყვით, ისე გრამატიკული გაფორმებით“. მისთვის ბოლოკიდური ფორმანტი **-ორ-ი** არის ჩვეულებრივი დაბოლოება ქართული სახელებისა, როგორც მაგალითად: **ილორი**, **შაორი**, **კოჯორი** და სხვ. (ინგოროყვა, 1954: 156). ვფიქრობთ, მკვლევარმა ვერ დაასაბუთა **-ორ** სუფიქსის გამოყოფის საფუძვლიანობა. გ. ელიავას განმარტებით, **კოდორე** ტყიანი, მაგარი და უნაყოფო მიწაა (ელიავა, 1977: 19). თ. მიბჩუანის აზრით, **კოდორი** მომდინარეობს სვანური **კადარ-ი**დან, რაც სვანურში „მშრალს“ ნიშნავს (მიბჩუანი, 1989: 245). ა. ქობალიას ლექსიკონში კი **კოდორი** განიმარტება, როგორც „კლდოვანი“ (ქობალია, 2010: 371).

ი. კეკელიას მიხედვით, **გამოდმა კოდორი**, რომელიც ფიქსირდება დოკუმენტებში, დღესაც სოფლის სახელად დასტურდება სამეგრელოში. როგორც ზემოთ ითქვა, აბაშის რაიონში სოფლის სახელად დასტურდება ორი კოდორი: **გაღმა კოდორი** და **გამოდმა კოდორი**, რომლებიც მდებარეობს რიონის მარჯვენა და მარცხენა სანაპიროებზე (კეკელია, 2011: 38).

კოდორის ეტიმოლოგიისათვის საყურადღებოა გ. გვანცელაძის მიერ ჩატარებული კვლევა. იგი იზიარებს ი. ჩანტლადის მოსაზრებას, რომ ქართველურ ენობრივ სივრცეში არსებობს საერთოქართველური ***-კად-** ძირის ამსახველი, **მზის გულზე მდებარე მთისძირა გორაკ-ფერდობებიდან მომდინარე წყლის აღმნიშვნელ გეოგრაფიულ სახელთა მთელი წყება**, რომლებიც ქართ. ა: ზან. ო: სვან. ა ბგერათმესატყვი-

სობების ფარგლებში ჯდება: ქართ. ნა-კად-ი, ნა-კად-ულ-ი, მეგრ. კოდორე, სვან. ლა-კად-ა, ლა-კად-ურ-ი (იხ. ჩანტლაძე, 2012: 229). დამატებით გ. გვანცელაძე ასახელებს -კად- ძირისაგან მომდინარე, სხვადასხვა მკვლევართა მიერ გამოვლენილ გეოგრაფილ სახელებს. ავტორს გამოვლენილი აქვს ალ. ჭავჭავაძის თხზულებებში დასახელებული ამ ძირისაგან ნაწარმოები სიტყვა-ფორმები: „გარდმო-ჰ-კად-ოდ-ა „ნაკადად გადმოსდიოდა“, მ-კად-ე „მდენი, ნაკადად მღვრელი“... რომლებშიც ჩანს -კად- ძირის მნიშვნელობა - „სითხის (წყლის, ცრემლის, ოფლის) დენა, დინება“, რაც აძლევს ავტორს იმის განცხადების საშუალებას, რომ „კოდ-ორ-ი უნდა წარმოადგენდეს საერთოქართველური -კად- „სითხის დენა, დინება“ ძირისაგან მომდინარე კად-არ ფუძის მეგრულ შესატყვისს“ (გვანცელაძე, 2015: 78). მეცნიერი საყურადღებოდ თვლის იმ ფაქტს, რომ ერთი და იგივე სახელი დღემდე წარმოდგენილია როგორც შუაგულ აფხაზეთში, ისე სამეგრელოს უკიდურეს აღმოსავლეთ კიდეში, მდინარე რიონის ნაპირას. აფხაზეთის მიწაზე წარსულში მდებარეობდა ამ სახელით აღნიშნული 2 გეოგრაფიული ობიექტი: დაბა და მდინარე. ამჟამად იქ ეს სახელი მხოლოდ მდინარეს შერჩა, რომელსაც აფხაზურ ენაზე ჰქვია. მეგრული და აფხაზური ვარიანტები ერთმანეთთან უდავოდ მატერიალურ კავშირში არიან, მაგრამ აფხაზური ვარიანტი არაა ამოსავალი: ასეთ შემთხვევაში სესხების კანონზომიერებანი გვაგვარაუდებინებდა მეგრულში *კუდრი // *კუდრუ ფორმათა არსებობას, რაც არ დასტურდება არც ისტორიულ წყაროებში და არც ცოცხალ მეტყველებაში. სამაგიეროდ, იოლად იხსნება აფხაზური ვარიანტის მეგრული საგან მომდინარეობა, რაზეც სამართლიანად მიუთითებს გვანცა გვანცელაძე: მეგრ. კოდორ-ი > აფხაზ. *კადარ-გ > კუდრუ (გვანცელაძე, 2015: 80-81). ეს დასაბუთებული მოსაზრება გამორიცხავს აფხაზი მეცნიერის ვ. კვარჭიას ვარაუდს, თითქოს სახელი მომდინარეობდეს აფხაზური აფთა „შუაგული,

ცენტრი“ სიტყვისაგან ასეთი გარდაქმნების შედეგად: აფხაზ. აფთა > გუთრგ > კუდრგ > ქართ. კოდორი, ვინაიდან აფხაზური კუდრგ ქართულში სესხების შემთხვევაში მოგვეცემა არა კოდორი ფორმას, არამედ კუდრი-ს (კვარჭია, 2006: 184-186; გვანცელაძეები, 2015: 91-93).

ჭალა ხშირად გამოიყენება, როგორც დამოუკიდებლად, ასევე კომპოზიტურ ტოპონიმებშიც, რომლებზეც ქვემოთ გვექნება საუბარი. იგი დასტურდება 1616-1621 წწ. „საცაიშლო გამოსავალში“ (ქსმ, III, 1970: 467; 470; 474) და 1621 წ. შედგენილ „აფხაზეთის გამოსავალ მოსაკრებელში“ (ქსმ, III, 1970: 434). ჩვეულებრივ, **ჭალა** სიტყვით აღინიშნება წყლის ნაპირას მდებარე ნაყოფიერი ადგილი, ანდა მდინარისპირა ტყე, თუ კორომი. ჩვენს მასალაში **ჭალა** სახელით ხსენიებული სოფელი მდებარეობდა ამჟ. ოჩამჩირის რაიონის აფხაზურ სოფელ **ჭლოუს** ადგილას. ბ. ხორავა წერს, რომ **ჭალა** თავად ჯაიანების კუთვნილი სოფელი იყო და როცა ამ მხარეში აფხაზები დამკვიდრდნენ, სოფელს აფხაზურად **ჭლოუ** ეწოდა, თუმცა სოფლის ერთ-ერთ უბანს დღემდე შემორჩა სახელად **ჭალა-აიმარა**. სოფ. **ჭლოუ** რუსული Чирюй ფორმით ხშირად ჩანს საბუთებში XIX ს. 30-იანი წლებიდან (ხორავა, 2013: 100). ოიკონიმი **ჭლოუ** თავდაპირველი **ჭალა** ფორმის გააფხაზურებულ ვარიანტად მიაჩნია თ. გვანცელაძესაც. როგორც მკვლევარი აღნიშნავს, 1621 წლის ქართულ საბუთში სოფელ **ჭალა**ში მხოლოდ ქართული გვარებია დაფიქსირებული: **გოგორდავა, ჩაგლია, ჭანია, ფალია, ქვაცხა** და სხვ. XIX ს. 40-იან წლებში კი სოფელს უკვე რქმევია არა საკუთრივ ქართული, არამედ გააფხაზურებული სახელი (გვანცელაძე, 2011: 502). ბუნებრივია, ამ ქართული გვარებით დასახლებულ სოფელს სახელიც ქართული ექნებოდა. ლექსიკონებში **ჭალა** თითქმის ერთნაირად არის განმარტებული: **ჭალა** - წყლის პირი ნაყოფიერი; წყლის პირი ტყიანი (ორბელიანი, II, 1993: 397). მეგრულ ლექსიკონებში **ჭალას** მნიშვნელობით გვხვდება

სიტყვა **ჭალე**, რაც ნიშნავს: ჭალას, წყლისპირა დაბლობს, ნაყოფიერ მიწას. ი. ყიფშიძე ასახელებს **ჭალეს** - სოფლის სახელს (ყიფშიძე, 1994: 589; ჭარაია, 1997: 169; ქობალია, 2010: 706). ვფიქრობთ, მეგრ. **ჭალე** < **ჭალა-მ**, სადაც **-მ** სახელობითი ბრუნვის ნიშანია. ოიკონიმის ისტორია ორ ვარიანტად წარმოგვიდგენია: 1. ქართ. **ჭალა-მ** > მეგრ. დიალ. **ჭალე-მ** > **ჭალე** > აფხაზ. **ჭალა-ჟ** (ე ხმოვნის ა-დ გარდაქმნა და დიფთონგიზაცია) > **ჭლა-ჟ** > **ჭლო-ჟ**; 2. ქართ. **ჭალა-მ** > **ჭალა** + აფხაზ. აუ „გრძელი“ > ***ჭალაუ** „გრძელი ჭალა“ > ***ჭლაუ** > **ჭლოჟ**.

3. 1. 3. პოლისონიმები

პოლისონიმი არის ქალაქის სახელი: **ბათუმი, თელავი, გორი** და სხვ. (ცხადაია, 1988: 94). ჩვენს მასალაში გამოვლინდა როგორც რთულფუძიანი, ისე მარტივფუძიანი პოლისონიმები.

ზუგდიდი ქართულ ლაპიდარულ წარწერებში დასტურდება XII საუკუნიდან (დსწ, II, 1980: 143; 145), ჩვენს საანალიზო დოკუმენტებში კი იგი პირველად გვხვდება 1616-1621 წლებში **ზურგდიდი** ვარიანტით (ქსძ, III, 1970: 470), ხოლო 1621 წელს - დღეს გავრცელებული **ზუგდიდი** ფორმით (ქსძ, III, 1970: 419). ტოპონიმის წარმოშობასთან დაკავშირებით აზრთა სხვადასხვაობაა, რაც თავმოყრილია შოთა მესხიას სტატიაში: „**ზუგდიდი თუ ზუბდიდი**“. ამ სტატიის მიხედვით, დიუბუა დე მონპერე პარალელურად იყენებს ფორმებს **ზუგდიდი** და **ზუბდიდი**, ამასთანავე **ზუბ**-ს უკავშირებს **ზუფუ**-ს. აქვე ფიქსირდება მოსაზრება **ზუგდიდი**-ის **ზურგდიდი**-ისაგან მომდინარეობის შესახებ. პირველი ნაწილი მ. ბროსემ დაუკავშირა „**ზურგს**“, „**დაზვინულ მიწას**“. ეს თვალსაზრისი გაიმეორეს პლ. იოსელიანმა და დ. ბაქრაძემ. თვით შ. მესხია იზიარებს რა დიუბუა დე მონპერეს თვალსა-

ზრის, მართებულად მიიჩნევს **ზუბდიდი** ვარიანტს. იქვე მეცნიერი აღნიშნავს, რომ „XVII საუკუნეში და შემდეგაც იგი ერთადერთი სახელწოდება არ ყოფილა სამეგრელოს მთავრის რეზიდენციისა. იგი უცხოელებისა თუ ქართველების მიერაც **ზუგდიდად** იწოდებოდა“ (მესხია, 1967: 244-250). ამ ვარაუდის ნაკლი **ბ > გ** გარდაქმნის აუხსნელობაა, თორემ მეგრულში **ზუბი** ნამდვილად ნიშნავს „ბორცვს, გორაკს; მთის უღრან ტყეს“ (ქობალაია, 2010: 311).

აკად. ქ. ლომთათიძე, განიხილავს რა სხვადასხვა ავტორთა მოსაზრებებს ამ საკითხთან დაკავშირებით, მიდის იმ დასკვნამდე, რომ **ზუგდიდი** ვერ ჩაითვლება **ზუბდიდი**-ისგან მომდინარედ: ისინი თანაარსებობდნენ და ერთმანეთის ფონეტიკურ ვარიანტებს წარმოადგენენ. მკვლევარი აღნიშნავს, რომ არსებობს მესამე რ თანხმოვნის ვარიანტიც, რომელიც დაუცავს აფხაზურს - **ჟურჯუტ** - და აფხაზური ფონეტიკური სისტემის ნიადაგზე გაუმართავს. ავტორი ამ აფხაზური სახეობის ამოსავლად მიიჩნევს მეგრულში გარკვეულ ვარიანტად არსებულ **ზურგითი** ფორმას, რომელიც მომდინარეობს **ზურგდიდი**-ისაგან (ლომთათიძე, 1984: 17). ამდენად, ქ. ლომთათიძე აღნიშნული გეოგრაფიული პუნქტის რთული სახელწოდების პირველი კომპონენტის სამ ფონეტიკურ ვარიანტს ასახელებს: **ზურგ-**, **ზუგ-**, **ზუბ-**. მისივე აზრით, საქმე გვაქვს ერთსა და იმავე ლექსიკურ მონაცემთან - ეს არის „**ზურგ**“ სიტყვა, რომელიც ფართოდ გამოიყენება ბორცვის, ამაღლებული და მთიანი ადგილების გადმოსაცემად (ლომთათიძე, 1984: 17). მართლაც, **ზურგა**, **ზუგუ** მეგრულში „ბორცვს“ ნიშნავს (ქობალაია, 2010: 311).

ჩვენი აზრით, ტოპონიმის პირველი კომპონენტია **ზუგ-** (**ზურგ**) „ბორცვი“. ვფიქრობთ, იგივე **ზურგ-** კომპონენტის შემცველია დღევანდელი გალის რ. სოფ. **დიხაზურგა** „მიწა-ზურგა“, რომელიც ასევე ამაღლებულ ადგილას მდებარეობს. **ზუგ-** კომპონენტის მიკროტოპონიმები არაერთი დასტურ-

დება სამეგრელოში. ამისათვის მოვიხმობთ პ. ცხადაიას მიერ მოძიებულ რამდენიმე მაგალითს: **ზუგა** შემადღებელი ვაკე ნოღელის მარჯვ. მხარეს (ლეხაინდრაო, ნაჯახაო). **ზუგა, ზუგუ, ზუგადიხა** აღნიშნავს მაღალ ადგილს, ზურგას. შესაძლებელია: **ზუგა დიდი > ზუგდიდი** (ადგ. ვარიანტი: ზუგიდი). მკვლევარი თვლის, რომ ზუგდიდი თავდაპირველად ალბათ ერქვა ზუგდიდის ცენტრსა და მდ. სინწას შუა მდებარე სერს, სადაც ამჟამად არის მაცხოვრის ეკლესია და სასაფლაო (ცხადაია, 2005: 26). **ზუგდიდი < ზურგდიდი < ზუგუდიდი.**

თანამედროვე ქალაქ მარტვილს სხვადასხვა დროს სხვადასხვა სახელი ერქვა: ჯერ **ჰყონდიდი**, მერე **მარტვილი**, 1936-1990 წლებში - **გეგეჰკორი** (კომუნისტი აქტივისტის გვარის მიხედვით), ხოლო ამჟამად კვლავ **მარტვილი** ეწოდება. ვახუშტის აღწერაში ვკითხულობთ: „ბანძას ზეით და ცხენისწყლის დასავლით, და მისი მჭურეტი, მაღალს ადილზედ, არს **ჰყონდიდი**, ეკლესია გუმბათიანი, დიდშენი, მარტვირისა“ (ქც. 4. 776). ვახუშტის მიერ ნახსენები **ჰყონდიდი** მოიხსენიება სხვადასხვა პერიოდის წარწერებში, კერძოდ: X საუკუნის დასასრულს (დსწ, 1980 : 34), 996 წ., XI საუკუნეში (დსწ, 1980: 35) და XIII საუკუნის II ნახევარში (დსწ, 1980: 174). ჩვენს მასალაში **ჰყონდიდი** (მეგრ. „მუხა დიდი“) საერთოდ არ დადასტურდა, ხოლო **მარტვილი** პირველად იხსენიება 1753 წელს **მარტვირი** ფორმით (ქსმ, III, 1970: 836). დღეს გავრცელებული **მარტვილი** მიღებულია **მარტვირ**-ისაგან დისიმილაციის შედეგად: **მარტვირი > მარტვილი**. ტოპონიმის სემანტიკაა „მოწამე, წამებული“. სულხან-საბასა და ი. აბულაძის ლექსიკონებში დასტურდება ფორმები: **მარტკლი** და **მარტკრი** (ორბელიანი, 1991: 443; აბულაძე, 1973: 218), რომლებიც

ბერძნულიდან მომდინარეობს, შდრ. ძვ. ბერძნ. **μάγιστος** „წამებული, მოწამე; თვითმხილველი, მოწმე“¹³.

სენაკი ფიქსირდება რამდენიმე დოკუმენტში, კერძოდ: 1616-1621 წწ. შედგენილ „საცაიშლო დავთარში“ (ქსძ, III, 1970: 477-478); 1659 წ. „შეწირულობის წიგნში...“ (ქსძ, VI, 1977: 665) და 1794 წ. „არზაში გიორგი ცეკუაშვილისა...“ (ქსძ, VIII, 1985: 309). „ქართლის ცხოვრების ტოპოარქეოლოგიური ლექსიკონის“ მიხედვით, **სენაკი** ნახსენებია ვახუშტი ბაგრატიონის „აღწერა სამეფოსა საქართველოსა“-ში. საბას მიხედვით, „**სენაკი** - მცირე სახლაკი, მონოზნის სადგომი მცირე. კელენი, მცირე სადგომი“ (ორბელიანი, II, 1993: 82). ქველ-ში **სენაკი** არის „ცალკე ოთახი ბერისათვის, მონაზვნებისათვის, განდევნილებისათვის“ (ქველ, 1986: 405). გ. ელიავას ცნობით, „...XVII საუკუნეშიც მისიონერთა სამყოფი ბინებიც და კარმიდამოებიც კია აღნიშნული კასტელის რუკაზე. ადგილობრივ მკვიდრთა გადმოცემით ამ ადგილას ძველი სენაკია; საშუალო საუკუნეებში ბერებს ეკლესიასთან მცირე ქოხები, სამარტვილო ოთახები, სენაკები მოუწყვიათ და შიგ ცხოვრობდნენ თურმე. აქვე მათ ჰქონიათ სტუმართა მოსასვენნი ასეთივე ქოხები. აქედან დაერქვაო „სენაკი“ (ელიავა, 1989: 69). მეგრულში **სენაკი (სანაკი)** არის „პატარა ოთახი“ (ქობალია, 2010: 590). აქედან გამომდინარე, პატარა ოთახები, სახლაკები უდევს საფუძვლად ტოპონიმ **სენაკის** წარმოშობას.

ტოპონიმი **ფოთი** იხსენიება 1616-1639 წწ. (ქსძ, III, 1970: 500) და 1804 წ. (ქსძ, II, 1965: 564). აკად. ქ. ლომთათიძის სიტყვით, „ძნელად დაიძებნება გეოგრაფიული სახელწოდება, რომელსაც ისეთი ყურადღება დაემსახურებინოს

¹³ <https://bit.ly/31SxgTU> - ბერძნული - ქართული ლექსიკონი (დამოწმება: 10. 09. 2021)

სპეციალისტებისა, როგორც **ფაზის - ფოთს**“ (ლომთათიძე, 1989: 62). მკვლევარი მიიჩნევს, რომ ტოპონიმ სამწიგნ. **ფოთ-** // მეგრ. **ფუთ-**ის ამოსავალი ფუძეა **ფუთუ (ფოთო)**. ამის მტკიცების საშუალებას იძლევა ზუგდიდელთა მეტყველებლაში აქამდე შემორჩენილი **ფუთუ-არ-ეფი**-ი „ფოთელები“ ფორმა. შდრ. ოიკონიმ გუფუ-სგან (ოჩამჩირის რ.) ნაწარმოები - **გუფუ-არ-ეფი**-ი, **კურზუ-სგან** ნაწარმოები - **კურზუ-არ-ეფი** და მისთ. ავტორი სვამს კითხვას, ხომ არ უკავშირდება ეს ფუძე თვით **პონტო-ს**?! ბერძნული **პ, ტ-**ს გადმოღება ქართველური ფშვინვიერებით უჩვეულო არ არის. ამ შემთხვევაში ახსნას მოითხოვს ქართველურში **ნ-**ს უქონლობა. მაშინ, როდესაც ნაზალიზაცია სათანადო თანხმოვანთა გარემოცვაში მოსალოდნელია, შდრ. **უთო** - მეგრ. **უნთო** (ლომთათიძე, 1989). განსხვავებული თვალსაზრისი აქვს **ტ. ფუტკარაძეს**, რომელიც **ფოთ-**ისათვის ამოსავლად მიიჩნევს **ფათ-**ს. მკვლევარი ჩვენთვის საინტერესო ტოპონიმს ასახელებს „კოლხური კულტურის შემქმნელი ეთნოსის ენის საკითხის“ განხილვისას, სადაც დასახელებულია ჰესიოდეს (VIII-VII ს.ს.) მიერ დადასტურებული ტერმინი **ფასის-ი**. მკვლევრის მიხედვით, ეს ფასის-ი აშკარად დღევანდელი **ფოთი** (< **ფათი**) ტოპონიმის ეკვივალენტია (ქართველები, 2005: 266), თუმცა ამ შემთხვევაში ახსნილი არ არის **თ > ს** ფონეტიკური ცვლილების მიზეზი. ა. ქობალიას განმარტებით **ფოთი**, მეგრ. **ფუთი** არის „ქინქლების საბუდარი“ (ქობალია, 2010: 629). დღესაც ფოთში განსაკუთრებულად ბევრია ქინქლა და კოლო. ვფიქრობთ, ეს ვარაუდი ყველაზე უფრო მისაღებია და მას არა აქვს არც სემანტიკური, არც ფონეტიკური და არც მორფოლოგიური დაბრკოლება. საყურადღებოა, რომ იმავე სახელის მქონე სოფელი **ფუთი** მდებარეობს ზესტაფონის რაიონში და მის სახელსაც იგივე ეტიმოლოგია უნდა ჰქონდეს.

დღევანდელი ქალაქი **ხოზი** საეკლესიო-ისტორიულ დოკუმენტებში იხსენიება თავდაპირველი სახელით - **ხოფი**. კერძოდ, 1569 წლის საბუთში აღნიშნულია, რომ **ხოფის** ღმრთისმშობლისათვის შეუწირავთ ვინმე **კაკულიაი სერგია** (ქსმ, III, 1970: 275), ხოლო მოგვიანებით, 1706 წ. დასტურდება ვარიანტი - **ხოზი** (ქსმ, III, 1970: 647). **ხოფი** სულხან-საბას განმარტებით არის „ნავის ნიჩაბი“ (ორბელიანი, II, 1993: 428). ასევეა მეგრულშიც: **ხოფი** „წყალში მოსასმელი ბრტყელი ნიჩაბი; წისქვილის ღარის ჩამკეტი ხის ნიჩაბი“, **ხოპი** - „ხოფი, რაბი (დარაბა)“ (ქობალია, 2010: 730 – 731); „ხოპი - ფიარი (სამუშაო იარაღი - ს.კ.), ნიჩაბი“ (ჭარაია, 1997: 181). ამ მნიშვნელობათაგან ტოპონიმის საფუძვლად იოლად გადაიქცეოდა „რაბი, ანუ წისქვილის სათავის მცირე ჩამკეტი კაშხალი“. თ. გვანცელაძის მიხედვით, ტოპონიმი **ხოფი** სუბსტრატული ქართული სახელია ამჟამინდელ გუდაუთის რაიონში, რომელიც არსებობდა ჯერ კიდევ აფხაზთა ჩამოსახლებამდე, რაზეც მიაწიშნებს მისი გააფხაზურებული ვარიანტი **ხოფ** (**ხოფ**) - აფხაზურში ფონეტიკურ ადაპტაციას უპირატესად XIX საუკუნემდე ნასესხები ლექსიკა განიცდის (გვანცელაძე, 2011: 500; გვანცელაძე, 2013: 127). ამ მოსაზრებას ის ფაქტი განამტკიცებს, რომ ამ სოფლის სახელი აფხაზურ ენაზე დამაჯერებლად არავის აუხსნია. ამრიგად, ჩვენი აზრით, სამეგრელოს პოლისონიმი **ხოზი** და აფხაზეთის ოიკონიმი **ხოფ** მიღებულია მეგრული **ხოფი**-საგან ფ-ს გამჟღერებით (ხოზი-ს შემთხვევაში) და ნიშნავს „წყლის ჩამკეტი მცირე კაშხალს, რაბს“. შდრ.: მეგრულში ძირითადად გამოიყენება მისი ყრუ მკვეთრი ვარიანტი **ხოპი** - მეგრ. **ხოპის დადება** „ჩაკეტვა“.

3. 2. ტოპონიმთა სტრუქტურული მოდელები

მორფოლოგიურ-სტრუქტურული თვალსაზრისით, გეოგრაფიულ სახელი შეიძლება წარმოდგენილი იყოს უსუფიქსოდ - წმინდა ფუძის სახით, პრეფიქს-სუფიქსით, მხოლოდ პრეფიქსით, ან მხოლოდ სუფიქსით. ასევე გვხვდება კომპოზიტიური წარმოების სახელები და მსაზღვრელ-საზღვრულის ტიპის შესიტყვებები გეოგრაფიული ობიექტის აღსანიშნავად.

სამეგრელოს ტოპონიმებში პრეფიქს-სუფიქსებად გამოიყენება: ნა-არ, ნა-ევ, ნა-ურ; სა-ე, სა-ო, სა-ეთ, სა-ავ, სა-ელ, სა-არ, სა-ია. პრეფიქსული წარმოებისათვის იხმარება: ნა-, სა-, ო-დანნიშნულების პრეფიქსები, ხოლო სუფიქსურ წარმოებაში, როგორც მიუთითებენ, ყველაზე ხშირად გამოიყენება -თ სუფიქსი სხვადასხვა გახმოვანებით: - ეთ, -ით, -ათ, -ოთ, -უთ, -თა. ასევე: -ან, -იან, -ოვან, -ევან; -ილ, -ელ, -ულ// -ურ; -ავ, -ევ, -ივ (ზურაბიშვილი, 1961). მეგრულში ნაგენეტივარ გეოგრაფიულ სახელთა საწარმოებლად გამოიყოფა -იშ // -შ ნათესაობითი ბრუნვის ნიშანი (ლაზურ-მეგრული გრამატიკა, 2015: 195).

ჩვენს საანალიზო მასალაში დადასტურებულ ტოპონიმებს განვიხილავთ ცალკეულ ჯგუფებად მათი წარმოების მოდელების გათვალისწინებით. შესაბამისად, გამოვყოფთ რამდენიმე სტრუქტურულ ჯგუფს:

1. ტოპონიმები აპელატივის წმინდა ფუძის სახით;
2. მატოპონიმებელი აფიქსებით ნაწარმოები ტოპონიმები;
3. წინა ვითარების ამსახველი ტოპონიმები;
4. პირსახელისაგან მომდინარე ტოპონიმები;
5. გვარსახელებისაგან მომდინარე ტოპონიმები;
6. გვარსახელთა დასახლებებისაგან მიღებული ტოპონიმები;
7. კომპოზიტიური წარმოების ტოპონიმები;
8. მსაზღვრელ-საზღვრული ტოპონიმად.

3. 2. 1. ტოპონიმები აპელატივის წმინდა ფუძის სახით

ამ მოდელის ერთ-ერთი ოიკონიმიცაა **ზია** (სოფ. ამჟ. ხობის რაიონში), რომელიც პირველად იხსენიება 1706 წელს შედგენილ „შეწირულობის სიგელში...“ (ქსმ, III, 1970: 647). ამოსავალია მცენარის სახელი **ზია** „კომში“, რომელიც მარტივი წარმოებისაა. ოიკონიმს მცენარის სახელისაგან მომდინარედ მიიჩნევს თ. გვანცელაძე (გვანცელაძე, 2000: 88).

1621 წელს დასტურდება ოიკონიმი **გუფუ** (ქსმ, III, 1970: 433). დღეს იგი ცნობილია **გუფი** სახელწოდებით და მდებარეობს ოჩამჩირის რაიონში, მდინარე ღალიძგის მარჯვენა ნაპირას. ჩვენი აზრით, ტოპონიმისათვის ამოსავალი უნდა იყოს მეგრული **გუფ-ი** // **გუფ-უ** „გუბე, დაგუბებული ადგილი“. მეგრ. **გუფი** არის „გუბე“, შდრ.: **გუფუა** „დაგუბება“ და **გუფილი** „დაგუბებული“ (იხ. ქობალია, 2010: 231). ვფიქრობთ, **გუფუ** ეწოდა ადგილს, სადაც წყლის გუბეები დგებოდა. აფხაზურ ენაზე სოფლის სახელია რასაც ამ ენაზე ახსნა არ ეძებნება, მისი მეგრულიდან მომდინარეობა კი ასე იხსნება: **გუ** მარცვალი კანონზომიერად იძლევა აფხაზურ მარცვალს (ლომთათიძე, 1976: 168-169) - მეგრ. **გუფ-ი** // **გუფ-უ** > აფხაზ. **გუფ**.

სოფ. **დარჩელი** (ზუდიდის რ.) საეკლესიო მეგლებში ფიქსირდება 1621 წელსა და 1616-1621 წლებში (ქსმ, III, 1970: 455; 470; 474). სემანტიკურად იგი უკავშირდება „დაფენას“. გ. ბედოშვილი შესაძლოდ მიიჩნევს, ტოპონიმ **დარჩელ**-ში იმავე ფუძის გამოყოფას, რაც არის **ტყვარჩელ**-ში, სადაც მეგრ. **რჩელ-ი** „დაცემულ (ვაკეს), დაგებულ ადგილს“ ნიშნავს (ბედოშვილი, II, 2013: 223-224). ჩვენი აზრით, დარჩელის ტყვარჩელთან დაკავშირება გადასინჯვას მოითხოვს, ვინაიდან არსებობს ტყვარჩელის მიღების სხვაგვარი ეტიმოლოგიებიც, ხოლო მეგრულში ნაკლებად მოსალოდნელია **დო-**ვარიანტის მაგიერ სამწიგნობრო ენის **და-** ზმნისწინის

დართვა მეგრულში ფონეტიკურად სახეცვლილ ძირზე. მეორე მხრივ, გ. ბედოშვილი მიიჩნევს, რომ **დარჩელ-**ფორმაში **-ელ-** სუფიქსი ადამიანის სადაურობის მაუწყებელი ელემენტი შეიძლება იყოს, ხოლო **დარჩ-** ფუძეში **-რ-** სონორი განვითარებული ჩანსო. მეცნიერი საყრდენ ფუძედ გამოყოფს ტოპონიმ **დაჩა-**ს, რომელიც რეალურად არსებობს ოჩამჩირის რაიონში. საბოლოოდ მკვლევარი ასკვნის: „თავდაპირველად, შესაძლოა, გვექნოდა **დაჩ-ელ-ი**, რომლისგანაც **რ-**ს ჩართვის შედეგად **დარჩელ-ი** მიგვიღია“ (ბედოშვილი, II, 2013: 223-224). ამ ვარაუდის ნაკლი ის არის, რომ აფხაზეთში ოიკონიმი **დაჩა** რუსების მოსვლამდე არსად ჩანს - ეტყობა, იგი რუსული **დაჩა** „აგარაკი“ სიტყვისგან მოდის. ჩვენი აზრით, **დარჩელი** იგივეა, რაც **დორჩელი** „დაფენილი, დაგებული, გაშლილი“. **დორჩელ-ი** მეგრულად არის „ქარისაგან მიწვენილი, ჩათელილი (ყანა); ფენილი (ქვა)“ (ქობალია, 2010: 249). ვფიქრობთ, ტოპონიმში უნდა გამოიყოს არა სადაურობის აღმნიშვნელი **-ელ** სუფიქსი, არამედ - მიმღებური მაწარმოებელი **-ელ**. შდრ. ტოპონიმის საწყისი ფორმაა უზმნისწინო **რჩაფა**, რომლისგანაც იწარმოება **რჩელი**, ხოლო ზმნისწინიანი - **დორჩაფა** და მისგან ნაწარმოები: **დორჩელი**. ამრიგად, ტოპონიმის მიღება ასე წარმოგვიდგენია: **დარჩელი** < **დორჩელი** < **დორჩაფილი** < **რჩაფა**.

ადგილის სახელი **ეკალ** ფიქსირდება 1616-1639 წლებში (ქსმ, III, 1970: 501). მეგრული **ეკალ(გ)** გამოიყენება აღმართი ადგილის აღსანიშნავად. ამ მნიშვნელობით დასტურდება იგი პ. ცხადაიას ტოპონიმადაც: **ეკალ(გ)** - აღმართი საავტომობილო გზაზე, სოფლის ცენტრის სამხრეთით (მუხური). ასევე, სახნავები რიონის მარცხ. მხარეს (გულიეკარი) (ცხადაია, 2005: 23; IV, 2008: 133).

ეკი დასტურდება 1616-1639 წლებში (ქსმ, III, 1970: 502). დღეს სენაკის რაიონის სოფელი **ეკი** არის თემის ცენტრი (კეკელია, 2012: 19). გ. ელიავა ტოპონიმს აკავშირებს **ეკი**

„მალა, აღმა მიმავალი“ ზმნიზედასთან. ავტორი უშვებს სხვა ვარაუდსაც და სოფლის სახელს უკავშირებს მინერალურ საღებავს - ევი // ლევი, რომელსაც აქ მოიპოვებდნენ (ელიავა, 1989: 81). პ. ცხადაია აღნიშნავს, რომ ევი, ლევი, იევი ეწოდება რბილ, ლალისფერ მიწას, წყლის დანალექს, შლამს; ამასთანავე, შავ ან მოლურჯო-მომწვანო მიწას (ლ)ეკს ეძახიან და შალეულის საღებავად გამოიყენება (ცხადაია, II, 1999: 287-288). ჩვენი აზრით, ამ ორი ვარაუდიდან პირველი უფრო დამაჯერებელია: ევი // ევი ნიშნავს: „აღმა, ზევით“; შდრ. ასევე, ევი-ევი „აღმა-აღმა“; ევი-დიკე „ზევით-ქვევით“ (ჭარაია, 1997: 63; ქობალია, 2010: 270). როგორც ჩანს, ევი თავდაპირველად მიკროტოპონიმი იყო და მომდევნო ეტაპზე მთლიანად სოფელს ეწოდა.

ტოპონიმი ილორი საეკლესიო საბუთებში იხსენიება 1616-1639 წლებს შორის (ქსძ, III, 1970: 501). მას მოიხსენიებენ აგრეთვე ევროპელი მისიონერებიც. ვახუშტის აღწერით, „...დადის წყლის ჩრდილოთ დის ეგრისის წყალი, წოდებული ეგროსის, თარგამოსის ძის, გამო. გამოსდის მასვე კავკასს, დის დასავლეთად და მიერთვის ზღუას ილორს. ხოლო ზღვს კიდევად, ამ წყლის დასავლეთს კიდევად, არს ილორს ეკლესია წმიდის გიორგისა“ (ქც. 4. 779). პ. ინგოროყვა სოფლის სახელწოდება ილორ-ში გამოყოფს ბოლოკიდურ -ორ-ი ფორმანტს და მიიჩნევს ქართული წარმოშობისად, ანალოგიისათვის კი ასახელებს ამავე -ორ-ი დაბოლოებით ნაწარმოებ სახელებს: სხვიტ-ორ-ი, კოდ-ორ-ი, შა-ორ-ი და სხვ. (ინგოროყვა, 1954: 176), თუმცა ამ ოიკონიმებში არავითარი -ორ-ი სუფიქსი არ არის. განსხვავებული მოსაზრებები აქვს თ. გვანცელაძეს: მისი ცნობით, სოფელს აფხაზურად ეწოდება, მაგრამ ამ ენაზე ახსნა არ ეძებნება. ეს სახელი რომ აფხაზური წარმომავლობისა ყოფილიყო, მაშინ ქართულად უნდა არსებულიყო არა ილორი ვარიანტი, არამედ *ელირი ფორმა, რაც არ დასტურდება არც ცოცხალ მეგრულ მეტყველებაში და არც

წერილობით, თუ კარტოგრაფიულ მასალაში. მეცნიერის აზრით, ტოპონიმის ქართული ფორმა **ილორი** უნდა უკავშირდებოდეს პირსახელ **ილია-ს**: **ილია-ური** „ილიას კუთვნილი მიწა“ > **ილორ-ი**. აფხაზური სიტყვათსესხების ფონოტაქტიკური წესების გათვალისწინება გვიკარნახებს, რომ აფხაზური ვარიანტის პირველწყარო ქართულია და ამგვარ ცვლილებათა გზითაა წარმოქმნილი: ქართ. **ილორი** > აფხაზ. ***აღლარ > ეღღრ**, ანდა ქართ. **ილორი** > აფხაზ. ***მეღღრ > ეღღრ** (გვანცელაძე, 2011: 246-247). თ. გვანცელაძემ ყურადღება მიაპყრო იმ ფაქტსაც, რომ XI საუკუნეში სოფელში წმიდა გიორგის ეკლესიის აგებისა და ამ ეკლესიის განსაკუთრებული მნიშვნელობის გამო მას იმერეთში, ახლანდელი სამტრედიის რაიონის ტერიტორიაზე, სადაც აფხაზებს არასოდეს უცხოვრიათ, გაუჩნდა ფილიალი (მეტოქი), რომელსაც ასეთ დროს მიღებული წესის მიხედვით ასევე **ილორი** ეწოდა, მერე კი იგივე სახელი სოფელსაც დაერქვა (სოფელს ახლაც ჰქვია **ილორი**) (გვანცელაძე, 2011: 247). ჩვენი აზრით, თ. გვანცელაძის ეს ვარაუდი საკმაოდ დამაჯერებელი და მისაღებია, თუმცა შეიძლება სხვაგვარი ახსნაც წარმოვადგინოთ: მეგრულში **ილორი** არის „მორი (იგივეა რაც ლორი); მორებად დასაჭრელი; ძელისა; ძელიცხოველი“ (ქობალია, 2010: 324); **ილორია** „მორისა, ძელისა; სამორე ტყე“; **ილორუა** „მორებად ხლეჩა, დამორვა (ილორუ იხლიჩება, იმორება)“ (ქობალია, 2010: 324). ჩვენი აზრით, სემანტიკაზე დაყრდნობით ტოპონიმ **ილორ**-ისათვის ამოსავალი უნდა იყოს აპელატივი **ილორი** „მორი, ნამორი“, ხოლო ტოპონიმის გააფხაზურების გზის შესახებ საკვებით მართებულად მიგვაჩნია თ. გვანცელაძის მოსაზრება.

ისტორიულ ძეგლებში მიკროტოპონიმი **როზა** დასტურდება 1753 წელს (ქსმ, III, 1970: 837). ეს სოფელი ამჟამად ცალკე არ არსებობს, მაგრამ ი. მეუნარგიას ცნობით, XIX საუკუნის შუა ხანებში იგი შედიოდა სამეგრელოს სამთავროს სუჯუნის

მაზრაში (ნოდია, 2010). ტოპონიმი მომდინარეობს მეგრული **რობა, რობე, რობი, რობუ** „ხევი“ სიტყვისაგან (ყიფშიძე, 1994: 512; ჭარაია, 1997: 118; ქობალია, 2010: 573; ცხადაია, 2005: 66), შდრ.: საბას მიხედვით, **რობა** არის „ველგობი“ (ორბელიანი, II, 1993: 12), რომელიც, იმავე **ჩალრმავებულის** სემანტიკის შემცველია.

1621 წლის საბუთში ამჟ. აფხაზეთში, ოჩამჩირის რაიონის მიწაზე იხსენიება სოფელი **ღაჩუ** (ქსმ, III, 1970: 432). რამდენადაც ჩვენთვის ცნობილია, ეს ოიკონიმი არცერთ სხვა წყაროში არ დასტურდება. წყაროს ტექსტიდან ჩანს, რომ ეს სოფელი მდებარეობდა სოფლებს **ხაუჟელსა** და **გუფუს** შორის და აქაურ მცხოვრებთ ჰქონდათ ქართული პირსახელები და გვარსახელები: **გაირჩქინი სალატია, უჩარდია სალატია, თოსკუამია დუშია, ბუკა დუშია, მამაია დუშია** (ქსმ, III, 1970: 432-433). რაც შეეხება ტოპონიმის ეტიმოლოგიას, იგი ცხადი არ არის და შემდგომ კვლევას მოითხოვს.

შხეფი დასტურდება 1712 წელს (ქსმ, III, 1970: 731). **შხეფი** ნახსენებია ვახუშტის თხზულებაში: „...ხოლო ტეხურისა და აბაშას შესართავს ზეით, უნაგირას მთის ძირზედ და ტეხურის დასავლის კიდეზედ, არს **შხეფს** ციხე დიდნაშენი და სასახლე დადიანისა“ (ქც. 4: 777). „ქართლის ცხოვრებაში“ ამ ციხეს **შხეთის ციხის** სახელიც ეწოდება (ტოპოარქეოლოგიური ლექსიკონი, 2013: 577). ამჟამად **შხეფი** ადგილი (ციხე-სიმაგრე) და სოფელია სენაკის რაიონში. გ. ელიავას ცნობით, „აქ ცოდნიათ შხეფალა, დიდი სახალხო დღესასწაული. ამიტომ ამ სოფელს ეს სახელი შერჩენია. ადგილობრივებში შხეფის ორნაირი განმარტებაა: შხეფის სახელწოდება მჩქეფარე ნაკადულებიდანაა წარმოშობილი, რაც უამრავია შხეფის მთის სამხრეთ მხარეზეო და მეორე განმარტებით - ნიშნავს „შხაფას“ ქართულად შფოთვას...“ (იხ. ელიავა, 1989: 53). ა. ქობალიას განმარტებით, **შხეფი** არის იგივე „შხეფი, ზვირთი; შხეპლი, სხეპლი; შეტევები, სატეველა“ (ქობალია, 2010: 668). მისგან

ნაწარმოები ზმნური ფორმაა **შხეფუა** „შხეფება, ზვირთცემა“ (იქვე). ვფიქრობთ, ოიკონიმის ეტიმოლოგიის დადგენას მეტი კვლევა სჭირდება.

ჩვენს მასალაში **ხიორი** პირველად დასტურდება 1525-1550 წლებს შორის შედგენილ დოკუმენტში (ქსმ, II, 1965: 179), 1621 წლის „აფხაზეთის საკათალიკოზო გამოსავალი მოსაკრებლობის დავთარში“ (ქსმ, III, 1970: 423) და 1616-1639 წლებში შედგენილ „შეწირულობის წიგნში...“ (ქსმ, III, 970: 501). ადგილობრივ მეგრელთა მეტყველებაში გალისა და ოჩამჩირის რაიონების საზღვარზე მდებარე სოფელ **ხიორ**-ს დღეს **ოხური** // **ოხური** ეწოდება. პ. ინგოროყვა ტოპონიმ **ხიორ**-ს მოიხსენიებს **ხორი**, ანუ **ხვრი** ფორმებით და მათ ქართული წარმოშობისად მიიჩნევს. შდრ. სახელწოდება **ხორი** და შიდა საქართველოს გეოგრაფიული სახელები: **ხორ-ით-ი** (იმერეთში), **ხორ-ეთ-ი** (გურიაში), **ხორ-ში** (ოდიშში), **ხორ-ენ-ია** (ჯავახეთში) (ინგოროყვა, 1954: 176). ხორ- ძირისაგან ნაწარმოები **ოხორი** // **ოხორე**, **ხორუა** მეგრულში ნიშნავს „სახლს, დასახლებას, სახლობას“ (ყიფშიძე, 1994: 499; ჭარაია, 1997: 181; ქობალია, 2010: 730). სავარაუდოდ, დასასახლებლად ვარგის ადგილს შეიძლება შერქმეოდა **ხორი** // **ხიორი**. საყურადღებო გვგონია ის გარემოებაც, რომ მეგრულში არის სიტყვა **ოხური-ი**, რაც ნიშნავს „1. ხუროს სახელოსნოს; 2. ტოპონ. მდინარე გალის რაიონში“ (ქაჯაია, II, 2002: 471). არ გამოვრიცხავთ, რომ ამ ადგილას ცხოვრობდნენ განთქმული ხუროები და აქედან მიიღო სოფელმაც სახელწოდება, თუმცა საკითხი დამატებით კვლევას მოითხოვს. რაც მთავარია, ოიკონიმი არ იხსნება აფხაზურ ენაზე. უძველესი **ხიორი** ვარიანტის პირველი მოხსენიების დროისათვის, 1525-1550 წლებს შორის ამ მხარის მიწაზე აფხაზური მოსახლეობა ჯერ კიდევ არ ბინადრობდა, ამიტომ უდავო გვგონია, რომ უფრო გვიანდელი **ოხური** სახელი მომდინარეობს მეგრული **ოხორე-ი** „დასასახლებელი (ადგილი)“ ვარიანტისაგან. საყურადღებოა, რომ

მსგავსი ჟღერადობის სახელი აქვს ისტორიულ ტაოში მდებარე სოფელ **ოხურ**-საც, სადაც დღემდეა შემორჩენილი ქართული ეკლესიისა და ციხის ნანგრევები. ამ ფაქტების გათვალისწინებით, ტოპონიმის ისტორია ასე გვესახება: მეგრ. **ო-ხორ-ე-ე > ო-ხურ-ე-ე > აფხაზ. ოხრეე**. რაც შეეხება **ხოირი** ვარიანტს, მისი ეტიმოლოგია და კავშირი **ოხურეი** სახელთან ჯერ კიდევ გასარკვევია (გვანცელაძე, 2011: 242-243), თუმცა **ხოირი** და **ოხურეი** ფორმებში **ო, ი** და **ე** ხმოვნების არსებობა XVI-XVII საუკუნეთა წერილობით წყაროებსა და აფხაზურ ენაში გამორიცხავს გეოგრაფიულ სახელთა აფხაზურობას, ვინაიდან, როგორც თ. გვანცელაძემ დაადგინა, ეს ხმოვნები, როგორც დამოუკიდებელი ფონემები, აფხაზურ და აბაზურ ენებში არ არსებობდა XIX საუკუნემდე (გვანცელაძე, 2011: 33). მნიშვნელოვანია აგრეთვე თ. გვანცელაძის მიერ დამოწმებული წერილობითი წყარო, რომელიც არაორაზროვნად გვიჩვენებს, რომ სოფელ ხოირში XVII საუკუნის მიწურულამდე მხოლოდ ქართველები, კერძოდ, მეგრელები ცხოვრობდნენ: 1616-1639 წლებში შედგენილ ბიჭვინთისადმი კათოლიკოს მალაქიას შეწირულების წიგნში წერია: „...ხოირს სოფელი იყო და სასახლე არ იყო. მერმე ჩემის თეთრითა სასახლე ადგილი ვიყიდე მეგრელებისაგან და დარბაზი ვიყიდე და დავადგმევიწე, ჯიხური დავადგმევიწე და გარდავაჭედიწე...“ (ქსმ, III, 1970: 501; გვანცელაძე, 2011: 243).

ოიკონიმი **ხორგა** (ამჟ. ხობის რ.) პირველად იხსენიება 1673-1696 წლებს შორის შედგენილ დოკუმენტში (ქსმ, III, 1970: 612), ხოლო მოგვიანებით - 1706 წ. (ქსმ, III, 1970: 646). ტოპონიმისათვის ამოსავალი უნდა იყოს „გროვა, ხროვა, ხერგი“ მნიშვნელობის მქონე სიტყვა. პ. ცხადაიას აზრით, ქართულ-ზანური ერთობისათვის აღდგენილ ***ხარგ-** არქეტიპს ქართულში მოუცია **ხერგ-**, ხოლო მეგრულში - **ხორგ-** შესატყვისობანი. ამ სახელური ფუძის ძირითადი, თავდაპირველი მნიშვნელობაა „**გროვა მაგარი საგნებისა (ქვა, ხე და სხვ.)**“

(ცხადაია, 1999: 120-121). იმის მიხედვით, თუ რაა დახვავებული, ან რისთვის გამოიყენება ეს **ხერგი**, სიტყვა გამხდარა მრავალმნიშვნელობიანი: **ხერგი** „ადიდებული წყლის მოტანილი ხეები (ზოგჯერ ყინული, ქვები და სხვ.); ერთ ადგილზე მოგროვილი წაქცეული ხეები (ტყეში); გადახრილი ხეები გზის შესაკვრელად“ (ქეგლ, 1986: 579). მეგრულშიც **ხორგა**, **ხორგი** იგივეა, რაც **ხერგი** და აღნიშნავს ყოველგვარ ხერგს, გროვას, ხერგილს, ყორეზეც იტყვიან და მდინარეში მოცურავე ყინულის ლოდებზეც (ქობალია, 2010: 730). პ. ცხადაია გამოყოფს **ხორგ-** ფუძის შემცველ ტოპონიმებს სამეგრელოში, რომლებსთვისაც ამოსავალია მნიშვნელობა: „ლოდი, ლოდნარი; ყორე...“ ასეთებია: **ხორგიში** (დასახლ. უბანი), **ხორგონა** (ტყე ჭამგვარის კალთაზე (ს. რეჩხი)), **ხორგონი** - მორევი ინწირაზე, **ხორგორნია** - მინდორი მდ. მაგანის მარცხ. ნაპირას, სადაც ფერდობიდან ჩამონაცვნი ქვალოდი ყრია (ცხადაია, 1999: 120-121). ამდენად, **ხორგა**, **ხორგი** სემანტიკურად უკავშირდება დახორგილს, მდინარის მიერ მოტანილ ყოველგვარ ხერგს.

ტყვირი ფიქსირდება 1712 წ. (ქსმ, III, 1970: 730). დღევანდელი სოფელი ტყვირი შედის აბაშის რაიონში. ზ. ჭუმბურიძე მიიჩნევს, რომ **ტყვირი** მიღებულია მეგრული **ტყვა** (**ტკვა**) „კიბე“ სიტყვისაგან (ჭუმბურიძე, 1987: 212), მაგრამ ეს მოსაზრება მიუღებლად მიაჩნია ი. კეკელიას, რადგან სოფელი ტყვირი ვაკეზეა გაშენებული და კიბისებური დამრეცი რელიეფი იქ არ არის (კეკელია, 2011: 76). პ. ცხადაიას მიხედვით, **ნარტყი**, **ნორტყი**, **გორტყილი** ტოპონიმები დასტურდება სამეგრელოში, რომელთა საწყისი - **რტყუალა** მეგრულში აღნიშნავს ეკალ-ბარდისა და დაბალი ხეების ერთმანეთში გადაწვნა-გადახლართვას. მკვლევარი მიიჩნევს, რომ ზმნური **რტყუალა** ფუძიდან წარმოქმნილია ლანდშაფტური ტერმინი **ტყირი** „ეკალ-ბარდით დახლართული ტყე“, რომელიც თავდაპირველად დრიმონიმად (ტყის სახელად) იქცა, შემდეგ კი

მეტონიმით სოფელზეც გავრცელდა (ცხადაია, 1999: 105). ჩვენი აზრით, ოიკონიმი უკავშირდება **ტყვირი // ტყვილი** (ქობალია, 2010: 606), **იკორტყვილი // იკონტყვილი** სიტყვებს, რაც ნიშნავს „ერთმანეთში გადახლართულ, გაუვალ ტყეს“. ოიკონიმ **ტყვირ**-ს სემანტიკურად უნდა უკავშირდებოდეს სენაკის რაიონის სოფ. **ტყირის** სახელიც. ამდენად, თავიდან **ტყვირი** უნდა რქმეოდა ეკალ-ბარდებით გადახლართულ ადგილს (ტყეს).

მუხური დასტურდება 1621 წლის დოკუმენტში (ქსძ, III, 1970: 426) და აღნიშნავს სოფელს, რომელიც დღესაც მდებარეობს ოქუმწყარის მარცხენა ნაპირას (გალის რ.). ტოპონიმი სოფლების სახელებად გავრცელებულია სამეგრელოში (ჩხოროწყუსა და სენაკის რაიონებში), ასევე იმერეთში არის სოფელი **მუხურა** (ტყიბულის რ.). მკვლევართა მიერ მიჩნეულია, რომ **მუხური** არის „მხარე, კუთხე“: ი. ყიფშიძის მიხედვით, **მუხური** „край, угол“. მკვლევარი ასახელებს სამეგრელოს სოფლებს: **მუხურჩა**, **განარჯიაშ-მუხური**, **ხეტუმ მუხური** (ყიფშიძე, 1994: 285); პ. ინგოროყვას აზრითაც, **მუხური** „მხარეს“ აღნიშნავს (ინგოროყვა, 1954: 177); პ. ცხადაია ასახელებს ტოპონიმ მუხურს ტყე-სამოვრის სახელად ქვიბიაში (სალხინოს სატყეო, მარტვილის რ.). მისი განმარტებით, ეს ადგილი „კლდისძირას მომწყვდეული ვაკეა. სწორედ ამიტომ ეწოდება მუხური, ანუ კუთხე“. შდრ. იმერ., გურ. **მუხურო** (ცხადაია, 2005: 45). თ. გვანცელაძე აფხაზეთის ქართველური წარმომავლობის სუბსტრატულ გეოგრაფიულ სახელთა შორის ასახელებს სოფელ მუხურის სახელწოდების **მოხორა // მუხორის** ვარიანტებს, რომლებიც ბერძნულ წყაროებში დასტურდება ახ. წ. V საუკუნიდან. შდრ. მეგრ. **მუხური**, სვან. **მუხურ** „მხარე, კუთხე“ (გვანცელაძე, 2011: 218). ქეგლისა და მეგრული ლექსიკონების მიხედვითაც **მუხური // მუხურო**

არის საზოგადო სიტყვა, კერძოდ, გეოგრაფიულ-ტერიტორიული ტერმინია და აღნიშნავს „კუთხეს, მომწყვდეულ ადგილს, ყურეს“ (ქეგელი, V, 1958: 1178; ჭარაია, 1997: 99; ქობალია, 2010: 501).

საანალიზო დოკუმენტებში ტოპონიმი **ხაუჯელი** დასტურდება 1621 და 1616-1639 წლებში (ქსმ, III, 1970: 431; 434; 500). **ხაუჯელი** მდებარეობდა ამჟამინდელ აფხაზეთში ოჩამჩირის რაიონის სოფლებს თხინასა და ოტაფს შორის. პ. ინგოროყვას მიხედვით, სოფელი მდებარეობდა თილითის მეზობლად, თილითისა და ღალიძგას სექტორში. მკვლევრის აზრით, სახელწოდება აშკარად ქართულია და მასში გამოიყოფა -ელ-ი ბოლოკიდური (ინგოროყვა, 1954: 176). ჩვენი აზრით, **ხაუჯელი** იგივეა, რაც **ხაუჯელი**, რომელიც ამ უკანასკნელისაგან მიიღება მეტათეზისის გზით: **ხაუჯელი** < **ხაუჯელი** „ადგილი, სადაც მომრავლებული იყო ღაჟო, ღაჟომრავალი ადგილი; ჭრელა, ღაჟღაჟა“, შდრ. ფრინველის სახელი **ხაჟო** „ღაჟო“ (ქობალია, 2010: 718). საბას განმარტებით, **ღაჟო** არის ფრინველი - ჯინჯვა, ჯიმჯვა (ორბელიანი, II, 1993: 247). თანამედროვე ქართულში **ღაჟო** ეწოდება მომცრო ჩიტს, რომელსაც წვრთნიან ქორ-მიმინოების მისატყუებლად და დასაჭერად¹⁴. ამრიგად, **ხაუჯელი** ერქვა იმ ადგილს, სადაც ბინადრობდნენ მომცრო ზომის, ჭრელი ფრინველები. საყურადღებოა, რომ ყოფილი სოფელ ხაუჯელის სიახლოვეს, კოდორის ქედზე არის მთა და მდინარე **ხოჯალი** (ენციკლოპედია, 1987: 506), რომლებსაც, თ. გვანცელაძის ზეპირი ცნობით, აფხაზები **ხოჯალ** სახელით აღნიშნავენ და ეს ვარიანტი ქართული **ხაუჯელ-ი** ფორმისგან აფრიკატიზაციისა და **აუ** > **ო** პროცესის გზით არის მიღებული: **ხაუჯელ-ი** > **ხოჯალ**. მკვლევარი ყურადღებას აქცევს იმ გარემოებას, რომ

¹⁴ <https://bit.ly/3EPSdNq> - უნივერსალური ენციკლოპედიური ლექსიკონი (დამოწმება: 10. 09. 2021)

აფხაზურ ენაში ამ სიტყვის ადრევე არსებობის შემთხვევაში უნდა გვქონოდა არა ხოჯალ ფორმა, არამედ აფხაზური ენის ფონეტიკურ ნორმათა მიხედვით გამართული ***ხაჯალ** [ხჷაჯალ] ვარიანტი, რომელიც მეგრულში მოგვეცემა ხვაჯალი ფორმას, რაც არ დასტურდება. ე.ი. საანალიზო ოიკონიმიც, მთისა და მდინარის სახელებიც შექმნილია სწორედ მეგრულად და მერეა ნასესხები აფხაზურში. ტოპონიმის მიღების გზა ასე გვესახება: **ლაჟო** > მეგრ. **ხაჟო** > **ხაჟუელ-ი** > **ხაუჟელ-ი** > აფხაზ. **ხოჯალ**.

3. 2. 2. მატოპონიმებელი აფიქსებით ნაწარმოები ტოპონიმები

საანალიზო დოკუმენტებში **ბიჭვინტა** პირველად იხსენიება 1525-1550 წლებს შორის შედგენილ „**ბიჭვინტის იადგარში**“ (ქსმ, II, 1965: 178), ამავე დოკუმენტში დასტურდება **ბიჭვინტა** ვარიანტი (ქსმ, II, 1965: 176-177; 180). პ. ინგოროყვა მართებულად აღნიშნავს, რომ **ბიჭვინთა** „...ეკუთვნის აფხაზეთის მხარეთა უძველესი პუნქტების რიცხვს. იგი მოხსენიებული აქვს არტემიდორე ეფესელს (2-1 საუკუნეები ძვ. წ.), სტრაბონს და მომდევნო ხანის ანტიკურ ავტორებს (პლინიუს უფროსი, არიანე), ასევე ადრეული შუა საუკუნეების ავტორებს (ამიანე მარცელინე, თეოდორიტე კვირელი, მე-5 საუკუნის ანონიმი გეოგრაფოსი, ზოსიმე, პროკოპი კესარიელი, თეოფანე ბიზანტიელი)“ (ინგოროყვა, 1954: 147). ავტორი მიიჩნევს, რომ **ბიჭვინთა** ქართული წარმოშობისაა და ფუძესიტყვა **ბიჭვი** იგივეა, რაც **ფიჭვი**. რაც შეეხება **-ნ-თა** დაბოლოებას, ეს არის გეოგრაფიულ სახელწოდებათა ჩვეულებრივი ქართული ფორმანტი, შდრ.: **გურიანთა**, **კორინთა** (ინგოროყვა, 1954: 148). მკვლევრის აზრით, ბერძენ-რომაელ ავტორებთან ფიქსირებული სახელწოდება **პიტეუს** წარმოად-

გენს ქართულიდან თარგმანს (პიტეუს „ფიჭვი“), ხოლო **პიტეუნტა** - სახენაცვალ სახეობას, რომელსაც შენარჩუნებული აქვს ქართული ბოლოკიდური ფორმანტი **-ნ-თა** (ინგოროყვა, 1954: 148). ზ. ჭუმბურიძის აზრითაც, „**პიტეუნტა** ბიჭვინთის დამახინჯებული ფორმაა, ხოლო პიტეუსი ქართული სახელწოდების თარგმანია: **პიტეუს** ბერძნულად ფიჭვს ნიშნავს“ (ჭუმბურიძე, 1987: 434). თ. გვანცელაძე საგანგებო ნაშრომში ვრცლად ეხება ტოპონიმ **ბიჭვინთა**-ს წარმომავლობის საკითხს. მკვლევარი მიდის იმ დასკვნამდე, რომ ტოპონიმისათვის ამოსავალი სიტყვა **ფიჭვი** სულაც არ მომდინარეობს **პიტეუს** ფორმისაგან, როგორც ეს მიაჩნია ზოგიერთ ლინგვისტს. ავტორი აღნიშნავს, რომ „ბერძენმა კოლონისტებმა თავიანთ ენაზე თარგმნეს ეს გამჭვირვალე სახელი. ამ გზით წარმოიქმნა **Πιτς** ფორმა, ხოლო **Πιτυα** ვარიანტისაგან, თავის მხრივ, გაჩნდა ქართულ წყაროებში ფიქსირებული **პიტეოტა, ბიჭვინტა, ბიჭვინტა** ფორმები, რომლებიც ქართულ-ბერძნულ ვარიანტთა კონტამინაციის შედეგია. ბერძნული **Πιτυα** ვარიანტისაგან ქართული კონტამინირებული **ბიჭვინთა** ფორმის მიღება ახ. წ. IV საუკუნეში უკვე მომხდარი ფაქტია, რასაც ადასტურებს ახ. წ. 325 წლის ნიკეის საეკლესიო კრების მონაწილეთა სირიულ ნუსხაში **ბუჯუნდე** ვარიანტის არსებობა, რომელიც აშკარად **ჭ** თანხმოვნის შემცველი **ბიჭვინტა** ვარიანტისაგანაა წარმოქმნილი - სხვაგვარად სირიულ ტექსტში **ჯ** თანხმოვნის გაჩენა ბერძნული **ტ** თანხმოვნის ნაცვლად აუხსნელია. რაც შეეხება აფხაზურ **ა-მზარა** „ფიჭვნარი“ ვარიანტს, არ ემთხვევა ძველბერძნულ წყაროებში ფიქსირებულ **პიტეუს** სახელის მორფოლოგიურ მოდელს და XX საუკუნემდე არ დასტურდება არცერთ საისტორიო წყაროში. ამით მკვლევარი გამორიცხავს, რომ ბერძენთა მოსვლამდე, ბიჭვინთაში ბინადრობდა აფხაზური მოსახლეობა და ბერძნებმა თარგმნეს აფხაზური ტოპონიმი (გვანცელაძე, 2011: 216-217). ჩვენი

აზრით, ტოპონიმის ძირეული ნაწილი **ბიჭვ-** მიღებულია **ფიჭვ-**ისაგან ფონეტიკური გამჟღერების ნიადაგზე (**ბ < ფ**). ტოპონიმ **ბიჭვინ-თ-ა**-ში გამოიყოფა თანიაწი მრავლობითის სუფიქსი **-თ**. თანიაწი მრ. რიცხვის არსებობა ტოპონიმში თავდაპირველად აუცილებლად გულისხმობდა შესიტყვეების მეორე წევრსაც, რომელიც ამ შემთხვევაში დაკარგულია. ვფიქრობთ, ეს უნდა იყოს პ. ინგოროყვას მიერ აღნიშნული სიტყვა - **ტყე**. მისი აზრით, „**ბიჭვინთაში** მდებარეობს განთქმული **ფიჭვის ტყე**, რომელიც საღმრთო ტყედ იწოდებოდა“ (ინგოროყვა, 1954: 147). ამდენად, **ბიჭვინთა** არის ფიჭვთა (ფიჭვების) ტყე. ქართული **ფიჭვ-**ისაგან მომდინარეობს ბერძნ. პიტეუს „ფიჭვი“. საბოლოოდ, ტოპონიმის მიღების ასეთი გზა გვესახება: ქართ. **ფიჭვი > ფიჭვ-თ-ა [ტყე] > ფიჭვ-ი(ნ)-თა > ბერძნ. პიტეუსტა > უკუსესხებით ქართ. ბიჭვინტა > ბიჭვინთა**.

1616-1639 წლებს შორის შედგენილ იურიდიულ დოკუმენტებში დასტურდება ტოპონიმი **ანაკრია** (ქსმ, III, 1970: 500). ვახუშტი ბატონიშვილთანაც ეს სოფელი **ანაკრია** ფორმით მოიხსენიება: „**ანაკრიას** აღაშენეს ოსმალთა ციხე...“ ვახუშტი იქვე შენიშნავს, ოსმალებმა რუხის ციხე შემუსრეს და ამ ციხის ქვით „**ანაკრია** აღაშენეს უმტკიცესადო“ (ვახუშტი, 1941: 167-68). **ანაკრია** ამჟამინდელი ფორმის - **ანაკლიას** ფონეტიკური ვარიანტია. გ. ბედოშვილი მიიჩნევს, რომ ცნობა რუხის ძველი ციხის დანგრევისა და მისივე ნაშალი ქვით ახალი ციხის აგების შესახებ შეიძლება გადამწყვეტი აღმოჩნდეს ტოპონიმ **ანაკლიის** სწორად გააზრების თვალსაზრისით: **ანაკლია** წარმომდგარი უნდა იყოს თურქ. **jänikale** „ახალი ციხე-სიმაგრე“ ფორმისაგან. თავდაცვითი ნაგებობის სახელად თურქ. **Еникале** „ახალი ციხე“ ყირიმშიც (ქერჩში) არის დადასტურებული. მამასადაძამე, დღევანდელი **ანაკლია** მიღებული უნდა იყოს შემდეგი პროცესების გათვალისწინებით: თურქ. **იანიკალე > მეგრ. ანიკალე > ანაკლია > ანაკრია**

(ბედოშვილი, I, 2002: 35). გ. ბედოშვილის ვარაუდს აქვს დაბრკოლება: ოსმალებმა ციხე ანაკლიაში 1703 წელს ააგეს, ტოპონიმი კი მანამდე ბევრად ადრე, ოსმალთა ექსპანსიამდეც იხსენიება ლუი გრანჟიეს, არქანჯელო ლამბერტის, ჯოვანი ჯულიანო და ლუკას, ლუდოვიკო გრანჟეროს, ქრისტოფორო დე კასტელის, ჯუზეპე ძამპისა და სხვათა ჩანაწერებში (ტოპოარქეოლოგიური ლექსიკონი, 2013: 31). ადგილობრივი გამოთქმით სოფელს **ანაკრია**-ც ეწოდება, ხოლო წყაროებში ტოპონიმი წარმოდგენილია სხვა ფორმებითაც: **ანარგია** ჟან შარდენტან, **ანკლია** გამბასა და კოხთან, იმავე შარდენტის ცნობით, ანაკლიას ანტიკურ ხანაში **ჰერაკლეა** რქმევია ((ტოპოარქეოლოგიური ლექსიკონი, 2013: 31-32). თ. ბერამის აზრით, ძველ ევროპულ რუკებზე დატანილი **Anarghia olim Heraclea** „ანარგია, ძველი ჰერაკლეა“ დამახინჯებული **ანაკრიაა** (ბერამე, 2013: 111). ნაკლებ არგუმენტირებული ჩანს ქ. ჯერვალიძისა და ნ. პეტრიაშვილის ვარაუდი ტოპონიმის კავშირის შესახებ ბერძნულ ზმნებთან: **ἀνα-κράζω** „ამოძახება, ამოყვრება; საუბრის დაწყება“, **ἀνα-κρίνω** „გამოკითხვა; გამოკვლევა, გამოძიება; განსჯა; კამათი“, **ἀνά-κρισις** „გარჩევა, გამოკვლევა, ძიება“, **ἀνα-κλάζω** „ყვირილის, ყეფის დაწყება“, **ἀνά-κλισις** „დამახება, მოწვევა, საშველად მოხმობა“ (ჯერვალიძე, პეტრიაშვილი, 2015: 76-80). ამრიგად, წყაროთა სიუხვის მიუხედავად, ტოპონიმის ეტიმოლოგია დასადგენი რჩება. მხოლოდ იმის თქმაღა შეგვიძლია, რომ მასში სავარაუდოდ გამოსაყოფია **-ია** დაბოლოება.

სუჯუნა (აბაშის რ.) დასტურდება 1753 წელს (ქსმ, III, 1970: 837). ზ. ჭუმბურიძის აზრით, „მის სახელწოდებაში წარმოდგენილია **სურო** სიტყვის ძველი კოლხური შესატყვისი ფორმა **სუჯ-ი**, რომელიც დღეს მეგრულში აღარ გვხვდება და ჭანურ კილოშია დაცული. ამ ფუძეს დართული აქვს **უნ-ა** (// **ონ-ა** = ქართ. **ოვან**) სუფიქსები. ამრიგად, **სუჯუნა** (სუჯ-ონ-ა) ნიშნავს „სუროიანს“ (ჭუმბურიძე, 1987: 505). პ. ცხადაიას

ვარაუდით, ლაზ. **სუჯი**-ი „სურო“ და მეგრ. **სუ(ნ)ჯი**-ი „ცვარი, ნამი“ სხვადასხვა არქექტიპებიდან მომდინარეობენ და სხვადასხვა ფუძეებს შეესატყვისებიან: ლაზ. **სუჯი**-ი შეეფარდება ქართ. **სურო**-ს, ხოლო მეგრ. **სუ(ნ)ჯი** - ქართ. **ცუარს**. ერთი მხრივ, ქართული **ცუარ**- ფუძის კანონზომიერი მეგრული შესატყვისია **ცუნჯი**-. მისგან დისიმილაციური დეზაფრიკატიზაციის გზით არის მიღებული **ცუნდ**-//**სუნდ**-. მეორე მხრივ, **ცუნჯი**-ი ფორმამ მოგვცა **სუნჯი**-ი. **ნ** განვითარებულია **ჯ**-ს წინ, მაგრამ მეტყველებაში დასტურდება **სუჯი**-ი ფორმაც. პ. ცხადაიას მართებული ვარაუდით, არქ. ლამბერტის 1654 წლის „სამეგრელოს რუკაზე“ წარწერილი დასახლებული პუნქტის სახელი **Sugiona** არის მეგრ. **სუჯონა**. აქ იტალიური **gi** კომპლექსი გამოყენებულია **ჯ** ბგერის გადმოსაცემად. ფუძე გაფორმებულია მქონებლობის **-ონა** სუფიქსით. მაშასადამე, **Sugiona** არის მეგრული სიტყვა **სუჯონა** „ცვარნამიანი“ (ცხადაია, 1999: 98-99; ცხადაია, 2000: 81). სალექსიკონო მასალებშიც სამწიგნობრო ქართული **სურო**-ს მეგრულ ეკვივალენტად დასახელებულია **ცურუ**, ხოლო **ცვარ**-ის ეკვივალენტად - **ცუნდი**, **ცუნჯი**, **სუნჯი** (ყიფშიძე, 1994: 575; ჭარაია, 1997: 161; ქობალია, 2010: 597; 685). ამრიგად, სავარაუდოა, რომ **სუჯუნა** ეწოდა ცვრიან, ტენიან ადგილს.

-**იმ** სუფიქსით იწარმოება საეკლესიო-ისტორიულ დოკუმენტებში დადასტურებული ოიკონიმი **სუბეიში**, რომელიც სხვადასხვა ვარიანტებით ვლინდება სხვადასხვა პერიოდში. იგი პირველად იხსენიება 1525-1550 წწ. **სუბე** ფორმით (ქსმ, II, 1965: 179), 1616-1639 წწ. დასტურდება **სუბეი** სახეობა (ქსმ, III, 1970: 501), ხოლო 1621 წელს შედგენილ დოკუმენტში - **სუბეი** // **სუბვი** ვარიანტები (ქსმ, III, 1970: 426, 428). პ. ინგოროყვას მიხედვით, **სუბეში** ფორმაში გამოიყოფა ფუძე-სიტყვა **სუბჯ** და ზანური დაბოლოება **-ეში**-ი. ავტორი **სუბჯ**-ს (**სუბი** // **სუბე-ე**) მიიჩნევს გეოგრაფიული სახელწოდების

ზუბ-ი // **ზუფ-უ-ს** სახესხვაობად. მისი თქმით, -**ემ-ი** იგივეა, რაც ზოგადქართული -**ის-ი**, შდრ. **სუბ-ემ-ი** და **სობ-ის-ი** (ინგოროყვა, 1954: 166). პ. ცხადაიასა და ვ. ჯოჯუას მიხედვით, XVIII საუკუნემდე **სუბეიშ-ის** სახელით იწოდებოდა ადგილი, სადაც ამჟამად მდებარეობს გალის რაიონის სოფელი **აჩიგვარა**, (ცხადაია, ჯოჯუა, 2003: 173-174). ა. ქობალიას „მეგრულ ლექსიკონში“ **სუბე, სუბვი, სუბი** დაკავშირებულია **ზუბი** სიტყვასთან, რაც ნიშნავს „ბორცვს, მაღლობს, მთის უღრან ტყეს“ (ქობალია, 2010: 311). მიგვაჩნია, რომ **სუბეიშ-ის** ეტიმოლოგია გაარკვია ი. კეკელიამ, რომელიც ტოპონიმისათვის ამოსავლად მიიჩნევს მეგრულ **სუბე // სუბვი // სუბი** ვარიანტებს, რაც „მაღლობს, შემადლებას“ ნიშნავს (კეკელია, 2013: 164). ჩვენი მხრიდან დავძენდით, რომ ჩვენს მასალაში დადასტურებული **სუბეიში, სუბე, სუბეი, სუბვი** პარალელური ვარიანტებიდან თავდაპირველი უნდა იყოს **სუბე-ი** (სახელობითი ბრუნვის ნიშნითურთ), მომდევნო ეტაპის ფორმაა **სუბე** (უბრუნვისნიშნოდ), ხოლო ყველაზე გვიანდელი ვარიანტია **სუბე-იშ-ი** (ნანათესაობითარი მეორეული ფორმა). რაც შეეხება **სუბე-ი** ვარიანტს, იგი **სუბე-ი** ფორმის პარალელურ ფორმად შეიძლება ჩაგვეთვალა, თუ დავუშვებდით, რომ მოცემული ფუძის არქეტიპი ***სუბეც-ი** იყო.

სოფელი **ცაიში** იხსენიება 1621, 1616-1621 წწ. (ქსძ, III, 1970: 438; 443; 474). XVII ს. **ცაიში** ისტორიულ ოდიშში ერთ-ერთ მნიშვნელოვან ობიექტს წარმოადგენდა, ვინაიდან აქ იყო განთავსებული ცაიშის საეპისკოპოსო რეზიდენცია. ცაიში ვახუშტისთან ნახსენებია **ჩაიში** ფორმით: „...ხოფს ზეით არს ეკლესია ჩაიშს, დიდი, გუმბათიანი, შემკული“ (ქც, 4: 778). საყურადღებოა, რომ ფორმა **ჩაიში** დასტურდება ევროპელ კარტოგრაფთა მიერ შედგენილ რუკებზეც. ა. ქობალია **ცაიშ-ს**

განმარტავს, როგორც „ცისკარს; ცის სალოცავს, ციერს“ (ქობალია, 2010: 680). ამდენად, ცაიში იგივეა, რაც „ცის, ცისა“. ოიკონიმის ისტორია ასე გვესახება: ცა-იშ-ი „ცისა“ > ჩაიში (დისიმილაციით), თუმცა, შესაძლოა, ტოპონიმი სხვა წარმომავლობისაც იყოს.

საანალიზო მასალაში ტოპოფორმანტად გვევლინება ასევე სა-ო კონფიქსი, რომელიც გამოხატავს დანიშნულების ადგილს.

1712 წელს ამჟ. გალის რაიონის მიწაზე დასტურდება ოიკონიმი საჩინო (ქსმ, III, 1970: 730). პ. ცხადაიას დაკვირვებით, არქანჯელო ლამბერტის რუკაზე ოქუმის ორ მდგენელს შუა ეკლესიის თავზე არის წარწერა **Sachino**. მის ჩრდილოეთით აღნიშნულია ბედია (ბედიის ეპარქია), ხოლო სამხრეთით - სანარდო. უეჭველია, ეს **Sachino** არის დღევანდელი სოფელი საჩინო (ოჩამჩირის რ., რეკის თემი), რომელიც სინამდვილეში მდ. ოხურეის მარცხენა ნაპირასაა გაშლილი (ცხადაია, 2000: 80; ცხადაია, 2004: 50-51). ოიკონიმი ნაწარმოებია ჩინ- (// ჩენ-) ძირზე სა-ო კონფიქსის დართვით: სა-ჩინ-ო „შესამჩნევი, ჩინებული, გამოჩენილი, ცხადი“ (აბულაძე, 1973: 378). ეს სიტყვა ქცეულა ტერმინად, რომელიც აღნიშნავს ლამაზ, მშვენიერ, წარმტაც, შემკულ ადგილს, მხარეს. საჩინო ერქვა ისტორიულ მხარეს იმერეთში (ვანის რაიონს) და ახლაც ჰქვია სოფლებს ქობულეთის, წალენჯიხისა და ოჩამჩირის რაიონებში.

1687 წელს დასტურდება სა-ო კონფიქსით ნაწარმოები ოიკონიმი სალხინო (ქსმ, III, 1970: 591). ტოპონიმი თითქოს ნიშნავს „ლხინის საქნელს“ (ორბელიანი, II, 1993: 36), მაგრამ უფრო მოსალოდნელია აღნიშნავდეს „სიხარულის ადგილს“, მდრ. ძველქართული ლხინი „სიხარული“.

1621 და 1616-1639 წლების საბუთებში ამჟ. ოჩამჩირის რაიონის მიწაზე იხსენიება თილითი (ქსმ, III, 1970: 428; 500). პ. ინგოროყვას მიხედვით, თილითი, ანუ თლითი ქართულია.

ავტორი მიუთითებს, რომ „ბოლოკიდური ფორმანტი „-თი“ ჩვეულებრივი დაბოლოებაა ქართული გეოგრაფიული სახელებისა, სახელწოდება თილი-თი // თლი-თი ფუძე-სიტყვის მიხედვითაც უკავშირდება ქართულ გეოგრაფიულ სახელებს; შეადარეთ სოფლის სახელები ლიახვის ხეობაში: თლი // თლი-სი, თლია“ (ინგოროყვა, 1954: 174). თ. ბერაძის ცნობით, სოფელი **Tilith** (თილითი), რომელიც დატანილია ევროპულ რუკებზე, დღეს უკვე არ არსებობს. მისგან დღევანდელ სოფელ თხინას უბანში **აბააჟვახუ**-ში მხოლოდ ნაგებობათა კომპლექსი შემორჩა (ბერაძე, 2013: 110). თ. გვანცელაძის ზეპირი ცნობით, **თილითში** იყო აფხაზეთის კათალიკოსის სასახლე (შემორჩენილია მისი ნანგრევები **თლით აბაა-ს** „თლითის ციხის“ სახელწოდებით). XVII საუკუნის 80-იან წლებში ამ სოფელში ქართული მოსახლეობა აფხაზურმა შეცვალა და **სოფელსაც** აბააჟვახუ „ძველი ციხის ბორცვი“ დაერქვა. ჩვენი აზრით, ტოპონიმი **თილით-ი** შეიცავს მატოპონიმებელ **-თ** სუფიქსს, თუმცა ფუძის რაობა ჯერ კიდევ სარკვევია.

1712 წელს შედგენილ დოკუმენტში იხსენიება ტოპონიმი **უშაბათი** (ქსძ, III, 1970: 731). ამჟ. **უშაფათი** და **შაფათი** ტოპონიმები დასტურდება გ. ელიავას მიერაც (ელიავა, 1989: 98). ვფიქრობთ, რეალურია ოიკონიმის დაკავშირება მეგრულ **უშაფათუ** სიტყვასთან, რაც ნიშნავს „დაუძლეველს, შეუმუსვრელს“ (ქობალია, 2010: 617). მოსალოდნელია, ასე რქმეოდა ამ ადგილას ადრე არსებულ მტკიცე ციხე-სიმაგრეს.

3. 2. 3. პირსახელებისაგან მომდინარე ტოპონიმები

ბანძა (სოფ. მარტვილის რაიონში) საბუთებში დასტურდება 1680 წელს (ქსძ, III, 1970: 581). მიგვაჩნია, რომ ტოპონიმი **ბანძა** მიღებულია გვარსახელ **ბანძავა**-ს საყრდენი **ბანძა** პირ-

სახელისაგან, თუმცა არც ისაა გამოსარიცხი, რომ ეს ოიკონიმი გვარსახელ **ბანძავა**-ს მეგრულ უსუფიქსო ბანძა ფორმას იმყარებოდეს.

საბუთებში ამჟ. სენაკის რაიონის სოფ. **თეკლათი** პირველად დასტურდება 1712 წ. (ქსმ, III, 1970: 731). ტოპონიმის წარმოშობასთან დაკავშირებით არსებობს სხვადასხვა მოსაზრებები. გ. ელიავას მიხედვით, **თეკლათ**-ის სემანტიკაა „იმ გორაკის ეს კალთა“ (ელიავა, 1989: 26), რაც ნაკლებად დასაჯერებელია. ორი განსხვავებული მოსაზრება აქვს გ. ბედოშვილს: 1. ამოსავალია მცენარის სახელი **თეკრა** „მთის ბოკვი, მთის ნაკერჩხალი“ (სვან.), შდრ. **თეკერა** (რაჭ.). **თეკლათ**-სახელში სუფიქსად მხოლოდ **-თ** გამოდის, რაც მცენარეულთაგან მომდინარე ტოპონიმებში გვხვდება (შდრ. **რცხილა-თი**, **მუხა-თ-ი...**). 2. ანგარიშგასაწევ ვარაუდად მიიჩნევა იგი ქალის **თეკლა** სახელს. საგულისხმოა, რომ **თეკლა** ეწოდება დედათა მონასტერს საჯავახო-გურიის ქედზე, ტყით დაფარულ დავაკებაზე (ბედოშვილი, 2013: 395). მკვლევართა ნაწილი მიიჩნევა, რომ **თეკლათი** ტიპის სახელებში უნდა გამოიყოს **-თი** სუფიქსი, რომელიც მეგრულში, მათი აზრით, არის იგივე მეგრული **თურ-ი** „ოჯახი, შთამომავლობა“. 3. ცხადაიას მიერ გამოქვეყნებულ მასალებში მრავლად დასტურდება ასეთი შემთხვევები: **გურათი** - სოფ. ლეახალე (ცხადაია, IV, 2008: 117); **მარიათი** „მარიას შთამომავლები“ - სოფ. ლეჯომიდე (იქვე); **მაჭვიტაიათი** „მაჭვიტაიას შთამომავლები“ - უბანი; **მამათი** (ცხადაია, 2012: 329); **ოხვათი** (იქვე: 494); **წკაათი** (იქვე: 661) და სხვ. ი. კველია სამეგრელოში გამოყოფს 200-მდე **თი** ბოლოკიდურიან ტოპონიმს და აღნიშნავს, რომ მათი უმეტესობისათვის ამოსავალია პირთა საკუთარი სახელები. ავტორი ასახელებს შემდეგ ტოპო-

ნიმებს: აბედათი, ახუთი, ფაკუთი, ქვაუთი, ყომურიათი // ყუმურიათი, ჯიჯაათი, ჯუმითი და სხვ. (კეკელია, 2009: 415) ასევე: გეჯეთი, თეკლათი, კვაუთი, კოტიანეთი, უშაფათი, ციზეთი (კეკელია, 2012: 27). ყველა დასახელებულ შემთხვევაში, -თი შთამომავლობის, ოჯახის აღმნიშვნელიაო. აქედან გამომდინარე, თეკლათი-ც ამ ავტორთა მიერ გაგებულა, როგორც თეკლას თი „თეკლას ოჯახი“ (კეკელია, 2012: 27). ამავე აზრს იზიარებს ნ. სულავა, რომელიც სადისერტაციო ნაშრომში ცალკე ქვეთავად გამოყოფს -თი ბოლოკიდურთან ტოპონიმებს, სადაც ამგვარი წარმოების სხვა ტოპონიმებთან ერთად ასახელებს თეკლათ-საც (სულავა, 2016: 61). ი. ყიფშიძის „რჩეულ თხზულებებში“ თი, ეთი, ერთი მხრივ, განმარტებულია, როგორც ჩვენებითი ნაცვალსახელი, ხოლო მეორე მხრივ, როგორც „ოჯახი, სახლი, შთამომავლობა“ (ყიფშიძე, 1994: 446). საყურადღებოა ზ. ჭუმბურიძის თვალსაზრისი, რომელიც გეოგრაფიულ სახელთა ძირითად მაწარმოებლად ასახელებს -ეთ ბოლოსართს ტოპონიმებში: კახეთი, ხევსურეთი, თუშეთი, აფხაზეთი და სხვ. რიგ შემთხვევაში, -ეთ სუფიქსის ნაცვლად გამოიყენება სხვა ხმოვნიაანი ვარიანტები, -ით, ან -ათ: ბორითი, კვალითი, როკითი... მუხათი, ზანათი, რცხილათი... სწორედ ამ -ათ სუფიქსიან სახელთა შორის ასახელებს მეცნიერი საანალიზო თეკლათი ტოპონიმს (ჭუმბურიძე, 1987: 414-415). ტოპონიმი თეკლათი მომდინარეობს პირსახელ თეკლა-საგან, რომელშიც უნდა გამოიყოს არა -თი, არამედ თანიანი მრავლობითის -თ სუფიქსი, რომელიც, როგორც ზემოთ აღინიშნა, შეიძლება სხვადასხვა გახმოვანებით დაფიქსირდეს: -ეთ, -ათ, -ით, -უთ. მათ შორის ყველაზე პროდუქტიულია -ეთ ტოპოფორმანტი, რომლის კანონზომიერი შესატყვისია მეგრულში -ათ

(ფენრიხი, სარჯველაძე, 2000: 12). „ლაზურ-მეგრულ გრამატიკაში“ მოცემულია ს. ჯანაშიასა და ვ. თოფურიას თვალსაზრისი, რომლებიც **-ეთ** მაწარმოებელს გენეტიკურად მრავლობითობის **-თ (-ეთ)** დაბოლოებას უკავშირებენ. იქვე მითითებულია ვ. თოფურიას მოსაზრება, რომლის მიხედვითაც გეოგრაფიულ სახელად გვქონდა მსაზღვრელ-საზღვრული, რომლის პირველი კომპონენტი თანიანი მრავლობითის ნათესაობითი ბრუნვის ფორმა იყო და საზღვრულის დაკარგვის შემდეგ ტოპონიმად მხოლოდ იგი დარჩა (ლაზურ-მეგრ. I, 2015: 190). ჩვენც ვიზიარებთ ამ თვალსაზრისს და ვთვლით, რომ ეს მაგალითები საზღვრულ-დაკარგული შესიტყვებებია. ამ ტიპის ამოსავალი და საზღვრულდაკარგული მაგალითები არაერთი დასტურდება საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში: **აბა-თ-ხევი** (ახალციხის რ.), **აბას-თ-უშანი** < **აბას-თ-უბანი** (ადიგენისა და ზუგდიდის რ.), ახალი **აბას-თ-უშანი** (ზუგდიდის რ.), **აბედა-თ-ი** (მარტვილის რ.), **აკაურ-თ-ა** (ბოლნისის რ.), **ახალ-კახა-თ-ი** (ზუგდიდის რ.), **ბაბო-თ-ი** (ვანის რ.), **გოგოლაურ-თ-ა** (დუშეთის რ.), **გოლა-თ-უბანი** (ხარაგაულის რ.), **გორ-თ-უბანი** (ადიგენის რ.), **გუდა-თ-უბანი** (ხარაგაულის რ.) - შდრ. **გუდა-ნი** (ხევსურეთი), **მაქა-თ-უბანი** (ხარაგაულის რ.)... მ. ბერიძე ჯავახურ ლექსიკაშიც გამოყოფს თანიანი მრავლობითის რამდენიმე შემთხვევას და ასახელებს შემდეგ ტოპონიმებს: **ჯვარ-თ-უკან-ე-ი**, **კვალ-თ-ა-ხე-ი**, **კალ-თ-უბანი**. როგორც იგი აღნიშნავს, თანამედროვე ქართულში მეტ-ნაკლებად იხმარება ნარ-თანიანი მრავლობითის ფორმები. ამ მხრივ ჯავახური დიალექტიც არ წარმოადგენს გამონაკლისს იმ განსხვავებით, რომ მას თანიანი მრავლობითით მიცემითი ბრუნვის გადმოცემა არ ახასიათებს. ამიტომ ავტორი აღნიშ-

ნულ ტოპონიმებს არქაულად მიიჩნევს (ბერიძე, 1992: 61). სამურზაყანოულ მეგრულში თი იგივეა, რაც სალიტერატურო ქართულში ჩვენებითი ნაცვალსახელი ის და სხვა ფუნქცია მას არ აკისრია (შდრ. მეგრ. თი კოჩი „ის კაცი“). რაც შეეხება **თური**-ს, იმავე სამურზაყანოულში იგი ნიშნავს არა უშუალოდ ოჯახს, ოჯახის წევრს, არამედ შორეულ ნათესავს, ანუ საზიარო ეპონიმის შთამომავალს. **თური**-ს გამოყენების ერთადერთ შემთხვევას ვაფიქსირებთ, რომელიც მიემართება მესამე პირს, ან მრ. რ. პირველ პირსაც: შხვამ თური ვარე „სხვისიანი არ არის“ და შხვამ თურეფი ვავორეთ „სხვისიანები არა ვართ“. ხოლო მკვლევართა მიერ ნახსენები შთამომავლობა, იგივე **თური**, სამურზაყანოულში აღინიშნება სიტყვით გამნარყი, რომელიც მიღებულია სალიტ. ქართ. გამონაყარი სიტყვისაგან: **გამნარყი** < **გამონაყარი**, იგივე გამონაყოფი. ამრიგად, **თეკლათი** „თეკლანთ კუთვნილს“ უნდა ნიშნავდეს.

1621 წლის დოკუმენტში დასტურდება ტოპონიმი **ნაჯგობიუ**: „მართებს შურითოლა მალურავას... **ნაჯგობიუს** მამულის ყურძნის კრეფა“ (ქსძ, III, 1970: 430). ვფიქრობთ, ტოპონიმისათვის ამოსავალია პირსახელი **ჯგობი** // **ჯგვობი**, რომლის ძირიც გამოიყოფა ამავე დოკუმენტში დასახელებულ **ჯგვობ-ურ-ია** გვარსახელში (ქსძ, III, 383). საბუთში ნახსენები მამული რომ ეკუთვნოდა **ჯგობის**, ამაზე მიუთითებს პირსახელზე დართული წინა ვითარების ამსახველი **ნა**-პრეფიქსი: **ნა-ჯგობი-უ** „ჯგობის ნაქონი“, ბოლო **-უ**- ხმოვანი კი არის **-ურ** სუფიქსის ნაშთი, რომელიც სრულად აღდგება ხსენებულ გვარსახელში: **ჯგვობ-ურ-ია**. ტოპონიმის რეკონსტრუქცია ასე წარმოგვიდგენია: **ნა-ჯგობი-უ** < ***ნა-ჯგვობი-ურ-ი** < **ჯგობი** // **ჯგვობი**.

3. 2. 4. გვარსახელებისაგან მომდინარე ქორონიმები

საქართველოში ძალზე ხშირია შემთხვევები, როდესაც ტოპონიმს საფუძვლად უდევს გვარსახელები. ასეა ეს სამეგრელოსა და ამჟამინდელ აფხაზეთშიც, მაგრამ რატომღაც ამ ტიპის ტოპონიმებიდან საანალიზო მასალაში მხოლოდ სამი ტოპონიმი გამოვლინდა: **სადადიანო**, **საჭილაო** და **სამიქელაო**.

საბუთების მიხედვით, ქორონიმი **სადადიანო** პირველად იხსენიება 1525-1550 წწ. შედგენილ „ბიჭვინტის იადგარში“ (ქსმ, II, 1965: 179, 537, 684). ტოპონიმი ნაწარმოებია **დადიანი** გვარსახელისაგან, რომელიც თავის მხრივ მომდინარეობს **დად**-ისაგან, რომელიც ძველი ქართული სახელია და დღეს აღარ გვხვდება, შემონახულია დადიანის გვარში (ჭუმბურიძე, 1987: 332). პ. ცხადაიას მიხედვით, **დადიანი** თავდაპირველად მხოლოდ „საგვარეულო სახელწოდება“ (ე. ი. გვარსახელი) ყოფილა. მას მოჰყავს ნ. ბერძენიშვილის თვალსაზრისი, რომლის მიხედვითაც საგვარეულო სახელწოდება საქართველოში მეთაურის (ეპონიმის) სახელთან დაკავშირებით იწარმოებოდა და ამ პირის მიკუთვნებას აღნიშნავდა ხსენებული კრებულისადმი და თავდაპირველად ტერმინი **დადიანი** მხოლოდ მონათესავეობის (დადის სახლის კაცის) აღმნიშვნელი ცნება იყო. იგი წარმოქმნილია საკუთარ სახელ **დად**-ზე **-იან** კუთვნილებითი სუფიქსის დართვით (ცხადაია, 2000: 78-79). მორფემათა ლექსიკონშიც აღნიშნულია, რომ **-იან** სუფიქსი ადამიანის საკუთარ სახელთაგან წარმოებისას შტო-გვარისადმი კუთვნილებას გამოხატავს. შდრ.: **ზურაბ** > **ზურაბ-იანი** (მმლ, 1988: 215). ამავე რიგისაა ოდიშის მთავართა წოდება - **დად-იან-ი**, ხოლო მისგან კი **სა--ო** კონფიქსის დართვით იწარმოება ქორონიმი **სა-დად-იან-ო**, რომელიც აღნიშნავს დადიანის კუთვნილ ვრცელ ტერიტორიას. სადადიანო უბნები დღესაც მრავლად დასტურდება, რაზეც მიუთითებს გამოკვლევები. გ. ელიავა ადასტურებს ტოპონიმებს: **დადიაში ნატახტუ**, **დადიაში ნოხორი**, **დადიაში ტყა** (იხ.: ელიავა, 1989:

54, 74, 81;). ტოპონიმი **დადიანეთი** დასტურდება ქსნის ხეობაში (ახალგორის. რ.), რომელსაც გ. ბედოშვილი უკავშირებს სამეგრელოს მთავრის **დადიანის** სახელს (ბედოშვილი, I, 2002: 123). პ. ცხადაია აღნიშნავს, რომ დადიანთა პირველი წარმომადგენელი დასახელებულია XI ს. 40-იანი წლებიდან. ესაა ვახუშტი ბატონიშვილის მიერ დასახელებული „იოვანე ერისთავი, იოვანე დადიანი“. პირსახელი **დადი** (და მისი ვარიანტები: **დადა-ი, დადა-ში, დად-უ, დად-უნ-ა, დად-უ-ა...**) გავრცელებულია სვანეთში. მკვლევარი გამოყოფს სადადიო უბანს - დადიანის კუთვნილი ტერიტორია ენგურის მარცხ. ვაკეზე (ცხადაია, 2005: 66), ასევე: **დადიანეფიშ ნეძი, დადიანეფიშ ნოხორი, დადიანეფიშ წისქვილი, დადიანეფიშ ნაწისქვილ...** (ცხადაია, IV, 2008: 121). ჩვენ მიერ საეკლესიო საბუთებში გამოვლენილი **სადადიანო** ტიპური ქორონიმია და დადიანთა გვარის მორჩილებაში მყოფ უვრცეს ტერიტორიას, მთელ იმდროინდელ ოდიშ-სამეგრელოს აღნიშნავს და არა სოფელს, ან უბანს, თუ სხვა გეოგრაფიულ ობიექტს.

ეს ქორონიმი იხსენიება „საცაიშლო გამოსავალი მოსაკრებლობის დავთარში“, რომელიც 1616-1621 წლებშია შედგენილი (ქსმ, III, 1970: 474). მას 2 მნიშვნელობა ჰქონდა: 1. წარმოადგენდა ამჟამინდელი აბაშის რაიონის სოფელ **პირველი მაისის** თავდაპირველ სახელს; 2. ერქვა თავად ჭილაძეების სამფლობელოს, რომელიც მოიცავდა ვრცელ ტერიტორიას მარტვილის რაიონის სოფელ ბანძიდან აღმოსავლეთით, აბაშის რაიონს, აგრეთვე სამტრედიისა და ლანჩხუთის რაიონების ნაწილს. ტოპონიმში გამოიყოფა დანიშნულების სახელთა მაწარმოებელი **სა-ო** კონფიქსი, რომელიც დართულია **ჭილა-ძე, ჭილა-ია, ჭილა-შვილ-ი** გვარსახელების საყრდენ **ჭილა** ფუძეზე. ჩვენი აზრით, ტოპონიმში პირსახელი კი არა, გვარსახელის ფუძეა წარმოდგენილი, რისი დამადასტურებელიცაა ის ფაქტი, რომ სოფელი ეკუთვნოდა **ჭილაძეების** თავადურ საგვარეულოს, შდრ. **ლომინაძეების** კუთვნილი **სალომინაო** და **ჩიჯავაძეების** სამფლობელო **საჩიჯავაძო** იმერეთში.

1712 წელს დასტურდება ტოპონიმი **სამიქელაო** (ქსმ, III, 1970: 730). რომლისთვისაც ამოსავალია პირსახელი **მიქელა**. თუმცა, როგორც ცნობილია, **სამიქელაო** იყო არა ერთი კონკრეტული სოფლის სახელი (ოიკონიმი), არამედ ქორონიმი, ანუ თავად მიქელაძეთა საგვარეულოს კუთვნილი ვრცელი ტერიტორიის დასახელება (ახლანდელ სამტრედიის, ხონისა და აბაშის რაიონებში). ტოპონიმს საფუძვლად უდევს გვარსახელის ეპონიმის **მიქელას** სახელი. განსხვავებით გვართა დასახლებების სახელებისაგან, ამ და **საჭილაო**-ს შემთხვევაში ტოპონიმები იმას სულაც არ ნიშნავს, რომ მოცემულ ტერიტორიაზე მხოლოდ მიქელაძეები და ჭილაძეები ცხოვრობდნენ.

აქვე უნდა დავძინოთ, რომ ტოპონიმები **სადადიანო**, **საჭილაო** და **სამიქელაო** ქორონიმებად უნდა ჩავთვალოთ იმის გათვალისწინებით, რომ ისინი სოფელსა და დაბაქალაქზე უფრო ვრცელ ტერიტორიებს აღნიშნავდნენ.

აღსანიშნავია, რომ გვარსახელებზე დართული დანიშნულების სახელთა მაწარმოებელი **სა-** პრეფიქსი, **სა-_-ო** და **სა-_-ა** კონფიქსები საზოგადოდ ძალზე პროდუქტიული იყო არა მარტო სამეგრელოს, არამედ თანამედროვე აფხაზეთის ტერიტორიაზეც, რასაც ხაზგასმით აღნიშნავს თ. გვანცელაძეც, რომელმაც ამ მოდელის ტოპონიმების მთელი წყება გამოავლინა აფხაზეთის მიწაზე გაგრის რაიონიდან გალის რაიონის ჩათვლით: ***სა-ბული-ო // საბული-ა > აფხაზ. ასაბულიძე, სა-ბერი-ო, სა-ხახუბი-ო, სა-შამუგი-ო, სა-ბულისკერი-ო, სამელაი-ო, სა-აბაში-ო, სა-აბლოთი-ო, სა-აბრუმი-ო, სა-ანთი-ო, სა-აფშილა // სა-აფშილა-ო, სა-ბიგვა, სა-გელენ-ა, სა-გერგედა, სა-ელია // სა- ელი-ო, სა-კოზმა // სა-კოზმა-ა, სა-მალიშა // სა-მალიშა-ო, სა-მატკა, სა-რიგვა, სა-სირგინა, სა-უბილა // სა-უბილ-ო კუნთხუ, სა-ქულა, სახოჭა, სა-ხოჯა // სა-ხოჯა-ო // ოხოჯ-ა, სა-ჯობა** (გვანცელაძე, 2011: 188-191). ამრიგად, **საჭილაო** მიღებულია **ჭილა-ძე** გვარსახელისაგან **-ძე**-ს მოკვეციტ: **საჭილაო < ჭილა < ჭილა-ძე < ჭილა--ს-ძე**.

3. 2. 5. გვართა დასახლებების სახელები

ამა თუ იმ სოფელში კომპაქტურად დასახლებული გვარები წარმოქმნიან კონკრეტულ უბნებს: **საბუთბაიო**, **საკეკუო**, **საგარდანიო** და ა.შ. მაგრამ დასტურდება ისეთი შემთხვევებიც, როდესაც ამ ტიპის სახელები არამცთუ უბნების, არამედ სოფლის სახელებადაც გვევლინებიან. პ. ცხადაია აღნიშნავს: „...გვაროვნული წყობილების რღვევასა და საზოგადოების კლასობრივ დიფერენციაციასთან დაკავშირებით ტოპონიმიაში აისახა მფლობელის, მეპატრონის საკუთრება, რამაც გამოიწვია ანთროპონიმფუმიანი გეოგრაფიული სახელების მოჭარბება“ (ცხადაია, 1967; 352). ამგვარი ტოპონიმები სამეგრელო-სამურზაყანოში იწარმოება **სა-** // **სა-** **-ო** და **ლე-** **-ე** აფიქსებით. მათგან საანალიზო დოკუმენტების მიხედვით, ვლინდება რამდენიმე შემთხვევა მხოლოდ **სა-** **-ო** კონფიქსით ნაწარმოები ტოპონიმებისა:

1712 წელს შედგენილი დოკუმენტის მიხედვით **საცხომარიო** უბანი დასტურდება ხობში (ქსმ, III, 1970: 732). ტოპონიმის ძირად გვევლინება დღევანდელი სოხუმის ძველი სახელწოდება **ცხუმი**. თ. გვანცელაძე აღნიშნავს, რომ ამ ქალაქს სხვადასხვა ეპოქაში სხვადასხვა სახელი ერქვა. ერთ-ერთი მათგანია ქართული **ცხუმი**, რომელიც VIII საუკუნიდან XX საუკუნემდე იხმარებოდა. მისი აზრით, **ცხუმ-ი** სვანურია და წარმოადგენს მცენარე რცხილის სახელწოდებას. მკვლევარი აღნიშნავს, რომ ძველქართულ საისტორიო წყაროებში ქ. სოხუმის ცხუმ სახელს ვარიანტებიც მოეპოვება **ცხომ** და **ცხემ** ფორმით. სწორედ ამ **ცხომ** ფორმას გამოყოფს იგი ქართულ გვარებში **ცხომ-არ-ია**, **ცხომ-ელ-ი-ძე**, რაც ნიშნავს „ცხუმელის შვილს“ (გვანცელაძე, 2000: 89-90). **-არ** სუფიქსი სადაურობის მეგრული მაწარმოებელია. გ. ელიავას მიერ დადასტურებულია მიკროტოპონიმი: **საცხომარიო** (ელიავა, 1989: 60).

ამავე აგებულებისაა **საწულეისქირო**, რომელიც ასევე დასტურდება 1712 წ. შედგენილ დოკუმენტში (ქსმ, III, 1970:

731). ტოპონიმი რთული წარმოებისაა. მის პირველ კომპონენტს წარმოადგენს პირსახელი **წულა**, ხოლო მეორე კომპონენტი არის **სქირი // სკირი** „შვილი“; შდრ. გავრცელებული გვარსახელი **წულეისკირი // წულეისქირი** „წულას შვილი“ < **წულაისკირი. წულეისქირზე სა-ო** კონფიქსის დართვით კი იწარმოა **სა-წულეისქირ-ო**, რომელიც აღნიშნავს წულეისქირებით დასახლებულ ადგილს.

სახარბედიო იხსენიება 1706 წელს შედგენილ დოკუმენტში (ქსძ, III, 1970: 647). ოიკონიმისათვის ამოსავალია გვარსახელი **ხარბედია**. საკუთრივ გვარსახელი მიჩნეულია **ხარბედ** მეტსახელისაგან მომდინარედ (ჯომიდავა, 2000: 446). **სახარბედიო** „ხარბედიების უბანი“ დადასტურებულია გ. ელიავას მიერ მიკროტოპონიმად (ელიავა, 1989: 57). პ. ცხადაიას მიხედვით, **ხარბედია** გვარსახელის თავდაპირველი და სრული ვარიანტი არის **ხარაბედია**. სოფლის სახელწოდება სამი ვარიანტით გვხვდება: **სახარბედიო** (1706 წ.), **სახარაბედო** და **სახარაბედო** (1712 წ.) (ცხადაია, 2000: 166). ვარიანტთა მიღების გზები ასეთია: 1. **ხარაბედი > ხარაბედია > სახარბედიო > სახარაბედო**; 2. **ხარაბედი > ხარბედია > სახარბედიო**.

ოიკონიმი **სააფხაზო** დასტურდება 1798 წელს (ქსძ, II, 1965: 537). იგი მიღებული ჩანს მეგრულ **აფხაზა** ფუძისაგან -ვა დაბოლოებით ნაწარმოებ **აფხაზა-ვა** გვარსახელისაგან. **სა-ო** კონფიქსის დართვისას დაიკარგა გვარსახელის მაწარმოებელი -ვა დაბოლოება, რაც დამახასიათებელი მოვლენაა მეგრული გვარებისათვის: **სააფხაზო < აფხაზავა**, შდრ. **საჭითანო < ჭითანავა...** პ. ცხადაია **აფხაზავა** გვარსახელს სამეგრელოს რამდენიმე სოფელში: ინგიროში, ოქტომბერში, ჩხოროწყუში, კახათში, ეკში.... დასტურდება ტოპონიმებიც: **ლეაფხაზე** (ნოლა, კიწიის თემი), **სააფხაზა // სააფხაზო** - უბანი კახაწყარის მარჯ. **მხარეს, სააფხაზო ქუჩა // აფხაზეფიშ ქუჩა** -

აფხაზავებით დასახლებული მცირე უბანი. **ნააფხაზუ** - მინდორი ჯეგოლაში (ცხადაი, 2000: 54). საანალიზო ტოპონიმი აღნიშნავს, რომ სოფელი დასახლებული იყო აფხაზავას გვარის ხალხით. **სა-აფხაზ-ო < აფხაზა-ვა < აფხაზა**.

ქუჩულორია გვარსახელისაგან მომდინარე ოიკონიმი **სა-ქუჩულორიო** დასტურდება 1616-1639 წლებს შორის (ქსმ, III, 1970: 501) და 1621 წელს (ქსმ, III, 1970: 413). ი. დოლიძეს სქოლიოში მითითებული აქვს ვარიანტი **ნაქუჩულორიუ** (ქსმ, III, 1970: 413), რაც აღნიშნავს ადგილს, სადაც წინათ **ქუჩულორიებს** უცხოვრიათ. პ. ცხადაიას მიხედვით, სამეგრელოში დასტურდება ტოპონიმები: **ლექუჩ(უ)ლორიე // საქუჩ(უ)ლორიო** - უბანი ფოცხოში. **ნაქუჩულორ** - ტყე ლებარკალაიეში. **ნაქუჩულო** - ბუჩქნარი ლეთორდეში (მუხური). მისი აზრით, **გოქუჩულო** „მცენარის აყვავება“ ზმნის მიმღეობა „აყვავებული, აღმოცენებული“, შესაძლოა, მეტსახელად ქცეულიყო. მეორე მხრივ, **ქუჩუ** პირსახელია და **ქუჩულორი** შეიძლება ჩაითვალოს მის მოფერებით ფორმად (ცხადაია, 2000: 142). ლექსიკონებში **ქუჩუ** განიმარტება როგორც: „ბუჩქი; ქოჩორა, ხუჭუჭა; კინკრიხოზე დატოვებული თმა“, **ქუჩული** - „კინკრიხოზე დატოვებული თმა“ (ქობალია, 2010: 640). საბას მიხედვით **ქუჩულა** არის „ყვავთ დამათრობელი წამალი“ (ორბელიანი, 1993: 242), რაც ნაკლებ მოსალოდნელია საანალიზო გვარის საყრდენ ფუძედ. ამრიგად, ოიკონიმს საფუძვლად უდევს **ქუჩუ // ქუჩულ-ი** მეტსახელისაგან მომდინარე **ქუჩულორია** გვარსახელი: **სა-ქუჩულორი-ო < ქუჩულორია < ქუჩულორი < ქუჩუ**.

საყურადღებოა, რომ ამ ჯგუფის ყველა სახელი გამართულია სამწიგნობრო ენის ნორმების მიხედვით და დაირთავს მხოლოდ **სა- _-ო** კონფიქსს.

3. 2. 6. წინა ვითარების ამსახველი ტოპონიმები

წინა ვითარების ამსახველ ტოპონიმთა საწარმოებლად ყველაზე პროდუქტიულია ნა- პრეფიქსი. როგორც პ. ცხადაია აღნიშნავს, ამის კარგ მაგალითს წარმოადგენს სამეგრელო, სადაც დიდი რაოდენობით გამოიყოფა ნა- პრეფიქსიანი მიკროტოპონიმები. „ნა- ერთ-ერთ ისეთ მეგრულ პრეფიქსად უნდა ჩაითვალოს, რომელიც სიტყვაწარმოებაშიც მონაწილეობს (როცა ამოსავალი ფუძე საზოგადო სახელია) და სპეციფიკური ტოპოსაწარმოებელი დანიშნულებაც აქვს მოპოვებული (როცა ამოსავალ ფუძეს წარმოადგენს არა საზოგადო, არამედ საკუთარი სახელი - ანთროპონიმი)“ (ცხადაია, 1974: 117-118). საანალიზო მასალაში დადასტურებული მაგალითების მიხედვით ვლინდება ნა- პრეფიქსის გამოყენების ორივე შემთხვევა, როგორც ანთროპოტოპონიმის, ასევე საზოგადო სახელის წარმოებისა.

ანთროპოტოპონიმი ნაგუაზაუ დასტურდება 1621 წლის საბუთში (ქსმ, III, 1970: 412) და წარმოადგენს ამჟამინდელი მარტვილის რაიონის სოფლების ზემო და ქვემო ნაგვაზაოს განმაზოგადებელ სახელს. მისთვის ამოსავალია გვარი გვაზავა, რომელიც მიღებულია პირსახელ გვაზა-საგან -ვა ბოლოსართის დართვით. გვაზა საკუთარი სახელი ფიქსირდება ალ. ღლონტის მასალებში (ქსს, 1967: 65). ტოპონიმში გ თანხმოვნის მომდევნოდ ვ ბგერა ძველქართული ტრადიციის მიხედვით გადმოცემულია უ ხმოვნით. რაც შეეხება ბოლოკიდურ უ ხმოვანს, იგი უნდა იყოს -ურ სუფიქსის ხმოვნითი ნაწილი, რომელიც ვლინდება 1616-1639 წწ. დოკუმენტში დადასტურებულ ნაგუაზაურ-ი ვარიანტში. მეგრულში წარსული დროის საწარმოებლად ნა- // ნო- პრეფიქსებთან ერთად -ერ და -ურ სუფიქსების გამოყენებაზე მიუთითებს პ. ცხადაია და ასახელებს შესაბამის მაგალითებს: ნო-წყვი-ერ-ი; ნო-შქვიდ-ურ-ი (ცხადაია, 1985: 35-36). ზოგადად, ქართულ წარმომქმნელ აფიქსთა შორის -ურ //-ულ სუფიქსი ძალზე პრო-

დუქტიულია. გვანცა გვანცელაძე ყურადღებას აპყრობს იმ ფაქტს, რომ მრავალ ტოპონიმში **-ურ // -ულ** სუფიქსის ფუნქციაა კუთვნილების გამოხატვა: **მსხილა-ურ-ი პარტახი** ნიშნავს „მსხილას კუთვნილ პარტახს“, **მანანა-ურ-ი ვენახი** „მანანას ვენახს“... (გვანცელაძე, XI, 2007: 121-122). ამგვარ ტოპონიმთა ანალოგიით მიგვაჩნია, რომ **ნა- გვაზა-ურ-შიც -ურ** სუფიქსი სწორედ კუთვნილების გამომხატველია. მაშასადამე, **ნა-პრეფიქსი** მოცემულ ტოპონიმში გამოხატავს წარსული დროის ვითარებას, მიუთითებს იმაზე, რომ მოცემულ ტერიტორიაზე უცხოვრით **გვაზავას** გვარის წარმომადგენლებს, ხოლო **-ურ** სუფიქსი აღნიშნავს, რომ ეს ტერიტორია მათი კუთვნილი, ანუ **გვაზაური** იყო, მაგრამ აღარ არის. ანთროპოტოპონიმის მიღება შემდეგი გზით გვესახება: **ნა-გვაზა-ურ-ი < ნა-გუაზა-ურ-ი < გუაზა-ური < გვაზა-ვა < გვაზა**. დღევანდელი მონაცემებით იმავე **გვაზა** ფუძის შემცველი **სა-** და **ნა-**პრეფიქსიანი ტოპონიმები ნ. ჯომიდავამ დაადასტურა სოფელ ნორიოში: **სა-გვაზა-ო;** ორმაგ პრეფიქსიანი **სა-ნა-გვაზ-უ** - სენაკში; **ნა-**პრეფიქსიანი ზემო და ქვემო **ნა-გვაზ-ოვ-უ-**ს მარტვილის რაიონში და უპრეფიქსო **გვაზა-ურ-ი** - ხონის რაიონში (ჯომიდავა, 2000: 84).

ჟანავა გვარსახელი უდევს საფუძვლად ტოპონიმს **ნაჟანეული** (ამჟ. გალის რ. სოფ. ოტობაია), რომელიც რამდენიმე ვარიანტით დასტურდება: **ნაჟანეო // ნაჟანევი // ნაჟანეული // ნაჟანაური**. ამათგან ყველაზე ადრე დასტურდება **ნაჟანეო**, რომელიც დასახელებულია 1525-1550 წლებს შორის შედგენილ „ბიჭვინტის იადგარში“ (ქსძ, II, 1965: 179). ტოპონიმი იწარმოება **ნა-**პრეფიქსის საშუალებით, რომელიც აღნიშნავს ადგილს, სადაც ადრე უცხოვრიათ **ჟანავა** გვარის მტარებლებს. ტოპონიმი ასე დაიშლება: **ნა-ჟან-ე-ო**, სადაც **-ე-** ხმოვანი, ვფიქრობთ, არის **-ევ** სუფიქსის შეკვეცილი ვარიანტი, რომელიც აღდგება, მოგვიანებით, 1706 წელს შედგენილ „შეწირულობის სიგელში... „**ნა-ჟან-ევ-ი** ფორმით (ქსძ, III,

1970: 647). „მორფემების... ლექსიკონში“ აღნიშნულია, რომ სახელის ფუძისაგან **ნა-_-ევ** აფიქსებიანი წარმოება ხშირად არის გამოყენებული ტოპონიმებად: **ნა-ბოსლ-ევ-ი**, **ნა-ქალაქ-ევ-ი... იქვე** შენიშნულია, რომ **ნა-ქალაქ-ევ-ი** წინა ვითარების ამსახველია ერთ-ერთი სემანტიკური ნიუანსით, ნიშნავს „ყოფილ ქალაქს“ (ქემმელ, 1988: 132). ამის გათვალისწინებით, **ნა-ჟან-ევ**-ში სუფიქსი **-ევ** სწორედ წინა ვითარების მაჩვენებლად მიგვაჩნია, ანუ **ნაჟანევი** ნიშნავს ადრე ჟანავების კუთვნილ, თუ ამ გვართ დასახლებულ სოფელს. **ნა-ურ // ნა-ულ** კონფიქსური წარმოება გვაქვს ამავე ტოპონიმის ვარიანტებში: **ნაჟანაური** (1616–1639 წწ.) (ქსძ, III, 1970: 501) და **ნაჟანეული** (1621 წ.) (ქსძ, III, 1970: 419; 423). გარკვეულია, რომ **-ულ** ვარიანტი მეორეულია. იგი მომდინარეობს **-ურ** სახეობისაგან. ამ ვარიანტებშიც **-ურ//ულ** სუფიქსები აღნიშნავენ კუთვნილებას (იხ. ზემოთ). **ნა-ჟანა-ურ-ი** და **ნა-ჟან-ევ-ულ-ი** ვარიანტები მიგვითითებენ, რომ ადრე ეს სოფელი ეკუთვნოდა ჟანავას გვარს, მაგრამ ამჟამად ეს ვითარება უკვე შეცვლილია. ამრიგად, ზემოთ განხილულ ტოპონიმთა მიღების გზა ასე წარმოგვიდგება: **ნა-ჟან-ევ-ო < ნა-ჟან-ევ-ი < ნა-ჟან-ევ-ულ-ი // ნა- ჟანა-ურ-ი < ჟანა-ვა**.

დღეს გავრცელებული გვარი **პარკაია** უდევს საფუძვლად საეკლესიო საბუთებში ასახულ ტოპონიმებს **ნაპარკაო** და **ნაპარკეული**. საანალიზო დოკუმენტების მიხედვით, პირველად 1689-1701 წლების „მეწირულობის წიგნში...“ ნახსენებია ტოპონიმი **ნაპარკაო** (ქსძ, VI, 1977: 684), რომელიც იწარმოება **ნა-** პრეფიქსთან ერთად გვარსახელოზე დართული დანიშნულების **-ო** სუფიქსის საშუალებით. ტოპონიმი ასახავს წინა ვითარებას და მიუთითებს იმაზე, რომ ეს არის **პარკაიების** ნაცხოვრები ადგილი. 1712 წელს შედგენილ „მეწირულობის გუჯარში...“ დასტურდება იმავე სემანტიკის მქონე ვარიანტი **ნაპარკეული** (ქსძ, III, 1970: 732). ჩვენი აზრით, **ნაპარკეული** ასე დაიშლება: **ნა-პარკ-ევ-ულ-ი**, სადაც **ნა-** არის წინა ვითა-

რების გამომხატველი პრეფიქსი -ე (< ევ) სუფიქსთან ერთად, როგორც ეს იყო **ნაჟანევის** შემთხვევაში, ხოლო -ულ - კუთვნილებას გამოხატავს. ანთროპოტოპონიმთა მიღება ასე გვესახება. ერთი მხრივ: **ნა-პარკა-ო < ნა-პარკა < პარკა-ი-ა**; ხოლო მეორე მხრივ: **ნა-პარკ-ე-ულ-ი < ნა-პარკ-ევ-ულ-ი < ნა-პარკა < პარკა-ი-ა**. **პარკაია** გვარსახელისაგან **სა--ო** კონფიქსით ნაწარმოებ ტოპონიმს ადასტურებს გ. ელიავაც: **საპარკაიო** (პარკაიების უბანი) (ელიავა, 1989: 61).

ოიკონიმი **ნაკადმელიუ** დასტურდება 1621 წ. შედგენილ დოკუმენტში (ქსმ, III, 1970: 420). იგი მომდინარეობს დღეს უკვე გამქრალი **კადმელია** გვარსახელისაგან (კეკელია, 2014: 35). აქაც, ზემოთ განხილული შემთხვევების მსგავსად, ანთროპოტოპონიმი იწარმოება გვარსახელზე წინა ვითარების აღმნიშვნელი **ნა-** პრეფიქსის დართვით. ხოლო კუთვნილებითი **-ურ** სუფიქსი წარმოდგენილია **-უ** ხმოვნის სახით. **ნა-კადმელ-ი-უ < ნა-კადმელ-ი-ურ-ი < კადმელ-ი-ურ-ი < კადმელია**.

XVIII ს. დასტურდება ტოპონიმი **ნასაჯოგუ** (ქსმ, V, 1974: 444). ტოპონიმი ნაწარმოებია ორმაგი პრეფიქსაციით: **ნა-სა-ჯოგ-უ**, სადაც **ნა-** ასახავს წინა დროის ვითარებას, ხოლო **სა-** კუთვნილება-დანიშნულების პრეფიქსი - ახლანდელს. **სა-** პრეფიქსი მიგვითითებს იმაზე, რომ აღნიშნული ადგილი განკუთვნილი იყო ჯოგისათვის, ხოლო დამატებით **ნა-** პრეფიქსი - რომ ეს ყოფილა ერთ დროს საჯოგედ გამოყენებული ადგილი. ამას ადასტურებს ტოპონიმის ბოლოკიდური **-უ**, რომელიც **-ურ** სუფიქსის ხმოვნითი ნაწილია. გ. ელიავაც ასახელებს **ნა-ჯოგ-უ /ნა-ჯოგ-არ-ი/** ტოპონიმებს, რომლებიც ასევე ასახავენ წარსულ ვითარებას (ელიავა, 1989: 33, 37, 52, 74). საბოლოოდ, ტოპონიმის მიღების გზა ასე წარმოგვიდგენია: **ნა-სა-ჯოგ-უ < სა-ჯოგ-უ < სა-ჯოგ-ურ-ი < ჯოგი**.

აღსანიშნავია, რომ ამ ტოპონიმთაგან საზოგადო სახელი მხოლოდ ბოლო სიტყვას უდევს საფუძვლად.

3. 2. 7. კომპოზიციური წარმოების ტოპონიმები

თითოეულ ენას მოეპოვება თავისი ტოპონიმიკური სისტემა, რასაც ქმნიან გარკვეული მორფოლოგიური მოდელები და ლექსიკური ერთეულები. როგორც პ. ცხადაია აღნიშნავს, ქართველურ ოიკონიმთა საწარმოებლად გამოიყენება ე.წ. ინდიკატორები, რომლებიც სწორედ დასახლების სახეობაზე მიუთითებენ. ერთ-ერთ ინდიკატორად ავტორი გამოყოფს **კარი** სიტყვას, რომელიც დასტურდება როგორც აღმოსავლეთ, ისე დასავლეთ საქართველოში (ცხადაია, 2000: 69). სამეგრელოში **კარი** კომპონენტის ოიკონიმები აღნიშნავენ მცირე დასახლებას, რომელიც შექმნილია ხელოვნურ თუ ბუნებრივ გარემოში, რომელსაც აზუსტებს კომპოზიტის პირველი წევრი: **ოხვამეკარი** „ეკლესიის კარი“, **თხინაშკარი** „თხილნარის კარი“ და სხვ. (ცხადაია, 2000: 70). შუა საუკუნეებში შედგენილ დოკუმენტებში ვლინდება რამდენიმე შემთხვევა ტოპონიმთა კომპოზიციური წარმოებისა.

ამ ტიპის ოიკონიმებს მიეკუთვნება 1616-1639 წლებს შორის შედგენილ დოკუმენტში დადასტურებული კომპოზიციური წარმოების **გულველისკარი** (ქსმ, III, 1970: 501). მას საფუძვლად უდევს ანთროპონიმი **გულველი**. დღეს აბაშის რაიონში დასტურდება სოფ. **გულიკარი**. პ. ცხადაიას თქმით, „სოფელს თავდაპირველად **გულველი** ერქვა. გულველის წმ. გიორგის ეკლესიის აშენების შემდეგ - **გულველისკარი**“ (ცხადაია, 2000: 71). საკვლევ ოიკონიმს საფუძვლად უდევს პირსახელი **გულველი**, ხოლო ნათესაობითი ბრუნვის ნიშანი -ის აღნიშნავს იმას, რომ სახელდებული ადგილი ეკუთვნის გულველს. **გულველისკარი < გულველი**.

აწინდელი აფხაზეთის ტერიტორიაზე 1525-1550 წწ. დოკუმენტში დასტურდება **მარმარის კარი** (ქსმ, II, 1965: 179). ოიკონიმი აღნიშნულია არქ. ლამბერტის რუკაზე მდინარე კოდორის ხეობაში, მდინარე სკურჩის მარჯვენა სანაპიროზე. პ. ინგოროყვა მას ქართულად მიიჩნევს, შდრ.: **ტაშის-კარი**,

გულიე-კარი, წალი-კარი და სხვ. (იხ. ინგოროყვა, 1954: 173). თ. გვანცელაძის ზეპირი ცნობით, ამჟამად ოჩამჩირის რაიონის სოფლებს ბაღლანსა და ჯობრიას შორის, მდინარე კოდორის ახლოს მდებარეობს ნაციხარი, რომელსაც აფხაზები **მარმალ-აბაა**-ს „მარმალის ციხე“ სახელით იცნობენ. ჩვენი აზრით, **მარმარის კარი** უნდა ნიშნავდეს **მარმარილოს კარს**. სულხან-საბა **მარმარა**-ს განმარტავს, როგორც „მარმარილოს“ (ორბელიანი, I, 1991: 441), მეგრულშიც დასტურდება პოლისემიური სიტყვა **მარმალი**, რომლის ერთ-ერთი მნიშვნელობაა „მარმარილო“ (ქობალია, 2010: 391). **მარმარა** // **მარმალი** ბერძნული სიტყვაა, მაგრამ მასში დისიმილაცია **რ > ლ** მხოლოდ ქართველურ ნიადაგზეა მომხდარი. ჩვენი აზრით, ეს სახელი დახვდებოდა XVII საუკუნის მიწურულს ამ ადგილას მოსულ აფხაზობას, რომელმაც ქართული ტოპონიმიკატორი **კარი** ჩაანაცვლა აფხაზური **აბაა** „ციხე“ ინდიკატორით, ხოლო მეგრულ ნიადაგზე დისიმილირებული **მარმალ** ვარიანტი უცვლელად ისესხა (ამ ენას არ ახასიათებს ორი **რ** ფონემიდან ერთ-ერთის დისიმილირება).

1525-1550 წლებში დასტურდება ტოპონიმი **ტყაურუ** (ქსძ, II, 1965: 179), ხოლო მოგვიანებით, 1621 წელს - მისი ვარიანტი **ტყავრუ** (ქსძ, III, 1970: 434). გ. როგავამ დაადგინა, რომ მეგრ. **ტყაურუ** // **ტყავრუ** კომპოზიტია და შედგება ორი ფუძისაგან: **ტყა** „ტყე“, ხოლო მეორე სემანტი **ურუ** // (**ვრუ**) უნდა იყოს მეგრ. **ყურუ** (**ყურუ**) „ყრუ“ (როგავა, 1960: 182).

1616-1639 წლებს შორის შედგენილ დოკუმენტში დასტურდება ტოპონიმი **ჭალადიდი** (ქსძ, III, 1970: 500; II, 1965: 210). ტოპონიმი გამჭვირვალეა: როგორც ი. კეკელია აღნიშნავს, **ჭალადიდი** ჰქვია რიონისპირა ვრცელ ჭალას სახნავ-საბალახოებით (კეკელია, 2012: 88).

კომპოზიტია დღევანდელი ქ. მარტვილის ძველი სახელწოდება **ჭყონდიდი**, რომელიც დასტურდება 1753 წ. (ქსძ, III, 1970: 836), თუმცა საერო წყაროებში თითქმის 1 000 წლით

ადრე იხსენიება. ვახუშტი წერს: „ბანძას ზეით და ცხენის-წყლის დასავლით, და მისი მჭურეტი, მაღალს ადილზედ, არს **ჰყონდიდი**, ეკლესია გუმბათიანი, დიდშენი, **მარტვირისა**“ (ქც. 4. 776). ი. ყიფშიძის მიხედვით, **ჰყონდიდი** მიღებულია მეგრ. **ჰყონი** „მუხა“ და **დიდი** სიტყვათა შეერთებით (ყიფშიძე, 1994: 599). როგორც დადგენილია, ახლანდელი ტაძრის ადგილას მდგარა დიდი მუხის ხე, რომელსაც წარმართები მსხვერპლად დედისერთა ვაჟებს სწირავდნენ. ეკლესიის სატრაპეზო აგებულია მას მერე, რაც მას შემდეგ, რაც ადგილობრივი გადმოცემით, ეს მუხა მოკვეთა ანდრია მოციქულმა.

წამხარი დასტურდება 1525-1550 წლებს შორის შედგენილ დოკუმენტში (ქსმ, II, 1965: 179). იგივე ოიკონიმი ფიქსირებულია აგრეთვე გვიან შუა საუკუნეებში მოღვაწე იტალიელ მისიონერთა რუკებზე ამჟამინდელი გალის რაიონის სოფელ თაგილონის ადგილას. დღეს **წამხარი** თაგილონის უბანია (ბერაძე, 1971: 152). პ. ინგოროყვა **წამხარ**-ში გამოყოფს ბოლოკიდურ **-არ-ი** დაბოლოებას, რომელსაც მიიჩნევს ქართულ გეოგრაფიულ სახელთა ჩვეულებრივ მაწარმოებლად (შდრ. **წუნარი**, **ხიდარი**, **გომარი** და სხვ. აგრეთვე თვით აფხაზეთში: **გაგარი**, **დანდარი**). მკვლევარი ტოპონიმს შემდეგნაირად შლის: **წამხ-არ-ი** (ინგოროყვა, 1954: 177), თუმცა არ აზუსტებს **წამხ-** ძირის რაობას. ჩვენი აზრით, **წამხარი** რთული შედგენილობისაა, იგი შედგება ორი კომპონენტისაგან: **წყალ-ი** + **მხარ-ი** < **მხარე**. სავარაუდოდ, ჯერ უნდა ყოფილიყო **წყარმხარე** „წყალმხარე, წყლის, მდინარის მხარე“, რომლისგანაც პირველი ნაწილის კვეცის შედეგად მივიღეთ: **წა-** (< **წყარ-**). ჩვენს ვარაუდს მხარს უჭერს პ. ცხადაიას მოსაზრება, რომ მეგრულისათვის უჩვეულო არ არის **წყალ** > **წა[ლ]** პროცესი: **წაჩხური** „წყალცივი“; **წამელო** // < **წყამელო** < **წყარმელე** „წყალგალმა“; **წაკურთხია** < **წყალკურთხევა** და სხვ. (ცხადაია, 2000: 80). ვფიქრობთ, **წამხარიც** ამავე ტიპისაა. ტოპონიმის ისტორია ასე გვესახება: **წა-მხარ-ი** < **წა-მხარე** < **წყარმხარე** < **წყალმხარე**.

1616-1639 წწ. და 1616-1621 წწ. შედგენილ დოკუმენტებში ნახსენებია ოიკონიმი **ღალიძგა** (ქსმ, III, 1970: 476-477). **ღალიძგა** მეგრულად ნიშნავს „ღელის ნაპირს“. ჰიდრონიმ **ღალიძგა**-ს თავდაპირველი ლექსიკური მნიშვნელობა მეცნიერთა მიერ სხვადასხვანაირად არის განმარტებული. პ. ინგოროყვას აზრით, „სახელწოდება ამ მდინარისა **ღალიძგა** სიტყვასიტყვით ნიშნავს ღელე კიდისა, მდინარე საზღვრისა“. ავტორი სქოლიოში მიუთითებს, რომ „მდინარე ღალიძგას შემორჩენილი ჰქონდა ძველი სახელწოდება **ეგრის-წყალი** ვიდრე მე-17-18 საუკუნეებამდე“ (ინგოროყვა, 1954: 128). აქ ავტორი ცდება, რადგან **ღალიძგა** მეგრულად არის **ღალიშ ძგა**, ანუ „ღელის ნაპირი“ და არა „ღელე კიდისა, მდინარე საზღვრისა“. თ. ბერაძისათვის **ღალიძგა**, „...კიდე-მდინარეს ნიშნავს“. როგორც ავტორი აღნიშნავს, „თავის დროზე ის რაღაც პოლიტიკურ ერთეულებს შორის გამყოფი იყო. ხომ არ წარმოადგენდა ეს მდინარე საზღვარს ცხუმისა და ოდიშის საერისთავოს შორის? ამ შემთხვევაში ოდიშის საერისთავოს დას. საზღვრად მდ. ღალიძგა უნდა გვეგულისხმება“. XVII საუკუნეში დამოწმებული ეს ტოპონიმი უკვე საზღვრის გამომხატველი აღარ იყო (ბერაძე, 1967: 168). პ. ცხადაია უფრო მართებულად მიიჩნევს ალ. ცაგარლისა და ი. ყიფშიძის განმარტებას, რომ **ღალიძგა** სიტყვა-სიტყვით არის **берег реки**, ანუ მდინარის ნაპირი და თავდაპირველად ასე ერქვა სოფელს (ცხადაია, 2004: 42). ავტორი სამართლიანად მიიჩნევს, რომ ჰიდრონიმი თავდაპირველად წარმოადგენდა ოიკონიმს, ე. ი. დასახლებული პუნქტის სახელს და შემდეგ მეტონიმის შედეგად იქცა იმ მდინარის სახელად, რომელიც მას ჩაუდიოდა. უფრო ზუსტად: ისეთ დიდ მდინარეს, როგორცაა ღალიძგა, შეეფერება ლექსემა **წყარი** (შდრ. სოფელი **წყალიძგა**, რომელშიც იგულისხმება რიონი) და არა **ღელე**. აქედან გამომდინარე, **ღალიძგა** უნდა დარქმეოდა ღალიძგის ერთ-ერთი შენაკადის, ღელის - ნაპირს, ხოლო შემდგომ უნდა

ქვეულიყო აქ გაჩენილი დასახლების სახელად. მეტონიმიის მესამე ეტაპზე სოფლის სახელი გადავიდა მდინარეზე. ასეთი გრადაცია (აგროონიმი > ოიკონიმი > ჰიდრონიმი) ცნობილია მსოფლიოს მრავალი ხალხის ტოპონიმიში (ცხადაია, 2004: 45). პ. ცხადაიას მოჰყავს ქ. ლომთათიძის თვალსაზრისი, რომელიც ქართულ ენაში **დელე** სიტყვის მნიშვნელობისა („ხევი, ხეობა“) და ქართველურში ნავარაუდები **ღ // გ** მონაცვლეობის შესაძლებლობის გათვალისწინებით წერს: „ხომ არ უნდა გავიგოთ ღალიძგა როგორც გალიძგა „გალის (ანუ დელის) განაპირა მხარე?!“ ...ერთი და იმავე გეოგრაფიულ სივრცეში დადასტურებული და დღემდე შემორჩენილი „გალი“ და „ღალი“ საერთო ამოსავალს შეიცავს“ (იხ. ცხადაია, 2004: 42-43). თ. გვანცელაძის მიხედვით, მდინარე ღალიძგას „...მეგრულ დიალექტზე **ღალიძგა**, ხოლო აფხაზურად **ააღძგა** ეწოდება. აფხაზური ფორმა წყაროებში არ დასტურდება მაშინ, როდესაც მეგრული ვარიანტი ქართულ წყაროებში დამოწმებულია 1639 წლიდან სწორედ **ღალიძგას** სახით და ერქვა ამ მდინარის ნაპირზე მდებარე სოფელს, სადაც დადიანების სასახლეც მდგარა. შემდეგ სახელი მეტონიმიის გზით მდინარეზეც გადატანილა“ (გვანცელაძე, 2011: 43). **ღალიძგა** მეგრულად ნიშნავს „დელის ნაპირს“. თ. გვანცელაძის აზრით, აფხაზური **ააღძგა** მიღებულია **ღალიძგა**-საგან **ღა** მარცვლის გარდაქმნით **აა** ბგერებად და **ი** ხმოვნის რედუქციით. ავტორი იქვე აღნიშნავს, რომ **ღა** მარცვლის ამგვარი ქცევა უცხო არ არის აფხაზურისათვის, რასაც ადასტურებს ქ. ლომთათიძის მიერ დადგენილი წესი, რომლის მიხედვითაც, ორი **ა** (**აა**) ხმოვანი ამ ენაში წარმოიქმნება **ღა** მარცვლისგანაც (გვანცელაძე, 2011: 44). მეცნიერის აზრით, სახელი რომ აფხაზურიდან შესულიყო მეგრულში, ამ უკანასკნელში უნდა არსებულიყო ***აღძგა**, რაც არსად დასტურდება. **ა** ხმოვნით დაწყებულ ფუძეებს კი აფხაზურში მეორე **ა** ხმოვანი არასოდეს ერთვის, მაშასადამე, თ. გვანცელაძის

დაკვირვებით, ირკვევა, რომ მდინარის სახელში აფხაზურმა ენამ ორი ა ხმოვანი წარმოქმნა და მარცვლის სანაცვლოდ და ეს უნდა მომხდარიყო მხოლოდ ამ ტერიტორიაზე აფხაზთა მასობრივად დასახლების შემდგომ, ანუ XVIII საუკუნის დასაწყისიდან (გვანცელაძე, 2011: 44). და ბოლოს, **ღალიძგა** რომ ნამდვილად სოფლის სახელი იყო, ამაზე მიუთითებს „საცაიშლო გამოსავალი დავთრის მინაწერებიც“ (1616-1621 წწ.): „...**ღალიძგას** სასახლეშიდ მოიტანდნენ საადაპოსა...“ (ქსმ, III, 1970: 476); „...ერთმან მთავარმან სასახლის **ღალიძგის** ეკლესიაში ჟამი სწიროს“ (იქვე); „ამის გარეთ მართებს საღალიძგოს კაცებსა...“ (იქვე: 477). ამ კონტექსტებიდან გამომდინარე, **ღალიძგა**-ში აშკარად იგულისხმება დასახლებული ადგილი და არა ღელის პირზე მდებარე სასახლე.

ეს ტოპონიმები წარმოშობით მსაზღვრელ-საზღვრულე-ბია, მაგრამ უკვე ერთ სიტყვად არიან შერწყმულნი.

3. 2. 8. მსაზღვრელ-საზღვრული ტოპონიმად

შეურწყმელი, ანუ ორსიტყვიანი მსაზღვრელ-საზღვრულეების ჯგუფს ეკუთვნის **ანარიას ღელე**. იგი საეკლესიო-ისტორიულ დოკუმენტებში დასტურდება 1616-1621 წლებში (ქსმ, III, 1970: 470). 3. ცხადაიას მიხედვით, ეს **ანარიის ღელე** არის დღევანდელი ჭითაწყარი „წითელი წყალი“, რომელიც მიედინება ნაჭაობარ **ანარია // ონარია**-დან (ცხადაია, I, 1999: 13). ა. ქობალიაც ამგვარადვე განმარტავს **ანარიას** „წყლის ნადგომი, ჭაობი, ანარევი“ (ქობალია, 2010: 37). **ანარია** სოფელია გალის რაიონის გუდავის თემში. მდებარეობს ოხურეიწყარის მარცხენა მხარეს, ნაჭაობარია. ანარიას ღელეც აქედან გაედინება და ერთვის ოხურეიწყარს მარცხნიდან. მდინარე ორივე სახელს ატარებს: მარცხენა ნაპირის, კერძოდ, ანარიისა და მეორე გუდავის მცხოვრებნი მას უწოდებენ **ანარია // ანარიაწყარ**-ს, ხოლო მარჯვენა მხარის, ე. ი. ილორისა და და

ნაგვალაოუს, მცხოვრებნი - **ოხური // ოხურიწყარ**-ს (ცხა-
დაია, 2004: 112). **ანარია** დასტურდება ზუგდიდის რაიონშიც,
რომელიც მე-17 ს. პირველ ნახევარშია მოხსენიებული. **ანარია**
ფიქსირდება ასევე სახნავის სახელად ქვემო იმერეთშიც, სამე-
გრელოს მოსაზღვრედ. ამიტომ პ. ცხადაია **ანარია**-ს მიიჩნევს
ზანურ სუბსტრატად აფხაზეთში (ცხადაია, 2004: 113). მეგრუ-
ლისათვის თავკიდური ხმოვნების მონცვლეობა უცხო არ
არის. ი. ყიფშიძე ასახელებს ორიოდე მაგალითს თავკიდური
ო- ხმოვნის **ა-**თი შეცვლისა: **აგაფა // ოგაფა** „კავი. სახვნელი“;
ანანგერი // ონანგერი // უნანგერი „უნაგირი“ (ყიფშიძე, 1994:
396; 398). მსგავსი პროცესი მომხდარა ოიკონიმშიც: **ანარია //**
ონარია.

1616-1621 წლებში იხსენიება ტოპონიმი **ბარცხილას ღელე**
(ქსძ, III, 1970: 470). მსაზღვრელ-საზღვრულის პირველი წევრი
ბარცხემი // ბარცხენია ოიკონიმი დღესაც დასტურდება სამე-
გრელოში, რომელსაც აფიქსირებს პ. ცხადაია ჭითაწყარში. ეს
არის ბუჩქნარი ჯუმის მარჯვენა მხარეს. ამოსავალია **ბარცხი**,
რომელსაც მკვლევარი ასე განმარტავს: „**ბარცხი, ბარცხენი**
მარადმწვანე ბუჩქოვანი მცენარე, ეკლით დაბოლოებული
ფოთლებით, იხმარება ცოცხად, ბუხრის ან ქვევრის საწმენ-
დად“, შდრ. **ბაძგი, თავვისარა** (ცხადაია, 2005: 9). **ბარცხისაგან**
მომდინარე ოიკონიმები არის ჩხოროწყუს რაიონშიც: **ბარცხი**
- სახნავი ლეაფხაზეში; **ბარცხენი** - უბანი, იგივე **ბარცხონი**;
ბარცხონა - უბანი ხაბუმე-მუხურის გზაზე (ცხადაია, IV, 2008:
86). **ბარცხი** და მისგან მომდინარე ჰიდრონიმსა და ტოპონიმს
ადასტურებს გ. ბედოშვილიც. მისი თქმით, **ბარცხანა** არის
მდინარე ხელვაჩაურის რ-ში. **ბარცხანა** ეწოდება, აგრეთვე, ქ.
ბათუმის ერთ-ერთ უბანს. გ. ელიავას მიხედვით, **ბარცხი**
„ჩირგვნარი, ბარცხნარი ადგილი“ (ელიავა, 1977: 103). ამრი-
გად, საანალიზო დოკუმენტებში დადასტურებული ჰიდრო-
ნიმი **ბარცხილას ღელე** უნდა დარქმეოდა იმ ღელისპირა
ადგილს, სადაც ხარობდა მცენარე **ბარცხი**.

1696-1742 წწ. შორის შედგენილ ნუსხაში დასტურდება **გალმა ხორგა** (ქსმ, III, 1970: 770). დღევანდელი ხობის რაიონის სოფელი ხორგა დამატებით საზღვრულ წევრებად **გალმა, გამოლმა, პირველი** და **შუა** სიტყვებს დაირთავს: **გალმა პირველი ხორგა, გამოლმა პირველი ხორგა, გალმა შუა ხორგა, გამოლმა შუა ხორგა**. ეს მიუთითებს იმაზე, რომ ხორგა იმდენად ვრცელ ტერიტორიას წარმოადგენს, რომ მას დასჭირდა მსაზღვრელი წევრები მეტი კონკრეტულობისათვის. ამასთანავე, სოფელი გაშლილია მდინარე ხობის ორივე ნაპირზე, რაზეც მიუთითებს მსაზღვრელი წევრები: **გალმა** და **გამოლმა**. აქედან გამომდინარე, სახანალიზო დოკუმენტების მიხედვით სავარაუდოა **გალმა ხორგას** საპირისპიროდ **გამოლმა ხორგა** ვარიანტის არსებობაც, რომელიც დოკუმენტებში არ ფიქსირდება.

1621 წლის „აფხაზეთის საკათალიკოზო გამოსავალი მოსაკრებლობის დავთარში“ სოფელ ჭალასთან (ამჟ. ჭლოუ ოჩამჩირის რაიონში) ერთად იხსენიება მიკროტოპონიმი **ნიჯაინო სასახლე**: „არის ჭალას საყდარი და **ნიჯაინო სასახლე** და კაცები და მართებული გამოსავალი...“ (ქსმ, III, 1970: 434). ჩვენი აზრით, ამ სახელის დაწერილობაში კალმისმიერი, ან ბეჭდვის შეცდომაა: უნდა ეწეროს არა **ნიჯაინო** სასახლე, არამედ **ნაჯაინო სასახლე**, ვინაიდან, როგორც ისტორიკოსი კ. ოკუჯავა მიუთითებს, ეს სასახლე ეკუთვნოდათ ქართველ თავადებს ჯაიანების გვარიდან (ოკუჯავა, 2007: 166). XVII-XVIII საუკუნეთა მიჯნაზე, როცა ახლანდელი ოჩამჩირის რაიონის ტერიტორიაზე დაიწყო აფხაზთა მასობრივი ძალადობრივი ჩასახლება, ჭალას მფლობელი მერაბ ჯაიანი იძულებული გამხდარა გამოქცეულიყო მშობლიური სოფლიდან და კათალიკოს გრიგოლ ლორთქიფანიძისათვის შემდეგი შინაარსის წიგნი მიერთმია: „ესე მტკიცე წიგნი მოგართვი თქვენ, კათალიკოსს, ბატონს გრიგოლს ჩვენ, ჯაიანმა მერაბ, ასე რომ ჩვენი ქვეყანა თათრის [ურჯულოების, წარმართების

- ს.კ.] ხელად შეიქმნა და მერმე ამხელი კაცი ვარ, იქ აღარ გვედგომებოდა და მოვედი, შემოგებხვეწეთ და წყალობა გვიყავით და ჩვენს სიცოცხლეში დაგვყენეთ და ჯიქთუბანს [სოფელი ამჟ. სამტრედიის რაიონში - ს.კ.] სამი მოსახლე გლეხი გვიბოძეთ..." (ოკუჯავა, 2007: 167). თ. გვანცელაძის ზეპირი ცნობით, ოჩამჩირის რაიონის სოფლების ჭლოუსა და აფხაზური ათარის მცხოვრები აფხაზი ინფორმატორები მას უდასტურებდნენ, რომ ეს სოფლები წარსულში ჯაიანების კუთვნილება ყოფილა. რაც შეეხება წერილობით წყაროში დადასტურებულ ტოპონიმ **ნიჯაინო-ნაჯაიანო-ს**, იგი ზუსტად ისეთივე აგებულებისაა, როგორც ზემოთ განხილული წინა ვითარების გამომხატველი სამეგრელო-აფხაზეთის სხვა ტოპონიმები: **ნაგვაზაუ, ნაჟანეო, ნაპარკაო, ნაკადმელიუ**.

1712 წელს იხსენიება **სახობოში ბია** (ქსმ, III, 1970: 732), ანუ „სახობუს კომში“.

1616-1621 წლებში შედგენილ დოკუმენტში დასტურდება **შანის დელე** (ქსმ, III, 1970: 475). სავარაუდოდ, ჰიდრონიმს საფუძვლად უდევს პირსახელი **შანა**, რომელიც დასტურდება „ქართველურ საკუთარ სახელებში“ (ქსს, 1967: 141). სახელწოდებებიდან ვიგებთ, რომ დელე ეკუთვნის **შანა** პირსახელის მქონე პირს. თუმცა, უცნობია, რა ნიშნით უნდა მიეკუთვნებინათ შანასთვის ეს დელე.

ცალკე უნდა განვიხილოთ 1525-1550 წწ. შორის შედგენილ „ბიჭვინტის იადგარში“ მოხსენიებული ოიკონიმები: **აითარნე, არუხა** და **რაბიწა**. პირველი ორი ტოპონიმი დღეს არსად გვხვდება არც პირვანდელი და არც შეცვლილი ფორმით. როგორც თ. გვანცელაძე აღნიშნავს, XVI საუკუნის პირველ ნახევარში ოდიშის მთავრის მამია III დადიანის სახელით შედგენილი საბუთი უძველესი მოწმობაა ამჟ. აფხაზეთის ჩრდ.-დას. ნაწილში, კერძოდ, გაგრის რაიონში თანამედროვე აფხაზთა ჩრდილოეთ კავკასიიდან ჩამოსახლებისა. მისივე აზრით, დოკუმენტში პირველად იხსენიება შავი

ზღვის სანაპიროზე აფხაზური ენის ნორმების მიხედვით გაფორმებული ორი ტოპონიმი: **აითარნე** და **არუხა**. ავტორი აღნიშნავს, რომ ამ დროიდან აფხაზური მოსახლეობა თანდათანობით მრავლდება ჯერ მდინარე კოდორისკენ, შემდგომ კი მდინარე ღალიძგისკენაც, რასაც მოჰყვა ტოპონიმთა მასობრივი ცვლა: ერთი მხრივ, დავიწყებას ეძლეოდა გეოგრაფიულ ობიექტთა ადრინდელი ქართველური სახელები, მეორე მხრივ, აფხაზურ ენაში ლექსიკის სესხების კანონთა საფუძველზე ფონეტიკურად იცვლებოდა ქართველური ტოპონიმები და, მესამე მხრივ, ჩნდებოდა სრულიად ახალი აფხაზური სახელები (გვანცელაძე, 2000: 44). მეცნიერი ტოპონიმ **არუხა**-ს ძირად მიიჩნევს ქართულ **რუხ**-ს (შდრ. **რუხ-ი** - სოფ. ზუგდიდის რაიონში), რომელსაც ერთვის აფხაზურ სახელთა ზოგადი ფორმის მაწარმოებელი ა- პრეფიქსი და ბოლოკიდური უფუნქციო -ა ხმოვანი, რაც ხშირად ემატება აფხაზურში ნასესხებ ფუძეებს - ამგვარი უფუნქციო ა ხმოვნის დართვას ქ. ლომთათიძე **ა-ურ ვოკალიზაციას** უწოდებს (გვანცელაძე, 2010: 70; ლომთათიძე, 1997: 17). ი. კეკელიამ გაიზიარა თ. გვანცელაძის ეს მოსაზრება და დამატებით გამოავლინა **რუხ**- ფუძის შემცველი მეგრული მიკროტოპონიმები: **რუხი** და **რუხი(შ)ღალი** „რუხის ღელე, რუხის მდინარე“ - მინდორი და მდინარე ტალერის სატყეოში მარტვილის რაიონში¹⁵. მკვლევარი იქვე იმოწმებს სხვა ფუძეებიან ტოპონიმებსაც (კეკელია, 2015: 76-77), რომლებიც, ჩვენი აზრით, არ უკავშირდება საანალიზო **რუხ**- ფუძეს. ავტორმა **რუხი** და **რუხიშღალი** ტოპონიმების **რუხ**- ფუძე

¹⁵ ი. კეკელია იმერეთში, წყალტუბოს რაიონის სოფელ ფარცხანაყანევში მდებარე სახნავისა და ქვიტირსა და ფარცხანაყანევში არსებული ტყის სახელად შეცდომით იმოწმებს ტოპონიმ **რუხი[ს]ტყე**-ს. თ. გვანცელაძემ, რომლის დედუღეთიც ფარცხანაყანევია, დაგვიზუსტა, რომ ამ სოფელსა და მეზობელ ქვიტირში სინამდვილეში არსებობს ტოპონიმი **რეხი[ს]ტყე**.

დააკავშირა მეგრულსავე სიტყვებთან: **რუხ-ი** // **რუხ-უ** „როხი; ლოხი; დიდი“, **რუხ-უ-ა** „ლოდებით შენება“, **რუხ-ილ-ი** // **რუხ-ულ-ი** „ლოდებით ნაშენი; დიდი, ლოდის თვისებისა“, **რუხ-ულ-ია** // **რუხ-უ-ია** „ლოდით ვეება“, **რუხა** „კაწარა (სადურგლო იარაღი, რომლის საშუალებითაც ფიცარზე კიდის გასწვრივ ხაზს ავლებენ, – საფხაჭი, საკაწრისი)“ (ქობალია, 2010: 574) და დაასკვნა, რომ „...ტოპონიმი **რუხი** და **არუხა** შეიძლება უკავშირდებოდეს ქვიან, კაწარ, ლოდნარ ადგილს, ქვალორდიან ნიადაგს“ (კეკელია, 2015: 77). ჩვენ ვიზიარებთ ამ მოსაზრებას იმ დაზუსტებით, რომ **რუხა**, როგორც სამუშაო იარაღის, კაწარას სახელი, ამ კონტექსტში ვერ ჯდება. ამრიგად, უნდა დავასკვნათ, რომ 1525-1550 წლებამდე სოფ. **არუხა** თავიდან ატარებდა ადგილობრივი მეგრელების მიერ შერქმეულ **რუხ-ი** „დიდი, ვეებერთელა, ლოდისებური“, ან მისგან მომდინარე კნინობითი **რუხ-ა** ფორმებიდან ერთ-ერთ სახელს და შედიოდა დადიანების სამფლობელოში, „ბიჭვინტის იადგარის“ შედგენის დროისათვის კი სოფელში უკვე იმდენად იყო შეცვლილი ეთნიკურ-ენობრივი ვითარება, რომ ეს სუბსტრატული ტოპონიმი მეორეულად გაფორმდა აფხაზური ა- პრეფიქსით და, შესაძლოა, უფუნქციო -ა ხმოვნით (**ა-ური** ვოკალიზაცია).

რაც შეეხება სოფლისა და იქვე მდებარე ზეთისხილის მთის **აითარნე** სახელს, იგი თ. გვანცელაძემ დაუკავშირა საქონლის მფარველ ღვთაება **აითარ**-ის სახელს, აითარს კი პირველი ადგილი ეჭირა აფხაზურ პანთეონში. ავტორის აზრით, აფხაზურ **აითარ**-სა და მეგრულ **ჟინი ანთარ**-ს „ზეციური ანთარი“ ერთი ფუძისგან მომდინარე სახელები აქვთ, მაგრამ საანალიზო ტოპონიმი ნაწარმოებია აფხაზური **აითარ** ფორმისაგან მატოპონიმებული -**ნე** სუფიქსის დართვით (გვანცელაძე, 2007: 192). ივარაუდება, რომ ეს სუფიქსი ქართულ საბუთში გადმოცემულია -**ნე** ვარიანტის სახით. ისტორიკოსები მიიჩნევენ, რომ აფხაზური ღვთაება და მესაქონლეობისა და ნადირთა მფარველი მეგრული **ანთარი**,

აგრეთვე ხევსურული **ანატორი** ერთი ღვთაებაა და მისი აფხაზური სახელი აფხაზ-აფსუებს აფხაზეთში დამხვედური მეგრული მოსახლეობისაგან უნდა შეეთვისებინათ: მეგრ. **ანთარი** > **ალთარი** > აფხაზ. **აითარ** (ჯავახიშვილი, 1979: 123; გასვიანი, 2011: 224). ამ აზრს იზიარებს ი. კეკელია და ვარაუდობს, რომ ნამეგრელარი სახელი **აითარნე** აფხაზებს თან უნდა წაეღოთ და მისი მინაბადია ოჩამჩირის რაიონში, მდინარე კოდორის ნაპირას მდებარე სოფელ **ათარა**-ს სახელი (კეკელია, 2015: 73), რაც ლინგვისტურად ნაკლებდამაჯერებელია და მოითხოვს მყარ არგუმენტებს. ამრიგად, ტოპონიმის ისტორია ასეთია: მეგრ. **ანთარ-ი** > **ალთარ-ი** > **აითარ-ი** > აფხაზ. **აითარ** > **აითარ-ნ** > ქართ. **აითარნე**.

„ბიჭვინტის იადგარში“ ხსენებული **რაბიწა** ოიკონიმი დღესაც არსებობს ოდნავ განსხვავებული სახელით - **რაფიწა** ეწოდება სოფელს გაგრის რაიონის ლიძავის თემში. კ. ოკუჯავამ მისი პირველი სეგმენტი დაუკავშირა ქართ. **რაბო**, სვან. **რაბ** და მეგრ.-ლაზ. **რობუ // რუბა** „ხევი, ჩაღრმავებული ადგილი“ სიტყვებს, ხოლო მეორე ნაწილად ჩათვალა ხ. ბლაჟბას მიერ გამოყოფილი აფხაზური წა „ქვეშ“ სეგმენტი, ანუ, მისი ფონეტიკურ-მორფოლოგიურად დაუსაბუთებელი ერთი ვარაუდით, **რაბიწა // რაფიწა** ნიშნავს „რაფის ქვეშ, რაფის ფსკერზე“, მეორე ვარაუდით კი სახელი შეიცავს ლაზურ კნინობითობის **-ეწა // -იწა** სუფიქსს და ნიშნავს „პატარა ხევს“ (ოკუჯავა, 2002: 77). სამ ვარაუდს გვთავაზობს ი. კეკელია: 1. იმერ.-მეგრ. **რაბი** „ოღროჩოღრო ადგილი“ + **წყარი** > **წალი** > **წა** „წყალი“; 2. მეგრ. **რაბი // რაბო** „ხევი, ჩაღრმავებული ადგილი“ + **წყარი** > **წალი** > **წა** „წყალი“; 3. **რაბი // რაფი // რეფი** „საწისქვილე არხის სათავე ნაგებობა, მცირე კაშხალი სარწყავ არხზე“ + **წყარი** > **წალი** > **წა** „წყალი“ (კეკელია, 2015: 79). ვფიქრობთ, ამ ვარიანტთაგან ყველაზე დამაჯერებელი პირველი უნდა იყოს და ტოპონიმის თავდაპირველ სემანტიკად საგულვეებელია „ოღროჩოღრო ადგილას გამავალი წყალი“.

ძირითადი დასკვნები

1. საკვლევ დოკუმენტებში, ძირითადად გამოვლინდა მამაკაცთა სახელები. ქალთა სახელების გამოყენების რამდენიმე შემთხვევა დადასტურდა მაშინ, როცა მოიხსენიებიან ბიბლიური პერსონაჟები, ან დიდებულითა ოჯახის წევრები. ეს სახელებია: **ანნა, ევა, ეკატერინე, ელენე, მარიამ**. ყველა მათგანი ქრისტიანულ-კანონიკური ანთროპონიმია.
2. XVI-XVIII საუკუნეების საბუთებიდან ირკვევა, რომ მიუხედავად ქრისტიანული კალენდარული სახელების დამკვიდრებისა, ქართველურ ნიადაგზე წარმოქმნილი ანთროპონიმები დავიწყებას არ მისცემია. 401 ერთეულიდან 54 კანონიკური პირსახელია, რომლებიც ხშირად მეორეული ვარიანტებითაც დასტურდება, ხოლო დანარჩენი 350 - არაკანონიკურია. **კალენდარული პირსახელების პირველადი ფორმები არცერთ შემთხვევაში არ გამოიყენება დაბალი სოციალური წრის წარმომადგენლებში**. ისინი დასტურდება ძირითადად სამ შემთხვევაში, როდესაც ჰქვიათ: 1. წმინდანებს; 2. სასულიერო პირებს; 3. დიდებულებს. ესენია: **აბრამ, ანდრია, ანტონი, ბაგრატ, ბესარიონ, გიორგი, გრიგოლ, იოანე, მაქსიმე, პეტრე, ფილიპე** და სხვ. დაბალი სოციალური წრის პირებს ხშირად ჰქვიათ კანონიკურ სახელთაგან აფიქსაციით, ან ფუძის გამარტივებით ნაწარმოები მეორეული ვარიანტები: **აბრამ-ა-ი, გოგ-ია // გოგი-სა // გოგი // გიგო, ივანე // ივანე-კა // იანე // ივანი-ა // ივან-ა // ივან-ა-ია; პეტრე-ია** და სხვ.
3. დაბალი წრეებში დასტურდება უპირატესად მეგრული გამჭვირვალე პირსახელები, რომლებსაც აქვთ სემანტიკურ-ემოციური ნიუანსები. მათ შორისაა ადამიანის ფიზიკური მახასიათებლების, გრძნობების, თვისების, სოციალური მდგომარეობის და სხვ. თვისებათა გამომ-

ხატავი ანთროპონიმები. უხვადაა ნაზმნარი ანთროპონიმები, რომლებიც თითქმის მზა ფრაზებს წარმოადგენენ: **გემჭიშია, გირდი, მირჩქილია, ინგარია, მიძირუდა, გოკურცხია, მომარდია, იშამორთი** და ა.შ. გამჭვირვალე ანთროპონიმთა გვერდით გამოვლინდა გაურკვეველი ეტიმოლოგიის მქონე პირსახელები: **ამაწყაპა, აფრასუხუ, ბიძაბი, გამახადი, ელიჯარ, თალიბერი, იონალი, ისაგიჯუ, ისორთუდი, კაჭუ, კვაბალია, ლახუ, საბაკუ, სპაჭკუ, ქალარა, ჯამარბა.**

4. არაკონიკურ პირსახელთა უმრავლესობა მეტსახელის შთაბეჭდილებას ტოვებს, მაგრამ, ვინაიდან, განხილული მასალა ოფიციალურ იურიდიულ დოკუმენტებში ფიქსირდება, შესაბამისად, მათში დასახელებული ყოველი პირის სახელი ოფიციალურ პირსახელად აღიქმება.
5. საყურადღებოა, რომ **უკლებლივ ყველა გამჭვირვალე არაკანონიკური ანთროპონიმი ქართველური წარმოშობისაა.** მათი გავრცელების არეალი უწყვეტად მოიცავს ვრცელ ტერიტორიას მდ. ცხენისწყლიდან მდ. კოდორის მარჯვენა ნაპირის ჩათვლით. ამ პირსახელთა მტარებლებს, გარდა სამეგრელოს რაიონების სოფლებისა, უცხოვრიათ აწინდელი აფხაზეთის მიწაზე მდებარე ქართულ სოფლებში (**გუფუ, თილითი, ნაჟანეული, ოხური, ტყაურუ, ჭალა (ჭლოუ), ხაუყელი...**), რაც მიუთითებს იმაზე, რომ აფხაზეთი ოდითგანვე დასახლებული იყო ქართული მოსახლეობით.
6. გვარსახელთა წარმოქმნის გზები საკმაოდ მრავალფეროვანია. 212 გვარსახელიდან უმრავლესობას საფუძვლად უდევს ქართველური, ან გაქართულებული აპელატივებისაგან წარმოქმნილი სახელები, რომლებიც იწარმოებიან სხვადასხვა სუფიქსთა საშუალებით. ორივე მხარეში ფუნქციონირებდა ყველა ის დაბოლოება, რომლებიც მიჩნეულია მეგრულ გვარსახელთა მაწარმოებ-

ლებად: -ია < -იან // ი-ა < ე-ა, - უა < უ-ა // -უ-ა < ო-ა, -ვა, - ში, -სქირ, -სქუა, -ბერი < ბერე. ისინი ქართული წარმოშობისაა და მათ შორის არ დასტურდება აფხაზური წარმომავლობის არცერთი მაგვარსახელებელი დაბოლოება. მაშასადამე, დღევანდელი აფხაზეთის ტერიტორიაზე ქართული მოსახლეობა იმ დროს ბლომად იყო და ატარებდა გვარსახელთა ეროვნულ მოდელებს.

7. მხოლოდ ქართული ტოპონიმის საფუძველზეა შექმნილი სადაურობის სახელებისაგან მიღებული, ანუ ტოპონიმიზებული გვარსახელები.
8. ქართული საეკლესიო საბუთების დიდი მნიშვნელობა იმაშიც გამოიხატება, რომ მათში დოკუმენტირებულია ქართველური წარმომავლობის ისეთი გვარსახელები, რომლებიც დღეს უკვე აღარ არსებობს. ესენია: **არტონია, დამაკოჩია, ტოროჯია, თიფშუა, თუთაშხია, კაკუა, კაპარჭია, კოდარია, მითანაფია, მჭიფია, ჟვანესკირია, რუსაყია, სალდაყია, ფიცხუა, ფაცხლია, ღვაჭაჭია, ღრუბლაია, ღუამჭითავა, შამბია, ცისტარია, წაწულუა, ხისტარია, ხერაკია, ჯოლორია...**
9. XVI-XVIII საუკუნეებში შედგენილ ქართულ საეკლესიო საბუთებში საკვლევ ტერიტორიაზე დადასტურდა 67 ტოპონიმი: ქორონიმები, პოლისონიმები და ოიკონიმები. ჩატარებულმა კვლევამ გვიჩვენა, რომ ამ 67 ტოპონიმიდან 23 (34,3%) გავრცელებული იყო ამჟამინდელი აფხაზეთის ტერიტორიაზე, ხოლო დანარჩენი 44 კი - სამეგრელოში.
10. აფხაზეთის ტერიტორიაზე ადრე გავრცელებულ ტოპონიმთა არეალი მოიცავს უწყვეტ ტერიტორიას მდ. ენგურის მარჯვენა ნაპირიდან მდ. კოდორის მარჯვენა ნაპირის ნაწილამდე, გამონაკლისია ამჟამინდელი ბიჭვინთა და გაგრის რაიონის მიწაზე არსებული სამი სოფელი (აითარნე, არუხა და რაბიწა). ბიჭვინთის ხშირი ხსენება ლოგიკურია, რადგან იგი ოფიციალური რეზიდენცია

იყო აფხაზეთის, ანუ დასავლეთ საქართველოს კათოლიკოსებისა. საბუთების ამგვარი არეალი იმით უნდა აიხსნებოდეს, რომ საბუთების უმრავლესობა შედგენილია XVII საუკუნეში, როცა აფხაზთა წინაპრები უკვე მასობრივად სახლობენ მდ. კოდორის მარჯვენა მდებარე მიწაზე და აქ ვერ ვრცელდება ქართული ეკლესიის მოქმედება მოსულთა წარმართობისა და მაჰმადიანობის გამო. სწორედ ეს მიზეზი განაპირობებდა იმას, რომ საბუთებში საერთოდ არ იხსენიება ამჟ. სოხუმისა და გუდაუთის რაიონების გეოგრაფიული სახელები და მწირად ფიქსირდება გულრიფშისა და გაგრის რაიონების ტოპონიმია - აქ არ იყვნენ ქრისტიანები, წარმართებსა და მაჰმადიანებს კი ეკლესიის წინაშე ვალდებულებები არ ეკისრებოდათ.

11. **გეოგრაფიული სახელების უმრავლესობა ენობრივად განეკუთვნება სამწიგნობრო ქართულ და მეგრულ ონომასტიკონს.** მათი ნაწილი დღეს უკვე ფონეტიკურად არის ადაპტირებული, ან გადააზრიანებულია აფხაზურ ენაზე. ამგვარია: **ჭალა** (> აფხაზ. **ჭლოუ**), **გუფუ** (> აფხაზ. **გფუ**), **თილითი** (> აფხაზ. **თლუთ-აბაა** „თილითის ციხე“), **ილორი** (> აფხაზ. **ელგრ**), **ხოირი** // **ოხურეი** (> აფხაზ. **ოხრეი**), **ხაუყელი** (> აფხაზ. **ხოჯალ**), **მარმარისკარი** (> აფხაზ. **მარმალ-აბაა** „მარმალის ციხე“), **ღალიძგა** (> აფხაზ. **ააღძგა**), **ანარიას დელე** (> აფხაზ. **ანარია**), **მუხური**, **ბიჭვინტა**, **საჩინო**. ისტორიულ ქართულ ტოპონიმთა ნაწილი ამჟამად უკვე არ არსებობს. ესენია: **წამხარი**, **სუბეიში** // **სუბე** // **სუბეი** // **სუბვი**, **ნაჟანეული** // **ნაჟანევი** // **ნაჟანეო** // **ნაჟანაური**, **ნაკადმელიუ**, **ღაჩუ**, **ტყაურუ** // **ტყავრუ**. ქართველურ ტოპონიმთა სიმრავლეს ვერ მივაწერთ განხილული იურიდიული დოკუმენტების დამკვეთთა და შემდგენლების (კათალიკოსთა, ეპისკოპოსთა და სხვა სასულიერო პირთა) თვითნებობასა და ანტიაფხაზურ განწყობას, ვინაიდან გამოვლენილ ტოპო-

ნიმთა ამჟამინდელი აფხაზური ვარიანტების ქართველურ წარმომავლობას ამტკიცებს როგორც მათი მორფოლოგიურ-სემანტიკური თავისებურებანი, ისე აფხაზური ენისათვის დამახასიათებელი სიტყვათესხვების წესების გათვალისწინება, რაც გამორიცხავს ამ სახელთა აფხაზურ წარმომავლობას.

12. გაანალიზებული 67-ვე ძველი ტოპონიმის ანალიზმა აჩვენა, რომ მათ საფუძვლად უდევს ქართული სამწიგნობრო ენის, ან მეგრული კილოს კუთვნილი აპელატივები, სახელები და გვარები, რომლებიც ნაწარმოებია სამწიგნობრო ქართული ენის, ან მეგრული ტოპოფორმანტების გამოყენებით.
13. ტოპონიმთაგან მხოლოდ ორი სახელია ისეთი, რომელთა ძირებიც მეგრულია, მაგრამ გაფორმებულია აფხაზური მორფოლოგიური ინვენტარით. ეს არის ამჟ. გაგრის რ.-ის მიწაზე ფიქსირებული სოფლების სახელები: აითარნე (< აითარ-ნე < მეგრ. თეონიმი აითარ-ი < ალთარ-ი < ანთარ-ი) და ა-რუხ-ა (მეგრ. რუხ-ა // რუხ-ი „დიდი, ვეებერთელა, ლოდისებური). ისინი ცხადად ასახავენ ამ მიწაზე ეთნიკურ-ენობრივი ვითარების ცვლას.
14. ის ფაქტი, რომ ამჟ. სამეგრელო-აფხაზეთის მიწაზე ძველ საბუთებში დადასტურებული ტოპონიმები ძირეულად ქართველურია და გაფორმებულია ქართველური აფიქსებით, გვიბიძგებს იმ მთავარი დასკვნისაკენ, რომ XVI-XVIII საუკუნეებში ენგურ-კოდორის შუამდინარეთში ჯერ კიდევ არსებობდა ერთიანი ქართველური ტოპონიმიკური სივრცე, რომელიც არ იყო შემღვრეული მოსულ აფხაზთა დედაენის ფონოტაქტიკური და ტოპონიმიკური მოდელებით, რასაც ადასტურებს იმავე პერიოდში სხვა წერილობით თუ კარტოგრაფიულ წყაროებში ასახული ისეთი ოიკონიმებიც, როგორცაა: ბედია, წიფურია, სკურჩა, მოქვი, დანდრა (დრანდა), ფშია, სკურ-ის

თურქიზებული ისკურია ვარიანტი, კვიტოული // პიტაური, კამულეთი, თხალარი, მარცხული, ზეგანი, მარგულა // მერგულა, ოქუმი, ფუწყური, ხეთი, გაგიდა, ოლუმე, სათამაშა, წყურგილი-სპურგილი, ტკვაჯა, პაპათი, წარჩე, ჩხორთოლი, ბარღეფი, ნაბაკია, გოგიელი, ჟირპიჯი, სათანჯო და სხვ. გაანალიზებული ტოპონიმები ქმნიან ზუსტად იმავე მორფოლოგიურ-სტრუქტურულ მოდელებს, რაც დღემდეა დამახასიათებელი სამეგრელოს ტოპონიმისათვის და გრძელდება ენგურ-კოდორის შუამდინარეთის ტერიტორიაზეც. იმდროინდელი და ამჟამინდელი მორფოლოგიური ინვენტარიც არ ქმნის არავითარ სხვაობას. ეს ადასტურებს იმ ფაქტს, რომ XVI-XVIII საუკუნეებში შედგენილი საეკლესიო საბუთები აბსოლუტური სიზუსტით ასახავენ ქართველურ სინამდვილეს.

15. შუა საუკუნეთა საეკლესიო საბუთებში ამჟამინდელი აფხაზეთის ტერიტორიაზე დადასტურებული ომონასტიკური ერთეულები (პირსახელები, გვარები და ტოპონიმები) უნდა ჩაითვალოს იმ სუბსტრატულ ფენად, რომელიც დახვდა აქ მოსულ აფხაზთა წინაპრებს და დაილექა მათ დედაენაში და მცირედი ცვლილებით მოაღწია დღემდე.

ამრიგად, ქართული საეკლესიო საბუთების კვლევამ აჩვენა, რომ XVI საუკუნემდე ახლანდელი აფხაზეთის ტერიტორიის დიდ ნაწილზე არ ჩანს არაქართული მოსახლეობის ბინადრობის არანაირი კვალი არც პირსახელებში, არც გვარებსა და არც ტოპონიმებში. ეს მხარე სამეგრელოს ონომასტიკური სივრცის უშუალო ორგანული გაგრძელება იყო.

**Saint Andrew the First-Called Georgian University
of the Patriarchate of Georgia**

Sophio Kekua

**Odish-Abkhazian Onomastics
According to Historical Ecclesiastic Documents**

**Tbilisi
2021**

Odish-Abkhazian Onomastics According to Historical Ecclesiastic Documents

Onomastic research is a very important subject. Each name – first name, family name, names of the geographical objects contain valuable information to study this or that country, the history of the mode of life of people, their customs and habits, religious faith and concepts, culture, social and political aspects. They are passed on from generation to generation in the transformed form or intact. There are cases of their disappearance too. Names, thanks to their semantics, often indicate to their origin, to the nationality of their creators, to the indigenous or alien character of the latter, etc. This very fact determines the necessity of overall analysis of onomastic material, on the basis of the etymology of the name, to determine the origin of the roots of each name. In this respect, ethnic and dialectical analysis of turned into toponyms first names and family names, acquire great importance. Onomastic is a treasury, a guide to the past of the country. In this context, **“Odish-Abkhazian Onomastic According to Historical Ecclesiastic Documents”**- is of great value, as it envisages the onomastic analysis of such important parts of the country as Odish-Samegrelo and contemporary Abkhazia.

Scientific novelty of the paper

The scientific work is **the first monographic study**, which gives the complex analysis of onomastic situation of two regions of Georgia - Odish-Samegrelo and Abkhazia according to the mid-century Georgian ecclesiastical documents. In the course of the study was proved that: 1. No names and family names of Abkhaz origin have

been registered in the ecclesiastical documents, which is a clear indication that in the period under review, the ancestors of contemporary Abkhaz did not confess Christianity and consequently did not belong to the Christian church parish or their bondmen. 2. Were revealed one group of Kartvelian (Mingrelian) family names, which are used as a root of wide-spread Abkhazian family names and which are considered to be of Abkhaz origin; 3. Absolute majority of the material under study cannot be explained on the basis of the Abkhaz language. Just two geographical names were found (the village name – **Aitarne** and **Aitarne** mountain and the village **Aruxa** – nearby Pitsunda), whose roots are not of Abkhaz origin but Abkhaz morphological inventory is added to them; this, in its turn indicates that, before the formation of these toponyms, Georgians lived on this territory of modern Abkhazia; as for the ancestors of the Abkhaz they should have come here much later; 4. On the basis of the semantic-structural analysis of the material was clearly revealed the Georgian origin of spread in XVI-XVIII cc on the territory under study - names, family names and toponyms; 5. Was determined the etymology of large group of names, family names and toponyms; on the basis of a new method of approach, were denied or specified some statements, made by other scientist and new arguments were introduced for the reinforcement of other viewpoints; lessened the number of those onomastic unites whose etymology has either been unverified or was considered as disputable.

The main content of the scientific paper

Introduction gives the brief characteristic of the territory of distribution of onomastic unites under study – main peculiarities of

the history of modern Samegrelo (Odishi) and Abkhaz ethno-linguistic in the late mid-centuries. In this context is considered the urgency and importance of the research of the preserved in Georgian ecclesiastic documents onomastic units of both these regions.

The major part of the material under study **chronologically covers XVI-XVIII cc.**, as for **geographical areas it embraces the whole contemporary Samegrelo**, beginning with the right bank of the river Tskhenistskali up to the river Enguri and from Svaneti to Guria. As for modern Abkhazia, geographical boundaries of the research material start from the river Enguri and goes on a continuous basis to the right bank of the river Codori – in the center of the territory of contemporary Gulripshi region; from that point on there are only Bichvinta (Pitsunda) and three other villages; **no other large or small geographical objects are mentioned in the documents when covering Kodori-Psou river basin, but Tskhumi with the names and family names of its inhabitants.** Our explanation of such peculiarities is the following: the ancestors of the Abkhaz started to settle on the lands at the left bank of the river Codori, or modern Ochamchire region, only at the turn of XVII-XVIII centuries. Naturally, **newly come pagan and/or Muslim Abkhaz have no legal-social obligations before the Abkhaz Catholicism and Georgian Church**, which determines the fact that there are no mentioning of names, family names and geographical names of the Abkhaz origin, in the given historical legal documents. Besides, majority of the population of the Engur-Kodori basin were still Georgians.

Chapter I

Anthroponomy Spread on the Territory of Odish-Abkhazia According to Historical Ecclesiastic documents

The **first chapter** includes numerous subsections and even smaller sections. where 12 semantic groups of initial names, registered in historical documents, are singled out and discussed:

1. **Names connected with the God and religious notions.** Following anthroponyms connected with God and religious notions are registered in old documents: **k̃eḳoči < kirseškoči** ‘man of the Christ’, **k̃šia // kristešia** ‘belonging to Christ’, **žuarisa, çqal[o]bia, šenaçiri // šenaçira...**
2. **Anthroponyms Displaying a person’s physical characteristics.** These types of names are rather popular in both regions. Part of them describing the physical (outward appearance) characteristics of a person, are based on the literary language words which under the influence of Megrelian dialect, are their phonetic versions; as for the other part, it basically belongs to the vocabulary of Megrelian dialect. They are: bookish - **pirnatel > pinate, kuḳuri** ‘a bud’> **kuḳuria** ‘small’ **qelgrzeli, xuçuçia** etc. megr. **uskvama** ‘stunning’, **toskuamia** ‘with beautiful eyes’, **uçaia** ‘dark skinned, swarthy’, **učakoči** ‘a bleak man’, **Guigua** ‘hard, solid’, **koçola** ‘curly haired’ etc.
3. **Anthroponyms Displaying the Character – Traits.** To this group belong the bookish – **mxiarula, uçqenara, msubuka, šakara, maxara // maxare...**, megr. **guaguala, for comerison gvangvala** ‘graceful carriage’, **važikoça** ‘courageous man’, **žgekoça** – “a good man”, **kakala** ‘lively, light minded’.

4. **First names of Diminutive- pet name character.** Was ascertained the versions of the word **koči** ‘a man’, they are: **koča, kočila > kočilei, kočia**. The name **vadžoba** also belongs to this group, for comparison - we can take, revealed by T. Gvanttseladze in her research of secular documents and Georgian dialects - diminutive and pet-names, such as: **tvaloba, kočopa // kočoba...**
5. **Anthroponyms defining the time (period)** mark the time of abirth of a new born child: **gvanišai** ‘late, being late’, **tasia** ‘sowing’, **tutašxia**, comp. with **tutašxa** ‘Monday’, **obišxa** ‘the day of themould, Friday’, **ivaneba** ‘ivanoba, ioanoba, June’, **kvirkebia**, comp. with **kvirikoba** ‘July’, **uğvinoba** – it seems that this name was given to a child which was born in the period of shortage of wine, its antonym is **ğvinoba** – in 1601 a peasant – Kopisshvili by family name - from Kaheti was registered under this name.
6. **First Names Associated with Emotions** express the feeling of the happiness connected with the birth of a child. They are: **maxarobel // maxarobeli** ‘herald of happiness’, **sanatrel, nanatria // nanartia, sabedo**; so called ‘protective’ names, e.g. **gaçiruli** (sacrificed) also belong to the same group. The most beloved or wanted by the parents children were called: **babašia** ‘father’s’, **dedis ketili, mamalei < mamalai** (comp. it with east Georgian **mamaila** ‘looking like his/her father’), **mamulia, mamiššuri** ‘father’s soul’, **mamisaxara < mamisa xar, mamaxuța** ‘the one the father hugs’, **Mamamši** ‘belonging to father’. **Mamaķaķu** should belong to the same group.
7. **The First Names Derived from the Bird Names.** In general first names, derived from animal names are very popular in Georgian anthroponomy (Goderdzishvili, Gvantseladze...), but in our

study we have basically registered used as Anthroponyms -bird names and there were not found any zoophorical names. Registered/verified anthroponyms are: **gugu, gugula** (besides, these two words have another semantic in Megrelian dialect), **Guguṭa, ḳuaṭa, maḳixoli** ‘twittering; swallow’, **ḳiḳila // ḳiḳia, ḳuḳulia, lomia // lomia**.

8. **The First Names Derived from Plant Names.** There has been revealed only one anthroponomy connected with the plant name; the latter is formed by adding the forming anthroponymics –**suffix: vardi >vardia**, though we do not rule out its derivation from the first name –**Vardan**.
9. **Anthroponymics Connected with Social-Age Related Terms.** There has been found the following names belonging to this group: **beri, papa** < Greek ‘prist’, **papia, papiṣia, papuna, papaḳuda, meṣtumria**.
10. **Verbal Noun Anthroponymics.** The following names are derived from finite and impersonal verbs: **gemḳiṣia** ‘the one who catches up with the one ahead’, **girdia** ‘grow up, get stronger physically’ (present day Abkhaz family name **gindia** is the derivat of the latter), **maxuṭola** < **maxuṭoli** ‘hug me’, **mirḳilia** < **mirḳili**; listen to me’, **mordilia** < **mordili** ‘adult’, **momardia** ‘you have grown up’, **goḳurxcia** < **goḳurcxi** ‘wake up’ etc.
11. **Canonical Names.** Among the Georgians inhabiting the geographical region under the study dozens of people proved to have canonical Christian names; many of them used to be of Jewish-Greek origin. They are: Greek –**Elene, Eptvimi, peṭre // peṭreia, Anṭoni, Giorgi, Niḳolaosi, Anna** etc.; Jewish – **Adami**,

Abrahami // Abrami // Abramai, Daviti, Eva, Zakaria, Mikaeli, Mariam, Noe, Svimon...; Latin **Leon // Levan, Maksime**. Along these names we will consider – borrowed from Persian names – **Nestan-Darežan** and **kaixosro** and purely Georgian calendar names, found in the analyzed documents. They are: **Okropir, Nasqida** and **kriṣesia**. We think that **Okropiri** should have turned into an independent name under the influence of epithet of **John Chrysostom** (Ioane Oqropiri –in Georgian).

12. **Anthroponymics of unclear origin**. The following names - **irdašela, kvabalia, šorda, kağara** etc. - belong to this group:

Is given the detailed analysis of 3 basic structural anthroponymics models -represented in the form of the root, derivatives and composite names.

The number of anthroponymics represented in the form of base words is not big: all borrowed names are collected in this group, though in the native language they might have not been as a base word: **Romanoz, Giorgi, kaixosro, Nestan-Darežan...** simple Georgian anthroponymics are: megr. **kašab-i < kašap-i** (name of a fish), **xuxu, gvib-i, kvač-i** ‘curly’, ‘a calm person’, general Georgian **Ber-i, Gugul-i**.

Observed in our study derived anthroponymics are formed by the application of many different suffixes; the most productive, among them, is the suffix – **a**. **a** and complex suffixes **have obviously diminutive semantic** in the names: **Tamaz-a // Taimaz-a, ivan-a, Samartal-a...**the following anthroponymics of adverbial origin are formed by adding a-suffix: **Ganagon-a**, compare with **Ganagon-i, Gamigon-a**, megr. **Gamigon-i** ‘listen to me’, **koč-il-a < koč-i**, ‘a man’,

Gog-il-a < **Gogi**, **Gorg-il-a** < **Giorgi**...the same suffix is seen in the name **Max-il-a** < **Maxo** < **Malxaz-i**...

Composed by adding suffix names, denoting this or that characteristic, are very frequent. E.g. some definite characteristics are highlighted in such names as: **Uçqinar-a**, **Uşuener-a**, compare with *umshvenieresi*; **Mxiarul-a**; **Tavaz-a**, **Gamigul-a**, comp. Megrelian. **Gamiguli** ‘hatred’, **Skvam-il-a** < **Skvam-il-i** < **Skvam-i** ‘beautiful’ etc. but in most cases it is hard to conceive whether these names are of diminutive character or expresses some trait, or it bears both semantic contents.

In many names complex suffixes are used to emphasize the connotation of caring or mockery: **Bax-ul-i-a**, (comp. *Baxva*), **Kaç-ul-i-a** (*Kaça*), **xux-ul-i-a** (comp. *xuxu*), **xix-ul-i-a**, (comp. *xixo*), **Mars-al-i-a** ‘standing like a pole’ < Megrelian *Marsa* ‘pole’, **kvač-il-i-a**, (< *kvač-i* ‘curly’), **Kukur-i-a**, **Maç-uč-i-a**. In some anthroponymics the meaning is unclear, but the suffixes can be traced in the root. To this group of names belong: **Baž-un-a**, **Moird-in-a**, **Perux-in-a**, **xux-ur-ik-a**, **Dox-uč-a**...

Added to the verbal root suffix –a, forms the following anthroponymics: **koğir-a** < megr. *koğiri* ‘see’; **Daskud-a** < megr. (*ki*)*daskud* ‘forgot’; **Mumaçqind-a** ‘*momçqinda* –I am bored’; **Misxunud-a**, comp. with Meg. *Misxunu* ‘I prefer’; **Moirdin-a**, comp. with Meg. *Moirdi* ‘I’ve brought him/her up’; **Irdu** ‘is growing up’.

In contrast to Q.Goderdzishvili, we believe that one part of names with –ua suffix is protective names, whose function was the protection of the bearer of the name from misfortunes. Were revealed having such suffixes names: **koçu-a**, < **koç** // **koçu** ‘eat’, **Opuşxua** < **Puşxu** < **pşxu** ‘stout’, **zğiru-a** ‘narrow eyed, small’, **Batqua**

comp. Meg. **batk-i** 'buffalo baby' (Iv. Djavakhishvili) and '**batkans-lamb**' (A. Qobalia), Kartvelian anthr. **Batkua** (second part of XVII), family names **Batkuašvili** // < **Batkōašvili**, comp. **Batk-i**, 'newborn lamb' (Saba).

Names with -ia suffix are: **Gig-ia**, **Gog-ia**, **Uča-ia**, **Guriš-ia**, **skvamiš-ia**, **Toliskuam-ia**, **xučuč-ia**, **Baxul-ia**, **Vard-ia** etc...

There is a large group of composed names, which is divided into three basic models: without affix, combined and phraseological composites. Composites, **without affix**, are received by joining of appellatives: **šuritoli** < **šuri** 'suli-soul'+ **Toli** 'tvali-eye', **Toliokro** < **Toli+okro**. To the same model belong: **Sepeqma**, **Kax-a-ber-i**, **Babašuri** < **Babašuri** 'soul of father' **žgerge-koči** // **žge-koči** 'St. George's man', **Učaḳoči** 'black man'... both simple unification of appellatives and adding affixes to the complex roots for composing the combined names is a common practice: **Mamagula** < **Mama+Gul-i** < a...to the same model belongs: **Toskuam-ia** 'beautiful eye', **Važi-ḳoča** ' a brave man', **žge-ḳoča-i** ' St. George's man', **Solerd-i-a** 'where have you been'...phraseological composites are received by means of word combination: **Vamičkid** < **Va mičkid** ' I didn't know', **Vašḳuruda** "if you aren't afraid", **Mutagiḡun** 'you have nothing', **šurimidgi** ' get well', **Mamiqordi** ' I loved you'...

Thus, besides the spread of Christian names, traditional names haven't been forgotten. Majority of non-canonical names somehow resembles nick-names; consequently the first components of their names are anthroponyms.

Chapter II

Family Names Spread on the Territory of Odish-Abkhazia - According to Ecclesiastic Documents

The **second part** of dedicated to semantic, morphological and etymological analysis of the family names registered in the historical ecclesiastic documents. Here are discussed 8 semantic groups of family names found in those documents and also the names that have already disappeared. This division is symbolic, as many family names have more than one etymology. For example: the root of **Logua** might be Megrelian **logo** ‘a foolish person’, or contracted form **Longori** or **Longinozi**. Thus: **Logo** > **Logo-a** > **Logua** (P.Ckha-daia). The same family name is spread among the Abkhaz, but no explanation of this family is found in the Abkhaz language.

Family names displaying some definite aspects of people’s personalities and physical state are delivered in eponyms revealing characteristics of this family name or its founder: **Pacia** < Megr. ‘Pacipuca’, **Subukia** < **Subuki**, **Pacxalia** < **Pacxali** ‘fidgety, poor attempt’, **Meporia** ‘the one who instead of cutting the grass, covers it up with earth’ (P. Tskhadaia)...

Displaying person’s appearance family names are: **Gingia** (comp. **ginge** ‘tall,leggy’), **Mčitava** (comp. **čita** ‘red’), **Mčipia** (comp. **mčipe** ‘thin, tiny’), **Sağaria** (comp. **sağari** ‘having a sign on the forehead’) etc.

Replicating Ethnonymics and names of particular regions or communities family names are: **šonia** (comp. **šoni**- Svan) **žikia** (comp. **žiki** – the name of the Abkhaz sub-ethnic group, or derived from the animal name), **Apxazava** // **Apxazss** (comp. **Abxaz**) – representatives of this family name can be divided into ‘ three groups: 1. Apsua –

recognizing themselves as Georgians, 2. Georgians, whose ancestor's official name was **Abkhaza**, 3 Georgians whose ancestor had a nickname **Abkhaza**, thanks to his habit (e.g. be over scrupulous in observing established rituals...). Today the majority of representatives having this surname are ethnic Georgians, though among the Apsua living on the territory of Abkhazia and Turkey are the ones considering themselves as the Abkhaz.

Derived from the terms of different professions - family names are verified in three family names: **ḳandelakḳi**, **Meḳoge**, **Meunagria** // **Meunargia**.

Denoting time family names are connected with the birth dates of the eponyms: **ḳvirḳvaia** and **ḳvirḳvla** is connected with July and the holiday Kvirikoba- **ḳvirḳva**.

Family names coming from the names of birds and animals are quite frequent in Georgia, but in the documents under study were revealed only the following names: **korია**, **ḳiḳia**, **ḳiḳinaa**, **Melia**, **lo-maia**, **ḫuraa**, **ḫoroḳia** < **ḫoron(n)ḳi** 'pigeon'.

Derived from **the names of celestial bodies and natural phenomena family names** are the following: **ḳaḳaḳia** (comp. Saba: **ḳaḳaḳi** 'moon-lit night', megr. **ḳaḳaḳia**-, the moon-lit'), **ḳrublaia**, **cisḳarava** and perhaps **Mircxulava** // **Mircula**.

Family names coming out of regional belonging of people: **Laḫaria**, **Martvilaia** (<'Martvilaria), **Cxomaria**, **ḳeblaria** (< ***ḳebelaria**); the cause of creation and spread of such names are connected with the changing the place of initial residence by the eponym of the name. These family names are connected with toponyms: **Lata** (Gulripshi region), **Martvili**, **cxumi**, **ḳebeli** (now-**ḳebelda**, Gulripši region). In some family names, e.g. **ḳonḳaria**, **ḳuaḫaria** and **ḳodaria** are quite difficult to localize the found toponyms. There might be

different explanations of **konžaria**: **konja(ža)**, or **konža** which in the Megrelian dialect means 'a hardcore tree', as for **konžari** – 'strong as a hardcore tree man'. In this case the family name displays the character trait.

There is a separate group of disappeared family names. Some of them have transparent semantics: **Artonia** < **AnTON**, **Davitaia**, **toro(n)ži**, **Kaparčia**, **žvanesķiria**, **Rusaqia**, **Sağaria**, **Subukia**, **ğrublaia**, **žoğoria** etc.

A separate subchapter is dedicated to the analysis of **structural models of family names**. Here the analysis is based on the one hand on the existing historical opinions about the models of Georgian, namely Megrelian family names, and on the other hand on the conclusions of T. Gvantseladze, who states that: during the existence of unified Abkhaz-Abazin ethnic-linguistic period (up to XVI century) neither Abkhaz (Apsua) nor Abazin have the names with **ipa** > **iba** > **ba** endings; as for the Abkhazian family names with **-ipa** > **iba** > **-ba** suffixes, they are created after XVI century, after their settlement on the territory of present day Abkhazia, according to the analogue of Georgian family names – with **dze** and **-shvili** endings. And indeed there was not registered any family names of Abkhaz-Apsua origin during the period under study in the Kodori-Enguri river basin, while Georgian family names where all those models and affixes, characteristic for Megrelian family names, are thoroughly found. These are: **-ia**, **-ua**, **-va**, **-shi**, **-sqiri** – **bere**. Besides are confirmed the existence of composite and turned into toponyms family names, where the origin of a person is revealed by suffixes adding. Consequently, taking into consideration the used suffixes and components, we single out 6 structural models of family names. As for the semantic division of **main roots**, 3 large groups, where

the (interesting for us) family names are derived from, are allocated: **1. Anthroponymics (only the man names and nicknames); 2. Names, denoting the different craftsmanship and trade and social standing,** seem to be used as a main root of names, only after being turned into the anthroponymics; **3. Names of regional belonging** - are rarely encountered as anthroponymics, than the names, denoting craftsmanship or social standing.

We share the opinion that the family names with **-ia** ending are divided into two groups: 1. Derived from the simplification of the suffix **-ian** (by contacting **n**) and 2. Merging the last vowel of the root **e** with **-a** ending and transforming it into **-ia** ending (**e-a > i-a**).

Family names with -ian suffix are: Gabun-ia, comp. found in Svanetian historical annals **Gabun-ian-i** and Abkhazian secondary family name **Gabnia**; **Raṭ-ia**, comp. **Raṭ-ian-i**; **čangel-ia**, comp. **čangel-ian-i** // **čangel-ian-i**; **Palia**, comp. **Paliani**; **xer-ia**, comp. **xer-an-i**; **Načgeb-ia** // **Načgep-ia**, comp. Lechkhumian **Načgeb-ian-i** // **Lačgepi-ian-i**... suffixes **ian-ia** are bearing some amotional coloring: **Nadar-a-ia**; **kaž-a-ia**, **Pancul-ea** < **Pancul-a-ia**, **čul-a-ia**, **či-a-ia** < **čil-a-ia**...rather interesting is the family name **šambia**, which is registered in the village Tkaurushi (now. village Squra in Ochamchire region) in 1621. Some scientists state that it is Abkhaz family name, which is far from the truth. As T. Gvantseladze states, in case the word had been derived from Abkhazian **šamba**, we should have received **šamba-ia** and not **šamb-ia**. This family name derives from the Georgian family name **šamugia** – standing next to the labial vowel **U**, consonant **G** is substituted by the labial consonant **B**. Soundness of this statement is verified by the fact that the family name **šamigia**, which is the different phonemic version of the latter, is registered in the same village in XVI century.

Family names with e-a > i-a suffixes are: Savli-a < **Savle**, **Meporia** < **Mepore**, 'concealing, hiding' (Abkhazian form of this family name is **A-mpar**)...claiming attention family name is **xaxaria**

(1616-1621), which derives from **x-axare**, ‘herald good news’, where **x** prefix is the sign of the tripersonal indirect object (comp. the name **Maxare** < **m-axare** ‘tell something good to me’). The history of the given family name is the following: the initial form **xaxare** > family name **xaxare-an-i** > **xaxari-an-i** > **xaxari-a**; that means that instead of **-ian** suffix, it’s **-an** version was added the root of the family name.

-va ending is found in the family names: **Asma-va**, **Apxaza-va**, **Siçina-va**, **toçobina-va**, **Partxa-va...**; **a-a** versions of this endings is encountered in the family names: **Kukav-a**, **Meuğurda-a** (comp. **Meuğurda!** ‘Turn! Fasten! Wrap!’), **tura-a**. Were revealed some family names that are represented in the form of the **simple root, with zero affixes**, but now we see the **-va** ending in those family names too: **kuğa**, comp. **kuğaa** // now – **kuğava**; **Surma**, comp. contemporary **Surmava**; **kvacxa** now **kvarcxava**. Analyzed by us family names with **-va** ending confirm the opinion that they are composed on Georgian ground names not Abkhazian ones.

-ua ending in Megrelian family names, only **a** suffix is used for transforming the names into family names, as for vowel **u** – it has double origin: it comes from the basic root **-o** or **u** (P. Tskadaia) to this group belong: 1. **oa** > **ua**; **Zakro** > **Zarku-a**, **Kodo** > **Kodu-a**, **Picxo** > **Picxu-a**, **koço** // **çoko** > **çoku-a**, **çiço** > **çiçu-a**; 2. **kaçu** > **kaçu-a**, **çagu** > **çagu-a...**

-she ending is singled out in one of the branches of the family name Abashia: the initial name **Aba** > **Aba-ši-a** (comp. with the next branch: initial name **Abaš** > **Abaš-i-ze** and **Abaš-ia**). Segment **bere** and suffix **-a** are found in family names: **Gege-bere-a** < **Gege-beri-a** and **kudu-bere-a** > **kudu-beri-a**. **Skir** // **Sķir** segment is tagged in the following family names: **Ioane-š-sķiri**, ‘son of Ioane’ > **yoane-sķir-i** > **žoane-sķir-ia** > **žuane-sķi-ia** > **žvane-sķir-ia** and **Ştepane-š-sķir-i** > **Ştepane-sķir-i**.

Chapter III

Semantic Groups and Structural Models of Historical Toponyms of Odish-Abkhazia

The **third chapter** of dedicated to the semantic, morphology and etymology analysis of toponyms - verified in historical ecclesiastic annals. Part of prominent Georgian scientists and the majority of Abkhaz scientists share the academician N. Marr's supposition that initially Georgians used to live in the south of present day Georgia, as for the western part of Georgia - it was inhabited by the ancestors of Adyghe-Abkhaz ethnoses. So called verification of this hypothesis are toponyms with **-psa, -qva, -ra** syllables.

Semantically toponyms registered in the ecclesiastic documents form three groups. They are: **coronyms, ioconyms and polysonyms**.

Coronyms are: Apxazeti, Odiši and Samegrelo. The term **Apxazeti** was derived from the word **Apxazi**. The origin of the basic root **apxaz** and its Megrelian version **apxaza** has not been established, though it is obvious that **this word has nothing in common with present day Abxaz (Apsua) language**, as there the term- abkhazeti is expressed with the adding of phonetically absolutely different word **apsn** and it, for the first time, was mentioned, in XVIII century records of European authors; the name **Odiši** is divided in the following way: **od-iš-i** 'belonging to Oda' (comp. **Odi** 'deity of weather'); **Samegrelo** is received in the following way: toponyms **egri > egr-is-i >** denoting the regional belonging **m-egr-i > m-egr-el-i >** toponyms **sa-megrel-o**.

Verified in ecclesiastic documents **ioconyms** are found on the territory of Odish-Samegrelo and the present day Abkhazia. Their

majority still exist. Here are covered the etymology of **Gamoğma** (the side of the river where one stands) **ḵodori** and **čala**: the first one still is in Abasha region together with **Gagma** (opposite side of the river) **ḵodori**. The root of **ḵod-or** comes from Megrelian version of Kartvelian root **ḵad** > **ḵod**; comp. **ḵad-ar-i**, **la-ḵad-a**, **m-ḵad-e** ‘flowing’ ... (g. Gvantseladze). The names of the river Kodori, situated nearby historical village and Abkhazian form-dr comes from it too. **Iokomyn čala** is the present day Abkhazian village Chlou; we consider two versions of its history: 1. **čala-j megr.** **čale-j** > **čale** > **abx.** **čala** > **čla** > **člo**; 2. **čala -j** > **čala+** **abx.** **Au’long’** > **čalau** ‘long velly’ > **člau** > **člo**.

From **polisonyms** are considered **Zugdidi**, **Martvili**, **Senaki**, **Poti** and **xobi**. We put forward the following suppositions about some of them: **Zugdidi-i** < **Zuga** ‘high place, zurga + didi’big’; **Poti-i** < **megr.** **Put-i** ‘nesting place of midges’; **xobi-i** // **xopi-i** should be derived from **xopi** // **xopi** ‘form the word xopi, rabi (a big shovel).

There are allocated and analyzed **8 models of toponyms** spread in the region under study.

From the base root of the appellative come: **Bia** ‘quince’, **gupu** < **megr.** **gup-i** // **gupu** ‘puddle’ > **abx.** **g’əp**, **P’ekal** < **megr.** **Ekal(g)** ‘slope’, **ilori** ‘log’ > **abx.** ‘**Ajlar** > elər, or **georg.** **ilori** > **abx.** **Jelər**, **Roba** ‘gorge’, **xorga** ‘rubbles’, **Tqviri** ‘impenetrable forest’, **xauželi** (now the ramnants of the villa ge and mountain in Ochamchire region) ‘the brightly colored, flowered place’ > **abx.** **xožal...**

Has been revealed formed by affixes toponyms: **georg.** **Pičvi** > **Pičv-t-a** [forest] > **Pičv-i(n)-ta** > **greek** **pitiunta** > **georg.** **Bičvita** > **Bičvinta**, **Suž-una** - ‘moistly place’, **Sa-či-no** - ‘wonderful, perfect, distinctive, obvious’, **Sa-lxin-o** ‘a place for feasting’ etc.

Toponyms derived for the **initial names** are: **Banza**, comp. the initial name of the family name **Banžava** is **banža**, though cannot be ruled out its derivation from family name **Banžava**; **Tekla-t-i** ‘Teklaanti –belonging to Tekla(name)’; **Na-žgib-i-u** < **žgib-i** // **žgvib-i...**

Toponyms derived from the roots of family names such as: **Sadadian-o** < **Dadian-i**, **Sa-čila-o** < **čilad-že** and **Sa-mikela-o** < **Mikelaze** should be considered as coronyms as they denote much larger territories than villages or towns and cities.

Defining family names are **Sa-cxomari-o** < **cxomaria**, **Sa-čuleiskir-o** < **čuleiskiri**, **Sa-xarbedi-o** < **xarabedia** // **xarbedia**, **Sa-apxaz-o** < **Apxazava**, **Sa-kučolori-o** < **kučoloria**. It is noteworthy that every name except **Na-kučolori-u** version corresponds to the norms of literary language and adds only **sa_-o** confix.

Toponyms depicting the past circumstances are: **Na-guaza-u** // **Na-gvaza-ur-i** > surname **Gvazava**; **Na-žan-ev-i** // **Na-žan-eul-i** // **Na-žana-ur-i** < surname **žanava**; **Na-parča-o** // **Na-parč-eul-i** < surname **parčaia**; **Na-kağmeli-u** < disappeared surname **kağmelia**; **Na-sa-žog-u** < **Sa-žog-u** < **Sa-žog-ur-i** ‘pasture’. It’s noteworthy that among these toponyms only the last one is based on the common name.

To the composite toponyms belong: **Gulvelişkari**, **Marmaris kəri** ‘marble gate’ (>abx. **Marmal abaa** ‘The Castle of Marmal’), **Tqauru** // **tqavru** < **tqa** ‘uru’ ‘a dark forest’, **čaladidi**, **čqondidi**, ‘a big oak tree’, **čamxari** < **čqarmxare** ‘at a river side’, **ğalizga** ‘a river bank’ < abx. **Aalzga**. These toponyms are derived from nouns and adjectives, but at this phase they are composed into one.

Macro-toponyms composed by determiners are: **Anarias ğele**, **Barcxilas ğele**, **Gağma xorga** and micro-toponyms: **Nižaino Sasaxle** <

Nažaino Sasaxle ‘a former castle of Jaiani’, **Saxoboši Bia** ‘Quince of Sakhobuo’ and **čanis ġele**.

We will separately discuss the mentioned, in “Bichvintis Iadgari” (Bichvinta Liturgical book) compiled in 1525-1550, toponyms, which designated the names of three adjusting to each other Bichvinta villages - **Aitarne**, **Aruxa** and **Rabiça**. T. Gvantseladze found out that **Aitrane** was connected with Abkhaz deity **Ajtar**, the patron of cattle-breeding and is added to turning into toponyms Abkhaz suffix - **nğ >ne**; according to G. Gasviani the name of Abkhaz deity is borrowed: megr. **Antari > Altari > Abxaz Aotar**; in the opinion of T. Gvantseladze the toponym **Aruxa** is connected with Megrelian **Ruxi // Rux-il-i // Rux-ul-i** ‘built with boulders’ // **Rux-ul-ia // Rux-ia** ‘as big as a boulder’ and Abkhaz prefix **-a** and non-functional ending **-a** are added to it. As for the name **Rabiça** (contemporary **Rapiça**), i. Kekelia suggests three versions of its etymology; most reliable seems the following one: Imeretian-Megrelian **Rabi** ‘uneven place’ + **çqari > çali > ça ‘çqali’** or **Rabiça** ‘water crossing an uneven place’.

Main Conclusions

1. Primarily the men names were found in the documents. Some cases of the use of female names were registered in cases, when Biblical personages or the family members of noble families are mentioned. These names are: **Anna, Eva, Ekaterine, Elene and Mariam**. All of them have the Christian – Canonical anthroponymics.
2. From XVI-XVIII centuries documents is clarified that notwithstanding the intensive spread of Christian calendar names, Georgian anthroponymics have not been forgotten. 54 out of 404 units are canonical names, among which very often secondary versions are registered too; as for the rest 350 names – they are not canonical. **Initial forms of calendar names are never used among the lower class representatives**. They are verified only in three cases – in the names of saints, clergy and the noblemen. They are: **Abram, Andria, Anṭon, Grigol, Ioane, Peṭre, pilipe**, etc. it was revealed that lower class representatives often had names derived from the canonical names: **Abram-a-i, Gog-ia // Gogi-sa, Ivani-a // Ivane-ḳa // Ivan-a // Ivan-a-i-a; Peṭre-ia**, etc.
3. The names encountered in lower classes are primarily having transparent semantic Megrelian names, with some semantic-emotional nuances. Among them are the names expressing physical characteristics, emotions, habits, social status etc. of a person. Anthroponymics derived from adverbials, which stand for the almost whole phrases, are also very frequent: **Gemḳiṣia, Girdi, Mirḳilia, Ingaria, Miziruda, Goḳurcxia, Momardia, Iṣamorti...** were registered some, having no definite ethimology

names too: **Amaçgapa, Aprasuxı, Gamaxadi, Eližar, Ionađi, Isagižu, Isortudi, Laxu, sabaku, Spaçku, kağara, žamariba...**

4. Majority of non-ecclesiastic names resembles nicknames, but as the material under study is taken from the official documents, the given names are perceived as the official names.
5. **All, having transparent semantic, non-ecclesiastic anthroponyms are of Georgian origin. The areal of their spread covers the territories from the river Tskhenistskali to the right bank of the river Kodori.** Their bearers happened to leave not only in the villages of Samegrelo but also in other Georgian villages (**Gupu, Tiliti, Oxurei, Tqauru, čala (člou), xauželi...**), situated on the territory of present day Abkhazia, which clearly indicates that there was Georgian population in Abkhazia.
6. Formation of names and family names is rather diverse. Most of the family names out of 212 ones derive from Georgian names, which are received with the help of different suffixes. All the endings, considered to be of Megrelian origin are used there; they are: **-ia > ian // i-a < e-a, -ua < u-a < o-a, -va, -shi, -skir, -skua, -beri < bere.** **No endings of Abkhaz origin, for the formation of surnames, have been found** among them. It means that the number of Georgian population, on the territory of present day Abkhazia, was quite big and that they used the national models of their names and family names.
7. Derived from the place names i.e. turned into toponyms names and family names are based solely on Georgian toponyms.
8. The great importance of ecclesiastic documents is also manifested in the fact that they accumulate such Georgian Family names which do not exist anymore; they are: **Artonia, torožia, Tutašxia, kağua, kağaçia, kodaria, Mitanapia, Mčipia, žvaneskiria,**

Rusaqia, ġrublaia, ġuamčıtava, řambia, Cıřtaria, açulua, xıřtaria, xeraqia, řoġoria...

9. 67 toponyms are registered on the territory under study: coronyms, polisonyms and iocomyns. The study revealed that 23 (34, 3%) out of 67, are registered on the territory of the territory of the present day Abkhazia, and the rest in Samegrelo.
10. the area of the spread of toponyms on the territory of the present day Abkhazia covers the whole territory of the right bank of the river Enguri up to the right bank of the river Kodori; the exception are three villages (**Aitarne, Aruxa and Rabiça**, situated on the territory of Bichuinta and Gagra. Frequent mentioning of Bichuinta is quite logical, as it was the official residence of Abkhaz, i.e. catholicos of western Georgia. Such areal of the documents can be explained by the fact that their majority is compiled in XVII century, when quite a considerable number of the ancestors of the Abkhaz had already lived on the right bank of the river Kodori and Georgian church was unable to function due to the fact that the newcomers were either pagans or Muslims. This very fact explains why the toponyms of the present day Sokhumi and Gudauta regions are not or are very scarcely represented – Christians did not live there, as for the pagans and Muslims – they did not have any responsibilities before the church.
11. **Majority of geographical names linguistically belong to literary Georgian or Megrelian onomasticon.** Part of them today is phonetically adapted or transformed by the Abkhaz language. They are: **ala** (>Abxaz lou), **Gupu** (> Abxaz. g²p), **Tiliti** (Abxaz. Tlt't-abaa 'fortress of Tiliti), **ilori** (> Abxaz El'r), **xoiri // Oxuei** (>Abxaz. Ox'rej), **xauřeli** (>Abxaz. xořal), **Marmariřkari** (> Abxaz. Marmal-

abaa ‘fortress of Marmal), **ğaliᶑga** (> Abxaz. **Aalᶑga**), **Anarias ğele** (>Abxaz. **Anaria**), **Muxuri**, **Bičvinta**, **Saçino**. Part of the historical Georgian toponyms do not exist anymore. They are: **çamxari**, **Subeiši // Sube // Subei // Subvi**, **Nažaneuli // Nažnevi // Nažaneo // Nažanauri**, **Nağğmeliu**, **ğaçu**, **ᶑqauru // ᶑqavru**. The multiplicity of Georgian toponyms cannot be ascribed to the desire or arbitrariness or anti-Abkhaz attitudes of the authors or customers of those documents (Catholicos, Bishops and other clergy), as **the revealed Georgian roots of the present day Abkhaz versions of toponyms are verified as in their morphological-semantic peculiarities, so are the characteristic for the Abkhaz language rules about the borrowed words**; all these rule out the Abkhaz origin of these words.

12. Analyze of all 67 toponyms showed, that they are based on the literary Georgian language or are the appellatives, names and family names of Megrelian dialect, or are formed by using Megrelian formats.
13. There are only two toponyms roots of which are Megrelian but are formed with Abkhaz morphological inventories. These are contemporary village names in **Gagra** region: **Aitarne** (< **aotar-i** < **altar-i** < **antar-i**) and **A-ruxa** (megr. **Rux-a // Rux-i**, ‘big, huge’). They vividly show the existing ethnic linguistic changes.
14. The fact that the toponyms, registered in old documents covering the territory of present Samegrelo-Abkhazia basically, have Georgian roots and are formed with Georgian affixes, makes us **conclude that in XVI-XVIII centuries in Enguri-Codori basin still existed the unified Georgian space, which at some extent, was blended with the ponotactics and toponymic models of the native**

language of migrant Abkhaz. This is verified by, found in different documents of the given period, toponyms, such as: **Bedia, çipuria, Sğurça, Mokvi, Dandra (Dranda), Pšia, Sğur-i,** the version of Turkish **iskuria, kviçouli // Pitauri, kamuleti, Txalari, Marcxuli, Zegani, Margula // Merçula, Okumi, Puççuri, xeti, Gagida, Oluše, Satamaša, çqurgili-Spurgili, tkvaža, papati, çarçe, çxortoli, Barğepi, Nabačia, Gogieli, žirpiži, Satanžo, etc.** the analyzed toponyms create the same structural models as the ones that are still characteristic for the Samegrelo toponyms and covers the territory of Enguri-Kodori basin too. Comparison of the present and that period morphological inventory shows no difference as well. All these confirm that, compiled in XVI-XVIII centuries ecclesiastic documents with absolute accuracy display the Georgian reality.

15. Onomastic unites (names, family names and toponyms), registered in the medieval centuries ecclesiastic documents, on the territory of present day Abkhazia should be considered as the substratic level, which the migrates ancestors of Abkhaz faced when coming here and which sank in the native language and with light changes, have come to our days.

Thus the study of ecclesiastic documents revealed that in most part of the present day Abkhazia had not been found any traces of non-Georgian population in names, family names or toponyms. **This region was an organic continuation of Samegrelo onomastic space.**

დამოწმებული ლიტერატურა:

1. **აბულაძე, 1973:** აბულაძე, ი. ძველი ქართული ენის ლექსიკონი, თბ., 1973;
2. **აფრიდონიძე, 1987:** აფრიდონიძე, შ. ზანური ანთროპომიის ზოგიერთი საკითხისათვის (კვლავ ჯაკობია, ჟორდანია ტიპის გვარების შესახებ), ონომასტიკა, I, აკად. შ. მიძეურის რედაქციით, თბ., 1987;
3. **აფრიდონიძე, 1988:** აფრიდონიძე, შ. „თუნდა წაბლიანს დავარქმევ...“ ჟურნ. „ბალავერი“, 2-3, თბ., 1988;
4. **ახალაძე, 2005:** ახალაძე, ლ. აფხაზეთის ეპიგრაფიკა როგორც საისტორიო წყარო (ლაპიდარული და ფრესკული წარწერები), I, თბ., 2005;
5. **ბაგრანტიონი, 1997:** ბაგრანტიონი, ი. შემოკლებით აღწერა საქართველოსა შინა მცხოვრებ თავადთა და აზნაურთა გვარებისა (მასალა ისტორიისათვის). ზურაბ კაცელაშვილის რედაქციით. თბ., 1997;
6. **ბედომვილი, I, 2002:** ბედომვილი, გ. ქართულ ტოპონიმთა განმარტებით-ეტიმოლოგიური ლექსიკონი. I, თბ., 2002;
7. **ბედომვილი, 2013:** ბედომვილი, გ. ქართულ ტოპონიმთა განმარტებით-ეტიმოლოგიური ლექსიკონი. თბ., 2013;
8. **ბერაძე, 1967:** ბერაძე, თ. ოდიშის პოლიტიკური გეოგრაფიიდან, საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის კრებული, IV, თბ., 1967;
9. **ბერაძე, 1971:** ბერაძე, თ. ოდიშის სამთავროს რუკა არქანჯელო ლამბერტის მიხედვით. „მაცნე. ისტორიის, ეთნოგრაფიისა და არქეოლოგიის სერია“, #3, 1971;
10. **ბერაძე, IV, 1971:** ბერაძე, თ. ვახუშტი ბაგრანტიონი და ოდიშის ისტორიული გეოგრაფიის საკითხები, საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის კრებული, IV, თბ., 1971;
11. **ბერაძე, 2013:** ბერაძე, თ. ოდიშის (სამეგრელოს) სამთავროს ჩრდილო-დასავლეთი ნაწილი XVII საუკუნის 50-

- იანი წლების იტალიური რუკების მიხედვით. ქართველური ონომასტიკა, VI, თბ., 2013;
12. **ბერიძე, 1992:** ბერიძე, მ. ჯავახეთი (ტოპონიმური ანალიზი), თბ., 1992;
 13. **ბერძენიშვილი, I, 1940:** დოკუმენტები საქართველოს სოციალური ისტორიიდან. XV-XVIII სს. I. ნ. ბერძენიშვილის რედაქციით. თბილისი, 1940;
 14. **ბერძენიშვილი, 1953:** დოკუმენტები საქართველოს სოციალური ისტორიიდან. II. ბატონყმური ურთიერთობა (XV-XIX სს.). ნ. ბერძენიშვილის რედაქციით. თბ., 1953;
 15. **ბუკია, 2000:** ბუკია, მ. მეგრულ - აფხაზური მწყემსური ლექსიკა თ. სახოკიას ნაშრომში „სამურზაყანო“. არნ. ჩიქობავას საკითხავები, XI, თბ., 2000;
 16. **ბუკია, 2013:** ბუკია, მ. მეგრულ პირსახელთა წარმოების თავისებურებებისათვის, ქართველური ონომასტიკა, VI, თბ., 2013;
 17. **ბლაჟბა, ლაკობა, 2006:** О. Х. Бгажба, С. З. Лакоба. История Абхазии. Сухум[и], 2006;
 18. **გაგულაშვილი, 1993:** გაგულაშვილი, ი. ქართული გვარები. საკუთარი სახელები. ქუთაისი, 1993;
 19. **გამყრელიძე, ივანოვი, 1984:** Т. В. Гамкрелидзе, Вяч. Вс. Иванов. Индоевропейский язык и индоевропейцы. II. Реконструкция и историко-типологический анализ праязыка и протокультуры. Тб., 1984;
 20. **გასვიანი, 2011:** გასვიანი გ. აფხაზეთი ისტორიული საქართველოა. ტბ., 2011;
 21. **გვანცელაძე, 2005:** გვანცელაძე, გ. ცხოველთა სახელები, როგორც ადამიანის მახასიათებლები ქართულში. ნაწილი I. ქართული ჰაგიოგრაფიული ლიტერატურისა და „ვეფხისტყაოსნის“ მიხედვით. თბ., 2005;

22. **გვანცელაძე, XI, 2007:** გვანცელაძე, გ. ქართულ ტოპონიმთა ერთი ტიპის ისტორიისათვის. ქართველური მემკვიდრეობა, XI, 2007;
23. **გვანცელაძე, 2009:** გვანცელაძე, გ. ადამიანი და ცხოველები. ცხოველებთან დაკავშირებული ლექსიკის პრაგმატული ლექსიკონი, თბ., 2009;
24. **გვანცელაძე, 2009:** გვანცელაძე, გ. ცხოველთა სახელები, როგორც ადამიანის მახასიათებლები ქართულში. ნაწილი II. თბ., 2009;
25. **გვანცელაძე, 2015:** გვანცელაძე, გ. ქრისტიანულ კანონიკურ ანთროპონიმთაგან მომდინარე მეორეული პირთა სახელები ქართულ გვარსახელებში ისტორიულ იურიდიულ დოკუმენტთა მიხედვით, სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები, ჰუმანიტარულ და სოციალურ მეცნიერებათა სერია, XIII, 2015;
26. **გვანცელაძე, 2015:** გვანცელაძე, გ. კვლავ ჰიდრონიმ კოდორის ეტიმოლოგიისათვის, ქართველური ონომასტიკა, VII, თბ., 2015;
27. **გვანცელაძე, 2000:** გვანცელაძე, თ. „არტანუჯი“, საისტორიო ჟურნალი, თბ., 2000;
28. **გვანცელაძე, 2000:** გვანცელაძე, თ. ტოპონიმთა მასობრივი ცვლა აფხაზეთში 1864 წლის შემდგომ. იბერიულ-კავკასიური ენათმცნიერება, XXXIV, თბ., 2000;
29. **გვანცელაძე, 2003:** გვანცელაძე, თ. აფხაზური და ქართული ენების შემსწავლელთათვის. ტ. 1. თბ., 2003;
30. **გვანცელაძე, 2007:** თ. გვანცელაძე. აფხაზეთის ეთნიკური ისტორიის ლინგვისტური საფუძვლები. კრებ.: ნარკვევები საქართველოს ისტორიიდან. აფხაზეთი უძველესი დროიდან დღემდე. თბ., 2007;
31. **გვანცელაძე, 2008:** გვანცელაძე, თ. აფხაზეთის ეთნიკური ისტორიის ლინგვისტური საფუძვლები. თბ., 2008;

32. **გვანცელაძე, 2009:** გვანცელაძე, თ. რა ენაზე ლაპარაკობდნენ თანამედროვე აფხაზეთის მიწაზე ახ. წ. VII საუკუნემდე? ქართველური მემკვიდრეობა, ქუთაისი, 2009;
33. **გვანცელაძე, 2010:** გვანცელაძე, თ. ბა მარცვლის შემცველ ქართულ პირსახელთა და გვარსახელთა წარმომავლობისა და -ობა, -ება, -იბა, -(ა)ბა სუფიქსთა რაობის საკითხისათვის. ფილოლოგიური პარალელები, სამეცნიერო შრომების კრ., N2, თბ., 2010;
34. **გვანცელაძე, 2011:** გვანცელაძე, თ. აფხაზური ენა. სტრუქტურა, ისტორია, ფუნქციონირება. თბ., 2011;
35. **გვანცელაძე, 2013:** გვანცელაძე, თ. აფხაზეთის ტოპონიმის ისტორიის გაყალბების მორიგი მცდელობის შესახებ. ქართველური ონომასტიკა, VI, თბ., 2013;
36. **გვანცელაძეები, 2015:** გვანცელაძე გ., გვანცელაძე თ. აფხაზეთის ტოპონიმები შუა საუკუნეთა ევროპულ პორტოლანებზე. ონომასტიკური კრებული. ახალციხე, 2015;
37. **გითოლენდია, 2008:** გითოლენდია, თ. ქართველურ გვარსახელთა ხელახალი გაფორმების მაგალითები მუჰაჯირთა 1867 წლის სიის მიხედვით, სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები, ჰუმანიტარულ და სოციალურ-პოლიტიკურ მეცნიერებათა სერია, V, თბ., 2008;
38. **გითოლენდია, 2009:** გითოლენდია, თ. დაბოლოებამოკვეცილი ქართველური გვარსახელები 1867 წლის აფხაზ მუჰაჯირთა სიაში, საერთშორისო სამეცნიერო კრებული „მარჯი“, N2, თბ., 2009;
39. **გითოლენდია, 2010:** გითოლენდია, თ. -უა დაბოლოებიანი დღეისათვის გამქრალი ქართველური გვარსახელები აფხაზ მუჰაჯირთა სიაში, საერთშორისო სამეცნიერო კრებული „მარჯი“, N3, თბ., 2010;
40. **გოდერძიშვილი, 2012:** გოდერძიშვილი, ქ. ქართველური ანთროპონიმის ძირითადი საკითხები, თბ., 2012;

41. **გუდავა, 1964:** გუდავა, ტ. მერცხალი (ეტიმოლოგიური ძიება). იკე, XVI, 1964;
42. **დსწ, II, 1980:** დასავლეთ საქართველოს წარწერები. ნაკვ. I (IX-XIII სს.). შეადგინა და გამოსაცემად მოამზადა ვალერი სილოგავამ. თბ., 1980;
43. **ელიავა, 1977:** ელიავა, გ. აბაშისა და გეგეჭკორის რაიონების ტოპონიმისტიკა, თბ., 1977;
44. **ელიავა, 1989:** ელიავა, გ. სენაკის რაიონის ტოპონიმია, თბ., 1989;
45. **ვახუშტი, 1941:** ვახუშტი. აღწერა სამეფოსა საქართველოსა (საქართველოს გეოგრაფია). თ. ლომოურისა და ნ. ბერძენიშვილის რედაქციით. თბ., 1941;
46. **ზურაბიშვილი, 1961:** ზურაბიშვილი, თ. ტოპონიმისტიკის შესწავლისათვის. ქართველურ ენათა სტრუქტურის საკითხები, ტ. II, 1961;
47. **თოფურია, 1979:** თოფურია, ვ. შრომები, III, თბ., 1979;
48. **თოფჩიშვილი, 1997:** თოფჩიშვილი, რ. როდის წარმოიქმნა ქართული გვარსახელები. თბ., 1997;
49. **თოფჩიშვილი, 2000:** თოფჩიშვილი, რ. ქართული ანთროპონიმული მოდელი წარსულში, აწმყოსა და მომავალში. ქართველური მემკვიდრეობა, IV, ქუთაისი, 2000;
50. **თოფჩიშვილი, 2003:** თოფჩიშვილი, რ. ქართული გვარსახელების ისტორიიდან, წ. I. თბ., 2003;
51. **იმნაიშვილი, 1971:** იმნაიშვილი, ივ. ქართული ენის ისტორიული ქრესტომათია, ტ. I, ნაწ. II. ძველი ქართული ენის კათედრის შრომები. 14. თბ., 1971;
52. **ინგოროყვა, 1941:** ინგოროყვა, პ. სვანეთის საისტორიო ძეგლები. 2. ტექსტები. თბ., 1941;
53. **ინგოროყვა, 1954:** ინგოროყვა, პ. გიორგი მერჩულე, თბ., 1954;
54. **კასლანძია, 2005:** В. А. Касландзия. Абхазско-русский словарь. Т. I. Сухум[и], 2005;

55. **კასლანძია, 2005:** В. А. Касландзия. Абхазско-русский словарь. Т. II. Сухум[и], 2005;
56. **კეკელია, 2012:** კეკელია, ი. ოდიშარია, დ. სენაკის რაიონის დასახლებული პუნქტების სახელწოდებანი, ქუთაისი, 2012;
57. **კეკელია, 2013:** კეკელია, ი. აფხაზეთის ისტორიული ტოპონიმიიდან (სიდა, სუბეიში / სუბვი, წყაბა). ქართველური მემკვიდრეობა, XVII, ქუთაისი, 2013;
58. **კეკელია, 2014:** კეკელია, ი. ოდიშის ისტორიული ტოპონიმიიდან. კონსტანტინე კაპანელის (ჭანტურას) დაბადებიდან 125 წლისთავისადმი მიძღვნილი II საერთაშორისო კონფერენციის მასალები, ქუთაისი, 2014;
59. **კეკელია, 2015:** კეკელია, ი. აფხაზეთის ისტორიული ტოპონიმიიდან (აითარნე, არუხა და რაბიწა). ფილოლოგიური პარალელები, სამეცნიერო შრომების კრებული, №7. თბ., 2015;
60. **კეკელიძე, 1951:** კეკელიძე, კ. ძველი ქართული მწერლობის ისტორია, I, 1951;
61. **კვარჭია, 2002:** ვ. კვარჭია. აფხაზეთის ტოპონიმიკა. სოხუმი, 2002 (აფხაზურ ენაზე);
62. **კვარჭია, 2006:** В. Е. Кварчия. Историческая и современная топонимия Абхазии (Историко-этимологическое исследование). Сухум[и], 2006;
63. **კვაჭაძე, 1993:** კვაჭაძე, ლ. ქართული ენა, თბ., 1993;
64. **კიზირია, 1985:** კიზირია, ა. წარმომავლობის სახელები თანამედროვე სალიტერატურო ქართულში. იკვ, XXIII, თბ., 1985;
65. **ლამბერტი, 2011:** ლამბერტი, ა. სამეგრელოს აღწერა, თბ., 2011;
66. **ლმე, 2015:** ჭ. ქირია, ლ. ეზუგბაია, ო. მემეშიში, მ. ჩუხუა „ლაზურ-მეგრული გრამატიკა. I. მორფოლოგია, თბ., 2015;
67. **ლომთათიძე, 1976:** ქ. ლომთათიძე. აფხაზური და აბაზური ენების ისტორიულ-შედარებითი ანალიზი. I.

- ფონოლოგიური სისტემა და ფონეტიკური პროცესები. თბ., 1976;
68. **ლომთათიძე, 1984:** ლომთათიძე, ქ. კომპლექსთაგან მომდინარე ბილაბიალური ხშულები ქართველურ ენებში. თბ., 1984;
 69. **ლომთათიძე, 1987:** ლომთათიძე, ქ. „ნათესაობის ზოგი სახელის წარმოებისა და კნინობითობის -ია სუფიქსის საკითხი ქართულში“, იკე, XXVI, თბ., 1987;
 70. **ლომთათიძე, 1989:** ლომთათიძე, ქ. ფოთის სახელწოდებისათვის. იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერების წელიწდეული. XVI, თბ., 1989;
 71. **მაისურაძე, 1965:** მაისურაძე, ი. „ბერ“ ძირი ქართულ სახელ-გვარებში. „მაცნე“ საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია, 1, თბ., 1965;
 72. **მაისურაძე, 1981:** მაისურაძე, ი. ქართული გვარსახელები (სალექსიკონო ბიბლიოგრაფიული მასალები), თბ., 1981;
 73. **მაისურაძე, 1990:** მაისურაძე, ი. ქართული გვარსახელები (სალექსიკონო ბიბლიოგრაფიული მასალები), თბ., 1990;
 74. **მარი, 1936:** Марр. Н. Я. О языке и истории абхазов. Ленинград, 1936;
 75. **მალრაძე, 2006:** მალრაძე, ვ. ქართველური ტოპონიმებისა და გვარების წარმოება და ურთიერთმიმართება, თბ., 2006;
 76. **მესხია, 1967:** მესხია, შ. „ზუგდიდი“ თუ „ზუბდიდი“. თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის საიუბილეო კრებული, მიძღვნილი აკ. შანიძის 80 წლისთავისადმი, თბ., 1967;
 77. **მიბჩუანი, 1999:** მიბჩუანი, თ. აფხაზეთის მატერიალური კულტურის ძეგლები და ეპიგრაფიკა, თბ., 1999;
 78. **ნოღია, 2010:** ნოღია, ლ. სუჯუნას ისტორიულ-გეოგრაფიული ფრაგმენტები. თბ., 2010;
 79. **ოკუჯავა, 2007:** ოკუჯავა, კ. თანამედროვე აფხაზეთის ტერიტორია XVII საუკუნეში. „ნარკვევები საქართველოს

ისტორიიდან. აფხაზეთი. უძველესი დროიდან დღემდე“. თბილისი, 2007;

80. **ონიანი, 1989:** ონიანი, ა. ქართველურ ენათა შედარებითი გრამატიკის საკითხები (სახელთა მორფოლოგია). თბ., 1989;
81. **ონიანი, 1979:** ონიანი, ჯ. სვანური გვარის ეთნოლინგვისტური ანალიზისათვის. საქართველოს სსრ მეცნიერებთა აკადემიის „მომხმე“, ენისა და ლიტერატურის სერია, №2, თბ., 1979;
82. **ორბელიანი, I, 1991:** ორბელიანი, ს. ს. ლექსიკონი ქართული, I. ავტოგრაფული ნუსხების მიხედვით მოამზადა, გამოკვლევათა და განმარტებათა ლექსიკის საძიებელი დაურთო ილია აბულაძემ. თბ., 1991;
83. **ორბელიანი, II, 1993:** ორბელიანი, ს. ს. ლექსიკონი ქართული, II. ავტოგრაფული ნუსხების მიხედვით მოამზადა, გამოკვლევათა და განმარტებათა ლექსიკის საძიებელი დაურთო ილია აბულაძემ. თბ., 1993;
84. **პალ, I, 1991:** პირთა ანოტირებული ლექსიკონი, I, გამოსაც. მოამზადეს დ. კლდიაშვილმა, მ. სურგულაძემ, ე. ცაგარეიშვილმა, გ. ჯანდიერმა; [ტომის რედ.: მ. სურგულაძე, ჯ. ოდიშელი]. თბ., 1991;
85. **პალ, II, 1993:** პირთა ანოტირებული ლექსიკონი, II, გამოსაც. მოამზადეს დ. კლდიაშვილმა, მ. სურგულაძემ; [რედ.: ე. ცაგარეიშვილი]. თბ., 1993;
86. **პალ, III, 2004:** პირთა ანოტირებული ლექსიკონი, III, მასალები შეკრიბეს და გამოსაც. მოამზადეს ანა ბაქრაძემ, ლევან რატიანმა და გიორგი ოთხმეზურმა; ტომი შეადგინეს დარეჯან კლდიაშვილმა და მზია სურგულაძემ; ტომის რედ.: ზაზა ალექსიძე. თბ., 2004;
87. **პალ, IV, 2007:** პირთა ანოტირებული ლექსიკონი, IV, მასალები შეკრიბეს და გამოსაც. მოამზადეს: გიორგი ოთხმეზურმა, გულიკო მჭედლიძემ, მზია სურგულაძემ

- და სხვ. ტომი შეადგინეს და რედ. გაუკეთეს მზია სურგულაძემ და დარეჯან კლდიაშვილმა. თბ., 2007;
88. **პალ, V, 2015:** პირთა ანოტირებული ლექსიკონი, V. მასალები შეკრიბეს და გამოსაცემად მოამზადეს: დარეჯან კლდიაშვილმა, ნანა მშვიდლობაძემ, გულიკო მჭედლიძემ, მზია სურგულაძემ; ტომი შეადგინა და რედ. გაუკეთა მზია სურგულაძემ; ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი. თბ., 2015;
 89. **ჟორდანია, 1897:** ჟორდანია, თ. ქრონიკები. ტ. II, თბ., 1897;
 90. **როგავა, 1955:** როგავა, გ. ზოგი ქართული გვარის სუფიქსაციისათვის. აღ. წულუკიძის სახელობის ქუთაისის სახელმწიფო პედაგოგიური ინსტიტუტის შრომები, XIII, ქუთაისი, 1955;
 91. **როგავა, 1960:** როგავა, გ. ზოგი გეოგრაფიული სახელის (ოჩემხირე, ტყაურუ) შედგენილობისათვის. სტალინის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები, ტ. 93, თბ., 1960;
 92. **როგავა, 1970:** როგავა, ჯ. მეუნარგიათა გვარის წარმოშობის შესახებ. ჟურნალი „ისტორია, საზოგადოებათმცოდნეობა, გეოგრაფია სკოლაში“, #2, 1970;
 93. **სარჯველაძე, 1997:** სარჯველაძე ზ. ძველი ქართული ენა. თბ., 1997;
 94. **სილაგაძე, თოთაძე, 1997:** სილაგაძე, ა., თოთაძე, ა. გვარ-სახელები საქართველოში, თბ., 1997;
 95. **სულავა, 2016:** სულავა, ნ. სენაკის მუნიციპალიტეტის ტოპონიმია (სტრუქტურულ-სემანტიკური და ფონეტიკური ანალიზი). სადოქტორო დისერტაცია. თბ., 2016;
 96. **სწმ, I, 1986:** სვანეთის წერილობითი ძეგლები. ისტორიული საბუთები და სულთა მატრიანები. I, ტქსტები გამოსაცემად მოამზადა გამოკვლევები და სამეცნიერო-საცნობარო აპარატი დაურთო ვალერი სილოგავამ. თბ., 1986;
 97. **სწმ, II, 1988:** სვანეთის წერილობითი ძეგლები. II. ეპიგრაფიკული ძეგლები. ტქსტები გამოსაცემად მოამზადა

- გამოკვლევები და სამეცნიერო-საცნობარო აპარატი დაურთო ვალერი სილოგავამ. თბ., 1988;
98. **ტსმ, 1977:** ტბეთის სულთა მატიანე. ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა და საძიებლები დაურთო თინა ენუქიძემ. თბ., 1977;
 99. **ფენრიხი, სარჯველაძე, 2000:** ფენრიხი, ჰ., სარჯველაძე, ზ. ქართველურ ენათა ეტიმოლოგიური ლექსიკონი, თბ., 2000;
 100. **ფუტკარაძე, 1998:** ფუტკარაძე, ტ. „თანამედროვე ქართული ენის ხმოვანთა სისტემა“, სადოქტორო დისერტაცია, თბ., 1998;
 101. **ფუტკარაძე, 1999:** ფუტკარაძე, ტ. „სონანტების ალოფონთა ასახვისათვის ასომთავრულში (სამეტყველო კოდების შერევის ერთი ნიმუში)“, ქართველური მემკვიდრეობა, III, ქუთაისი, 1999;
 102. **ფუტკარაძე, 2005:** ფუტკარაძე, ტ. ქართველები. ნაწილი I. ქრისტიანობამდელი ეპოქა. თბ., 2005;
 103. **ქალდანი, 1980:** ქალდანი, მ. -ელ / -ავ სუფიქსის საკითხისათვის ქართველურ გვარსახელებში, იკე, XXII, თბ., 1980;
 104. **ქაჯაია, I, 2001:** ქაჯაია, ო. მეგრულ-ქართული ლექსიკონი, I, 2001;
 105. **ქაჯაია, II, 2002:** ქაჯაია, ო. მეგრულ-ქართული ლექსიკონი, II, 2002;
 106. **ქაჯაია, III, 2002:** ქაჯაია, ო. მეგრულ-ქართული ლექსიკონი, III, 2002;
 107. **ქეგლ, 1951:** ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, II, თბ., 1951;
 108. **ქეგლ, IV, 1955:** ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, IV, 1955;
 109. **ქეგლ, VIII, 1965:** ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, ტ.VIII, თბ., 1965;
 110. **ქეგლ, 1986:** ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი. ერთტომეული. თბ., 1986;

111. **ქემმელ, 1988:** ჯორბენაძე, ბ., კობაიძე, მ., ბერიძე, მ. ქარ-თული ენის მორფემებისა და მოდალური ელემენტების ლექსიკონი, თბ., 1988;
112. **ქობალია, 2010:** ქობალია, ა. მეგრული ლექსიკონი. თბ., 2010;
113. **ქსე, 1987:** ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია, ტ. 11, თბ., 1987;
114. **ქსმ, II, 1965:** ქართული სამართლის ძეგლები, II, საერო საკანონმდებლო ძეგლები (X-XIX სს). ტექსტები გამოსცა, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო პროფ. ი. დოლიძემ, თბ., 1965;
115. **ქსმ, III, 1970:** ქართული სამართლის ძეგლები, III, საეკლესიო საკანონმდებლო ძეგლები (XI-XIX სს). ტექსტები გამოსცა, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო პროფ. ი. დოლიძემ, თბ., 1970;
116. **ქსმ, V, 1974:** ქართული სამართლის ძეგლები, V, სასამართლო განჩინებანი (XVIII ს.). ტექსტები გამოსცა, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო პროფ. ი. დოლიძემ, თბ., 1974;
117. **ქსმ, VI, 1977:** ქართული სამართლის ძეგლები, VI, სასამართლო განჩინებანი (XVIII - XIX სს). ტექსტები გამოსცა, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო პროფ. ი. დოლიძემ, თბ., 1977;
118. **ქსმ, VIII, 1985:** ქართული სამართლის ძეგლები, VIII, სასამართლო არზა-ოქმები და კერძო-სამართლებრივი აქტები. ტექსტები გამოსცა, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო პროფ. ი. დოლიძემ. შემდგ. დ. მეგრელიძე. თბ., 1985;
119. **ქც, II, 1959:** ქართლის ცხოვრება. II, თბ., 1959;
120. **ქც, IV, 1973:** ქართლის ცხოვრება. IV, თბ., 1973;
121. **ქცტლ, 2013:** ქართლის ცხოვრების ტოპოარქეოლოგიური ლექსიკონი, თბ., 2013;
122. **ქწ., I, 1987:** ქართული მწერლობა, I, თბ., 1987;
123. **ღლონტი, 1967:** ღლონტი, ალ. ქართველური საკუთრი სახელები, ანთროპონიმთა ლექსიკონი. თბ., 1967;

124. **ღლონტი, 1986:** ღლონტი, ალ. ქართველური საკუთარი სახელები. ანთროპონიმთა ლექსიკონი. თბ., 1986;
125. **ღლონტი, 1988:** ღლონტი, ალ. ქართული ლექსიკოლოგიის საფუძვლები, თბ., 1988;
126. **ყაუხჩიშვილი, 1925:** ყაუხჩიშვილი, ს. ბერძნული მამაკაცთა სახელების გადმოცემისათვის ქართულში. არილი. ტფ., 1925;
127. **ყიფშიძე, 1994:** ყიფშიძე, ი. რჩეული თხზულებანი, თბ., 1994;
128. **შანიძე, 1958:** შანიძე, აკ. ეტიმოლოგიური შენიშვნები ჯაკონია („კერპი“). საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე, XX, №5. თბ., 1958;
129. **შანიძე, 1962:** შანიძე, აკ. ქართული ენის გრამატიკა, I. მორფოლოგია. თბ., 1962;
130. **შანიძე, 1973:** შანიძე, აკ. ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები. თბ., 1973;
131. **შანიძე, 1981:** შანიძე, აკ. ვინაობის სუფიქსი არ ქართულ ენაში. თხზულებანი თორმეტ ტომად, ტ. II. ქართული ენის სტრუქტურისა და ისტორიის საკითხები. თბ., 1981;
132. **ჩანტლაძე, 2012:** ჩანტლაძე, ი. კვლავ „კოდორ“-ის ეტიმოლოგიისათვის. წიგნში: ი. ჩანტლაძე. ქართველური ლექსიკის ისტორიიდან. თბ., 2012;
133. **ჩიქობავა, 2008:** ჩიქობავა, არნ. შრომები, IV. ჭანურ-მეგრულ-ქართული შედარებითი ლექსიკონი. თბ., 2008;
134. **ჩუხუა, 2000-2003:** ჩუხუა, მ. ქართველურ ენა-კილოთა შედარებითი ლექსიკონი. თბ., 2000-2003;
135. **ცხადაია, 1967:** ცხადაია პ. ლე-ე და სა-//სა-ო აფიქსების შემცველი ანთროპოტოპონიმები მთიან სამეგრელოში. ტოპონიმიკა, I, თბ., 1967;
136. **ცხადაია, 1974:** ცხადაია, პ. ნა- პრეფიქსის ფუნქციისათვის მთიანი სამეგრელოს ანთროპოტოპონიმებში. მაცნე, ენისა და ლიტერატურის სერია, თბ., 1974;

137. **ცხადია, 1985:** ცხადია, პ. მთიანი სამეგრელოს ტოპონიმია (ენათმეცნიერული ანალიზი), თბ., 1985;
138. **ცხადია, 1988:** ცხადია, პ. ონომასტიკურ ტერმინთა განმარტებითი ლექსიკონი. თბ., 1988;
139. **ცხადია: 1999:** ცხადია, პ. ტოპონიმიკური ინტერფერენციის საკითხისათვის აფხაზთა და მეგრელთა ეთნიკურ-ტერიტორიულ საზღვარზე. ქართველური მემკვიდრეობა, III, ქუთაისი, 1999;
140. **ცხადია: 1999:** ცხადია, პ. ძიებანი კოლხეთის ტოპონიმიიდან, I, თბ., 1999;
141. **ცხადია, 2000:** ცხადია, პ. გვარები და გვართა დასახლებანი სამეგრელოში, თბ., 2000;
142. **ცხადია, 2000:** ცხადია, პ. ტოპონიმიკური ვითარება სამურზაყანოში. საისტორიო ჟურნალი „არტანუჯი“ თბ., 2000;
143. **ცხადია, ჯოჯუა, 2003:** ცხადია, პ., ჯოჯუა, ვ. სამურზაყანოს გეოგრაფიული სახელწოდებანი, თბ., 2003;
144. **ცხადია, 2004:** ცხადია, პ. სამურზაყანოს ისტორიული და თანამედროვე ტოპონიმია. თბ., 2004;
145. **ცხადია, 2005:** ცხადია, პ. ონომასტიკის შესავალი, თბ., 2005;
146. **ცხადია, 2005:** ცხადია, პ. ათასი მეგრული ტოპონიმი, თბ., 2005;
147. **ცხადია, IV, 2008:** ცხადია, პ. სამეგრელოს გეოგრაფიული სახელწოდებანი, IV (ჩხოროწყუს რ.), თბ., 2008;
148. **ცხადია, 2012:** ცხადია, პ. სამეგრელოს გეოგრაფიული სახელწოდებანი, მარტვილის რაიონი (ჩრდილოეთი ნაწილი), IV, თბ., 2012;
149. **ჭარაია, 1997:** ჭარაია, პ. მეგრულ-ქართული ლექსიკონი, თბ., 1997;
150. **ჭუმბურიძე, 1987:** ჭუმბურიძე, ზ. დედაენა ქართული, თბ., 1987;
151. **ჭუმბურიძე, 1992:** ჭუმბურიძე, ზ. რა გქვია შენ? თბ., 1992;
152. **ჭუმბურიძე, 1998:** ჭუმბურიძე, ზ. ეთნონიმიური გვარები ქართულში. ქართველური მემკვიდრეობა, II, 1998;

153. **ჭყონია, 1910:** ჭყონია, ი. სიტყვის კონა, სანკტ-პეტერ-ბურგი, 1910;
154. **ხორავა, 2004:** ხორავა, ბ. აფხაზთა 1867 წლის მუჰაჯირობა. თბ., 2004;
155. **ხორავა, 2007:** ხორავა, ბ. XVIII საუკუნის დასაწყისიდან 80-იან წლებამდე „ნარკვევები საქართველოს ისტორიიდან. აფხაზეთი. უძველესი დროიდან დღემდე“. თბილისი, 2007;
156. **ხორავა, 2013:** Хорава Б. Мухаджирство абхазов 1867 года. Тбилиси, 2013;
157. **ხორავა, 2014:** ხორავა, ბ. აფხაზთა 1867 წლის მუჰაჯირობა. თბ., 2014;
158. **ხორნაული, 1994:** ხორნაული, 1994: ხორნაული, გ. ქართული გვარების საკითხი. ონომასტიკური კრებული, თბ., 1994;
159. **ხორნაული, 2003:** ხორნაული, გ. ქართული ონომასტიკა, თბ., 2003;
160. **ჯავახიშვილი, 1937:** ჯავახიშვილი, ივ. ქართული და კავკასიური ენების თავდაპირველი ბუნება და ნათესაობა. ტფილისი, 1937;
161. **ჯავახიშვილი, 1950:** ჯავახიშვილი, ი. ქართველი ერის ისტორიის შესავალი. წიგნი პირველი. საქართველოს, კავკასიისა და მახლობელი აღმოსავლეთის ისტორიულ-ეთნოლოგიური პრობლემები. თბ., 1950;
162. **ჯავახიშვილი, 1979:** ი. ჯავახიშვილი. თხზულებანი 12 ტომად. ტ. I. თბ., 1979;
163. **ჯავახიშვილი, 2012:** ჯავახიშვილი, ი. ქართველი ერის ისტორია, I, თბ., 2012;
164. **ჯანაშია, 1937:** ჯანაშია, ს. თუბალ-თაბალი, ტიბარენი, იბერი. აკად. ნ. მარის სახელობის ენის, ისტორიისა და მატერიალური კულტურის ინსტიტუტის „მოამბე“, I, თბ., 1937;
165. **ჯანაშია, 1940:** ჯანაშია, ს. ჩერქეზული (ადიღეური) ელემენტი საქართველოს ტოპონიმიაში (ისტორიული პრობლემები ქართული ონომასტიკონის სინათლეზე). სსრკ

- მეცნ. აკადემიის საქართველოს ფილიალის მოამბე, ტ. 1, #8. თბ., 1940;
166. **ჯანაშია, 1959:** ჯანაშია, ს. შრომები, III, თბ., 1959;
167. **ჯერვალძე, პეტრიაშვილი, 2015:** ქ. ჯერვალძე, ნ. პეტრიაშვილი. ტოპონიმ ანაკლიას ეტიმოლოგიისათვის. ჟურნ. „ქართველოლოგია“, 2015, 3, #1;
168. **ჯომიდავა, 2000:** ჯომიდავა, ნ. 3000 მეგრული გვარსახელი. თბ., 2000.

ელექტრონული რესურსები:

169. <https://bit.ly/3IXCxu4> (დამოწმება: 10. 09. 2021);
170. <https://bit.ly/3pPKIQf> წმინდათა სახელების ანბანური საძიებელი. დამოწმება: 10. 09. 2021);
171. <https://bit.ly/3E5lamr> წმინდათა სახელები, მათი ხსენების დღეები და სახელთა მნიშვნელობის განმარტება (დამოწმება: 10. 09. 2021);
172. <https://bit.ly/3EQjbo5> წმინდათა სახელები... (დამოწმება: 12. 09. 2021);
173. <http://www.ena.ge/explanatory-online>;
174. <https://bit.ly/31SxgTU> ბერძნული - ქართული ლექსიკონი (დამოწმება: 10. 09. 2021);
175. <https://bit.ly/3EPSdNq> უნივერსალური ენციკლოპედიური ლექსიკონი (დამოწმება: 10. 09. 2021).

საძიებელი¹⁶

პირსახელები

ა

აბრამ 58, 59, 259

აბრამაი 58

აბრაჰამი 58

ადამი 58

ამარსალა 26

ამაწყაპა 67, 260

ამდუნაბა 67

ამუნა 32, 116

ანდრია 56, 249, 259

ანნა 58, 259

ანტონ 55

ანტონი 54, 55, 131, 259

ართამელია 34

ასპანდელი 73

აფრასუხუ 67, 260

ახუმარა 29, 30

ახუტია 76

ბ

ბაბადია 43

ბაბადიშა 43

ბაბადიში 43, 149

ბაბაშური 83

ბაგრატ 59, 259

ბაგრატი 59

ბაკალია 76

ბატკუა 74, 75

ბატკუაშვილი 75

ბახულია 25, 76

ბერი 47, 113

ბეროზა 73

ბესარიონ 57, 259

ბიძაბი 128

ბუბუტია 25, 76

გ

გააგა 67

გაბრიელ 59, 89.

გაერმიხ 67

გავაშელ 67

გაიჩქინდი 51

გაირჩქინი 51, 219

გამიძულა 71, 184

გამახადი 67, 150, 260

¹⁶ შენიშვნა: საძიებელში წარმოდგენელია საანალიზო დოკუმენტებში დადასტურებული ონომასტიკური ერთეულები

გამიგონი 51, 71, 115
გამიგონა 51, 70
განაგონა 70
გატანჯია 33, 174
გაწირული 42
გაჭირდია 38
გახიჯულა 71
გემჭიშია 50, 260
გვანიბა 73, 110
გიგია 73, 76
გიგო 55, 56, 259
გინაგონა 51
გიორგი 55, 66, 71
გირდია 50
გოგი 56, 77, 188, 259
გოგია 55, 56, 77, 183
გოგილა 71, 164
გოგისა 55, 56
გოკურცხია 51, 260
გრიგოლ 56, 113, 167
გვანიშია 38
გვზვა 25
გუგუ 44, 45
გუგულა 44, 45, 115, 148
გუგუტა 44
გუგუტია 150
გურიშია 76

დ

დავით 59, 60, 153,
დასკუდა 73
დედის კეთილი 42
დემეტრე 57, 66, 116
დომხვადია 76
დომხვადი 51

დომხვა 73, 115
დიმიტრი 57

ე

ევა 58, 60, 259
ელენე 52, 259
ელიჯარ 67, 260
ერჩეიდია 85
ეფთვიმი 53
ეფთვი 53
ექვთიმე 53

ვ

ვაგიკონდი 51
ვამიჩქიდ 82, 85
ვამიწეუ 85
ვამოგელი 85
ვაჟიკოჩა 84
ვაჟობა 35
ვარდია 47
ვარსიმეა 70
ვაშკურუდა 85, 147

ზ

ზანგელარი 67
ზაქარია 60

თ

თავაზა 30, 71
თაიმაზა 70
თალიბერი 67, 260
თამაზა 70
თასია 37
თოლიკაკა 23, 24
თოლიმაფუ 85, 194

თოლიოქრო 82, 83, 150, 153
თოლისკუა 83
თოლისკუამი 83
თოლისკუამია 76, 185
თოსკვამია 76
თოსკუამია 83
თუთაშხია 36, 80, 132, 261

ო

იანე 60
იესე 53, 54
ივანა 60, 80, 173
ივანაია 60
ივანე 60, 95, 97, 146, 155, 259
ივანება 37, 38, 170
ივანეკა 60, 113
ივანია 60
ინგარია 33
იოზი 61,
იოვანე 60, 90, 116, 238
იონალი 67, 260
ირდაშელა 64
ისაგიჯუ 67
ისაკ 61
ისორთუდი 67, 260
ისორთული 71
იშამორთა 86, 181, 260

კ

კაკაია 76
კაკაკოჩი 84
კაკუჩია 72
კაჭუ 67, 141, 260
კაჭულია 34, 174, 181
კაჭუჭია 80

კახაბერი 47, 188
კეკურია 72
კვაბალია 64, 117, 260
კვირკვებია 37, 38
კოჩა 34
კოჩია 34, 76
კოჩივარა
კოჩილა 34
კოჩილეი 34
კუატა 45
კუკურია 26, 72

ლ

ლახუ 67, 260
ლეონ 62
ლომინა 46, 80
ლომინია 46, 122

მ

მაკეთია 76
მამაგულა 82, 83
მამაკუკუ 43
მამალეი 42
მამასულა 83
მამაში 43, 150, 182
მამახუტა 43
მამია 63, 79, 255
მამიზბედა 83
მამილოზა 42
მამისახარა 43
მამისბედა 83
მამისბედი 83
მამისგული 43, 83
მამისთვალა 83
მამისთვალი 83

მამისსული 83
მამისშური 42, 157
მამიყორდი 85
მაოხია 76
მარიამ 61, 259
მარსაია 76
მარსალია 26, 72, 120, 121, 132
მარღია 26, 76
მარცვალია 33, 72
მაქსიმე 62, 259
მამღლაბ(ა)ლა 27
მაჭაჭუა 74
მაჭიხოლა 45, 148
მაჭიხოლი 45
მაჭიხოლია 45
მაჭუჭია 72
მახარე 86, 159
მახარებელი 41, 42
მახარობელა 41
მახარობელ(-ი) 41
მახილა 71
მახუტია 30, 76, 80, 117
მახუტოლა 51, 72, 148
მახუჭაბა 31,
მესტუმრია 47, 48, 49
მირჩილია 51, 72, 260
მისკუამა 22
მისხუნუდა 73
მიქა 61, 188
მიქაი 61, 170
მიშველია 33
მიძირუდა 51, 259
მიძირულა 71
მიხილია 50, 61, 72, 80, 116, 142
მიჰამია 33
მოირდინა 51, 73, 181

მომარდია 51, 260
მორდილია 51
მრ~ტიშია (< მარტიშია) 38
მსუბუქა 31, 185
მუთაგილუნ 85
მუმაწყინდა 73
მჭიშია 51
მხიარულა 30, 33, 71

ნ

ნანარტია 41, 42
ნანატრია 41, 42
ნასყიდაი 64
ნატრია 80
ნახუტია 72
ნესტარ-დარეჯან 63
ნიკოლაოსი 57
ნოე 62
ნუში 65

ო

ობიშხა 36
ორქოშია 80
ოსავთარი 67, 169
ოფუმხუა 74,
ოქროპირი 63

პ

პაპა 47, 48, 115
პაპაკუდა 47, 48
პაპია 47, 48
პაპიშია 47, 48
პაპუნა 47
პარაქსია 76
პეტრე 53, 54, 259
პირნათე 21

პირნათელ 21

ს

საბაკუ 67

საბედო 42

სამართალა 70

სამართალია 33

სანატრელი 41, 42

სეფეყმა 82

სვიმონ 62, 115

სიმამული 42, 116

სკვამ 21

სკვამილა 71, 170

სკვამ 21

სკუამილეი 22

სკუამილი 22

სკუამიშია 22

სკუმშია 22

სოლერდია 86

სოლომონ 62

სომიტერდა 86

სომიხერდა 86

სორდი 82, 86

სოლომორთა 73

სოხერდია 80, 86

სპაჭკუ 67, 260

სტუმრია 49

სქვამ 21

სქვამილეი 22

სქვამიშია 76

უ

უკულაში 34

ურცხოლა 71, 113

უსკვამა 73

უსკუამა 22

უსკუამადა 22

ულვიმა 102

ულვინობა 39

უმუენერა 71

უჩაია 24, 25, 76, 148

უჩაკოჩა 24, 25, 113

უჩაკოჩი 24, 85

უჩალეი 24, 25

უჩარდია 25, 109, 219

უჩია 24

უწყენარა 31

უწყინარა 33

ფ

ფაცული 66

ფაცურია 100

ფერუხინა 72

ფილიპე 53, 54, 259

ფხიჭუა 74

ქ

ქაიხოსრო 63, 66, 141

ქაქალა 31

ქაქალია 33

ქაღარა 65, 260

ქაშაზი 67

ქეკოჩაი 20

ქვაჩილია 27, 72

ქოძირა 51, 73, 149

ქოჩუა 74, 167, 183

ქ~ეკოჩი (< ქრისტეკოჩი) 20

ქრისტეკოჩი 141

ქ~შია (< ქრისტეშია) 20, 131

ქრისტეშია 64

ქუაქუალია 152

ღ

ღაღაბია 27

ყ

ყელგრძელი 27, 182

შ

შაქარა 31

შენაწირა 20

შენაწირი 20, 21

შიშიგაბუ 85, 95, 97

შორდა 65,

შურითოლი 82, 83

შურიმიდგი 85

ძ

ძვიბი 67

ძღირუა 74

წ

წიწია 45

წიწილა 45

წყალ[ო]ბია 19

ჭ

ჭუჭუ 45

ჭუჭულია 45

ჭუჭურია 45

ხ

ხახუტა 27

ხახუტია 76, 116

ხახუშია 76

ხვიჩია 28, 76

ხიხულია 72

ხოხოლია 72

ხუმარა 29

ხუტკუბია 28, 76, 80, 113

ხუტულა 71

ხუჭუჭია 29, 72, 76

ხუხინია 33

ხუხუ 67, 71, 72

ხუხუბია 76, 113

ხუხული 183

ხუხულია 127

ხუხურია 28

ხუხურიკა 73

ხუხუტია 72, 95, 97

ხუხუჩა 73

ხუხუჩიკა 73

ჯ

ჯამირაბა 67

ჯგეკოჩა 31

ჯგეკოჩაი 84, 100

ჯგეკოჩი 84

ჯგერგეკოჩი 84

ჯგუბურია 72

ჯუარისა 20

ჰ

ჰრღუნა 73

გვარსახელები

ა

აბაშია 186, 187
ამბალია 146
ასმავეა 163
არტონია 20, 130, 131, 261
არტონიები 131
აფხაზაა 110, 164
აფხაზავა 108, 110, 111, 163, 164, 241

ბ

ბიგუა 162, 164, 165

გ

გაბუნია 140, 141
გავაშელი 130, 131
გეგებერია 38, 190
გიგიბერია 190
გინძია 102,

დ

დავითია 131
დამაკოჩია 131, 261

ზ

ზარქუა 34, 178

თ

თასია ჩერჩია 132
თიფუხუა 38, 132, 181
თომია 154
თუთაშხია 132, 261

კ

კაკაჩია 121, 150, 151
კაკუა 132, 181, 261
კაპარჭია 132, 147, 261
კვაჭალია 132, 147
კვირკვია 115
კიტია 147, 148
კოდარია 126, 127, 132, 261
კოდუა 178
კოზმა 166
კონჯარია 38, 126
კვრკუჭლია 114, 115, 131
კუატარია 126, 127, 132
კუკა 173
კუკაა 173

ლ

ლატარია 127
ლიჭურდღუვა 166
ლოგუა 179
ლომია 51, 119

მ

მარსალია 120, 121, 132
მარტვილია 127
მატოფია 160
მელია 118, 120
მეუკურდაა 174
მეუნარგია 113, 114
მეფორია 95, 96, 97, 134, 158

მეჯოგე 113
მიკვნია 160
მითანაფია 132, 151, 261
მირცულა 166, 168
მირცხულავა 166, 167
მისხულავა 167, 168
მუზურგნია
მჭითავა 102, 168
მჭიფია 103, 132, 261
მჯგუჯვია 153
მჯუჯია 132, 153
მჯუჯუია 153
მჯუჯუა 181

ნ

ნადარაია 154, 156
ნაჭყებია 144
ნაჭყებია 144
ნისერია 160

ქ

ქვანესკირია 191, 192, 261

რ

რატია 140, 141
რუსაყია 132, 144, 145, 261

ს

სავარია 25, 160
სალდაყია 132, 145, 261
სამელია 120,
სადარია 20, 103, 104, 132
სერგია 151, 159, 213
სთეფანესკირი 192, 193
სიჭინა 168

სიჭინავა 49, 168
სოფრონია 152, 159
სუბუქია 97, 98, 132, 153
სურმა 175

ტ

ტოროჯია 120, 131, 261
ტოტობინავა 168, 169
ტურაა 174

უ

უჯაია 157
ურჯიკაია 157

ფ

ფათხაა 169, 170
ფათხავა 169, 170
ფალია 132, 140, 143
ფანცულაია 155, 156
ფანცულეა 155
ფართხავა 169, 170
ფაცია 99
ფაცხლია 160, 261
ფიმულია 160
ფიოლია 152
ფირთუხია 160
ფიცხუა 98, 179, 261

ქ

ქავთარია 148
ქარცხია 51, 152
ქავთარია 148
ქაჯაია 155
ქაჯიანი 100
ქვაშჩია 160

ქვაჩახია 152
ქვაცხა 175
ქვაცხია 160
ქორია 116
ქორჩოლუა 132, 182, 183
ქუდუბერია 190
ქუქალია 152
ქუჩახია 152
ქუცურავა 104, 170

ღ

ღვაჭაჭია 1132, 193, 194, 261
ღრუბლაია 121, 132, 261
ღუამჭითავა 132, 193, 261
ღუაჯაგია 132, 194

შ

შამბია 132, 157, 158, 261
შანგლაია 29, 104, 105
შანგულია 104, 105
შარინავა 171
შერგელაია 145, 150
შონია 24, 25, 109
შუნია 160
შუმანია 144

ჩ

ჩაგუა 183
ჩანგელია 142, 143
ჩიტაია 117, 118
ჩიტია 117, 118
ჩიტინაა 117, 118
ჩიჩუა 180
ჩოდია 160
ჩოქუა 180

ჩხირუა 184

ც

ცისკარავა 122, 194
ცისტარია 194, 261
ცხომარია 128, 129

ძ

ძარსანია 160
ძამუა 184
ძიგურავა 105, 106, 171

წ

წარბია 106, 107
წაწულია 160
წაწულუა 132, 184, 261
წებლარია 129
წიწალია 160
წულაია 156
წუწუნავა 171
წყაროზია 153

ჭ

ჭიაია 156, 157

ხ

ხაზარია 112, 140, 144
ხახარია 158, 159
ხერაგუა 184, 185
ხერაკია 132, 140, 149, 185, 261
ხერია 144
ხვანია 160
ხვარავა 172, 173
ხვინგია 101, 102
ხვიჩია 107

ხვიხვილია 160
ხინტკირია 100, 101
ხისტარია 132, 194, 261
ხოჭოლავა 172
ხუჭულავა 172
ხუხუა 185

ჯ

ჯაიანი 142, 254

ჯაკობია 150
ჯაკონია 149
ჯგვიბურია 153
ჯგუბურია 108, 153
ჯგუჯგია 153
ჯიქია 111
ჯომნია 160
ჯოლორია 120, 261

ტოპონიმები

ა

აითარნე 255, 256, 257, 258, 261, 263

ანაკრია 277

ანარიას დელე 252, 262

არუხა 255, 256, 261

აფხაზეთი 198, 199

ბ

ბანძა 232

ბარცხილას დელე 253, 254

ბია 215

ბიჭვინთა 225, 226

ბიჭვინტა 225, 226, 227, 262

ბიჭვნტა 225, 226

გ

გამოღმა კოდორი 204, 205

გაღმა ხორგა 254

გულველისკარი 247

გუფუ 215, 262

დ

დარჩელი 215, 216

ე

ეკალ 216

ეკი 216

ზ

ზუგდიდი 208, 209, 210

ზურგდიდი 208, 210

თ

თეკლათი 233, 234, 236

თილითი 231, 260, 262

ი

ილორი 217, 218, 262

კ

კოდორი 204, 205, 207

მ

მარმარის კარი 247, 248

მუხური 223, 262,

ნ

ნაგუაზაუ 243

ნაკადმელიუ 246, 255, 262

ნაპარკაო 245, 255,

ნაპარკეული 245, 255

ნაჟანაური 244, 245, 262

ნაჟანევი 244, 245, 262

ნაჟანეო 244, 255, 262

ნაჟანეული 260, 262

ნასაჯოგუ 246

ნაქუჭულორიუ 242

ნაჯგებიუ 236

ნიჯაინო სასახლე 254

ო

ოდიში 198, 200, 201

რ

რაბიწა 255, 258, 261
რობა 218, 219

ს

სააფხაზო 241
სადადიანო 237
სალხინო 231
სამეგრელო 202, 203
სამიქელაო 237, 239
საქუჩულორიო 242
საჩინო 231
საცხომარიო 240
საწულეისქირო 240, 241
საჭილაო 237, 239
სახარბედო 241
სახობოში ბია 255
სენაკი 211
სუბე 229, 230, 262
სუბეი 229, 230, 262
სუბეიში 229, 230, 262
სუბვი 229, 230, 262
სუჯუნა 228, 229

ტ

ტყაურუ 248, 262
ტყვირი 222, 223

უ

უშაბათი 232

ფ

ფოთი 211, 212

ღ

ღალიძგა 250, 251, 252
ღაჩუ 219, 262

შ

შანის ღელე 255
შხეფი 219

ც

ცაიში 230, 231

წ

წამხარი 249, 250

ჭ

ჭალა 207, 208
ჭალადიდი 248
ჭყონდიდი 248, 249

ხ

ხაუქელი 224, 225
ხოზი 213
ხოირი 220, 221
ხორგა 221, 22
ხოფი 213

გამომცემლობა „უნივერსალი“

თბილისი, 0186, ა. პოლიბუკუსაიას №4. ☎: 5(99) 33 52 02, 5(99) 17 22 30
E-mail: universal505@ymail.com; gamomcemlobauniversali@gmail.com

ISBN 978-9941-33-191-6

